

CHRISTINA SANDQUIST ÖBERG

Senmedeltida textskatt i uppländska kyrkor

*Samtliga bevarade språkband med
kommentarer och analyser*

KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

Handlingar Historiska serien 34

KVHAA Handlingar *Historiska serien* 34

CHRISTINA SANDQUIST ÖBERG

Senmedeltida textskatt i uppländska kyrkor

*Samtliga bevarade språkband med
kommentarer och analyser*

KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

Handlingar *Historiska serien* 34

Sandquist Öberg, Christina. 2017. *Senmedeltida textskatt i uppländska kyrkor. Samtliga bevarade språkband med kommentarer och analyser*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA), *Handlingar, Historiska serien* 34. Stockholm 2017. 403 s.

Abstract

(Late Medieval Text Treasure in the Churches of Uppland. All Preserved Scrolls with Comments and Analyses.) This is the main publication of the research project Late Medieval Text Treasure in the Churches of Uppland, devoted to the works of artists who, like Albertus Pictor during the Late Middle Ages, with pictures and words decorated the churches of Uppland, a politically and ecclesiastically central region at that time. In their work, these artists brought vibrant life to scenes from the Old and New Testament, from the typological compendium *Biblia pauperum*, and from various legends and tales.

In this volume the preserved scrolls that often accompany the pictures, are for the first time critically edited, translated and commented upon in their entirety. In a comprehensive introduction, the main results of the analysis, concerning the scrolls and some unique motifs, are summarized. An index of the scrolls further facilitates the use of the work.

Keywords

Late Medieval paintings and scrolls (mostly in Latin), typological interpretation of the Bible, use of the *Biblia pauperum* and the *Speculum Humanae Salvationis*, interaction with liturgy, function in the church room

© 2017 Författaren och KVHAA, Stockholm

ISBN 978-91-7402-454-8

ISSN 0083-6788

Utgivare: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA),

Box 5622, SE-114 86 Stockholm, www.vitterhetsakad.se

Distribution: eddy.se ab, Box 1310, SE-621 24 Visby, <http://vitterhetsakad.bokorder.se>

Omslag: Löt, Profeten Jesaja, T II Sva.

Fotografier: Christina Sandquist Öberg

Grafisk form inlaga och omslag: Lars Paulsrud

Tryck: Göteborgstryckeriet, Mölndal 2017

INNEHÅLL

FÖRORD	9
--------------	---

DEL I. INLEDNING

1. INLEDANDE ORD. SYFTE	13
2. FORSKNINGSLÄGET	15
Målningarna	15
Språkbanden	15
3. NYUPPTÄCKTA MOTIV OCH NYTOLKADE SPRÅKBAND	18
4. SPRÅKBANDEN: GENRE OCH UTFÖRANDE	20
5. INSPIRATION OCH FÖRLAGOR	23
Liturgiskt och kateketiskt material	23
<i>Biblia pauperum</i>	24
<i>Speculum Humanae Salvationis</i>	25
6. KATEGORISERING AV SPRÅKBANDEN	26
Språk och stil	26
Innehåll	26
Form	26
Texttyper	27
Inordning i motivet	27
7. FUNKTION	28
8. DIAKRONISK ANALYS AV SPRÅKBANDENS FÖRDELNING	30
9. SPRÅKBANDENS FÖRDELNING PÅ DE OLIKA MÅLARSKOLORNA	31
Mälardalsskolan (ca 1430–ca 1470)	31
Tierpsskolan (ca 1450–1470-talets förra hälft)	33
Sen Tierpstyp (ca 1490–ca 1520)	33

Roslagsmästaren (1460–1470-talen)	34
Målningar i Albertus Pictors tradition (1480–1490-talen)	34
Renässanstyp (ca 1500–1534)	35
Knutbygruppen (ca 1500)	35
Övriga	36
10. KVANTITATIV FÖRDELNING AV DE BEVARADE	
SPRÅKBANDENS TEXTER	37
Frekventa språkband	37
Unika eller sällsynta språkband	40
Signeringar och dateringar	40
Språkband på fornsvenska	44
De yttersta tingen	45
Material med anknytning till Gamla testamentet	46
Material med anknytning till Nya testamentet	46
Liturgiskt och kateketiskt material	47
Helgonlegender	49
Moraliserande motiv	49
Material med anknytning till Speculum Humanae Salvationis och Biblia pauperum	51
11. INTERMEDIALITET	53
12. FILOLOGISKA ASPEKTER	56
13. UTGIVNINGSPRINCIPER	61
14. FÖRTECKNING ÖVER DE KYRKOR SOM BEHANDLAS OCH SOM FINNS UPPTAGNA I Sveriges kyrkor	64
Förkortningar	73

DEL II. KYRKORNA

ALUNDA	77	FUNBO	133
BISKOPSKULLA	78	FÄRENTUNA	136
BJÖRKLINGE	80	GAMLA UPPSALA	137
BÖRJE	82	GRYTA	138
BÖRSTIL	84	HARG	143
DANNEMORA	85	HUSBY-LÅNGHUNDRA ..	150
EDEBO	103	HÅBO-TIBBLE	151
EKEBY	118	HÅLLNÄS	156
ESTUNA	120	HÅTUNA	157
FARINGE	123	HÄVERÖ	158
FILM	124	HÖKHUVUD	161
FRESTA	128	JUMKIL	163
FRÖTUNA	131	KNIVSTA	166

KNUTBY	168	SÅNGA	245
KUNGS-HUSBY	175	SÖDERBY-KARL	257
LAGGA	181	TEGELSMORA	263
LENA	185	TENSTA	264
LITSLENA	186	TIERP	272
LÖT	194	TOLFTA	276
MARKIM	200	TUNA	289
ORKESTA	201	TÄBY	291
RASBO	202	VAKSALA	293
RASBOKIL	206	VALLBY	295
RIALA	215	VALÖ	301
RIDDARHOLMSKYRKAN..	216	VENDEL	306
RIMBO	217	VIKSTA	318
ROSLAGSBRO	219	VILLBERGA	322
RÖ	230	VÄSTERLÖVSTA	324
SIMTUNA	231	VÄSTERÅKER	329
SKUTTUNGE	234	VÄTÖ	331
SKÅNELA	235	ÄLVKARLEBY	335
SPÅNGA	236	ÄRENTUNA	337
STAVBY	239	ÖSTERLÖVSTA	348
STORKYRKAN		ÖSTERVÅLA	350
(STOCKHOLM)	243	ÖSTRA RYD	351

DEL III. REGISTER

SPRÅKBANDSREGISTRETS UTFORMNING	359
SPRÅKBANDSREGISTER	361
BIBLIOGRAFI	395

FÖRORD

TACK VARE EKONOMISKA bidrag från Birgit och Gad Rausings Stiftelse, Torsten Söderbergs Stiftelse, Stiftelsen Längmanska kulturfonden och Berit Wallenbergs Stiftelse kunde projektet "Senmedeltida textskatt i uppländska kyrkor" genomföras åren 2012 till 2015. Detta projekt, och därmed också den skrift som nu föreligger, kan betecknas som en utlöpare av det under åren 2003–2010 bedrivna arbetet med Albertus Pictors verk och dess huvudförlaga *Biblia pauperum*.

Här framläggs en fullständig dokumentation av alla bevarade språkbandstexter i de aktuella kyrkorna, ett arbete som givetvis bygger på tidigare forskningsrön, men som nu för första gången genomförs primärt utifrån latinistiska utgångspunkter. Genom en kommenterad edition av dessa texter samt en problembelysande inledning kan en djupare förståelse nås både för målningar och texter liksom för deras historiska, idéhistoriska, filosofiska och teologiska kontext.

I ett projekt av detta slag kommer man i kontakt med många människor som frikostigt delar med sig av sina djupa kunskaper inom olika områden. Till alla dem, ingen nämnd och ingen glömd, riktar jag ett djupt känt tack. Vi får inte heller glömma bort alla de församlingsmedlemmar, kyrkvärdar och kyrkvaktmästare som praktiskt bidragit till att underlätta arbetet med projektet.

Till projektet har varit knuten en referensgrupp bestående av docent Roger Andersson (nordiska språk, Stockholms universitet/Svenskt Diplomatarium), docent Gabriela Bjarne Larsson (medeltidshistoria, Stockholms universitet), prof. Monica Hedlund (latinsk paleografi, Uppsala universitet † 2016), prof. Alf Härdelin (teologi, Uppsala universitet † 2014), fil.dr Pia Bengtsson Melin (konstvetenskap, Stockholms universitet), prof. Anders Piltz (latinsk liturgi, Lunds universitet) och prof. Jan Öberg (medeltidslatin, Stockholms universitet). Till alla dessa som beredvilligt delat med sig av sin tid och sin digra lärdom inom skilda områden vänder jag mig med stor tacksamhet. Ett särskilt tack går till docent Roger Andersson som givit värdefulla synpunkter

om språkbanden på fornsvenska, liksom till docent Herman Bengtsson som delat med sig av uppgifter om Uppsala domkyrka och som tillsammans med fil.dr Pia Bengtsson Melin bidragit med en tentativ datering av målningarna i Storkyrkans norra tornrum. Ett djupt känt, postumt tack riktas till professor Monica Hedlund som hösten 2015 granskade och kommenterade avsnittet om paleografiska aspekter i det aktuella materialet. Till min make Jan Öberg, prof. em. i latin vid Stockholms universitet, vill jag framföra ett varmt tack för hans aldrig sviktande stöd.

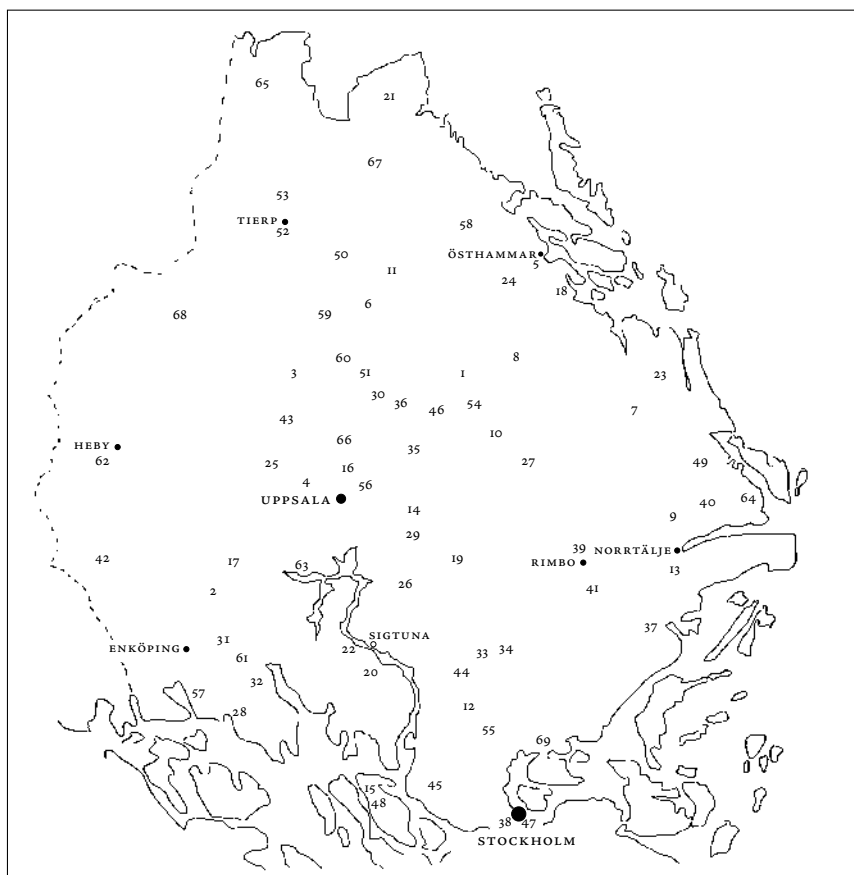
För publicering, redaktionellt arbete och formgivning tackar jag Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Till Berit Wallenbergs Stiftelse, Kungliga Patriotiska Sällskapet och Stiftelsen Längmanska kulturfonden riktas ett stort tack för deras ekonomiska bidrag till tryckningen.

Till sist vill jag rikta ett varmt tack till hela min familj och alla vänner för all uppmuntran, däribland inte minst till Margareta Granlöf som på olika sätt med råd och dåd entusiastiskt stöttat projektet.

Christina Sandquist Öberg

Del I

INLEDNING

1. Alunda	19. Husby-Långhundra	37. Riala	55. Täby
2. Biskopskulla	20. Håbo-Tibble	38. Riddarholmskyrkan	56. Vaksala
3. Björklinge	21. Hållnäs	39. Rimbo	57. Vallby
4. Börje	22. Håtuna	40. Roslagsbro	58. Valö
5. Börstil	23. Häverö	41. Rö	59. Vendel
6. Dannemora	24. Hökhuvud	42. Simtuna	60. Viksta
7. Edebo	25. Jumkil	43. Skuttunge	61. Villberga
8. Ekeby	26. Knivsta	44. Skånela	62. Västerlövsta
9. Estuna	27. Knutby	45. Spånga	63. Västeråker
10. Faringe	28. Kungs-Husby	46. Stavby	64. Vätö
11. Film	29. Lagga	47. Storkyrkan	65. Älvkarleby
12. Fresta	30. Lena	48. Sångå	66. Ärentuna
13. Frötuna	31. Litslena	49. Söderby-Karl	67. Österlövsta
14. Funbo	32. Löt	50. Tegelsmora	68. Östervåla
15. Färentuna	33. Markim	51. Tensta	69. Östra Ryd
16. Gamla Uppsala	34. Orkesta	52. Tierp	
17. Gryta	35. Rasbo	53. Tolfta	
18. Harg	36. Rasbokil	54. Tuna	

1. INLEDANDE ORD. SYFTE

MEDELTIDA KYRKMÅLNINGAR utgör en mycket betydelsefull del av vårt lands kulturarv genom den ovärderliga information om medeltidens kyrkliga och profana liv som bilder och texter ger. Bildframställningarna har tidigare varit föremål för flera vetenskapliga undersökningar, medan en grupp senmedeltida bildtexter för första gången konsekvent filologiskt utvärderats i det nyligen slutförda Albertus Pictor-projektet.

Det i norra Europa oöverträffade exemplet på en senmedeltida bild- och textskatt är just den tyskbördige Albertus Pictor och hans, särskilt i Mälardalen manifesterade, konst som var föremål för forskningsprojektet *Albertus Pictor – målare av sin tid*, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond åren 2003–2006. Detta projekt avkastade flera arbeten, bland annat de två huvudpublikationerna utgivna av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, jubileumsåret 2009. I den andra delen av det sistnämnda verket presenterar jag, för första gången någonsin, i en modifierad diplomatisk edition samtliga bevarade texter, de allra flesta på latin, med analyser, kommentarer och svensk tolkning.

Uppland var geografiskt, politiskt och kyrkligt en central region för den senmedeltida kulturen och har därför valts som utgångspunkt för den nu aktuella undersökningen. Här finns 101 kyrkor med senmedeltida målningar, och därmed ett betydande material för undersökningen. I 14 av kyrkorna finns endast målningar utförda av Albertus Pictor och hans verkstad och dessa är därmed redan behandlade. Aktuella för detta projekt är alltså 87 kyrkor, i vilka till namnet kända konstnärer som Johannes Rosenrod och Johannes Iwan har verkat, anonyma målare som Roslagsmästaren eller konstnärer vilkas verk givits konstvetenskapliga beteckningar som Tierpsskolan och Mälardalsskolan. Liksom i Albertus Pictors verk består det skrivna materialet här till största delen av texter på latin. En viss uppfattning om läget ger de kyrkor vilkas språkband i någon mån tidigare dokumenterats, som Tensta (Johannes Rosenrod 1437) och Vendel (Johannes Iwan 1451–1452). Språkbanden i det

föreliggande projektets uppländska medeltidskyrkor har dock aldrig tidigare varit föremål för filologisk utgivning och undersökning.

Avsikten med detta projekt är att för första gången göra en fullständig dokumentation och genomgripande filologisk analys av de aktuella bildtexterna. Genom en kommenterad edition av dessa texter kan en djupare förståelse nås både för målningar och texter liksom deras historiska, idéhistoriska, filosofiska och teologiska kontext.

En sådan studie, liksom mitt tidigare pionjärbete om Albertus Pictors textmaterial (Sandquist Öberg 2009), har en avsevärd betydelse för den internationella latinforskningen, eftersom motsvarande undersökningar för övriga Europas senmedeltid helt tycks saknas. Bortsett från enstaka språkband återgivna i konstvetenskapliga framställningar är Arwed Arnulfs studie av språkband på vers från antiken fram till ungefär år 1200 (Arnulf 1997) det enda större sammanfattande arbetet. Dessa *tituli* har dock visat sig sakna omedelbar relevans för senmedeltida material.

I det nu aktuella projektet ställs forskaren inför nya utmaningar, eftersom materialet här har en större omfattning, både vad gäller tidsspann och utförande, och bevarandegraden är ytterst skiftande – en viktig skillnad alltså gentemot det homogena textmaterialet hos Albertus Pictor. Såsom det visade sig där, blir även här en fullständig textcorpus ovärderlig.

Eftersom föreliggande material i mångt och mycket omfattar samma typ av stoff som språkbanden i kyrkor målade av Albertus Pictor är det hart när ofrånkomligt att inte ställa samma typ av frågor, något som också är tänkt att underlätta en framtida jämförelse mellan de två undersökningarna. Framställningens rubriker speglar detta faktum.

2. FORSKNINGSLÄGET

MÅLNINGARNA

KONSTVETENSKAPLIGT har undersökningar tidigare gjorts av bildmotiven i de uppländska kyrkorna, så till exempel av Cornell & Wallin i verken *Uppsvenska målarskolor på 1400-talet* från 1933 och *Uppsvenska kyrkomålningar på 1500-talet* från 1953.

I sin avhandling *Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri* från 1986 undersöker Anna Nilsén ingående kalkmålningarna i Mälardalen och även i delar av Finland. I den brett upplagda serien *Sveriges kyrkor* finns 35 av de här aktuella kyrkorna upptagna¹ och i serien med kortare kyrkobeskrivningar, *Upplands kyrkor*, har de flesta av kyrkorna på liknande sätt presenterats.

Vad gäller bildmotiven utgår jag i de föreliggande kyrkorna från ovan nämnda tidigare forskning och kyrkobeskrivningar, men begränsar alltså min undersökning till enbart språkbanden och betraktar dem ur ett filologiskt perspektiv.

SPRÅKBANDEN

Undersökningen omfattar de senmedeltida kyrkor i Uppland som uppvisar kalkmålningar beledsagade av språkband. Andra kommer jag inte att beröra, nämligen de kyrkor som inte har några bevarade språkband överhuvudtaget. Till denna kategori hör Alsike, Balingsta, Dalby, Ekerö, Enåker, Lohärad, Nora, Skepptuna, Tillinge, Värmdö och Åkerby.

Ej heller kommer jag att enskilt behandla de kyrkor som endast företer numera tomma språkband. Till dessa kyrkor hör Hilleshög, Norrsunda, Uppsala domkyrka² och Vidbo. En tredje kategori är, som ovan nämnts, de som enbart företer språkband till målningar av Albertus Pictor och hans verkstad. Till denna tredje kategori hör Bälinge, Danmark, Helga Trefaldighets kyrka i Uppsala och Österunda.

1. Se förteckning på s. 64.

2. I Herman Bengtsson, "Kalkmålningar i Uppsala domkyrka", 2010, s. 319–356, nämns på ett par ställen bandslingor som skulle kunna vara felrestaurerade språkband, t.ex. på s. 322 med fig. 308.

En fjärde grupp som helt saknar eller endast uppvisar numera tomma språkband, men där det finns indirekt bevarat textmaterial, kommer där-
emot att behandlas på sin plats i bokstavsordningen i del II, nämligen Alunda,
Börstil, Faringe, Gamla Uppsala, Riddarholmskyrkan och Tegelsmora.

Med dessa begränsningar innefattar den nu aktuella undersökningen tex-
terna i 69 kyrkor. Vad gäller språkbanden har de till en del återgetts i *Sveriges kyrkor* (fortsättningsvis SvK) och även någon gång i *Upplands kyrkor* (fortsätt-
ningsvis UK), det gäller exempelvis Ärentunas, men de har endast i sällsynta
fall översatts och än mindre behandlats filologiskt. I Cornell & Wallins verk
från 1933, som nämndes ovan, kan man finna enstaka återgivna inskrifter, till
exempel från Vendel.

Språkband kan bara undantagsvis läsas med språkvetenskaplig precision di-
rekt på de medeltida kyrkornas väggar och valv. De måste fotograferas, foton
behandlas i datorn och därefter dechiffreras och studeras vid skrivbordet med
täta efterkontroller i kyrkorna.

Detta forskningsfält, som av Monica Hedlund (2007, s. 53) träffande be-
skrivs som ett gränsland mellan epigrafik och bokskrift, är endast behandlat
i ringa mån och en ny teoriram behöver byggas upp med element från olika
relevanta discipliner. Främst skall nämnas paleografi för att bestämma in-
skriftens lydelse, en nog så grannliga uppgift eftersom språkbandens texter
ofta är fragmentariska och stilen synnerligen svårläst. Ofta måste man både
supplera och emendera språkbanden och därvid också förhålla sig till hur
konservering och renovering har genomförts under gångna århundraden.
Bokstävernans form kan också ge indikationer på utförarens härkomst och
utbildning.

Även grammatik och semantik ger upplysningar om upphovsmannens
bildningsnivå och härkomst. Kyrkovetenskap, till exempel liturgi och kyr-
kohistoria, kan tillsammans med bland annat litteraturvetenskap ge insikt i
språkbandens kontext och ursprung, och från konstvetenskap och psykologi
kan man hämta teorier om perception och interaktivitet. För ett material som
detta spelar naturligtvis även intermedialiteten en central roll.

Med utgångspunkt i denna teoriram kan exempelvis följande frågor ställas:

Speglar kanske vissa texter församlingsmedlemmarnas kateketiska kun-
skapsstoff?

Vilka texter kan förmodas vara tillkomna just för den enskilda kyrkan
och vilka har med eller utan modifieringar hämtats ur kända förlagor? Vem
eller vilka valde, eller eventuellt formulerade, texterna? Finns det skillnader i
texturval hos de olika målarna?

Hur stor del av språkbanden har hämtat sin text från liturgin? Finns vad

vi nu skulle kalla profana texter representerade i språkbanden och vilket kan i så fall syftet med dessa förmodas ursprungligen ha varit?

Vad kan man utläsa ur korrespondensen mellan bildframställningen och den åtföljande texten? I vilken utsträckning är texten överordnad bilden? I vilken utsträckning utgör texterna komplement eller bara förklaringar till en bildframställning? Kan en text rentav ge nyckeln till identifieringen av en skadad bild?

Hur har ord, tempus eller hela satser ur en förlaga (exempelvis *Vulgata*) valts eller omvandlats för att belysa ett i bilden återgivet skeende? Vilken karaktär har de individuellt utformade texterna? Kan typen och frekvensen av latinska språkfel, liksom tillämpningen av det under lång tid utvecklade abbreviatusystemet, ytterligare belysa frågan?

3. NYUPPTÄCKTA MOTIV OCH NYTOLKADE SPRÅKBAND

MATERIALET ÄR, som framgår, stort och har nu för första gången dokumenterats i sin helhet. Det finns därför anledning att redan här lyfta fram några specifika rön som gjorts under arbetets gång.

Så visar sig i Dannemora den gestalt som tidigare uppfattats som David, i själva verket bära på ett språkband med lätt parafraserad text ur Nya testamentet (jämför *Vulg.*, *Joh. 8:47*): *Qui est ex Deo, verba Dei audit*. Dessa ord bär dock en prägel av Gamla testamentets profetior och man kan lätt förstå att de har använts i denna kapacitet. Likaså har jag tack vare textens lydelse kunnat bekräfta det tidigare ej helt tolkade bildmotivet Judas inför översteprästen. Versen *In mortem Cristi conspirant insimul isti* (Dessa sammansvärjer sig samtidigt för att döda Kristus) är en leoninsk hexameter hämtad från *Biblia pauperum* (16/q), där den just åtföljer det centrala bildmotivet.

I Edebo dristar jag mig in på konstvetenskapligt område för att utan stöd från ett språkband göra en omtolkning. Tidigare forskare har hävdat att bildmotivets fågel skulle föreställa den Helige Andes duva, men med tanke på dess pendang, Pelikanen, anser jag det troligare att motivet föreställer Fågel Fenix. Den Helige Ande förekommer dessutom ytterst sällan som ett enskilt motiv, utan i samband med framställningar av exempelvis Treenigheten eller i pingstmotivet. Likaså förekommer i Edebo (travé I, södra valvkappan) kyrkofadern Ambrosius och ytterligare en manlig gestalt, vars identitet tidigare ej entydigt kunnat fastställas och som tidigare även han av vissa forskare tolkats som en kyrkofader.³ Språkbandets unika text gör dock att jag finner att det utan tvivel här handlar om evangelisten Lukas, inte en kyrkofader. Sammanställningen evangelist och kyrkofader parvis är inte ovanlig i detta sammanhang, se exempelvis Harg. Att däremot, som i Edebo, framställa tre kyrkofäder tillsammans med en evangelist är unikt.

Credo-sviter med apostlar och beledsagande profeter med språkband är ett tämligen ofta förekommande motiv i materialet, men i Fresta kyrka är den övre texten (leoninsk hexameter) som åtföljer aposteln Tomas inte en profetutsaga, utan en vers som sammanfattar Tomas martyrium. Förmodligen gäller motsvarande även övriga delar av Trosbekännelsen i denna kyrka. På södra väggen finns en apostel avbildad med bokpåse och det enda bevarade ordet ... *cruce* ... i den övre texten. Kanske kan man liksom SvK dra slutsatsen att det rör sig om Simon eller Judas Taddeus, med tanke på detta bevarade ord och att dessa skall ha korsfästs.

I travé II på södra väggen i Jumkils kyrka kunde Margareta Granlöv, som i denna och åtskilliga andra kyrkor deltog i den praktiska delen av fältarbetet, notera en tidigare okänd avbildning av aposteln Bartolomeus med åtföljande språkband *S Barto(lo)meus*.

3. Enligt SvK II:2, 1956, s. 844 och Nilsén 1986, s. 67 föreställer gestalten Augustinus, medan Cornell & Wallin 1965, s. 56 anser att det är fråga om Lukas.

4. SPRÅKBANDEN: GENRE OCH UTFÖRANDE

ATT LÅTA BILDFRAMSTÄLLNINGAR åtföljas av text är en tradition som går tillbaka ända till antiken, en genre som Arwed Arnulf ingående behandlar i sitt tidigare nämnda arbete *Versus ad Picturas*. Han undersöker, som titeln anger, visserligen endast den del av detta material som utgörs av *versus*, det vill säga versifierade *tituli*, men man får utgå ifrån att även andra typer av språkbandstexter, exempelvis namn och benämningar, ingår i denna tradition. Arnulf anser att *tituli* i allmänhet kan sägas tillhöra genren epigrafik. Frågan om språkbandstexternas genretillhörighet i Albertus Pictors verk behandlas utifrån en skrifthistorisk synvinkel av Monica Hedlund. Hon anser att den typ av inskrifter, som vi finner i dennes *oeuvre*, snarast befinner sig i området mellan epigrafik och bokskrift⁴ och att den ligger närmast den senare, något som hon baserar på en ingående paleografisk undersökning av materialet.

En fullständig paleografisk undersökning av det nu föreliggande materialet ryms tyvärr ej inom detta projekt, men några exempel kan ges, baserade på en jämförelse mellan Albertus Pictor och de nu aktuella kyrkorna.

Monica Hedlund nämner i sin uppsats om Albertus Pictor även språkbanden i Tensta, utförda av Johannes Rosenrod 1437, och beskriver deras monumentala epigrafiska karaktär, bland annat med punkter mellan orden. Detta drag återkommer även i andra kyrkor som hör till föreliggande studie, Vendel från 1452 och Ärentuna, vars målningar tillkommit 1448 eller kort därefter. I den sistnämnda kyrkan förekommer dock ej punkter mellan orden.

I Lids kyrka, ett tidigt verk av Albertus Pictor, finns en signering och namninskrifter för präst och stiftare, som, enligt Monica Hedlund, uppvisar en enkel brukstext, *textualis* med drag av *currens* och med överst kluvna högstaplar. I den biblisk-liturgiska text som ackompanjerar Kristi himmelsfärd i samma kyrka ser man däremot en mer vårdad form av *textualis*.

Liksom man både i Vendel och Ärentuna kan finna klart epigrafiska drag,

4. Hedlund 2007, s. 53–55.

kan man även se andra språkbandstexter som snarare, enligt min uppfattning, närmar sig bokskrift, så exempelvis i Vendel i bildframställningen av biskop Sigfrid. En variant av vårdad *textualis* som har utformats på liknande sätt som i Lid finner man i föreliggande material, enligt min bedömning, i bland andra Estuna och Villberga från 1460-talen och även i den något yngre Litslena, med exempelvis samma utförande vad gäller bokstaven *a*.

Dingtuna, som liksom Lid räknas till Albertus tidiga arbeten, uppvisar enligt Monica Hedlund, en annan bokstavstyp. Här märks ett starkt textinflytande från *Biblia pauperum*, men skriften har inte kopierats från detta blocktryck, utan utförts med högre kvalitet, närmast baserat på andra kontinentala mönster.⁵ Bland de nu aktuella kyrkorna kan man notera en likhet i skriftbilden med exempelvis Sänga.

I Albertus Pictors senare verk bibehålls denna skrifttyp från Dingtuna, bland annat med sirstreck av olika slag⁶ och en ambition att ge texten ett statisktliknande utseende.⁷ Monica Hedlund inkluderar i jämförelsen även Täby och Odensala, som tillhör Albertus Pictors senare produktion, och ser även där samma alfabet, men med texten framställd på ett mer lästläst och utglesat sätt.

5. *Ibid.*, s. 58–59.

6. *Ibid.*, s. 60.

7. *Ibid.*, s. 57

Bland de kyrkor som är föremål för denna undersökning ingår en grupp som konstvetenskapligt anses ha emanerat ur Albertus Pictors verk. I dessa kyrkor förmärks, ej förvånande, samma utveckling vad gäller skriftbilden som i dennes *oeuvre*, exempelvis en annan form av slut-s och ett allmänt intryck av att bokstäverna har infogats i en mall som i Dingtuna, men där, som i Täby, bokstäverna skrivs glesare och texten därigenom blir mer lästlöst. I exempelvis Gryta, Lagga och Löt finns, enligt mitt förmenande, märkbara likheter vad gäller utförandet i jämförelse med Albertus Pictors arbete.

Kyrkorna ingående i denna studie villas målningar tillkommit i början av 1500-talet, exempelvis Edebo och Harg, av sen Tierpstyp, uppvisar ibland drag i skriftbilden från tidigare perioder, till exempel kluvna uppstaplar, ett drag som Monica Hedlund noterar redan i Lids kyrka samt den tvårummiga bokstaven *a*, som den utformas i de tidiga kyrkorna, medan ambitionen att ge ett intryck av staket fortfarande gör sig gällande. Det allmänna intrycket i Tolfta däremot företer likheter med Täby.

Kyrkorna av renässanstyp uppvisar en provkarta på olika slags drag hos skriften. Målaren/skrivaren i Vallby hyser en förkärlek för höga uppstaplar liksom konstnären i Rasbokil, bokstäverna i Valö företer en kantighet som inte manifesteras på andra ställen, och i Tensta kyrkas vapenhus ses exempel på en tättskriven text som snarast för tankarna till det tidigare nämnda Dingtuna.

Det dyrbara skrivmaterialet, ofta pergament, som användes i framställandet av böcker, medförde att det alltmer utbyggda medeltida förkortningssystemet behövde utnyttjas maximalt, såväl i handskrifter som i de böcker som trycktes under senmedeltiden. Blocktryck som *Biblia pauperum* är inget undantag. Mina studier av helheten motiv med tillhörande språkband i både Albertus Pictors kyrkor och de i detta projekt aktuella har visat att förkortningssystemet, som säkerligen ingick som en del i själva skrivinläringen, även här ofta måste användas när språkband skulle dela utrymme med målningar på en begränsad valv- eller väggyta. Monica Hedlund, som berör även denna företeelse, påpekar med rätta att förkortningssystemet mestadels har tillämpats på ett kompetent och i vissa fall självständigt sätt vad gäller Albertus Pictors arbete, och jag gör samma bedömning beträffande de nu undersökta språkbanden.⁸

8. *Ibid.*

5. INSPIRATION OCH FÖRLAGOR

LITURGISKT OCH KATEKETISKT MATERIAL

OFTA FÖREKOMMANDE i föreliggande material är målningar med språkband som framställer liturgisk-kateketiskt material, såsom böner och Trosbekännelsen, som församlingen förutsattes kunna och som prästen (tillsammans med faddrarna) hade som sin skyldighet att lära ut. Detta skedde bland annat i evangelieuttydning på söndagar och predikan på större helger.⁹

Vilka inspirationskällor hade då stiftarna/beställarna som förlagor? Här kan kyrkornas bokbestånd kanske ge någon ledning. Som exempel kan man ta Tiohärads kyrkobalk som föreskriver att varje sockenkyrka skall inneha:

- 1 *missale* (vanligast), som innehöll ordningen för mässan
- 2 *breviarium*, som innehöll ordningen för tidegården
- 3 *psalterium*, som innehöll texterna i Psaltaren
- 4 *graduale*, som innehöll de aktuella sångerna för kyrkan
- 5 *manuale*, som var handboken för de olika kyrkliga handlingarna.¹⁰

Ett konkret exempel på förbindelse mellan förlaga och språkbandstext i en kyrka ger Tolfta, där citatet vid Kristi himmelsfärd, *Quid admiramini aspicientes in celum?* (Varför ser ni så undrande mot himlen?) inte är hämtat direkt från *Vulg.*, *Acta Ap.* 1:11, som i sin helhet lyder: *Viri Galilaei, quid statis aspicientes in caelum? Hic Iesus, qui assumptus est a vobis in caelum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in caelum* (Bibel 2000, Apg. 1:11: "Galileer", sade de, "varför står ni och ser mot himlen? Denne Jesus som har blivit upptagen från er till himlen skall komma tillbaka just så som ni har sett honom fara upp till himlen"). Texten synes närmast emanera från *Missale Upsalense*: *Viri Galilei, quid admiramini aspicientes in celum alleluia. Quemadmodum vidistis eum ascendentem in celum, ita veniet, alleluia, alleluia, alleluia* (fol. 121r col. 1) (CAO 5854, 7904; AMS 102a,b).

9. Andersson 1999, s. 265.

10. Nilsson 2004, s. 107; se även Brunius 1991 s. 457–472.

BIBLIA PAUPERUM

En genomgång av materialet visar att *Biblia pauperum* (fortsättningsvis BP) har använts som inspiration och, för texterna, även som förlaga, framför allt från 1470-talet, både av Albertus Pictor och andra kyrkomålare i Uppland. Den utgåva som sannolikt användes var ett 40-bladigt blocktryck från 1460-talet. Detta, och andra tryck av samma verk, går ytterst tillbaka på handskrifter, som troligen sammanställdes i Sydtyskland på 1200-talet.¹¹

Verket skall till en början bara ha omfattat 36 blad och då slutat med Marie kröning.¹² Det existerar också ett 50-bladigt tryck som, förutom scenerna i den 40-bladiga utgåvan, också behandlar bland annat Jungfru Marias sorger och glädjeämnen som likaledes återfinns i *Speculum Humanae Salvationis*,¹³ varom mera nedan. På vart och ett av de 40 bladen återges en händelse ur Jesu liv, alltifrån Bebådelsen till Själarnas kröning. Som manifestation för den typologiska bibeltolkningen är varje blad uppställt på samma sätt: högst upp på sidan återfinns två *lectiones* hämtade ur Gamla testamentet, med korta liknelser som förebådar händelser i Kristi liv, därunder återges citat från två profeter, som finns avbildade mellan *lectiones*. Centralt på sidan finns en scen ur Nya testamentet, omgiven av två typologiska gammaltestamentliga motiv. Dessa tre framställningar åtföljs av *versus* på leoninsk hexameter, där två återknyter till temat från *lectiones* och åtföljer de flankerande motiven. Längst ner på bladet kan man läsa ytterligare två profetutsagor som anknyter till de typologiska motiven samt en *versus* som belyser det centrala motivet. Detta framställningssätt har, som nämnts, en tradition ända från urkristen tid då de kristna ville övertyga judarna om att Jesus var Messias och hämtade bevis därför i Gamla testamentet. Även Jesus själv åberopar enligt evangelierna på samma sätt händelser i Gamla testamentet för att belysa sitt eget liv och sina gärningar (Joh. 3:14; Matt. 12:38–42; Luk. 11:29). Ett något senare exempel är beskrivningen hos Egeria, som på sin pilgrimsresa till Jerusalem på 380-talet kunde åhöra biskopens och prästernas predikningar, som hos församlingen skulle inpränta det oavvisliga sambandet mellan de gammaltestamentliga profetiorna och de senare händelserna i Nya testamentet.¹⁴ Synsättet förs sedan vidare till de medeltida teologerna genom kyrkofädernas skrifter.¹⁵

11. BP, ed. Henry, 1987, s. 16. För detaljer, se Cornell 1925 och Schmidt 1959.

12. BP, ed. Banning, 1991, s. 10.

13. *Ibid.*

14. Égérie, ed. 2002, s. 288, sv. översättning C. Sandquist Öberg 2006, s. 85.

15. Se vidare Sandquist Öberg 2013.

SPECULUM HUMANAЕ SALVATIONIS

Såsom jag framhållit i inledningen av Albertus Pictor, volym II, kan man vid en granskning av *Speculum Humanae Salvationis* (fortsättningsvis SHS), konstatera att utformningen generellt skiljer sig något från den i BP.¹⁶ Verket omfattar 45 kapitel och inleds med Skapelseberättelsen framställd i åtta bilder i de två första kapitlen. De närmast följande kapitlen behandlar Marias historia, alltifrån Bebådelsen inför Anna enligt apokryfiska källor, med åtföljande typologiska pendanger. På samma sätt inleds vad som därefter följer, liksom i BP, med ett nytestamentligt motiv följt av typologiska scener ur Gamla testamentet, tre i SHS till skillnad mot BP:s två.

SHS innehåller mer text än BP. I SHS finns korta prosaförklaringar i bildframställningarna eller i deras överkant, och båda de konsulterade handskrifterna uppvisar även längre partier latinsk rimprosa under bildframställningarna. Den ena handskriften har dessutom en tysk kortversion över bilderna. Däremot finns ej som i BP leoninska verser eller profetutsagor. SHS avslutas med två kapitel om Marias sorger och glädjeämnen och allra sist en utförlig framställning av Jesse rot, som inleder Jesu genealogi, något som finns i den 50-bladiga BP (fortsättningsvis BPL), men som ej förekommer i den 40-bladiga.¹⁷ Ett enskilt motiv, värt att nämna, där framställningen väsentligen skiljer sig mellan BP och SHS å ena sidan och Albertus Pictor å den andra är Jesu födelse. I blocktrycksversionen av BP, liksom i en av de två undersökta handskrifterna av SHS, befinner sig Jesusbarnet i krubban i enlighet med utsagan i *Vulgata*. I den andra av handskrifterna av SHS har Maria Jesusbarnet i famnen. Utförandet av samma scen i det bevarade materialet i Albertus Pictors kyrkor sammanfaller däremot intressant nog med Den heliga Birgittas skriftliga redogörelse för sin uppenbarelse i Betlehem, där hon såg det nyfödda Jesusbarnet ligga på marken i en stark strålgans.¹⁸

16. SHS, blocktryck, ed. Kloss 1925; handskrifter, ed. James 1926 och ed. Neumüller 1972. Jfr Wilson & Lancaster Wilson 1984.

17. Dock inleder rubriken *Incipit biblia pauperum* genealogin i Kremsmünsterhandskriften, ed. Neumüller 1972; jfr Sandquist Öberg 2007, s. 206, not 50.

18. Birgitta *Revelationes*, VII:21, särskilt § 11. För ytterligare jämförelse mellan BP och SHS, se Sandquist Öberg 2008, s. 541–548.

6. KATEGORISERING AV SPRÅKBANDEN

SPRÅK OCH STIL

FLERTALET LÄNGRE SPRÅKBAND är skrivna på latin efter en förlaga. Några har modifierats för att passa in i ett kortare språkband, medan andra, däribland signeringarna, bär prägeln av att ha författats speciellt för kyrkan ifråga.

Vad gäller de fåtaliga språkbanden på fornsvenska har dessa ägnats en specialstudie för föreliggande arbete av Roger Andersson och dessa tas upp i del II, i samband med den kyrka där de förekommer.

INNEHÅLL

En mycket stor grupp språkband utgörs av enstaka namn eller benämningar, till exempel namnet *Davit* som i ett par fall också utökats med det förtydligande *rex* eller *propheta*, eller som i Ärentuna där den kände Dödssyndsmannen har försetts med "etiketter" innehållande de svenska namnen på de sju dödssynderna.

En annan grupp är hymner och annan typ av liturgisk text som har återgivits på språkband hållna av änglar (exempelvis *Te Deum* i Lagga) eller vid motsvarande motiv (som *Quid admiramini aspicientes in celum?* vid Kristi himmelsfärd i Tolfta).

En annan stor grupp är språkband i samband med motiv som är hämtade från BP. Bland dem kan man särskilja två undergrupper:

- profetutsagor
- leoninska hexameterverser (minnesverser).

En tredje typ av text, vanligt förekommande i Albertus Pictors verk, men som däremot saknas helt i föreliggande material är utdrag eller sammandrag av *lectiones* hämtade från BP, det vill säga en något längre passus som sammanfattar en bibeltext och som inleds med ordet *legitur*.

FORM

Här kan man också göra en indelning i prosa och bunden form. Till den sistnämnda gruppen hör de hymner och sekvenser som har författats för liturgin

och sedan återkommer i kyrkornas kalkmålningar på olika sätt. Till denna kategori hör också de leoninska verser, främst hexameter, som med all sannolikhet är sammanställda för BP och som ofta har övertagits av de uppländska kyrkomålarna.¹⁹ Känslan för rim tycks dock inte ha varit utvecklad i någon högre grad, att döma av att det ofullgångna rimmet *vidit – ridet* vid motivet Noas skam i BP ej har föranlett någon åtgärd i de kyrkor som övertagit denna vers (Knutby, Kungs-Husby).²⁰

Ett enda fall av leoninsk pentameter återfinns i två kyrkor, Edebo och Roslagsbro: *Absque dolore paris virgo, Maria, maris* (Du, Maria, en mans jungfru, föder utan smärta). Versen är hämtad från BP 2/b där den ackompanjerar det centrala bildmotivet Jesu födelse.

TEXTTYPER

- 1 Enstaka namn eller benämningar (*Samson; Pellicanus*).
- 2 Kort prosatext eller leoninsk vers, som beskriver ett motiv (*Hic disputant doctores; Ecce Dei natum cernunt tres glorificatum*).
- 3 Kort dialog (*Dominus ad Kain: Ubi est Abel, frater tuus? Nescio, Domine. Numquit custos fratris mei sum ego?*).
- 4 Kort text på prosa eller vers, som ibland inleds med ordet *signat* eller liknande, och där den typologiska innebörden även är uttalad i texten (*Signantem Cristum puerum pater immolat istum*).
- 5 Längre, liturgisk text på prosa eller vers (*Gloria (in) excelsis Deo*).

INORDNING I MOTIVET

- 1 Överordning, till exempel i profetspråken.
- 2 Underordning, till exempel enstaka namn som endast klargör bildmotivets innehåll.
- 3 Samordning, där texten inkorporeras i motivet och kanske utgör en dialog, som exempelvis i scenen Kain inför Gud.

19. Angående uppbyggnaden av leoninsk hexameter, se Norberg 1958, s. 65–66, jfr Cornell & Wal-
lin 1972, s. 71.

20. Se avsnitt 11 på s. 53.

7. FUNKTION

DEKORATION, VOTIVGÅVA eller pedagogiskt instrument? Åsikterna vad gäller syfte och funktion hos språkbanden har gått isär bland tidigare forskare.

I sin avhandling från 1986 hävdar Anna Nilsén att stiftaren/stiftarna avsåg målningarna som en gåva till Gud och andra himmelska makter. Den pedagogiska aspekten tas upp av Anders Piltz i hans uppsats "Kalkmålningarna som retorik".²¹ Enligt mitt sätt att se integrerade de senmedeltida kalkmålningarna i våra kyrkor alla nämnda funktioner och inbjöd dessutom till andakt och *compassio*, som helgonbilderna och Kristi passionshistoria.

Att kalkmålningarna är dekorativa behöver inte diskuteras, efter de mer än fem hundra år de har överväldigat kyrkobesökarna med sin färgsprakande prakt. Bildframställningarna var alltså av stor betydelse, men även de tillhörande språkbanden. Det är lätt att föreställa sig änglarna i valvhjässan med rader av lovsånger som en votivgåva till Gud. Tio Guds bud i exempelvis Litslena, Fader vår i Söderby-Karl och Dödssyndsmannen i Ärentuna med språkband på svenska är kateketiskt material som församlingen skulle behärska, något som antyder motivens pedagogiska natur.²² Språkbanden som har hämtats från BP är även de så distinkt didaktiska att man inte kan komma ifrån att de även bör ha använts konkret. Denna åsikt stöds av tidiga vittnesmål från Paulinus de Nola (d. 431) och Suger de Saint Denis (d. 1151), som båda ur skilda tidsperspektiv framhåller språkbandens funktion som klarlägganden av bildframställningen.²³ Menigheten kunde i allmänhet inte läsa och då framför allt inte det språk som dessa språkband till största delen var skrivna på, latin. Prästen och den klockare som eventuellt kunde finnas hade däremot funktionella kunskaper i detta språk och förväntades muntligen förmedla det skrivna budskapet.

21. Piltz 2007, s. 129f.

22. Sandquist Öberg 2007, s. 175ff.

23. Arnulf 1997, s. 13ff.

Att kyrkans beslutsfattare dels medvetet strävade efter en mer aktiv pedagogisk roll hos sockenprästerna, dels konkret såg till att hjälpmedel fanns för detta styrks av föreskrifter i den senmedeltida visitationsstadgan om biskopens ansvar för att predikningar hölls²⁴ jämte notiser om att denne även medverkade i fråga om motivval för sockenkyrkorna.²⁵ Bengt Ingemar Kilström nämner att prästerna förutsattes hålla utläggningar på grundval av Trosbekännelsen.²⁶ Det är därmed inte orimligt att tänka sig att språkbanden fungerade som inspiration och en permanent "handbok" i predikokonst.²⁷ Det skrivna ordet är också en bekräftelse av det sagda och en förstärkning av förbundet mellan människa och Gud.

24. Andersson 1991, s. 266.

25. Helander 1991, s. 193.

26. Kilström 1958, s. 170, 175.

27. Sandquist Öberg 2007, s. 180.

8. DIAKRONISK ANALYS AV SPRÅKBANDENS FÖRDELNING

DET ÄR GIVETVIS ytterst grannlaga att redogöra för föreliggande material i kvantitativa termer. Man måste vara klart medveten om att målningarna, efter de drygt fem hundra år de existerat, nu befinner sig i olika stadier av förändring och förstörelse genom olika typer av påverkan, blekning, brand, utbyggnad, överkalkning med efterföljande mer eller mindre modern framknackning, övermålning och återställande. Dessutom har kyrkorna från början olika förutsättningar vad gäller storlek, antal travéer, valvens och vägarnas utformning.

Med detta sagt, och utan anspråk på att ge en heltäckande bild, kan det ändå vara givande att göra vissa iakttagelser och redogöra för några tendenser i det bevarade materialet.

Jag kommer först att beröra allmänna tendenser för att sedan gå in på frekventa och unika texter som förekommer i språkbanden.

Inledningsvis kan man dela upp materialet i korta och långa språkband. Med korta menas här sådana språkband som endast innehåller ett namn eller en benämning, till exempel *Sanctus Mateus apostolus et ewangelista*. Dessa är alla underordnade bilden och endast förklarande. Den följande undersökningen kommer endast att omfatta de längre inskrifterna, som uppvisar ett medvetet syfte att även förmedla ett skeende, en värdering eller på något annat sätt en djupare innebörd.

Målet för undersökningen är alltså att dokumentera och tillgängliggöra det mer eller mindre bevarade textmaterialet i kyrkorna, men däremot inte att ge en fullständig bild av samtliga dessa längre språkband utan att i denna inledning antyda utveckling och tendenser i stoffet.

9. SPRÅKBANDENS FÖRDELNING PÅ DE OLIKA MÅLARSKOLORNA

STILMÄSSIGT HAR BILDMATERIALET i våra medeltida kyrkor indelats i olika målarskolor. När man undersöker dessa ur ett diakroniskt perspektiv ser man att de fördelar sig ganska jämnt över tid, men också existerar parallellt. Den av konstvetenskapliga forskare benämnda *Mälardalsskolan* är den grupp som uppträder tidsmässigt först i vårt material, men redan efter ett femtontal år får den sällskap av *Tierpsskolan* och efter ytterligare cirka tio år *Roslagsmästaren*. Dessa tre skolor finns sedan med till 1470-talet. Den *Sena Tierpstypen* finns manifesterad från 1490-talet och till cirka 1520, medan den yngsta skolan, *Renässanstypen*, får sitt genombrott först omkring 1500, för att finnas med till mitten av 1530-talet. Det som i denna framställning ser ut som ett glapp i tiden som omfattar främst 1480- och 1490-talen, fylls av det som redan behandlats i ett tidigare projekt, Albertus Pictors arbeten, som sträcker sig från 1460-talet och in på 1500-talet och även omfattar verk som av Albertus Pictor-projektets konstvetare har betecknats som utförda i dennes anda. Härvidlag har kyrkornas tillhörighet till ena eller andra gruppen kommit att ändras något (se nedan). Ytterligare en liten grupp omnämns i den tidigare konstvetenskapliga forskningen, *Knutbygruppen*.

MÄLARDALSSKOLAN (CA 1430–CA 1470)

Till denna grupp, en av de två största, hör de i denna undersökning aktuella uppländska kyrkorna Biskopskulla, Björklinge I, Estuna, Fresta, Funbo, Färentuna I–II, Håbo-Tibble I, Häverö I, Litslena, Markim, Orkesta, Rasbo, Simtuna I, Skånela I, Spånga I, Tensta I, Vaksala I, Villberga I, Ärentuna.²⁸ Av dessa har de som betecknats med romerska siffror även målningar från andra skolor. Riddarholmskyrkan ansluter sig till Strängnässkolan²⁹ som räknas som en del av Mälardalsskolan.³⁰

28. Den romerska numreringen är enligt Nilséns (1986) indelning. Målningarna i Knutby I är ytterst fragmentariska och behandlas ej här.

29. *Stockholms kyrkor*, II, Olsson 1937, s. 155.

30. Nilsén 1986, s. 9.

Av dessa uppvisar omkring hälften endast få språkband överhuvudtaget, cirka en fjärdedel har ett antal korta språkband, medan man i den kvarvarande fjärdedelen finner fler språkband, både korta och långa.

Några kyrkor (Fresta, Håbo-Tibble, Litslena, Spånga I, Tensta I, Ärentuna) utmärker sig speciellt genom förekomsten av *Credo*-sviten, ett i kyrkomåleriet vanligt motiv,³¹ som, naturligt nog har genererat bevarade längre texter. Det bör därtill noteras att Biskopskulla uppvisar tomma språkband som sannolikt innehållit *Credo*. Spånga uppvisar numera endast ett par av *Credo*-texterna, men deras förekomst vittnar om att hela sviten ursprungligen bör ha funnits där. Övriga kyrkor företer ett för denna grupp större antal längre texter. Rasbo har ett fragment av en text som möjligen skulle kunna vara en del av den första artikeln i Trosbekännelsen. För övrigt har Rasbo endast ett par längre språkband.

Den kyrka där man finner det största antalet språkbandstexter, både korta och långa, är Ärentuna. Där återges, förutom texten till Trosbekännelsen, dessutom profetspråk från Gamla testamentet som pendanger till denna samt de tio budorden. Med dessa och även den bevarade framställningen av de sju dödssynderna manifesteras här de grundläggande kateketiska texterna för den kristna läran. Den text till budorden som fortfarande syns, ger vid handen att textmängden till detta motiv ursprungligen också varit väsentligt större.

Ytterligare kyrkor som uppvisar ett större antal längre texter är Fresta, Litslena, Håbo-Tibble I och Tensta I. Litslena manifesterar, liksom Ärentuna, förutom *Credo* med åtföljande profetspråk dessutom de tio budorden. Även här är bevarandegraden i sistnämnda textavsnitt låg och låter förmoda att mängden text har varit betydligt större. Även Håbo-Tibble företer både Trosbekännelsen och motsvarande profetspråk som i Litslena och Ärentuna.

Fresta utmärker sig för att enbart förete långa texter, och detta just *Credo*-texten, dock inte med gammaltestamentliga profetspråk utan med, i ett fall, en tämligen välbevarad leoninsk hexameter, en texttyp som torde ha åtföljt även övriga delar av *Credo*-sviten.

I Tensta bidrar, förutom *Credo*, signeringen av Johannes Rosenrod liksom språkbanden till Yttersta domen till mängden text.

Kyrkofäderna, som återfinns i hälften av kyrkorna, åtföljs endast i Edebo av två deviser som vi har mött i Albertus Pictors verk, medan Funbo, Håbo-Tibble och Hållnäs visserligen uppvisar längre texter, men ej just dessa tänkespråk.

Riddarholmskyrkan uppvisar endast en text med påvisbart medeltida ursprung, som dock är rekonstruerad så sent som i början av 1900-talet.

31. Kilström 1958.

TIERPSSKOLAN (CA 1450–1470-TALET'S FÖRRA HÄLFT)

Denna grupp kyrkor, till antalet ungefär lika många som föregående, omfattar Alunda, Björklinge II, Börje, Börstil, Gamla Uppsala, Husby-Långhundra I, Håtuna, Knivsta, Lena, Roslagsbro, Skuttunge, Spånga II, Sånga, Tierp, Tuna, Vendel, Österlövsta, Östra Ryd. Av dessa anses Roslagsbro även räknas till Roslagsmästarens verk och de kyrkor som försetts med romersk siffra har även målningar från andra skolor. Av dessa uppvisar endast en minoritet av kyrkorna ett större antal bevarade längre språkband, nämligen Roslagsbro, Sånga och Vendel.

I Sånga beror denna mängd längre text främst på motivet Förebuden för den Yttersta domen. *Credo*-sviten finns representerad, men kan åtminstone ej numera uppvisa mer än ett par längre texter. Framför allt Vendel, men även Rolagsbro, företer ett stort antal långa texter. I Vendel hänför sig detta bland annat till en målningssvit med texter som behandlar Annas och Joakims historia, Marias födelse och barndom samt *Credo*-serien med motsvarande profetspråk ur Gamla testamentet av samma typ som i exempelvis Ärentuna. Såsom i Ärentuna och Litslena återfinner man även här de tio budorden, om än med låg bevarandegrad, samt Barmhärtighetsverken.

Även i Roslagbro finner man Trosbekännelsen med åtföljande profetiska texter ur Gamla testamentet, men också verser från BP, liksom fristående profeter med förebådande språkband, även dessa förmodligen närmast hämtade från samma förlaga.

SEN TIERPSTYP (CA 1490–CA 1520)

Den typ som konstvetenskapliga forskare benämner *Sen Tierpstyp* föreligger också i en anseelig mängd kyrkor: Dannemora, Edebo, Film, Harg, Rimbo, Tegelsmora, Tolfta, Vaksala III, Viksta, Villberga II, Älvkarleby, Östervåla. Däribland är det två, Dannemora och Edebo, som ovedersägligen företer det största antalet längre språkbandstexter, cirka 60, i föreliggande material. Ytterligare tre kyrkor uppvisar ett större antal längre språkbandstexter: Tolfta, Film och Harg. Liksom beträffande kyrkor målade av tidigare nämnda skolor, beror mängden språkbandstexter till en del på förekomsten av *Credo*-sviten. I Film utgör denna text det mest dominerande inslaget, medan man i Harg även finner en hel del profetspråk som är fristående.

I Edebo ackompanjeras Trosbekännelsen på fornsvenska av gammaltestamentliga profetspråk, som dock ej motsvarar dem som manifesteras i Mälardalsskolors kyrkor i detta sammanhang. Här återfinns också kyrkofäderna med de deviser som i detta material är sällsynta, men som man annars finner i flera kyrkor målade av Albertus Pictor. Edebo kännetecknas även av ett större antal (15) leoninska hexametrar hämtade från BP och flera profetspråk, sannolikt från samma förlaga.

Texter ur BP utmärker även Dannemora, som återger profetutsagor och hela 24 leoninska hexametrar ur detta verk, alltså ett starkt inflytande i båda de sistnämnda texttyperna.

Tolfta kyrka uppvisar också den ett tämligen stort antal längre texter, dock inte Trosbekännelsen. Dominerande är här i stället dels några längre texter som, liksom i Vendel, behandlar Annas och Joakims historia och Marias födelse och barndom, dels ett stort antal citat, förmodligen till största delen hämtade direkt ur *Vulgata*.

ROSLAGSMÄSTAREN (1460–1470-TALEN)

Denna till antalet lilla grupp kyrkor omfattar Björklinge II, Hållnäs, Roslagsbro,³² Västeråker, Vätö. Av dessa finns alltså två där även andra målarskolor satt sina avtryck. Målningarna i Roslagsbro anses, som nämnts, av tidigare forskare ha drag både av Tierpsskolan och Roslagsmästaren och intar i båda dessa grupper en särställning med sitt förhållandevis stora antal längre språkband. Liksom vi sett i andra kyrkor beror antalet texter även här på att *Credo*-sviten är återgiven och på de åtföljande profetspråken. Men Roslagsbro uppvisar även några fristående profetspråk och dessutom samma dialog mellan en ängel och djävulen angående en ung man som återfinns i Knivsta kyrka.

Hållnäs kyrka företer endast ett fåtal längre språkband, men är unik genom de i detta material annars okända deviser som tillskrivs kyrkofäderna.

MÅLNINGAR I ALBERTUS PICTORS TRADITION (1480–1490-TALEN)

Tidigare forskning har på grund av en felläsning av en signering tillskrivit ett antal målningar en kyrkomålare vid namn Peter. Genom forskningsprojektet om Albertus Pictor kunde konsthistorien skrivas om och den förmodade Peter avskrivs. I stället har de målningar som tidigare tillskrivits denne, visat sig vara tidiga verk av Albertus Pictor. I samma projekt har också några av de kyrkor som tidigare ansetts vara arbeten av Albertus Pictors verkstad eller skola nu kommit att betraktas som målningar gjorda i hans tradition. Till dessa hör Gryta, Jumkil, Kungs-Husby, Lagga, Löt, Skånela II, Stavby, Tensta II.

Av dessa uppvisar Löt ett tjugotal längre texter, medan man i Gryta, Kungs-Husby och Stavby återfinner ett drygt tiotal. I Löt förekommer inte Trosbekännelsen, utan mängden språkband beror i detta fall till stor del på BP-anknutna motiv och texter, något som ej är ägnat att förvåna i denna grupp av kyrkor med utgångspunkt i Albertus Pictors bild- och textvärld. Samma sak gäller de övriga tre som inte heller företer Trosbekännelsen, men

32. Anses av tidigare forskare ha målningar även av målare från Tierpsskolan och har här behandlats ovan.

som i likhet med Löt återger texter, leoninska verser och profetspråk med BP som förlaga. Nämnas bör att Kungs-Husby återger en av deviserna för kyrkofäderna som även återfinns i kyrkor målade av Albertus, något som låter förmoda att övriga deviser ursprungligen också fanns med.

RENÄSSANSTYP (CA 1500–1534)

Till verk av renässanstyp räknas målningarna i Ekeby, Hökhuvud, Rasbokil, Tensta (vapenhuset), Vallby, Valö och Västerlövsta.

Den kyrka som uppvisar överlägset störst antal längre språkband är Rasbokil med ett drygt tjugotal. Tensta, Vallby och Västerlövsta bidrar med mellan fem och tio vardera.

Liksom när det gäller kyrkorna i den föregående gruppen återfinns *Credo*-sviten inte heller i Rasbokil, utan i likhet med i Albertus Pictors verk bidrar BP med både leoninska hexametrar och profetspråk som man kan förmoda närmast är hämtade därifrån. Vallby återger några längre texter med anknytning till jungfru Maria, men också inledningen till lovsången *Te Deum*. I Västerlövsta finns språkband bevarade endast i den första travén där man, liksom i Vallby, finner några rader av *Te Deum*. En leoninsk hexameter och ett profetspråk, sannolikt från BP, indikerar inflytande från detta verk. Tenstas vapenhus bjuder på flera texter på fornsvenska till moraliserande bildmotiv, men låter djävulen på latin yttra sig om målares och skrivares förmåga. Rättvisan i allegorisk gestalt har likaså fått en text på latin, men denna är hämtad från *Vulgata*.

KNUTBYGRUPPEN (CA 1500)

Till denna grupp räknas som sig bör Knutby och dessutom Häverö II och Söderby-Karl.

Av dessa finns störst antal längre språkband, drygt 20, bevarade i Söderby-Karl, som liksom många andra tidigare kyrkor företer *Credo*-sviten, denna gång på fornsvenska, men som också uppvisar ett visst inflytande från BP med leoninska verser. Med Söderby-Karl kan man också säga att den kateketiska cirkeln är sluten på ett unikt sätt. Där Ärentuna presenterar budorden och de sju dödssynderna, tar Söderby-Karl upp de senare och framställer dem i kombination med Fader vår och ger därmed en tydlig förhoppning om förlåtelse.³³ Så finns också i Söderby-Karl återgiven bönen *Ave Maria*, med dess avslutande förbön.

Knutby uppvisar endast drygt tio språkband, men också i denna kyrka återges Trosbekännelsen, samtidigt som man här kan märka ett ännu större beroende av förlagan BP än i Söderby-Karl.

33. För sammanställningen mellan Fader vår och de sju dödssynderna, se Kilström 1958, s. 177ff.

ÖVRIGA

Gruppen omfattar Faringe, Frötuna, Täby (vapenhuset), Riala, Rö och Storkyrkan. Av dessa kyrkor företer Frötuna flest längre språkbandstexter, nämligen fem stycken. Dessa består av en datering, en leoninsk hexameter till bildmotivet Livets/Ödets/Lyckans hjul och texter till Marie smärtor.

Storkyrkans endast delvis bevarade målningar, som har daterats till cirka 1500, är så fragmentariska att det kan vara svårt att hänföra dem till en specifik skola.³⁴ Av textfragmenten indikerar fyra att det rör sig om längre textavsnitt, och dessa har gått att suppleras i tre fall. Med utgångspunkt från det som bevarats, kan man förmoda att här funnits ett tämligen stort antal texter.

Målningarna i Täby kyrkas vapenhus har av tidigare forskare daterats till cirka 1500, men bedömdes av de konstvetenskapliga forskarna inom Albertus Pictor-projektet vara äldre än utsmyckningen i kor och långhus. Vapenhuset erbjuder numera endast ett längre språkband som tyvärr är i så dåligt skick att det inte kan tydhas.

Sammanfattningsvis vill jag först och främst åter poängtera att underlaget för denna översikt, det vill säga de befintliga språkbandstexterna, inte erbjuder ett fullständigt och därmed helt tillförlitligt undersökningsmaterial. Med detta sagt kan man efter denna genomgång ändå konstatera att *Credo* finns representerat i de uppländska kyrkorna under hela detta sista århundrade av medeltiden, liksom att ett allt större inflytande från BP gör sig gällande från 1470-talet. Så blir exempelvis de leoninska hexametrar, rimmade verser, som författats specifikt för BP, allt vanligare. Likaså återfinns profeter som ej är en del av *Credo*-sviten, med mer eller mindre ordagranna citat från *Vulgata*, företrädda under hela den undersökta perioden, men förekomsten ökar markant från 1480-talet. Liksom man på säkra grunder kan utgå ifrån att de leoninska hexameterna haft BP som förlaga, förefaller även profetspråken under denna tid närmast ha hämtats ur BP. Det står klart att de olika, men samtida, målarskolorna inte skiljer sig från varandra i större utsträckning, utan det tycks som om det är en utveckling i tiden.

Samtidigt som det kateketisk-didaktiska budskapet i Trosbekännelsen, ibland med sin typologiska anknytning i form av gammaltestamentliga profetspråk, där orden spelar huvudrollen, finns kvar som ett grundelement under hela denna period omformuleras det så småningom. Det blir ett mer typologisk-pedagogiskt framförande, med utläggningar och predikningar, utifrån både ord och bild som instrument, byggt än mer på *compassio* och identifiering med de människor som likt senmedeltidens kyrkobesökare väntade på den Yttersta domen och det eviga livet.

34. Allt enligt en bedömning av Herman Bengtsson och Pia Bengtsson Melin.

10. KVANTITATIV FÖRDELNING AV DE BEVARADE SPRÅKBANDENS TEXTER

FREKVENTA SPRÅKBAND

DEN TYP AV text som naturligt nog är allra mest företrädd i materialet är enstaka namn och benämningar, till exempel på evangelister, kyrkofäder och helgon. Då detta ur ett filologiskt perspektiv är mindre givande har jag, som nämnts, valt att i denna undersökning endast behandla längre språkbandstexter. Sådana finns manifesterade under hela den undersökta perioden, men med en tyngdpunkt mot slutet av denna.

Som den diakroniska genomgången av föreliggande material redan låtit ana, utgörs den mest frekventa enskilda texten, eller snarare textsviten, av *Credo*, det vill säga Trosbekännelsen, manifesterad av de tolv apostlarna och uppdelad i lika många artiklar i 20 av de här aktuella 69 kyrkorna. Av de tolv trossatserna utkristalliserar sig två som de mest frekventa, *Qui conceptus ...* och *Passus sub ...*, och dessa finns bevarade 11 respektive 10 gånger. Man kan dock på goda grunder utgå ifrån att hela sviten har återgivits i några kyrkor, till exempel i Fresta och Ärentuna, eller åtminstone fler delar av den i de kyrkor som nu endast uppvisar några av artiklarna. Dannemora och Edebo (målade av samma mästare)³⁵ företer dock endast evidens av de åtta respektive tio första artiklarna, ett förhållande som kan ha motiverats av otillräckligt utrymme. Denna serie av språkbandstexter återfinns sålunda exempelvis både i Tensta kyrka från 1437 och i Söderby-Karl från omkring 1500, som grundval i den kristna läran och som en stabil grund för den kateketiska undervisningen.

Med sitt givna innehåll borde denna textserie naturligt nog utgöra en väl definierad textmassa, men betraktar man stoffet närmare ser man att det finns skillnader i hur språkbanden har framställts i de olika kyrkorna. I alla kyrkor utom en, Edebo, återges *Credo* på latin, medan man här har manifesterat denna den kristna lärans grundläggande vittnesmål på fornsvenska.

I åtta av de kyrkor som företer *Credo*-sviten (Håbo-Tibble, Litslena, Roslagsbro, Sänga, Tierp, Vendel, Ärentuna, Östra Ryd), låter man den även åtföljas av profetspråk som har utvalts ur Gamla testamentet, och ibland pa-

35. Cornell & Wallin 1965, s. 35.

rafraserats, för att bilda typologiska pendanger till var och en av Trosbekännelsens artiklar, ett bruk som vunnit allmän spridning från 1300-talet.³⁶

Edebo utmärker sig, förutom att återge *Credo* på fornsvenska, även när det gäller åtföljande språkband. Man har visserligen låtit apostlarna beledsagas av profeter ur Gamla testamentet, men texterna ur *Vulgata* är helt andra än dem vi ser i ovan nämnda kyrkor. I Edebo har man uteslutande valt texter som också återfinns i BP, något som ej är fallet med de gängse profetspråken, där endast två även återges i BP. I Edebo har man i allmänhet inte, i motsats till traditionen, valt en gammaltestamentlig text som specifikt förebådar motsvarande artikel av *Credo*, utan profetspråk, i ett fall även en leoninsk hexameter, som i alla fall utom två förebådar Jesu lidandes historia.

I Fresta finns endast ett språkband som ackompanjerar *Credo* fullständigt bevarat och ett enda ord av ett annat, men man kan i ett material av detta slag sannolikt räkna med en hög grad av konsekvens. Jag vågar därför dra slutsatsen att vi här för varje apostel också har kunnat finna en motsvarande text. Den text som vi återfinner till aposteln Tomas är följande: *Viscera fiat grata thome gladio resiccata* (Må Tomas inälvor, sönderskurna av svärd, vara till behag), en leoninsk hexameter som sammanfattar aposteln martyrium. Till en annan apostel återstår i motsvarande pendang endast ordet ... *cruce* ... (från/på korset). I det fallet kan man sannolikt med hjälp av detta ord, som också torde ingå i en leoninsk vers och ge en antydning om martyrskapet, identifiera denne apostel som en av dem som fått lida döden på korset. De apostlar som gått detta öde till mötes är Petrus, Andreas, Simon, Judas Tadeus och Filippus.³⁷ Av dessa återfinns de två första på annan plats i kyrkan. Ett bildfragment av Filippus skall enligt SvK V:1 ha funnits på västväggen i kyrkan.³⁸ De som återstår är Simon och Judas Tadeus, som också motsvarar de två förslag som SvK anger.³⁹

I Söderby-Karl har man valt att i samma valvkappor som *Credo* också, som nämnts ovan, återge Fader vår på fornsvenska tillsammans med dödssynderna på latin. Därmed utgör detta ett unikt drag för såväl föreliggande material som för hela Sverige.⁴⁰ Med denna konstellation återknyter man till en tradition som går tillbaka till bland andra Hugo av S:t Viktor⁴¹ och ger därmed för varje synd även hopp om frälsning genom bön. Detta tillsammans med framställningen av Trosbekännelsen vittnar om den didaktiska utvecklingen av katekesens budskap.

36. Kilström 1958, s. 163ff.

37. Dahlby 1963/2002, se respektive uppslagsord; Pegelow 2006.

38. SvK V:1, s. 159.

39. *Ibid.*, s. 158.

40. Kilström 1958, s. 186.

41. *Ibid.*, s. 38, 178ff.

Ett bildmotiv som uppvisar i runda tal lika många manifestationer som *Credo* är Bebudelsen inför Maria. Texten som är integrerad i framställningen, ärkeängeln Gabriels hälsning till jungfrun, såsom den citeras i BP 1/a, förekommer även den ungefär lika många gånger i materialet som de mest frekventa av *Credo*-artiklarna: *Ave gracia plena, dominus tecum* (Var hälsad du nådefulla. Herren är med dig), ett ordagrant citat från *Vulg.*, *Luc.* 1:28. Den återges i de olika kyrkorna i två varianter. I några få fall återger man citatet ordagrant från BP och *Vulgata*, medan man i Vallby, såsom i majoriteten av fallen, även tilltalar jungfrun med namn: *Aue (Mar)ia gracia plena. Dominus tec(um)*.

Att denna bild och denna hälsning manifesteras i så många kyrkor är inte ägnat att förvåna. Ängels hälsning och även Marias svar utgör inledningen på Kristi människoblivande och därmed även inledningen på den i den kristna läran centrala utveckling som genom Kristi lidande, död och återkomst slutligen skall leda till mänsklighetens frälsning. Genom att lägga till namnet Maria får också Gabriels ord en liturgisk konnotation till de inledande orden i bönen till Maria, *Ave Maria gracia plena, benedicta tu in mulieribus ...*, som återges i Söderby-Karl.

Bildmotivet Livets/Ödets/Lyckans hjul som även tas upp i avsnitt II (på s. 54), företer nästan lika många språkband som övriga under denna rubrik, och kan därmed kallas relativt frekvent. Den text som i sju fall av nio används är däremot en världslig leoninsk hexameter, en i detta sammanhang unik företeelse, där övriga leoninska verser som förekommer alla är hämtade ur BP. Hjulet, som beskriver en rörelse med uppgång och fall, är ofta placerat för att ses vid utgången ur kyrkan, och förstärker genom de åtföljande språkbanden på ett drastiskt konkret sätt dödssynden *Superbias* varning om att högmod går före fall.

Ingen annan enskild text eller textsvit är så vanligt förekommande, men det kan vara intressant att notera två texttyper som ofta manifesteras, nämligen profetspråk som ej hör till *Credo*-sviten och leoninska hexametrar, främst kommer från BP.

De profeter som ej tillhör *Credo*-sviten uppträder i 28 av de föreliggande kyrkorna under hela den undersökta perioden, men med en tydlig tyngdpunkt mot slutet av densamma. De utgör alltså som texttyp en stor grupp, med avtryck i fler kyrkor än *Credo*. Om man betraktar profetspråken individuellt framträder dock ett mer differentierat mönster där inget enskilt profetspråk förekommer mer än ett fåtal gånger. Man ser här alltså en rik provkarta på citat från Gamla testamentet, där man även i många fall kan utgå ifrån att texterna närmast har hämtats från BP.

Ofta är dessa profeter i hel- eller halvfigur, bärande språkband, placerade i svicklarna mellan valv och väggar och så infogade bland bildframställningarna att de förstärker dessas budskap genom sin typologiska närvaro.

Leoninska hexametrar används för att ackompanjera olika bildframställningar i BP, men kan ändå sägas utgöra en enhet. Men på samma sätt som fallet är med texterna vad gäller ovanstående profeter är de av ett ytterst differentierat innehåll där ingen vers förekommer mer än fem gånger, så exempelvis: *Flumen transitor et patria mellis aditur* (Man går över floden och kommer in i landet som flödar av honung) och *Ligna ferens, Criste, te presignat puer iste* (Den pojke som bär denna ved, förebådar dig, Kristus).

Den första av dessa språkband beledsagar bildmotivet Spejarna med druvklanen från blad 9/i i BP, som typologiskt förebådar Jesu dop, medan den andra versen, även den från BP, men i detta fall från blad 24/.d., är en arketyper för Jesu korsbärande.

UNIKA ELLER SÄLLSYNTA SPRÅKBAND

Föreliggande undersökning innefattar som nämnts 69 kyrkor, ett omfattande material som uppvisar ett stort antal unika eller sällsynta språkband, alltså sådana som uppträder endast en eller två gånger i hela materialet. Det är inte meningsfullt att här i detalj behandla alla dessa, men jag kommer nedan att beröra några av de mest intressanta.

Signeringar och dateringar

Signeringar som hänför sig till specifika kyrkor är till sin natur unika liksom dateringar, där alltså ett årtal anges, men ingen upphovsman. Däremot är de ofta författade enligt en snarlik mall och antalet är tämligen stort. På så sätt är de inte unika. På något sätt bevarade signeringar eller dateringar i föreliggande material är 22, alltså knappt en tredjedel. På samma sätt som man i Albertus Pictor-projektet utgår ifrån att det ursprungligen har funnits signeringar eller liknande inskriptioner i alla Albertus Pictor-kyrkor,⁴² kan man sannolikt göra samma antagande vad gäller materialet för denna undersökning. Här anges vilka kyrkor det handlar om, och några av inskrifterna berörs närmare.

Kyrkor med bevarade signeringar är följande: Tensta, Vendel och Valö.

Vad beträffar Tensta kan det här röra sig om en autograf av målaren Johannes Rosenrod. Man får som Jan Öberg, som bland annat behandlar signeringarna i ett par av Albertus Pictors kyrkor, utgå ifrån att målaren/skrivaren inte har överlämnat detta viktiga värv till en gesäll, utan själv skrivit sitt

42. Melin 2009, s. 17.

namn.⁴³ Samtidigt måste man vara medveten om att överkalkning och sentida påbättring sannolikt påverkat den ursprungliga skriftbilden avsevärt. I Tensta kan man läsa

*Anno Domini m^oc^od^oxxxvii pictus erat corus iste
(in honorem Ihesu Christi et ejus gloriose matris Marie)
per manus I(o)hannis Rosenrod ipso auxiliante
qui fecit mundum ex nichillo⁴⁴*

I Herrens år 1437 målades detta kor
till ära för Jesus Kristus och hans ärofulla moder Maria
av Johannes Rosenrod med hjälp av Honom som skapade jorden
utifrån intet.

Språkbandet kan givetvis vara författat efter en mall, men ger ändå genom det korrekta och välformulerade språket ett intryck av solida latinkunskaper. Texten innehåller förutom information om målaren och en datering även en hyllning till både Gud, Kristus och Maria.

I Vendel finns en datering av liknande slag som ovan, vilken vittnar om samma goda formuleringskonst:

Anno Domini MCDL primo depicta est et tabulata ecclesia ista in honorem (beat)e Marie virginis, cui sit laus, honor et sempiterna gloria.⁴⁵

I Herrens år 1451 målades denna kyrka och försågs med bilder till den heliga Jungfru Marias ära, åt vilken det må ske pris och evig ära.

Dessutom kan man läsa något som är ytterst ovanligt, nämligen följande:

Hannes Yuan malare⁴⁶
Johannes Ivan målare.

och

Clauus Ha(nnis) ... scripsit ... U(ae)ndel anno Domini 1452.
Claus Johansson [kyrkoherde] skrev detta i Vendel i Herrens år 1452.

43. Öberg 2007, s. 189.

44. Johan Peringskiöld återger inskriften i handskriften Mon. 1 fol. 68: *Anno domini MCDXXXVII pictus erat corus iste / in honorem ihesu christi et eius gloriose matris Marie / per manus Iohannis Rosenrod ipso auxiliante qui fecit mundum ex nichilo*. Se även UK 42, 1951, 1970, s. 53; Nilsén 1986, s. 144.

45. Jfr palmsöndagshymnen *Gloria laus et honor ...*

46. Yuan, dvs. Ivan.

Dels har vi här ett kort språkband på svenska, som anger målaren, något som endast förekommer på få ställen, dels, vilket är unikt i detta sammanhang, en specifik signering av skrivaren. Ingen skillnad i skriftbilden kan förmärkas mellan de två språkbanden, varför man torde kunna utgå ifrån att den som explicit anges som författare har stått för all text, inklusive informationen om målaren. Dock måste tilläggas att inget skriftprov finns bevarat av Johannes Ivan och att man inte får utesluta att likheten i skriftbilden kan bero på sentida restaurering.

Claus Johansson är historiskt belagd som kyrkoherde och latinsk poet, vilket förklarar latinkunskaperna.⁴⁷

Angående Valö, så finns där en bildframställning av en målare och hans medhjälpare med språkband innehållande en del av en text. Anna Nilsén tyder namnet i de återstående fragmenten, som Yrean måålare, det vill säga Örjan. Språkbandet ger intryck av att vara genuint och kanske har vi här ytterligare en senmedeltida målaraufteckning, även denna på svenska. Dessutom finns på två ställen i kyrkan namninskrifterna Andrias Martini och Andries Ma(rtini). Med tanke på den latiniserade namnformen tolkar Anna Nilsén dessa som namn på den tänkbare beställaren/kyrkoherden.⁴⁸ Något som talar för denna teori är att skriftbilden för dessa tre språkband är densamma. De torde alltså vara utförda av samma person, vid samma tillfälle. Om det hade varit fråga om målarsignaturer, borde dessa ha varit från skilda perioder, och utförandet borde därmed ha varit olika.

Kyrkor med indirekt bevarade signeringar är följande: Alunda, Börstil, Faringe, Skuttunge, Tegelsmora, Österlövsta, Östra Ryd.

Bland dessa finns att notera att Johannes Iwan anges som målare både i Östra Ryd 1449, och i Alunda 1465, där han också begravdes samma år. Uppgifterna har vi två flitiga riksantikvarier att tacka för: Jonas Rhezelius på 1600-talet och Johan Peringskiöld på 1700-talet.

Målningarna i Tegelsmora finns ej bevarade, men indirekt återstår ett vittnesmål i form av en signering, Erik Östensson, som även innehåller dateringen 1504.

Inskriften i Börstil, som, liksom motsvarande i Valö, är skriven på fornsvenska, innehåller en signering, Peder Jönsson molare, och uppgift om präst, men saknar explicit datering. Målningarna torde dock kunna ungefärligen tidsbestämmas tack vare denna senare uppgift.

47. Cornell & Wallin 1972, s. 70.

48. Nilsén 1986, s. 14.

Kyrkor med bevarade dateringar är följande: Gryta, Husby-Långhundra, Lagga, Rasbo.

Av dessa uppvisar Gryta ett årtal som är svårt att tyda, men som skulle kunna läsas som 1487. Texten i Lagga är ytterst svår att dechiffrera, men där finns en tidigare läsning i SvK som anger årtalet 1498,⁴⁹ något som också stämmer med konstvetenskapliga iakttagelser.

Inskriften i Husby-Långhundra vapenhus är fragmentarisk, men har bevarat själva årtalet. Den har i modern tid rekonstruerats i nära anslutning till den ursprungliga inskriften och även givits en modern svensk översättning.

Kyrkor med indirekt bevarade dateringar är följande: Estuna, Funbo, Gamla Uppsala, Harg, Hökhuvud, Roslagsbro, Viksta, Älvkarleby.

Estuna är unik genom förekomsten av vittnesmål såväl vad gäller invigning av kyrkan 1298, upptecknat av Peringskiöld, som målningarnas tillkomst 1463. Rhezelius återger visserligen texten sålunda *Anno dni Millesimo sexagesimo tertio* (I Herrens år 1(4)63), men uppenbarligen har *quadragesimo* överhoppats eller redan på 1600-talet varit oläsligt.

Rhezelius återger i *Monumenta Uplandica* följande nu försvunna datering i Roslagsbro: *Anno Domini MCDLXXI pictura fuit incepta: post Dominicam quasimodo geniti terminanda ... Domine Clemens And.* (I Herrens år 1471 på-börjades denna målning för att avslutas efter söndagen *Quasimodo geniti ...* under kyrkoherde Clemens And.). Nilsén förmodar att *terminanda* (med ursprunglig betydelse "som skulle avslutas") är fel för *terminata* (avslutad).⁵⁰ Man skulle dock även kunna tolka denna verbform, gerundivum, i final betydelse och då översätta den så som gjorts här. *Domine* (vokativ) är fel för *domino* (ablativ), så som det översatts här.

En mer omfattande inskrift rörande kyrkan i Älvkarleby, författad på korrekt latin, förutom något enda misstag, upptecknades av Martin Aschaneus (d. 1641) och citerades därefter av både Rhezelius och Peringskiöld. Den innehåller, förutom upplysning om datering, även namn på ärkebiskopen och kyrkoherden vid den aktuella tiden.

Den yngsta målningsskruden i denna studie finns i Hökhuvud och dateras i en försvunnen inskrift till 1534. Den av Rhezelius och Peringskiöld återgivna texten bjuder på ett par tolkningsproblem:

Rhezelius: *Anno Domini 1534 favore illustrissimi mei* (fel för *viri*)
et Domini factus (fel för *cuius*) *hec sunt Insignia Gostavi Suecorum*

49. SvK III, 1921.

50. Rhezelius, *Mon. Upl.*, s. 46; Nilsén 1986, s. 129.

*Gothorumque regis depicta est hec Ecclesia ad laudem et honorem Domini nostri Jesu Christi, et usuu (fel för virginis) Mariae.*⁵¹

Peringskiöld: *Anno Domini m:d:xxx:iiii. Favore illustrissimi viri et domini, suus (fel för cuius) hec sunt Insignia, Gostavi Suecorum Gothorumque Regis: depicta est hec ecclesia ad laudem et honorem domini nostri ihesu xpi (= christi), et usuu (fel för virginis) marie.*⁵²

Genom en ynnest från den högvälborne Herr Gustaf, svears och götars konung, vars vapensköld detta är, målades i Herrens år 1534 denna kyrka till pris och ära för Jesus Kristus vår Herre och Jungfru Maria.

Språkband på fornsvenska

Bevarade språkband på fornsvenska utgör en ytterst liten del, cirka 5 procent, av materialet i denna studie. Här ges några exempel.

Av dessa återfinns några med moraliserande eller varnande motiv i vapenhusen, såsom i Tensta som uppvisar motivet Sko-Ella och Ynglingen i livsträdet, i Viksta med uppmaning till bön och i Knivsta med ängel och djävul som leder en yngling till respektive från kyrkan. Detta sistnämnda motiv återfinns också, likaså med text både på svenska och latin, även i Roslagsbro, men då i långhuset.

Östra Ryd presenterar som enda kyrka sina stiftare med korta texter på svenskan och även längre på latin.

Den mest frekventa, om man kan säga detta om en textsvit som förekommer tre gånger, är de tio budorden på svenska i Litslena och Vendel, som båda använder sig av dialogform mellan ängel och djävul för att framhäva textens budskap, samt i Ärentuna där man förefaller att mer ordagrant ha återgivit katekesens uppmaning.

Edebo uppvisar som enda kyrka Trosbekännelsen på svenska, en text som annars, skriven på latin, är frekvent i de här aktuella kyrkorna. Söderby-Karl sammanställer de sju dödssynderna på latin med Fader vår på svenska.⁵³ Valet av svenska för budorden är inte svårt att förstå. De är inte en del av liturgin, utan tillhör det kateketiska stoffet och innehåller konkreta anvisningar för det jordiska, vardagliga livet. *Credo*, däremot, och *Pater noster* intar en mellanställning. Dels ingår de i liturgin, dels i det kateketiska material som varje sockenbo skulle inhämta och förvalta under sitt liv. Det förefaller här som om man i Edebo, vad gäller Trosbekännelsen, och i Söderby-Karl beträffande Fader vår, har valt att betona den kateketiska, pedagogiska dimensionen, medan man i kyrkorna med *Credo* på latin har velat poängtera den liturgiska

51. Se även UK 64, 1954, s. 137, not 1.

52. Se även SvK II:2, 1955–1956, s. 758; Nilsén 1986, s. 101.

53. Dessa texter berörs även på s. 37f.

betydelsen, men också, där de gängse gammaltestamentliga profetspråken återges, framhäva typologins roll.

De yttersta tingen

Ytterligare en unik text som egentligen är en serie texter är de fjorton förebuden för den Yttersta domen, i Sång kyrka. Målarens/stiftarens syfte med att välja detta motiv med dess förhållandevis stora mängd text torde ha varit detsamma som vad gäller den övriga pedagogiskt utformade utsmyckningen som utvecklades under medeltidens sista århundrade, nämligen att befordra en mer individualiserad religionsutövning, där var och en måste ta eget ansvar för sin själs välfärd, både i livet och hinsides.

Samma motiv möter oss även i Övergran och Sala sockenkyrka i Albertus Pictors verk. Den sistnämnda kyrkan ligger visserligen i Västmanland, men eftersom texten är sällsynt i materialet och också, som sagt, hör till Albertus Pictors *oeuvre*, är den ändå intressant att ta med som jämförelse.

I Övergran, liksom i Sala, finns scenerna med sina språkband placerade i de två bakre travéerna av långhuset, men Sala har med sina framställningar av ärkeängeln Mikael och Antikrists predikan ytterligare betonat behovet av eftertanke inför det slutgiltiga avgörandet.⁵⁴ Påfallande är att målaren/skrivaren i de två kyrkorna uppenbarligen haft olika förlagor för språkbanden. I Sång är bildsviten med sina ackompanjerande texter målad i vapenhusets tunnvalv.

Språkbanden uppvisar relativt stora likheter med Petrus Comestors (d. 1179) framställning av de femton förebuden, som innefattar just femton förebud och som inleds med orden: "*Hieronymus autem in annalibus Hebraeorum invenit signa quindecim dierum ante diem judicii, sed utrum continui futuri sint dies illi, an interpolatim, non expressit.*"⁵⁵ Denna skildring sägs alltså i sin tur explicit grunda sig på ett verk av kyrkofadern Hieronymus med ursprung i judisk tradition och företer dessutom mycket stora likheter med Beda Venerabilis (d. 735) presentation av förebuden: "*Quindecim signa quindecim dierum ante diem judicii invenit Hieronymus in annalibus Hebraeorum.*"⁵⁶ I kapitlet om Sång (på s. 245) återger jag i möjligaste mån den latinska texten så som den har bevarats i denna kyrka. Vid varje förebud citeras den relevanta texten hos Petrus Comestor och Beda som jämförelse, liksom i de två andra kyrkorna med samma motivsvit, nämligen Övergran och Sala sockenkyrka.

54. Melin, 2003.

55. PL 198, cap. CXLI, col. 1611A–B.

56. PL 94, col. 555B–D.

Material med anknytning till Gamla testamentet

Den gammaltestamentliga hjälten Simson är en ofta förekommande gestalt i våra senmedeltida kyrkor. Man ser honom exempelvis bärande på Gazas portar, förgörande ett lejon eller tillsammans med Delila.

Bildframställningen av Simson som dödar lejonet, en typologisk förebild för Kristus i dödsriket i BP, återkommer hela tjugo gånger i det aktuella materialet och måste därmed som sådant betecknas som frekvent, men endast i fem fall åtföljs motivet av en längre text. Den utgörs i fyra fall av en leoninsk vers hämtad från BP: *Ut vis Sampsonis destruxit ora leonis* (Se, hur Simsons kraft slet sönder lejonets käftar!), medan man i Tolfta har valt att använda en till synes särskilt för denna kyrka författad text: *Samson mille preualuit nec timuit leones* (Simson var starkare än tusen och fruktade ej lejon).

Likaså har man i samma kyrka för ett annat ej fullt så frekvent bildmotiv, Simson och Delila, valt en text som även den endast förekommer en gång i här undersökta kyrkor: *Dalida deceptit Samsonem* (Delila svek Simson). Liksom föregående språkband är det skrivet på korrekt latin. Denna sistnämnda text hör i sin lapidariska utformning till de språkband som man också kan ta upp under rubriken Intermedialitet (se s. 53). I bilden framställs den gängse scenen med Simson sovande i Delilas knä medan hon klipper hans hår. Motivet återfinns varken i BP eller SHS och har därmed ingen given förlaga för ett språkband. I de flesta fall har man i kyrkorna endast presenterat de båda gestalterna med namn. Just i Tolfta har man genom interaktion mellan ord och bild inte bara beskrivit själva den till synes harmlösa händelsen, utan har också genom de ackompanjerande orden givit en förklaring till det fatala svek som utspelar sig framför betraktarens ögon.

Liksom Simson och lejonet återfinns även motivet Simson bärande Gazas portar i BP, som arketyper för Uppståndelsen, och har där en vers som likaså skulle kunna användas som förlaga till ett språkband. Ingen kyrka uppvisar dock denna leoninska hexameter, men i Gryta har man valt att på korrekt latin i stället författa en kort beskrivning till det man ser i bild: *Samson tulit portas* (Simson bar portarna).

Material med anknytning till Nya testamentet

Bildframställningen Jesu dop som förekommer relativt ofta i föreliggande material har endast genererat språkband i tre fall, i Dannemora, Edebo och Rasbokil, alla med den leoninska hexametern *Dum baptisatur Christus baptisma sacratum* hämtad från BP 9/i, där den åtföljer det centrala motivet.

Händelsen där Jesus frestas av djävulen att göra bröd av stenar återges i bild ungefär lika ofta och är i likhet med Jesu dop också endast tre gånger åtföljd av språkband. I Kungs-Husby och Löt har man valt att så gott som ordagrant

citera *Vulgata*: *Si filius Dei es, dic ut lapides panes fiant*,⁵⁷ medan man i *Danemora* förhåller sig något friare till förlagan: *Si es Cristy (= Cristus) verus tunc facis panes de lapid ... isto*.

I Tensta från 1437 respektive Vendel från 1451–1452 finner man i samband med de två viktigaste apostlarna Petrus och Paulus vardera ett för denna studie unikt textparti:

Petrus (Tensta): *Venit hora quando mortui audient vocem filii Dei et audientes vivent* (Den stund kommer, då de döda skall höra Guds sons röst och de som hör den skall få liv). Texten är, förutom en kort inskjuten sats och ordet *audientes* i stället för *qui audierint* med samma innebörd, ett ordagrant citat från *Vulg.*, *Joh.* 5:25.

Paulus (Vendel): *Gracia dei sum id quod sum et gracia eius in me v(acua non fuit sed abundantius illis omnibus laboravi, non ego autem sed gratia Dei mecum)* (Genom Guds nåd är jag vad jag är, och hans nåd mot mig har inte varit förspild. Jag har arbetat mer än någon av dem, fast inte jag själv, utan Guds nåd som har varit med mig). Texten är ett i stort sett ordagrant citat från *Vulg.*, *1 Ep. ad Cor.* 15:10.

Paulus, centralgestalt i uppbyggandet av de tidigaste kristna församlingarna, ger med sina egna ord prov på den förtröstan som även skulle uppammas hos kyrkobesökarna, något som församlingsprästen säkert kunde använda som utgångspunkt för en utläggning. Petrus, den klippa varpå kyrkan byggdes, uttalar med evangelisten Johannes ord en profetisk utsaga, även den full av förtröstan, om Yttersta domen.

Liturgiskt och kateketiskt material

Kristi himmelfärd är i den här aktuella studien liksom i Albertus Pictors verk ett relativt ofta förekommande bildmotiv. Speciellt kan man då notera att den text som i den senares *oeuvre* oftast ackompanjerar denna scen, i föreliggande undersökning visar sig vara unik.

Motivet återfinns både i BP och SHS, i den förra dock utan denna i bilden integrerade text. I SHS, Cap. XXXIII lyder texten: *Viri Galilei, quid statis aspicientes in celum? Hic Jesus, qui assumptus est a vobis in celum, sic veniet, ut vidistis eum*.

I de flesta kyrkor som ingår i studien förefaller man ha anammat synen att detta motiv är så välkänt att ingen text behövs, medan man i Tolfta, som vi sett, som enda kyrka har valt följande text: *Quid admiramini aspicientes in*

57. Fel för *fiant*.

celum? (Varför ser ni så undrande mot himlen?).⁵⁸ Förutom i SHS återfinns citatet från Apostlagärningarna även i andra liturgiska handböcker i något olika utformning. Texten användes i flera sammanhang i liturgin: som antifon vid *laudes* och *vesper* på Kristi Himmelsfärdsdag samt framför allt som *introitus* vid mässan samma dag.

I Apostlagärningarna består texten av en retorisk fråga som besvaras med ett förebådande av samma två män i vita klädnader som uttalat frågan. Svaret i Nya testamentet: *Detta är Jesus, som upptagits från er till himlen och som ska komma tillbaka på samma sätt som ni sett honom fara upp till himlen* finns ej återgivet i Tolfta, men man kan föreställa sig att det lätt kunde medvetandegöras av prästen och därmed ge kyrkobesökarna bekräftelse på löftet om Jesu återkomst.

Som framgått tidigare är ärkeängeln Gabriels ord till Maria vid Bebudelsen en ofta förekommande text. Genom att tillägga jungfruns namn åstadkommer man, som nämnts, en konnotation till bönen *Ave Maria* som endast återfinns en gång i denna undersökning, nämligen i Söderby-Karl, en kyrka som också utmärker sig för den unika sammanställningen dödssynderna, Fader vår och *Credo*, ett väl sammanhållet pedagogiskt grepp på det kateketisk-liturgiska materialet.

Inledningsorden till den välkända hymnen *Te Deum laudamus* återfinns endast två gånger i det aktuella materialet, i en valvhjassa i Lagga och på en nordvägg i Vallby, medan man i Västerlövsta kan läsa *Sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth, pleni sunt celi* liksom i Rasbokil, som även har utökat citatet något. Även dessa citat härrör från ovannämnda hymn. I Rasbo återkommer orden *Sanctus, sanctus, sanctus*, även dessa förmodligen en del av denna liturgiska text. Roslagsbro bjuder i valvhjässan till travé II på inledningen till *Gloria in excelsis Deo* (Ära vare Gud i höjden). Det är lätt att föreställa sig ett fruset ögonblick av mässan då sången stiger mot valven som en ständigt närvarande gåva från de troende till de himmelska makterna.

Inte heller budorden, kvintessensen av den kristna lärans budskap till människorna i deras jordiska liv, är särskilt ofta företrädade i våra senmedeltida kyrkor. Endast i Litslena, Vendel och Ärentuna kan vi finna dem och då i så fragmentariskt skick att de sällan medger ett säkert uttydande av den ursprungliga lydelsen. Dock kan man med någorlunda säkerhet fastställa att budorden i Litslena och Vendel är utformade som dialoger mellan änglar och djävlar, medan de i Ärentuna snarare tycks ha den kateketiska formen.

58. För en kommentar till textens ursprung, se s. 23.

Helgonlegender

Ett stort antal helgon möter oss i våra senmedeltida kyrkor. Ofta utmärks de endast av attribut eller namn, men det finns undantag. I en bildsvit på västväggen i Björklinge återfinns legenden om Sankta Katarina. Tyvärr är de åtföljande språkbanden numera så fragmentariska att man inte ens kan gissa sig till deras lydelse. I Vendel, där slutet av samma helgonlegend återges, har Sankta Katarina gått ett bättre öde till mötes, åtminstone i så måtto att språkbanden till scenerna fortfarande är bevarade. Där står att läsa två citat från de texter som användes på Katarinas festdag, den 25 november.

Även Sankt Laurentius har bestått med ett något längre språkband och även i detta fall i Vendel, där man i två till synes för detta ändamål författade språkband får veta något mer om helgonet än bara hans namn.

Moraliserande motiv

Än idag rasar i vapenhuset i Knivsta och i långhuset i Roslagsbro en kamp om en ynglings själ.

I Knivsta:

En ängel tilltalar en yngling på latin.

*(Servabo pantes⁵⁹ cantantes atque legentes,
ut fiant digni Sacro (spiraminis) igni).*

Jag skall bevara dem som sjunger och läser
Så att de skall bli värdiga (Andens) heliga eld.

Denne svarar:

*Til gudz tienst hans vår eviga heder
(upp) lathom os lidha iak idhar (beder).*

En yngling med trasigt radband. En djävul lägger handen på hans axel och tilltalar honom på latin.

*(Huc ego sum missus cum) penna scribere iussus
absentes, non (cantantes, sero venientes).*

Hit har jag skickats med befallning att med penna skriva upp
de frånvarande, de som ej sjunger och de som kommer för sent.

Ynglingen svarar:

*(Till) bords ath ätha up (lathom oss) lidha
(Wi orkom ey länger i kyrkione bida).*

59. Fel för partes.

I Roslagsbro:

En ängel leder en ung man till kyrkan.

*Til gudhz thiä ...*⁶⁰

En djävul leder en ung man från kyrkan.

Till broder, wi latom oss lida, Wi årkom ey i kyrkone bida.

*Hic ego sum missus cum penna scribere (iussus)
tarde venientes.*

Här har jag skickats befalld att med penna anteckna
dem som kommer för sent.

Det är uppenbart att vi här har att göra med textpartier med samma ursprung och lika tydligt är det moraliska budskapet både till ynglingar och andra kyrkobesökare.

60. Läsningen av det sista fragmentet är ytterst osäker, men har uttytts *thiaenest* av SvK IV, 1920. Jfr Knivsta på s. 167.

*Material med anknytning till Speculum Humanae Salvatoris
och Biblia pauperum*

Som vi har sett kom man under medeltidens sista århundrade att i allt större utsträckning använda sig av det typologiska förhållningssättet, inte för att som tidigare förstärka och bekräfta det kristna budskapet utifrån den kateketiska grunden, som man redan tidigt gjort exempelvis vad gäller Trosbekännelsen och dess åtföljande profeter. I stället har man nu, utifrån Kristi historia och då framför allt hans lidande, både med hjälp av de gammaltestamentliga profetiorna och genom de händelser som därvid uppfylldes i Nya testamentet, velat få människorna att se sin plats i det messianska skeendet.

Likaväl som man kan behandla fristående profeter och leoninska hexametrar som frekventa kan man, som vi sett ovan, också betrakta dem som sällan förekommande. Vad gäller en typ av text i BP, saknas den till och med, nämligen de *lectiones* som i BP inleds med ordet *legitur* (det står att läsa). Förmodligen speglar detta en viss tvekan hos dem som valt att utgå från förlagor att omstrukturera dessa längre texter och passa in dem i de givna språkbandsramarna.

Av de omkring hundra leoninska verser, hämtade från BP, som finns i det här undersökta materialet, förekommer nästan en tredjedel endast en gång. Föga förvånande ser man cirka tio av dessa i Dannemora, som tillsammans med Edebo, som nämnts tidigare, står för det största antalet längre språkband i denna studie. I Edebo återges knappt tio texter av denna typ. Utan att ge några specifika exempel ur det från skilda delar av BP hämtade stoffet, kan man konstatera att dessa två kyrkor utmärker sig både genom att i större omfattning än övriga i undersökningen använda sig av längre texter i sina språkband, men också att i högre grad vara nyskapande på så sätt att man har valt att använda i detta sammanhang förut ej nyttjade verser.

Intressant i sammanhanget är dock att notera att man i Edebo i två fall har använt leoninska verser som profetspråk, dels *Johel. Celica flamma venit et plebis pectora lenit* (Joel. En himmelsk låga kommer och mildrar folkets hjärtan) i samband med framställningen av pingsten, dels, som nämnts ovan, *Gens hec crudelis⁶¹ facit in mortem (Danielis)* (Detta grymma folk traktar efter Daniels död) som en pendang till en apostel i *Credo*-sviten.

Av de profetspråk som inte hör samman med Trosbekännelsen är en överväldigande majoritet solitärer eller förekommer endast i ytterst få fall. De kyrkor som utmärker sig för det mest skiftande och omfångsrika valet av profetspråk av detta slag är, liksom vad gällde leoninska hexametrar, Dannemora och Edebo, men i detta fall även Tolfta.

61. Fel för *crudelis*.

Marias sju sorger som illustreras i SHS, men ej i BP, finns återgivna i två av våra kyrkor, Frötuna och Tolfta. I den förstnämnda åtföljs bildmotivet av följande texter: (*Hoc est corpus Christi, natus ex Maria virgine. Sicut lilium inter spinas. Sic amica mea (inte)r f(il)ias. Amen.*) (Detta är Kristi kropp. Han som föddes av jungfru Maria. Som en lilja bland tistlar, så är min älskade bland flickor. Amen). Texten är en sammanställning av tre olika delar, där den första för tankarna till Nattvarden, den andra är ett utdrag ur Trosbekännelsen och övriga rader är hämtade ur Höga visan.

I Tolfta har bildframställningen endast genererat korta *tituli* som exempelvis *Spinee coronacio* (Törnekröningen) och *Verecundacio nuditatis* (Skam över nakenheten), ord som inte tycks skildra de gängse sorgerna eller smärtorna, utan snarare belyser händelser i nära samband med Kristi tillfångatagande och död.

Jungfru Maria som den apokalyptiska kvinnan, ett motiv som liksom ovan nämnda framställs i SHS men inte i BP, finner vi endast i en kyrka i det nu aktuella materialet, Simtuna, där hon beledsagas av språkbandstexten (*Mulier amic)ta sole et luna sub pedibus eius* (en kvinna klädd i solen och med månen under sina fötter), ett utdrag ur Uppenbarelseboken 12:1. Citatet återfinns också i SHS, Cap. XXXVI.

11. INTERMEDIALITET

I MITT ARBETE med kalkmålningar utförda av Albertus Pictor och hans verkstad har jag även behandlat förhållandet mellan bild och text. Där har jag använt begreppet korrespondens, medan den numera vedertagna termen i detta sammanhang och liknande är intermedialitet. Jag har särskilt fokuserat på tillfällen då Albertus frångått sin mycket ofta använda förlaga, BP, för att exempelvis med en medveten ändring i texten eller ett för motivet oväntat val av text, påverka tolkningen av helheten bild/text. Exempel på detta är motivet David dödar Goljat med svärd, i Täby kyrka.

Den ena texten som ackompanjerar bildframställningen, *Golliam qui strauit ladatur carmine Davit* (David, som slog Goljat, prisas med sång), är en parafraserad leoninsk hexameter hämtad från BP 14/o, som behandlar Davids triumf och förebådar Jesu intåg i Jerusalem. Den ursprungliga lydelsen i BP är emellertid: *Hostem qui stravit* ... Man har alltså på ett enkelt men effektivt sätt velat understryka vem fienden är. Motivet till vilket texten i detta fall hör, är dock hämtat från BP 28/h., där Davids dödande av Goljat är ett förebud om nedfarten till dödsriket. Där finns som förklarande bildtext den leoninska hexametern: *Signans te, Christe, Golyam conterit iste* (Han som slår ner Goljat betecknar Dig, Kristus). Konstnären har alltså valt att föra samman två olika aspekter av motivet David och Goljat, genom att välja text från ett typologiskt sammanhang och bild från ett annat. Även andra exempel av detta slag återfinns i Albertus Pictors verk.⁶²

I den föreliggande undersökningen har jag noterat ett par liknande manifestationer, exempelvis i Söderby-Karl där vi finner versen *De tumulo, Christe, surgens te denotat Jo(n)e*. (Jona betecknar dig, Kristus, du som uppstiger ur graven). Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 29/i., där den åtföljer en typologisk förebild för Kristi uppståndelse. Här har man på samma sätt som i Täby bytt ut det ursprungliga *iste*, som det står i förlagan och som man kan förvänta av rimmet, mot det prosodiskt felaktiga namnet *Jone*, något som

62. Sandquist Öberg 2009, s. 39ff.

förtydligar bildframställningens budskap. En viss förbehållsamhet angående autenticiteten hos språkbandet måste dock rekommenderas och namnformen borde ha varit *Jona*, men kanske har målaren/skrivaren/restauratorn påverkats av namnformen *Christe*.

I Edebo återfinns *Ezechi(el): Effu(n)dam super wos aquam mu(n)dantem* (Hesekiel: Jag skall bestänka er med renande vatten). Texten är närmast hämtad från BP 9/i där den utgör en profetutsaga för Jesu dop och har sitt ursprung i *Vulg.*, *Hez.* 36:25 (och *Matt.* 3:13–17). Dock uppvisar texten här i kyrkan *mundantem* (renande) i stället för det väntade *mundam* (rent). Detta kan vara påverkat av ett *mundantem* senare i *Vulgata*-texten.⁶³ Tillsammans med huvudmotivet Jesu dop och andra texter och bildframställningar från BP i övriga valvkappor bidrar denna ändring av adjektivet till particip till ett än starkare uttryck för betydelsen av Jesu dop som en renande ritual och ett nytt liv.

Ytterligare ett annat exempel är Ödets/Livets/Lyckans hjul, som även berörs ovan. Denna framställning, som tillhör senmedeltidens dödsmotiv och illustrerar hur högmod går före fall,⁶⁴ förekommer nio gånger i det aktuella materialet. I sju av dessa använder man sig av den språkbandstext som oftast förekommer i Albertus Pictors verk, en världslig leoninsk hexameter *Regnabo. Regno. Regnavi. Sum sine regno.* (Jag ska få makt. Jag har makt. Jag har haft makt. Jag är utan makt). Denna vers, uppdelad på fyra språkband, är vanligtvis placerad runt hjulet för att med ord illustrera skeendet. I en av dessa kyrkor, Hökhuvud, kan man lägga märke till att hjulet, inte som annars vrids medsols, utan motsols, vilket, enligt min mening, förstärker känslan av ödets obehagliga makt: Även om man försöker ändra livets eller lyckans gång i en annan riktning så återstår ändå fallet.

I Edebo, som uppvisar samma bildmotiv, har man inte använt sig av ovan nämnda leoninska hexameter, utan av följande texter: *(Ven)ite et videte* (Kom och se), *Sic trans(it) glo(ria) mundi* (Så förgår världens ära) och (...) *et (...)* *unda*. Texten i det tredje språkbandet är dock alltför fragmentarisk för att kunna tydas. Detta är för uppsvenska förhållanden ovanliga texter till detta världsliga motiv, men den andra förekommer vid detta motiv i danskt kalkmåleri, bland annat i Tingsted kyrka,⁶⁵ där man dock även finner den oftast återkommande texten *Regnabo. Rengno. (Regnavi. Sum) sine regno*. Denna vers beskriver lakoniskt hela skedet med såväl uppgång som fall, medan textvalet i Edebo nästan uppsluppet, som på en marknad, uppmanar besökarna att begrunda ödets oundvikliga utgång.

63. Sandquist Öberg 2014, s. 307.

64. För detta motiv, se Melin 2006, s. 75ff.; Walther 1964, s. 48ff. Se även Dahlby 1963/2002, nr 303.

65. Norn & Roussell m.fl. 1951, s. 1317.

De två bevarade språkbanden i Funbo innehåller följande texter: *Res fallaces. Fide Deo* (Världen är svekfull. Förtrösta på Gud). Detta är för det nu aktuella materialet unika texter, som inte, i likhet med de övriga betonar livets gång och dess oundgängliga slut, utan i stället, visserligen lapidariskt, konstaterar att världen är en mer eller mindre ond plats, men att gudstron erbjuder hopp.

I Edebo har man också valt att låta kateketisk-liturgiskt material interagera med text från BP på ett innovativt sätt. Här återger man, som nämnts ovan, som enda kyrka i denna undersökning Trosbekännelsen på svenska. Man har inte heller valt de profetspråk som vanligtvis åtföljer *Credo*, utan från BP främst samlat profetspråk från de blad som behandlar Jesu Kristi passion. Artikeln *Johannes: wilken som affladher war aff then helga andha, födder (af jungfru Maria)*, åtföljs som övriga av en arketypisk pendang baserad på text från Gamla testamentet. Dock skiljer sig denna text från övriga. *Gens hec crudelis*⁶⁶ *facit in mortem* (*Danielis*) (Detta grymma folk traktar efter Daniels död) är inte ett citat från en profet, utan en leoninsk hexameter hämtad från BP blad 22/.b., där den åtföljer bildmotivet Daniel i lejongropen som typologiskt förebådar Jesu förhör inför Pilatus. Genom att återge denna vers, som i förlagan ackompanjerar bildframställningen med den plågade Daniel, menar jag att man på ett visserligen indirekt, men ändå påtagligt sätt bidrar till att konkretisera Kristi lidande.

I Albertus Pictors verk, där BP alltmer kom att spela en mycket stor roll som inspiration och förlaga, är det just helheten bild och ord, som främst kommit att användas på ett nytt och innovativt sätt, som vi sett i exemplet ovan. BP har även haft stor influens för de här aktuella kyrkornas utsmyckning, och då särskilt när det gäller de senare tillkomna. Det allmänna intrycket är att man i de här kyrkorna i några fall har använt sig av liknande metoder som Albertus Pictor för att uppnå nya uttryck och då även nyttjat annat tillbuds stående bild- och textmaterial, som exempelvis Livets hjul. De ansvariga för utsmyckningen av kyrkorna i denna studie har dock inte i samma grad som Albertus Pictor vetat att utnyttja den latent intermediala möjligheten i BP.

Något som visserligen inte direkt har att göra med intermedialitet, men som ändå är intressant att notera, är att man i vissa kyrkor, Vendel och Tolfta för att nämna ett par, i högre grad än hos Albertus Pictor, kan se exempel på längre texter som förefaller vara författade för just den kyrkan och inte bara har återgivits efter en förlaga.

66. Fel för *crudelis*.

12. FILOLOGISKA ASPEKTER

MED RISK FÖR upprepning vill jag ändå än en gång framhålla att en studie av det aktuella materialet innebär risker i metodologiskt hänseende. Hän- syn måste tas till att all text inte har bevarats eller till "Verschlimmbesse- rungen" utförda av senare århundradens restauratorer. Ett sådant exempel är det ursprungliga *Versus: Idolia pus Christo cecitur repent* i Dannemora (travé I, södra väggen). Texten är högst sannolikt en förvanskning av *Idola presente Christo cecidere repente* (I Kristi närvaro föll plötsligt avgudabilderna), en leoninsk hexameter som är hämtad ur BP 6/f, där den åtföljer det centrala bildmotivet Gudabilderna störtas. Här har "försämbättringen" lett till en text som dels uppvisar en grammatisk form som inte existerar, *idolia*, dels bjuder på ett i sammanhanget oväntat substantiv *pus* (var) och två överraskande verb: *cecitur* (han bländas) och *repent* (de skall kräla), alla ord som tillsammans inte ger någon rimlig tolkning av texten.

Eller från samma kyrka: *Virecinbo fatuis aufstur spesi data gnoris*, en något svårgenomskådlig förvanskning av den leoninska hexametern *Virginibus fatuis aufertur spes data gnaris* (De fåvitska jungfrurna fråntas det hopp som givits de kloka).

Stavningen i språkbandens texter är generellt den förväntat senmedeltida, till exempel *-e-* för *-ae-* och *-oe-*; *-ci-* för *-ti-* framför vokal; *-a-* för *-au-* i några fall; vacklande bruk av *-i-* och *-e-* samt dubbelskrivning av konsonanter.

Beträffande förkortningssystemet har jag redan tidigare med Monica Hedlund konstaterat att det tillämpades väl i det stora hela. Vissa särskilt hårda förkortningar har ibland använts i välkända ord, till exempel *Dominus* i Knutby och Kungs-Husby. Däremot har sentida restauratorer ibland haft svårigheter med de medeltida abbreviaturerna; så skulle till exempel formen *episcopi* i språkbandet *Sanctus Nicolaus episcopi et confessor* (Sankt Niklas biskop och bekännare) i Film och *Sancti Augustiny episcopi aconf* ... (Sankt Augustinus biskop och bekännare), återigen i Dannemora, kunna bero på att ursprungliga *us*-förkortningar har uppfattats som bokstaven *i* respektive bokstaven *y* och en *et*-förkortning som ett *a*.

Som tidigare nämnts bygger texterna för det allra mesta på förlagorna BP, liturgiska texter, SHS och stundom, med direkt citering, *Vulgata*. Ej heller där kan man förmärka något extraordinärt.

Vad gäller formlära och syntax finns dock iakttagelser att göra. Här några exempel:

Under senmedeltiden var bruket av *-e-* och *-i-* som nämnts vacklande, och man kan i ändelser exempelvis möta ablativ singularis-formen *peccatore* använd för dativen *peccatori*.⁶⁷

Om en verbform har ändrats medvetet eller om ändringen beror på ett vacklande bruk kan vara svårt att avgöra när det gäller vissa verbformer.⁶⁸ På blad 28/h. i BP, som framställer Kristus i Dödsriket, återfinns som åtföljande text till det arketypiska motivet David slår Goljat en leoninsk hexameter: *Signanans te Criste Golyam conterit iste* (Denne, som förgör Goljat, förebådar dig, Kristus). Denna text återkommer i tre av de aktuella kyrkorna. I Knutby och Stavby har man från BP behållit presensformen *conterit*, men i Löt uppträder futurumformen *conteret*. I samtliga fall används texten på samma sätt som i BP, alltså som förklarande text till ett bildmotiv, varför det ter sig sannolikt att presensformen skulle ha avsetts. Den avvikande verbformen i Löt skulle, förutom med vacklande språkbruk, kunna förklaras som ett rent avskrivningsfel.

Det finns även andra typer av förändringar. Förändringen *fiunt* för väntat *fiant* är en sådan. Ordet uttalas av djävulen och repliken ingår i motivet Jesus frestas av djävulen att göra stenar till bröd: *Si filius Dei es dic ut lapides panes fiant* (Om du är Guds son, så befall att dessa stenar ska bli till bröd). Texten har sitt ursprung i *Vulg.* *Matth.* 4:3 och återfinns både i den andra *lectio* i BP 10/k och tillsammans med övriga frestelsescener i SHS. Av de två kyrkor, Kungs-Husby och Löt, som återger repliken uppvisar båda *fiunt*. En förklaring är att man förväxlat det finala *ut* med ett komparativt som enligt de grammatiska reglerna följs av indikativ. En annan skulle kunna vara att ett paleografiskt betingat avskrivningsfel har uppstått i en förlaga, något som sedan inte vidare uppmärksammas.

I Löts kyrka finner man även som profetutsaga följande: *Ascendit Deus in iubilatione et Dominus in voce turbe. Davit* (Gud har uppstigit under jubel och Herren under skarans ljud. David). Texten går ursprungligen tillbaka på *Vulg.* *Ps.* 46 (47):6, men man har i Löt följt BP 34/.o., som återger samma text, så när som på att *tube* (basunens) i *Vulgata* har utbytt mot *turbe* (skarans).⁶⁹

67. Stotz, 3. Band (1996) §12ff och 4. Band (1998) §39.2.

68. *Ibid.*, 4. Band (1998) Verbale Kategorien § 57.1–2.

69. Texten har översatts i enlighet med detta i Bannings edition av BP, medan Henry översätter enligt Psaltartexten (jfr Bibel 2000, Ps. 47:6: Gud har dragit upp under jubelrop, Herren vid hornens klang).

En annan typ av fel möter oss i motivet Noas skam i den leoninska hexameter som är hämtad från BP 23/.c.: *Nuda verenda vidit patris dum Cham male ridet* (När Ham ser sin fars nakna blygd, skrattar han hånfullt). Prosodin i versen och rimtvånget ger vid handen att perfektum *vidit* felaktigt använts för presens *videt* och det redan i BP, ett fel som sedan ej upptäckts utan förts vidare till språkbanden i Kungs-Husby och Knutby.

En intressant förändring i förhållande till förlagan erbjuder språkbandet till motivet Ruben vid brunnen i Rasbokil. Här kan man läsa (*Ruben*) *sublatum puerum timet esse vocatum*. Texten, en leoninsk hexameter, är hämtad från BP 30/.k. och lyder ursprungligen *Ruben sublatum puerum timet esse necatum* (Ruben fruktar att pojken, som är försvunnen, har dödats). I Rasbokil är ordet *vocatum* (kallad; har kallats) en felläsning av det korrekta *necatum*, något som ger en lätt märklig innebörd, men har en lättförståelig paleografisk förklaring: orden är i BP nämligen till förvillelse lika, och kanske hade den som läste begränsade kunskaper i latin och kunde inte tolka versen till fullo.

Ett liknande fall gäller även det en leoninsk hexameter, denna gång i Västeråker till motivet Joav dödar Avner. Här kan man läsa *Alloqu(itur) blanda Joab hunc punitque (nephande)*. Texten är hämtad från BP 21/.a., där den åtföljer det gammaltestamentliga motiv som typologiskt förebådar Judaskysen, och ursprungligen lyder *Alloquitur blande Joab hunc perimitque nephande* (Joav talar insmickrande till honom, men dödar honom skändligen), såsom den återges i Dannemora och Rasbokil. I Västeråker har ordet *perimitque* bytts ut mot *punitque* (straffar), ett prosodiskt möjligt alternativ som också ger en något annorlunda men rimlig innebörd. Liksom i det förra exemplet är också skriftbilden snarlik i blocktrycket.

Förväxlingen kan tolkas på flera sätt. Det kan tyda på att skrivaren eller den som läste upp det som skulle skrivas kan ha haft en förlaga där förkortningen var felaktigt upplöst. En annan möjlighet är att skrivaren eller den tänkte uppläsaren, hade en text som innehöll förkortningar, som han under läsningen löste upp och därvid gjorde ett misstag. Även ordet *blanda* i versen kräver en kommentar: Liksom i övriga kyrkor som återger denna vers har man från BP övertagit adjektivet *blanda* i stället för det för rimmet nödvändiga adverbet *blande*.

I fem av kyrkorna i föreliggande undersökning återges den leoninska hexameter som har sitt ursprung i BP 9/i, *Flumen transitur et patria mellis aditur* (Man går över floden och kommer in i landet som flödar av honung), där den ackompanjerar en av förebilderna för Jesu dop, nämligen Spejarna med druvklasen. I tre av fallen har sagda vers blivit malträterad på olika sätt: I Dannemora har genitiven *mellis* av *mel* (honung) fått formen *mellu* och i Edebo

har det avslutande verbet blivit *aditum*. I båda dessa fall rör det sig, enligt min mening, snarast om sentida restaureringsmisstag.

Rasbokil uppvisar samma form, *flumine*, av substantivet *flumen*, som återfinns i Odensala, en kyrka som tillhör Albertus Pictors arbete. I Odensala kan felet ha uppstått genom påverkan av texten *Transito Jordane* i samma bildmotiv. Vilken förklaring som är den rätta beträffande Rasbokil är svårare att utröna. En blick i blocktrycket avslöjar att *flumen* där lätt kan läsas som *flumine*, så kanske har misstaget uppstått då någon med latinkunskaper läst alltför hastigt. En annan förklaring till detta, som dock, enligt min mening, inte verkar övertygande, är att målarna i dessa kyrkor skulle ha utgått från samma felaktiga förlaga. *Flumine* är, som nämnts, en existerande form, ablativ, av *flumen*, som prosodiskt passar in i versen, och som också är syntaktiskt möjlig.

I Tolfta finns, som i fyra andra kyrkor i detta material (Gryta, Knutby, Löt, Stavby), motivet Simson bänder isär lejonets käftar. Här har man valt att inte återge den annars vid detta motiv vanliga texten *Ut vis Sampsonis destruxit ora leonis* (Se, hur Simsons kraft slet sönder lejonets käftar!) utan har bytt ut den mot en fritt författad prosatext. Resultatet har blivit en kortfattad men korrekt latinsk sats: *Samson mille preualuit nec timuit leones* (Simson var starkare än tusen och fruktade ej lejon).

I Tolfta återfinns ytterligare två prosatexter som sannolikt är författade för just denna kyrka: *Dalida decepit Samson(em)* (Delila svek Simson) och *Orantib(us) apostolis repente venit super eos spiritus sanctus* (Medan apostlarna bad kom plötsligt den Helige Ande över dem). Beträffande denna sista text är den byggd på Apostlagärningarna, men den inledande grammatiska konstruktionen *ablativus absolutus* som inte finns i *Vulgata* vittnar om latinkunskaper som inte endast var basala. Detta är i linje med att Tolfta också på annat sätt uppvisar kulturella-litterära ambitioner, något som påpekas i kapitlet om denna kyrka (se s. 276).

Likaså finns i Vendels kyrka flera korta prosatexter till bildframställningarna om jungfru Marias födelse och barndom, något som inte förvånar med tanke på att den som anges som skrivare/författare var Claus Johannis, kyrkoherde och latinsk poet.⁷⁰

I allmänhet har liturgisk-kateketiska texter återgivits ordagrant, något som ligger i sakens natur åtminstone när det gällde stoff som hörde till grunden i den kristna läran och som alla sockenbor förväntades kunna utantill. Några variationer fanns dock: så har till exempel de profetspråk som vanligen åtföl-

70. Cornell & Wallin 1972, s. 70.

jer artiklarna i *Credo*-sviten i några fall bytts ut mot leoninska hexametrar (Fresta) och atypiska profetior (Edebo). Dessa kan dock inte sägas höra till det mest centrala kateketiska materialet.

Bilden som framträder ur ovan redovisade exempel är på inga sätt entydig. Man kan å ena sidan förmärka hög kompetens när det gäller att använda förkortningssystemet och att författa nya texter, likaväl som man å andra sidan kan lägga märke till brist på kompetens och även rent slarv. Vi vet att många personer i verkstaden var engagerade på olika sätt i framställandet av målningarna och då även språkbanden, och det disparata intrycket är sannolikt ett utslag av detta.

Sammanfattningsvis kan man konstatera, vad gäller den här genomförda undersökningen, att materialet uppvisar en provkarta på skilda motiv och några återkommande citat, men framför allt en mängd unika språkbandstexter. Vi kan också fastställa att den inriktning på kateketiskt material som var starkt uttalad i början av den undersökta perioden något förändras genom det på 1470-talet inträdande inflytandet från BP. Dock ser man tydligt att den kateketiska aspekten aldrig släpper greppet, och i kyrkor som till exempel Söderby-Karl från omkring 1500 i stället sammanfattar den religiösa uppfattningen i den utgående senmedeltiden genom både framställningar hämtade från BP och framför allt ett pedagogiskt crescendo av dödssynder, Fader vår, Ave Maria och *Credo*.

13. UTGIVNINGSPRINCIPER

VAD GÄLLER FÖLJANDE, såvitt möjligt fullständiga, dokumentation och analys av de språkband som åtföljer målningarna i föreliggande material måste användaren, som redan flera gånger poängterats, hela tiden hålla i minnet de förutsättningar som gäller: Det är fråga om ett ofullständigt bevarat material, som under nyare tid stundom har överkalkats, stundom restaurerats, ibland i flera omgångar, och detta med större eller mindre framgång.

Uppläggningsen är motsvarande som för editionen av Albertus Pictors språkband:

- I. Alfabetisk ordning gäller för behandlingen av de aktuella kyrkorna.
- II. Bildmotiven anges för varje kyrka, men endast där de åtföljs av text. För övriga bildframställningar hänvisas till tidigare forskning, till exempel Anna Nilséns avhandling *Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri* från 1986.
- III. Textutgåvan har integrerats i motivangivelserna. Därvid har språkbanden återgivits i kursiv stil och principiellt i oförändrat skick gentemot originalen, med nedan angivna modifikationer:
 1. Förkortningar har upplösts och anges med rak stil.
 2. Ofullständig text har såvitt möjligt supplerats från annan källa, varvid tillagda ord eller delar av ord satts inom parentes.
 3. Fragmentarisk eller utplånad text, som inte har kunnat restitueras, anges med punkter.
 4. Uppenbara onöjaktigheter i texten anges med understrykning och behandlas i kommentaren.
 5. Interpunktionen har i princip normaliserats till en syntaktisk sådan.
 6. Bruket av stora och små bokstäver följer nutida svenskt bruk. Ett undantag utgörs av adjektiv till ortnamn, som traditionellt stavas med stor bokstav i latinet.

Resultatet kan sägas vara en modifierad diplomatarisk edition.⁷¹

IV. Översättningen följer principiellt den traderade texten till språkbanden, med nedan angivna modifikationer.

1. Översättningen avser den traderade texten, även där denna är onöjaktig. Detta anges i kommentaren i varje enskilt fall och åtföljs där av en översättning efter den förväntade texten. I bibelcitater följs i princip den på de hebreiska och grekiska grundtexterna byggande Bibel 2000, utom i de fall en avvikande text i den för föreliggande material aktuella latinska bibelöversättningen *Vulgata* kräver annan översättning. Vad gäller översättning av *Credo* har den svenska motsvarigheten som finns återgiven i Svenska Psalmboken 1986 använts, utom i de fall då latinet krävt en mer ordgrann översättning.
2. Är grundtexten alltför svårt korrupt (som i fallet *Virecino fatuis aufitur spesi data gnoris*, det vill säga *Virginibus fatuis aufertur spes data gnaris*) ges en översättning efter den emenderade texten.

V. Kommentaren, som följer under varje text och översättning, har som primärt mål att i möjligaste mån genom rättelser av grammatiska och sakliga fel återskapa den ursprungligen avsedda texten till varje språkband och att presentera en härpå byggande tolkning. Hänvisningar ges i förekommande fall till *Vulgata*, *Corpus Antiphonarium Officii* (CAO), *Antiphonale Missarum Sextuplex* (AMS) och det relevanta stiftets medeltida liturgiska handböcker.

1. Källhänvisningar till språkbanden ges i de fall det bedömts behövt med utgångspunkt i själva texten.
2. Om korrigerade översättningar se punkt IV ovan.
3. Bibelhänvisningar till grundtexterna ges av praktiska skäl till *Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, ed. A. Colunga & L. Turrado, 7. uppl. Madrid 1985, med de där angivna förkortningarna och i huvudsak med dess interpunktion. De i Webers vetenskapliga standardedition (1969/1981), som konsulterats under arbetets gång, brukade förkortningarna kan stundom vara svårgenomsådliga för

71. Moderna framställningar av olika utgivningsprinciper för antika och medeltida texter är exempelvis M. L. West, *Textual Criticism and Editorial Technique*, 1973; G. Luck, *Textual Criticism Today*, *American Journal of Philology*, 1981, s. 164–194; L. Cesarini Martinelli, *La Filologia. Dagli antichi manoscritti ai libri stampati*, 1984 och J. Öberg, *Det trots allt möjligas konst. Textutgivning i en latinists perspektiv*, i J. Carlquist (red.), *Föreläsningar i medeltidsfilologi*, 1992, s. 57–111, där även utgivning av fornsvensk text berörs på s. 61–68.

andra än specialister. I vårt sammanhang är denna edition också opraktisk att citera, eftersom den är uppställd *per cola et commata* och saknar vanlig interpunktion.

14. FÖRTECKNING ÖVER DE KYRKOR SOM BEHANDLAS OCH SOM FINNS UPPTAGNA I SVERIGES KYRKOR

Börstil	SvK II:2, Erik Bohrn & Armin Tuulse, 1955.
Edebo	SvK II:2, Erik Bohrn & Armin Tuulse, 1956.
Estuna	SvK V:2, Ingeborg Wilcke-Lindqvist, 1961.
Faringe	SvK III, Malte Erichs & Ingeborg Wilcke-Lindqvist, 1953.
Fresta	SvK V:1, I. Henschen & Armin Tuulse, 1954.
Frötuna	SvK II:1, Ingeborg Wilcke-Lindqvist, 1945.
Färentuna	SvK VI:1 Armin Tuulse 1954–1956.
Harg	SvK II:2, Erik Bohrn & Armin Tuulse, 1955–1956.
Husby-Långhundra	SvK III, Anders Billow, Erik Bohrn & Armin Tuulse, 1921–1953.
Håbo-Tibble	SvK VII:2, Armin Tuulse, 1962.
Håtuna	SvK VII:2, Armin Tuulse, 1962–1963.
Häverö	SvK II:1, Karl Asplund & Martin Olsson, 1918.
Hökhuvud	SvK II:5, Erik Bohrn & Armin Tuulse, 1955–1956.
Knivsta	SvK IV, G. Bolinder, 1920.
Knutby	SvK III, Malte Erichs & Ingeborg Wilcke-Lindqvist, 1953.
Lagga	SvK III, Anders Billow, 1921.
Litslena	SvK IX:2, Bengt Ingmar Kilström, 1969.
Markim	SvK IV, Ragnar Josephson & Ingeborg Wilcke-Lindqvist, 1919.
Orkesta	SvK IV, Ragnar Josephson & Ingeborg Wilcke-Lindqvist, 1919.
Riala	SvK I, E. Vennberg & Erik Bohrn, 1950.
Rimbo	SvK V:1, Ingeborg Wilcke-Lindqvist, 1956.
Roslagsbro	SvK II:1, Ingeborg Wilcke-Lindqvist, 1940.
Rö	SvK V:1, Ingeborg Wilcke-Lindqvist, 1956.
Skånela	SvK IV, Ragnar Josephson & Ingeborg Wilcke-Lindqvist, 1919.
Spånga	SvK VIII:2, Armin Tuulse, 1959.
Sånga	SvK VI:2, Armin Tuulse, 1958.
Söderby-Karl	SvK V:2, Ingeborg Wilcke-Lindqvist, 1961.
Täby	SvK I, Sven Brandel, (1918) 1950.
Valö	SvK II:2, Erik Bohrn & Armin Tuulse, 1955.
Vätö	SvK II:1, Ingeborg Wilcke-Lindqvist, 1940.
Östra Ryd	SvK I, Sven Brandel, 1928.
Riddarholmskyrkan	Stockholms kyrkor, II:1–2, 1928, 1937.
Storkyrkan	Stockholms kyrkor, I:1–3, 1924, 1927.

Dannemora. Goljat, kyrkofäder, David med Goljats huvud, T I Sva.

Dannemora. Abraham offerar Isak, Kristi himmelsfärd, Pingsten, T II Nva.

Ekeby. Josef säljs till de ismaelitiska köpmännen, T III Nva.

Harg. Anna och Maria, T II Nva.

Hållnäs. Kyrkofadern Ambrosius, T I Öva.

Kungs-Husby. Djävulen frestar Jesus, T III Vva.

Lagga. Ängel med *Te Deum*, T II vahj.

Löt. Profeten Jesaja, T II Sva.

Rasbokil. Ruben vid brunnen, T II Vva.

Rimbo. Kyrkofäderna Augustinus och Hieronymus, T I Nva.

Sånga. Marie bebådelse, T II Nv.

Tolfta. Kristi himmelfärd, T II Sva.

Tolfta. Den heliga släkten, T I Nv.

FÖRKORTNINGAR

För förkortningar avseende litteratur, se bibliografin på s. 395.

ATA	Antikvarisk-Topografiska Arkivet, Riksantikvarieämbetet
NS	Norra skeppet
NT	Nordtravén
NTorn	Tornet, norra väggen
Nv	Norra väggen
Nva	Norra valvkappan
pel	pelare
SS	Södra skeppet
ST	Sydtravén
Sv	Södra väggen
Sva	Södra valvkappan
T	Travé
T h	Till höger
T v	Till vänster
trh	trapphus
triumfb	triumfbåge
va	valv
vahj	valvhjässan
vap	vapenhus
vastj	valvstjärnan
Vv	Västra väggen
Vva	Västra valvkappan
Öv	Östra väggen
Öva	Östra valvkappan

För kyrkorna används av praktiska skäl samma förkortningar som återfinns i Nilsén 1986.

Alunda (Al)	Rasbo (Rbo)
Biskopskulla (Bisk)	Rasbokil (Rkil)
Björklinge (Bjkl)	Riala (Ria)
Börje (Bör)	Riddarholmskyrkan (Ridd)
Börstil (Börs)	Roslagsbro (Ros)
Dannemora (Dann)	Rö
Edebo (Ede)	Simtuna (Sim)
Ekeby (Eke)	Skuttunge (Sktt)
Estuna (Es)	Skånela (Skån)
Faringe (Far)	Spånga (Spng)
Film	Stavby (Stav)
Fresta (Fre)	Storkyrkan (Stor)
Frötuna (Frö)	Sånga (Sng)
Funbo (Fu)	Söderby-Karl (SK)
Färentuna (Fär)	Tegelsmora (Teg)
Gamla Uppsala (GU)	Tensta (Ten)
Gryta (Gr)	Tierp (Ti)
Harg	Tolfta (Tolf)
Husby-Långhundra (HL)	Tuna
Håbo-Tibble (Håb)	Täby
Hållnäs (Håll)	Vaksala (Vaks)
Håtuna (Håt)	Vallby (Vall)
Häverö (Häv)	Valö
Hökhuvud (Hök)	Vendel (Vnd)
Jumkil (Jum)	Viksta (Vik)
Knivsta (Kni)	Villberga (Vill)
Knutby (Knu)	Västerlövsta (Vlöv)
Kungs-Husby (KH)	Västeråker Vää)
Lagga (Lgg)	Vätö
Lena	Älvkarleby (Äkb)
Litslena (Lits)	Ärentuna (Ät)
Löt	Österlövsta (Ölöv)
Markim (Mrk)	Östervåla (Öv)
Orkesta (Ork)	Östra Ryd (ÖR)

Del II

KYRKORNA

ALUNDA

Kyrkans äldsta delar uppfördes sannolikt på 1200-talet. I mitten av 1400-talet byggdes kyrkan om och valvslagning skedde. Enligt en indirekt bevarad inskrift tillkom kalkmålningar 1465 (se nedan). De överkalkades på 1780-talet, frilades och konserverades vid restaurering 1937. Konservering skedde även 1995.¹

Numera kan man med största möda möjligen ana tomma språkband ovanför Ambrosius och Augustinus i T I södra valvkappan. På foton i ATA, bland annat från 1954, kan man skymta språkband ovanför dessa kyrkofäder, men texten är alltför svag och fragmentarisk för att kunna tydas.

Både Peringskiöld och Rhezelius nämner en numera försvunnen latinsk inskrift. Enligt Bergman (1925) skulle delar av inskriften då ha varit synlig på sakristievinden.²

Peringskiöld (Mon. 1, fol. III): *Anno domini MCDLXV sepultus est hic Johannes Iwan, qui depinxit summum corum, et residuum depinxit Andreas Eriki et Petrus ...* (I Herrens år 1465 begravdes här Johannes Iwan, som målade högkoret, och återstoden målade Andreas Eriki och Petrus ...).

Inskriften fanns enligt Peringskiöld "nordan på läktaren".

Rhezelius återger (Mon. Upl., s. 64) inskriften som skall ha funnits på "orgskullen": *Anno Domini M:CD:LXV sepultus est hic Johannes Ivan [svårläst] qui depingxit summum corum et residuum depingserunt Andreas Eriki et petrus h. et ericus* (I Herrens år 1465 begravdes här Johannes Ivan ... som målade högkoret, och återstoden målade Andreas Eriksson och Peter H. och Erik).

Rhezelius omtalar ytterligare en inskrift i "sångbenken" (Mon. Upl., s. 63): *Anno Domini M:CD:LX: V. depicta est ecclesia ista per Johanem* (I Herrens år 1465 målades denna kyrka genom Johannes).

1. Se vidare UK 34, 3 rev. uppl. 1986; Nilsén 1986; Handlingar i ATA.

2. Handlingar i ATA.

BISKOPSKULLA

Kyrkan vilar på fundament som med viss reservation kan dateras till 1100-talet. Sin nuvarande form fick den på 1300- och 1400-talen. Efter valvslagning tillkom omkring 1450 kalkmålningar. Efter att länge ha varit dolda under puts framtogs och konserverades valvens målningar vid en restaurering 1954–1955, medan väggmålningarna var så fragmentariska att de åter överkalkades.¹

☞ TRAVÉ I

VALVET

I *östra valvkappan* evangelistsymbolen för Johannes.

Johannes

I *södra valvkappan* symbolen för Lukas.

Där under mot öster kyrkofadern Gregorius.

(texten i språkbandet är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

och *mot väster* en annan kyrkofader (biskop).²

(texten i språkbandet är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

I *västra valvkappan* symbolen för Markus.

Sanctus Marcus

I *norra valvkappan* Matteus.

Där under mot väster Hieronymus och *mot öster* Augustinus.³

(texten i språkbanden är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

SKÖLDBÅGARNAS I ÖSTER, SÖDER OCH NORR

Apostlar och profeter med språkband, sannolikt *Credo*.

(tomma språkband)

NORDVÄGGEN

Konungarnas tillbedjan.

(tomma språkband)

1. Se vidare UK 91, 2 rev. uppl., 1987.

2. Ambrosius, enl. UK 91, s. 91.

3. *Ibid.*

¶ TRAVÉ II**VALVET**

I östra valvkappan, Pelikanen.

I södra valvkappan, ängel kommer med bud till gestalt som ligger på marken. Joakim?

... *versis* ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna medge någon rimlig tolkning av dess ursprungliga lydelse.

I västra valvkappan, Maria och enhörningen.

(texten i språkbandet är alltför fragmentarisk för att kunna tolkas)

I norra valvkappan, bildmotivet synes visa jungfru Maria med blont hår och blå mantel samt Anna med Jesusbarnet i famnen. Gruppen är innesluten i en cirkel som omges av änglar.⁴

... *celum* ...

... (till) himlen ...

Texten i språkbandet är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

SKÖLDBÅGEN VID SYDVÄGGEN

Apostlar med språkband, troligen *Credo*.

(tomma språkband)

¶ TRAVÉ III**SKÖLDBÅGARNAS VID NORD- OCH SYDVÄGGEN**

Apostlar med språkband, troligen *Credo*.

(tomma språkband)

VÄSTVÄGGEN

Yttersta domen.

(tomt språkband)

4. Nilsén 1986 s. 53; UK 91, s. 92.

BJÖRKLINGE

Kyrkans äldsta delar uppfördes tidigast vid 1200-talets slut eller troligare under 1300-talets början. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar på 1450-talet. Målningarna i det västligaste valvet anses vara gjorda kort före 1470. Målningarna överkalkades sannolikt vid mitten av 1600-talet och togs fram 1917–1918.¹

☞ TRAVÉ II

VALVET

I *valvstjärnan* fyra stora profetbilder.
(tomma språkband)

☞ TRAVÉ III

(inga språkband)

☞ TRAVÉ IV

VALVET

(tomma språkband)

NORDVÄGGEN

Jesse rot.

(Textfragment i ett språkband. Texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas.)

SYDVÄGGEN

Sankta Katarina misshandlas på order av kejsar Maxentius.
(textfragment som ej kan tydas)

VÄSTVÄGGEN

Överst från söder till norr, Sankta Katarina disputerar med kejsar Maxentius.

(tomma språkband)

Scen med sittande kvinnor och barn.

(tomt språkband)

Därunder från söder mot norr, kejsar Maxentius övervakar uppförande av byggnad.

(tomt språkband)

1. Se vidare UK 45, 3 rev. uppl., 1998; Cornell & Wallin 1933, s. 93.

Sankta Katarina vägrar tillbe avgud i form av en djävul.
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Scen med sittande kung och två män.
(texten är alltför fragmentarisk och svagt framträdande för att kunna tydas)

Knektarna skär av bröstet på kejsarinnan på Maxentius befallning?
(tomt språkband)

Därunder från söder mot norr, Sankta Katarina ber till Gud inför sin avrättning.

Angelus domini ...

Herrens ängel ...

dessutom därunder i bilden
(textfragment som ej kan tydas)

Knekt höjer sitt svärd för att avrätta Katarina.
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

BÖRJE

Den nuvarande kyrkan uppfördes sannolikt runt år 1300. Efter valvslagning någon gång under tiden 1430–1460 tillkom kalkmålningarna i slutet av 1400-talet eller omkring 1500. Målningarna överkalkades 1738–1739 och framknackades 1953.¹

❧ TRAVÉ I

VALVET

I östra valvkappan mot norr, evangelisten Matteus

(*Sanct*)us Matheus

och mot söder Markus.

M

Texten är i övrigt alltför otydlig för att kunna tydas.

I södra valvkappan, kyrkofäderna Ambrosius och Augustinus.
(inga bevarade språkband)

I västra valvkappan, evangelisterna Lukas och Johannes.
(texten är alltför otydlig för att kunna tydas)

I norra valvkappan, kyrkofäderna Gregorius och Hieronymus.
(inga bevarade språkband)

❧ TRAVÉ II OCH III

(inga språkband)

1. Se vidare UK 109, 1962.

❧ TRAVÉ IV

Trapphusets vägg mot söder, Livshjulet med fyra språkband.

(Regnabo. Regno. Regnavi. Sum sine regno.)

Jag ska få makt. Jag har makt. Jag har haft makt. Jag är utan makt.

Texten, här supplerad från foto i ATA, är numera alltför fragmentarisk för att kunna tydas. De fyra språkbanden, som tillsammans utgör en leoninsk hexameter, är vanligtvis placerade runt om hjulet för att med ord illustrera skeendet. Ödets eller Lyckans hjul tillhör senmedeltidens dödsmotiv och illustrerar hur högmod går före fall.²

2. För detta motiv, se Melin 2006, s. 75ff.; Walther 1964, s. 48ff. Se även Dahlby 1963/2002, nr 303.

BÖRSTIL

Kyrkans äldsta delar uppfördes på 1300-talet. Efter valvslagning torde kalkmålningar ha tillkommit på 1450–1460-talen. Dessa överkalkades 1722 och 1756. Överkalkningen togs bort 1926.¹ I koret syns numera fragmentariska målningar, men endast tomma språkband.

I Peringskiöld (Mon. I, fol. 129r, mindre blad inklistrat) anges, att det på östra väggen i det numera rivna vapenhuset fanns ett bildmotiv med Sankta Barbara flankerad av en präst och en målare. Där återges även språkbanden.

Vid prästen:

Gud för bönor thina taghi mik til nadh sina
och
Petrus Erics presbyter
prästen Peter Eriksson.²

Vid målaren:

Bid for mik sancta bar(bara)
och
*Ped(e)r Jönsson molare.*³

Vad gäller ordet *nad* är det skrivet så nära en vikning att det är nära nog omöjligt att avgöra om där också har stått ett *h* eller kanske *her*. Man kan ana ett *h*.

Hos Rhezelius (Mon. Upl., s. 71) är inskriften återgiven på följande sätt:

S. Barbara bedh för mik. Gud för böner tina Han gifue mik nådher sina.
Petrus erici Presbyter och Petrus Jönsson målare.

Dessutom återges hos både Peringskiöld och Rhezelius med några varianter följande text till ett vapen i koret (Peringskiöld: Mon. I, fol. 129r, mindre blad inklistrat): *Arma Domini nicolai abyornsson de Salisa militas* och på annat ställe (Mon. I, fol. 134 med korrekt latin) *Arma domini Nicolai Abiörn son de Salista militis* och (Rhezelius: Mon. Upl., s. 70) *Arma Domini Nicolai Abiornsson de* (us-förkortning) *Salista milit as.*⁴ Vapen för Herr ridaren Niklas Abjörnsson från Salsta.

1. Se vidare UK 10, 1969, s. 169–184; UK 10A, 1987; SvK II:2, 1955, s. 570–620.

2. SvK II:2, s. 589, not 1.

3. Se även *ibid.*, s. 588 och UK 10, s. 177f.

4. Se även SvK II:2, s. 587.

DANNEMORA

Den nuvarande kyrkan torde ha uppförts under 1400-talets sista fjärdedel, vapenhuset någon gång i början av 1500-talet. Efter valvslagning tillkom kalkmålningarna något efter 1515¹ eller på 1520-talet. 1892 restaurerades målningarna hårdhänt, även valvens målningar som aldrig varit överkalkade. Detta har endast nödtorftigt kunnat repareras senare. Vissa av texterna synes vara ifyllda av senare tiders restauratorer och är svåra att dechiffrera.²

C TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, mot norr, Nådastolen.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

mot söder, evangelisten Johannes och kyrkofadern Gregorius.

Sancti Iohanis (e)wangelis tet

Den helige Johannes, evangelist och (apostel)

Sancti Iohanis (e)wangelis tet, troligen fel för Sanctus Iohannes ewangelista et (apostolus). I detta fall har sannolikt den medeltida förkortningen för stavelsen -us senare misstolkats för ett i. Jämför det följande sancte Gregorius, möjligen fel för sanctus Gregorius, såvida inte bestämningen, liksom ordet efter Gregorius, tyder på att texten är folkspråklig. I det följande finns flera exempel på ewangelis tet, när det gäller Matteus, Lukas och Markus.

Sancte Gregor ... kirke ...

Den helige Gregorius kyrko ...

Läsningen av ordet efter Gregorius är ytterst osäker. Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

I svicklarna, mot norr, Abels offer.

In ver(i)tatem dico q ... non credis michi.

I sanning säger jag att du inte tror på mig.

Här bör textens början troligen lyda: In ver(i)tate dico q(uod) eller möjligen q(uia). I detta fall har den till bokstaven q hörande abbreviaturen förbisatts, vilken rimligen, som angivits, skulle ge ordet quod eller quia.

1. Cornell & Wallin 1965, s. 34.

2. Se vidare UK 130, 1968, 2 uppl. 1988; Ahlbäck 2009; Cornell & Wallin 1965.

Det förra är dock det mest troliga, både av paleografiska och idiomatiska skäl.

mot söder, manlig gestalt.

(Q)ui est ex deo, verba dei audit.

Den som har Gud till fader, han lyssnar till Guds ord.

Texten har sitt ursprung i Vulg., Joh. 8:47: Qui ex Deo est, verba Dei audit. Nilsén anger att bilden avser profeten David.³

Södra valvkappan

mot öster, evangelisten Lukas och kyrkofadern Hieronymus.

Sanctus Lucas (e)wangelis tet

Den helige Lukas evangelist och (apostel)

Mellan orden sanctus och Lucas syns ett tecken, eventuellt ett överflödigt sanctus i förkortad form. (e)wangelis tet förmodligen ewangelista et (jämför ovan).

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

3. Nilsén 1986, s. 63.

mot väster, evangelisten Matteus och kyrkofadern Ambrosius.

Sanctus Mateus (e)wangelis tet

Den helige Matteus evangelist och (apostel)

Sanctus Ambrosii episcopi confes ...

Den helige Ambrosius biskop och bekännare.

Här borde texten lyda Sanctus Ambrosius episcopus et confessor. – (e)wangelis tet förmodligen ewangelista et (jämför ovan).

Därunder, mot öster, två kungar med följen, sannolikt felrestaurerade.

Rex Assuerus

Kung Asverus

Rex Afselon

Kung Absalom

I förgrunden David och Goljat.

mot väster, David som hugger huvudet av Goljat.

Golles kæmppe

Bokstaven ä på väggen är utformat som ett stunget a.

Västra valvkappan

mot söder, evangelisten Markus och kyrkofadern Augustinus.

Sanctus M(a)rcus (e)wangelis tet

Sankt Markus evangelist och (martyr?)

Sancti Augustiny episcopi aconf ...

Sankt Augustinus biskop och bekännare.

Här förväntas sanctus Augustinus episcopus et confessor. Sista bokstaven i i sancti liksom y i Augustiny är sannolikt missuppfattade -us-förkortningar. (e)wangelis tet förmodligen ewangelista et (jämför ovan).

mot norr, Simson och lejonet.

(tomt språkband)

Djävulen frestar Jesus att göra stenar till bröd.

(tomt språkband)

Si es Cristy verus tunc facis panem de isto lapide.

Om du är den sanne Kristus, då gör du bröd av denna sten.

Texten (CAO 2690) är en lätt parafras av Vulg., Matth. 4:3. Denna förekommer också såväl i lectio 2 i BP 10/k som i BPL 14/o, inkorporerad i det

centrala motivet där. Jämför också exempelvis Husby-Sjutolft: Si filius Dei es, dic ut lapides panes fiunt (Om du är Guds son, så befall att stenarna ska bli till bröd). –fiunt för det förväntade fiant. Denna text jämte texterna till övriga Jesu frestelser finns även i SHS, XIII. Liksom ovan är uppenbarligen bokstaven y en missuppfattning av en -us-förkortning.

I svicklarna, mot söder, David som återvänder med Goljats huvud.

(Ho)sanna filio Davit benedicty qui venit.

Hosianna Davids son: Välsignad han som kommer.

Möjligen bör texten läsas Hosanna filio David: Benedictus qui venit, citerat ur Vulg., Matth. 21:9, en text ur Nya testamentet, som behandlar Jesu intåg i Jerusalem. Citatet Benedictus qui venit finns också i Vulg., Marc. 11:9 och Joh. 12:13. Även i Ps. 117:26 förekommer dessa ord. Bildframställningen från Gamla testamentet, tillsammans med den nytestamentliga texten skulle då utgöra en komprimerad sammanställning av det typologiska materialet enligt traditionen i BP. En annan möjlighet är att den nu synliga texten är en felrestaurering och att här ursprungligen stått Syon filie Davit: Benedictus qui venit (Sions döttrar (hälsar) David: välsignad den som kommer). Den förmodade texten skulle då ha sitt ursprung i den första lectio i BP 14/o, baserad på texten i Ps. 149:2 och Vulg., I Reg. 17, där emellertid endast helt kortfattat nämns att David tog med Goljats huvud till Jerusalem och inget mer om mottagandet där. Jämför även Kungs-Husby (på s. 179) som vid motsvarande motiv, med felaktig verbform, uppvisar Daud: Filie Syon exultet in rege suo (David: Sions döttrar skall jubla över sin kung). Husby-Sjutolft, ett verk av Albertus Pictor, uppvisar likaså (Filie Sy)on exultent in ((reg)e suo (Sions döttrar skall jubla över sin kung). – benedicty fel för benedictus.

Mot norr, Gud som skapar Eva.

(S)urge Adam de lonio.

Stig upp ur Adams sida.

Läsningen av det sista ordet är ytterst osäker. Kanske har där stått latere såsom det också översatts. Innebörden torde dock vara ganska klar. Texten står ej att finna i BP eller i Bibeln.

Norra valvkappan, överst, Syndafallet och Utdrivandet ur paradiset.

Excite malehomines de regno celorum!

Försvinn ni onda människor från det himmelska riket!

Excite *fonetisk stavning av exite; malehomines fel för mali homines. Texten står ej att finna i BP eller i Bibeln.*

ÖSTVÄGGEN

Kains offer.

(E)go faciam ultra quam facis tu, maledicte vir. Kain.

Jag skall göra mer än du gör, fördömde man. Kain.

Läsningen av texten har kunnat ske med hjälp av äldre foto i ATA.

Kain och Abel.

Quin ego facio recte.

Visst handlar väl jag rätt!

Abel: Bene potest videre quod recte facis.

Abel: Det kan gott tyckas att du gör det rätta.

Namnet Abel står skrivet ovanför språkbandet. Läsningen av det första ordet i det övre språkbandet är osäker. Texten står ej att finna i BP eller i Bibeln. – videre för väntat videri såsom det också översatts.

Bebådelsen.

(tomt språkband)

Marias och Elisabets möte.

(tomt språkband)

Jesu födelse.

(tomt språkband)

Gideon med fällen.

Dominus tecum virorum fortissime!

Herren är med dig, du den tappreste av män!

Den inledande bokstaven i ordet dominus påminner starkt om ett versalt S, kanske beroende på onöjaktig restaurering. Texten är ett citat från Vulg., Jud. 6:12 och finns även i BP 1/a, där den är integrerad i det högra av de typologiska bildmotiv som flankerar det centrala motivet.

Frambärandet i templet.

(tomt språkband)

Tre tillbedjande kvinnor.

(tomt språkband)

Flykten till Egypten.

(tomt språkband)

SYDVÄGGEN

Pelikanen.

Pellecanus

Profet.

(texten är alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas)

De egyptiska avgudabildernas störtande.

Versus: Idolia pus Christo cecitur repent.

Vers: I Kristi närvaro föll plötsligt avgudabilderna.

Texten är högst sannolikt en förvanskning av Idola presente Christo cecidere repente, en leoninsk hexameter som är hämtad ur BP 6/f, där den åtföljer det centrala bildmotivet Gudabilderna störtas.

Profet.

Reges Tharsis et insule mun(era) offerent.

Kungarna från Tarshis och öarna frambär gåvor.

Texten (CAO 4594, 7314; AMS 18) är något skadad och här supplerad efter den förmodat närmaste förlagan BP 3/c, där den utgör en profetutsaga för Kungarnas tillbedjan med ursprung i Vulg., Ps. 72:10. Texten används också i liturgin på trettondagen med båda varianterna. – offerent BP, Vulg., offerunt AP. Vilket tempus som använts här går ej att utläsa, men eftersom det är ett profetspråk, är futurum det troliga. Ändringen av tempus hos AP visavi förlagorna kan vara ett medvetet val för att få frasen att illustrera motivet och inte, som i BP och Vulgata, föreåda det. Mindre troligt är att skillnaden skulle bero på bristande insikter i formläran hos den som skrivit språkbandet. Dock måste man hålla i minnet att presens för futurum inte var ovanligt under medeltiden.⁴

Sankta Birgitta vid skrivpulpeten.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

VÄSTVÄGGEN

Kungarnas tillbedjan.

(tomt språkband)

4. Se Storz 1998, Verbale Kategorien § 57.1–2.

C TRAVÉ II

VALVET

Valvstjärnan, änglar med pinoredskap och en profet med språkband.

Virgo concipiet et pariet filium.

Jungfrun skall bli havande och föda en son.

Texten (CAO 2557; AMS 5b) är här sannolikt närmast hämtad från BP 1/a och utgör där en profetutsaga för Bebdelsen: Isayas VII: Ecce virgo concipiet et pariet filium som har sitt ursprung i Vulg., Is. 7:14 (Bibel 2000, Jes. 7:14: Den unga kvinnan är havande och skall föda en son). Jämför även Vulg., Luc. 1:31 där ängeln vid Bebdelsen säger till Maria: Ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen eius Iesum (Bibel 2000, Luk. 1:31: Du skall bli havande och föda en son, och du skall ge honom namnet Jesus). Texten från Jesaja utgör även en vanligt förekommande pendang till Jakob d.ä.:s artikel av Trosbekännelsen.

Östra valvkappan

De visa och de fåkunniga jungfrurnas möte med brudgummen.

Qlssumendo piam: veneraris, Christe, Mariam.

Genom att upptaga den fromma Maria vördar du henne, Kristus.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 36/.q., där den beledsagar motivet Marias kröning. – Första ordet felaktigt för Assumendo.

Virecinbo fatuis aufturn spesi data gnoris.

De fåvitska jungfrurna fråntas det hopp som givits de kloka.

Texten är en förvanskning av den leoninska hexametern Virginibus fatuis aufertur spes data gnaris såsom den också har översatts här. Versen är hämtad från BP 20/v, där den beledsagar huvudmotivet Jesu tillfångagående genom liknelsen med de fåvitska jungfrurna.

Profet med språkband.

(Sapiencie I:) Spiritus Domini replevit orbem terr(arum etc.)

(Salomos vishet, 1. kap.:) Herrens ande har uppfyllt världen etc.

Texten (CAO 4998, 7689; AMS 106) är något skadad och här supplerad efter den förmodat närmaste förlagan BP 35/.p., där den utgör en profetutsaga för pingsten. Den är en förkortad version av Vulg., Sap. 1:7: Quoniam spiritus Domini replevit orbem terrarum et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis (Bibel 2000, Salomos vishet 1:7: Ja, Herrens ande uppfyller världen, den håller samman allt och uppfattar varje ljud).

Södra valvkappan
Ormen frestar Eva.

Vipera vim perdit sipe viparite puella.

Ormen förlorar sin makt, då en flicka föder oskadd.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 1/a, där den åtföljer motsvarande motiv som här på kyrkväggen. – *sipe viparite fel* för *sine vi pariente* såsom det också översatts.

Två profeter med språkband.

Hauriet(i)s efus in gaudio de fontibus salvatoris.

Jublande skall ni ösa vatten ur frälsarens källor.

Texten, ett ordagrant citat från Vulg., Is. 12:3, är skadad och här supplerad från den förmodat närmaste förlagan BP 9/i, där den utgör en profetutsaga för Jesu dop. – *efus fel* för *aquas*.

(David:) *In ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel.*

(David:) Lova Gud i tempelskarorna, Herren av Israels källor.

Texten (CAO 3230; AMS 106) är supplerad efter den förmodat närmaste förlagan BP 9/i, där den utgör en profetutsaga för Jesu dop. Ursprungligen är den hämtad från Vulg., Ps. 67:27. Jämför Bibel 2000, Ps. 68:27: Lova Gud i tempelskaran, lova Herren, Israels källa.

Västra valvkappan

Överst, Esau på väg till jakt träder inför sin far.

Liquit tecta patris Jacob formidine fratris.

Jakob lämnade sin faders hus av fruktan för sin broder.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 5/e, där den åtföljer dubbelmotivet Esau träder inför sin far Isak och Jakob lämnar sitt hem.

därunder, Höga visans brud som söker sin älskade,

Quesivi illmp et non inveni. Canticorum (III).

Jag har sökt honom, men ej funnit honom. Höga visan kap. 3.

Texten, ett ordagrant citerat utdrag ur Vulg., Cant. 3:1, är sannolikt närmast hämtad från BP 30/.k. där den, till höger om det centrala motivet Kvinnorna vid Kristi grav, ackompanjerar motsvarande motiv som här på kyrkväggen. – illmp fel för illum.

och Jona utspys av valfiskens.

De tumulo Christe surgens te denotat iste.

Denne betecknar dig, Kristus, du som uppstiger ur graven.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 29/.i., där den ackompanjerar motsvarande motiv som här på kyrkväggen.

Norra valvkappan

Överst, Abrahams offer.

Signantem Christum puerum pater immalat istum.

Fadern offerar denne pojke, som betecknar Kristus.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 25/.p., där den åtföljer motsvarande motiv som här på kyrkväggen. – immalat fel för immolat.

Därunder, Kristi himmelsfärd och Pingstundret.

Texten till det senare motivet är alltför fragmentarisk för att kunna tydas. Möjligen har där ursprungligen stått Versus Pectora verorum replet alium pneuma virorum (Den välsignelsebringande anden fyller de sannfärdiga männens bröst), som ackompanjerar det centrala motivet i BP 35/.p.

TRIUMFBÅGSVÄGGEN

Apostel med såg.

Sanctus ... Judas

Attributet indikerar snarast att det rör sig om aposteln Simon, något som också hävdas av Nilsén;⁵ men i språkbandet anges namnet Judas (Tad-deus), som ofta har attributet klubba, som ju lätt kan ha blivit felrestaurerat till såg. Som ofta i Dannemora är det emellertid svårt att veta vad som är genuint. Sanctus, med felaktigt slut-s, ser ut att ha blivit påbättrat, liksom det följande ordet, medan namnet Judas tycks vara, om än ifyllt, så ändå genuint med sitt korrekta avslutande s. Enligt Nilsén torde här ursprungligen ha stått Sanctus Simon apostolus.

Aposteln Johannes (möjligen nymålad 1892).

*Sanctus Johannes***SYDVÄGGEN**

Jesu dop.

Dum baptisat(ur) Christus boptisma sacratur.

Då Kristus döps, helgas dopet.

Texten, leoninsk hexameter, är skadad och här supplerad efter förlagan BP 9/i, där den ackompanjerar huvudmotivet. – boptisma fel för baptisma.

Spejarna med druvklasen.

Flumen transitur et p(a)tria mellu aditur.

Man går över floden och kommer till det honungsflödande landet.

Texten, leoninsk hexameter, är hämtad från och här något supplerad efter förlagan BP 9/i. Jämför Vulg., Num. 13:28: terram ... quae revera fluit lacte et melle (Bibel 2000, 4 Mos. 13:28: ... det land som du skickade oss till. Det flödar verkligen av mjölk och honung). – mellu fel för mellis.

Sankt Johannes döparen (felrestaurerad).

Sanctus ...

Texten är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas.

5. Nilsén 1986, s. 64.

Profet.

Eaninam surn bie aquam mundan.

Jag skall bestänka er med rent vatten.

Texten, en till stor del förvanskad version av Effundam super vos aquam mundam, är ytterst hämtad från Hes. 36:25, som i BP 9/i utgör en profetutsaga för Jesu dop (Matt. 3:13–17). På detta BP-blad framställs även de gammaltestamentliga motiven Mose som leder Israels barn över Röda havet och Spejarna med druvklasen, med samma typologiska innebörd. Det senare motivet återfinns även här i kyrkan i anslutning till sitt huvudmotiv. – Eaninam fel för Effundam; surn fel för super; bie fel för vos; mundan fel för mundam.

Johannes döparen predikar.

Sa(n)ctus Johannes baptista predictor.

Sankt Johannes döpare och förkunnare.

Baptista fel för baptista.

Johannes inför Herodes.

(tomt språkband)

Johannes i fängelse.

(tomt språkband)

Ruben vid den tomma brunnen där han söker efter sin bror Josef.

(R)uben sublatum puerum timet esse neea tum.

Ruben fruktar att pojken, som är försvunnen, har dödats.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 30/.k., där den åtföljer motsvarande motiv som här och utgör en typologisk förebild för kvinnorna vid graven (1. Mos. 37:29–30, Matt. 28:1–5). – neea tum fel för necatum, som det också översatts här.

Johannes döparen halshuggs.

Sanctus Johannes bafista martiris.

Sankt Johannes döpare martyr.

Bafista för väntat baptista; martiris (*genitiv*) för förväntat *nominativ* martir (*med stavningsvarianten martyr*).

Johannes döparens huvud på ett fat vid Herodes gästabud.

Irodes iratus martirisat Johannem bafista(m).

Den vredgade Herodes gör Johannes döparen till martyr.

Läsningen av texten är osäker och här tentativt återgiven. – Irodes fel för Herodes; bafistam fel för baptistam.

utan bildframställning återges ordet

Maro

åtföljt av tre stjärnor.

Möjligen kan namnet syfta på den romerske nationalskalden Publius Vergilius Maro, vars fjärde eklog i verket Bucolica redan tidigt i kristendomens historia uppfattades som en messiansk profetia. Jämför Tolfte (på s. 276), där exempelvis de antika romerska poeterna Lucanus och Iuvenalis nämns samt Vallby (se s. 295) där en bildframställning sägs avse den senantike poeten Prudentius.

NORDVÄGGEN

Jesse rot med den korsfäste högst upp i trädet.

Josafat gennuit. Rex David gennui(t). Johannes Sancta Maria Rex Salmon gennui(t).

Joab gennui(t). Phares gennuit. Aram gennuit. Ysaac gennuit. Iacop gennuit.

Texten består av en uppräknin g av Jesu anfäder. Ordet gennuit (stavningsvariant för genuit) betyder födde eller avlade.

☞ TRAVÉ III

VALVET

I valvhjässan, åtta apostlar med Credo på språkband.

Credo in deum patrem omnipo(tentem)

Jag tror på Gud Fader allsmäktig,

Creatorem celi et terre

himmelens och jordens skapare,

Et in Ihesum Christum

och på Jesus Kristus,

Filium eius unicum, dominum nostrum

hans enfödde son, vår Herre

Qui concep(tus est de spiritu sancto)

vilken är avlad av den helige Ande,

(natus ex Maria virgine)

född av jungfrun Maria.

Passus sub Ponci(...) Pilatus,

pinad under Pontius Pilatus,

Crucifici, maatuus ascende

korsfäst, död och uppstigen.

Denna text finns exempelvis återgiven i en blockbok från 1452.⁶ – Pilatus fel för Pilato; Crucifici, maatuus ascende, det vill säga crucifixus, mortuus et ascensus.

Östra valvkappan, Jakobs kamp med ängeln.

Ihsrael est dictus luctans Iacob benedictus.

Jakob som kämpade fick namnet Israel och välsignades.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 33/.n., där den åtföljer motsvarande motiv som här i kyrkan och utgör en typologisk förebild för Kristus och den tvivlande Thomas.

I svicklarna, profeter med språkband.

Sicut ovis ad occisionem ductus est.

Liksom ett får fördes han till slakten.

Texten (CAO 7661), en parafras på Vulg., Isa. 53:7: Sicut ovis ad occisionem ducetur (Liksom ett får skall han föras till slakten), är sannolikt närmast hämtad från BP 24/.d. där den utgör en profetutsaga för Jesu korsbärande (Matt. 27:31–37; jämför BP 24/.d.).

Iheremie XXXI Clonverte me et revertar, quia tu Dominus Deus meus.

Jer. kap. 31: Vänd mig om, så ska jag återvända, eftersom Du är Herren, min Gud.

Texten är, men med revertar i stället för convertar ett ordagrant citerat utdrag ur Vulg., Jer. 31:18 (Bibel 2000, Jer. 31:18: För mig åter, så vänder jag åter, ty du är Herren, min Gud). Den är närmast hämtad från BP 33/.n., där den utgör en profetutsaga för Kristus och den tvivlande Thomas.

6. *Symbolum Apostolicum Unicum der Wiener Nationalbibliothek*, 1452, se Smital (red.) 1924. Jfr Hernfjäll 1993, s. 120–121.

Södra valvkappan, överst, profeten Natans strafftal till David
därunder, mot öster, en profet med språkband

Non est similis tuis in diis, Domine.

Herre, bland gudarna finns ej din like.

Texten är ett ordagrant citat från Vulg., Ps. 85:8 (Bibel 2000, Ps. 86:8) och har närmast hämtats från BP 13/n, där den utgör en profetutsaga för motivet Jesus och synderskan i farisén Simons hus (Luk. 7:36–50) – tuis felaktigt för tui, ett fel som övertagits från BP.

och mot väster, Jesus på förklaringsberget.

Ecce Dei natum cernunt tres glorificatum.

Se, de tre ser Guds son i hans härlighet.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 12/m, där den åtföljer det centrala bildmotivet. Versen bygger på Vulg., Matth. 17.

Västra valvkappan, överst, Joav dödar Abner.

Alloquitur blanda Joab hunc perimitque nephande.

Joav talar insmickrande med honom, men dödar honom skändligen.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 21/.a. där den förebådar Judaskysen. – blanda för förväntat blande, vilket krävs av det leoninska rimmet; samma fel i BP.

Norra valvkappan, överst, Abraham och Isak på väg till offret

Ligna ferens, Criste, te presignat puer iste.

Den pojke som bär denna ved, förebådar dig, Kristus.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 24/.d., där den förebådar Jesu korsbärande.

därunder, en ängel som dyker ner ur skyn samt två profeter med språkband.

Eciam omnes de doms mea.

Jag skall driva ut alla från mitt hus.

Texten är närmast hämtad från BP 15/p, där den utgör en profetutsaga för Rensningen av templet. Den är ett parafraserat utdrag från Vulg., Osee 9:16 som i sitt ursprung lyder: De domo mea eiicam eos. – Eciam fel för eiciam; doms fel för domo. Översättningen utgår ifrån lydelsen i BP.

Zelus domus tue commedit me.

David: Hänförelse för ditt hus förtär mig.

Texten är närmast hämtad från BP 15/p, där den liksom den förra texten utgör en profetutsaga för Rensningen av templet. Den är ett ordagrant citerat utdrag ur Vulg., Ps. 68:10 (Bibel 2000, Ps. 69:10).

nederst, Sankta Ursula och de elva tusen jungfrurna vid dödsbädd.

XI tusend iomfru vade bid for os.

Elva tusen jungfrur bed om nåd för oss.

Vade fel för nade.

och Jesus driver ut månglarna ur templet.

Cristus vendentes templo repellit, ementes.

Kristus driver ut dem som säljer och köper ur templet.

Liksom de två profetutsagorna ovan är denna leoninska hexameter hämtad från BP 15/p, där den åtföljer det centrala motivet Rensningen av templet.

Däremellan, ung man med text.

Iac heter Skakulokur oc iac ær moke dreng.

Såsom ofta i Dannemora kan man konstatera att detta bildmotiv med dess språkband förefaller ha utsatts för en tämligen genomgripande restaurering, kanske med oanade konsekvenser.⁷ Måhända är det så att det i texten i stället för Skakulokur döljer sig ett helt annat namn, nämligen Sankta Kakukylla, ett helgon som återfinns i två andra kyrkor tillhörande samma målarskola som Dannemora, nämligen Film och Harg (se s. 127 och 144).

SYDVÄGGEN

Jesus mottar en synderska i farisén Simons hus.

Hanc a peccatis absoluit fons bonitatis.

Godhetens källa löser henne från hennes synder.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 13/n, där den åtföljer det centrala bildmotivet.

7. Se Ahlbäck 2009, s. 178.

Jesus uppväcker Lasaros.

Per te (fit), Criste, redivivus Lazarus iste.

Genom dig, Kristus, förs denne Lasaros åter till livet.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 11/l, där den åtföljer det centrala bildmotivet.

Intåget i Jerusalem.

Carmen hebreorum te laudat, Christe, bonorum.

De goda judarnas sång prisar dig, Kristus.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 14/o, där den åtföljer det centrala bildmotivet.

Mose botar den leprasjuka Miriam.

Hec lepra facta: pena fit munda reacta.

Denna kvinna som blivit spetälsk, blir ren, när straffet dragits tillbaka.

Texten, en leoninsk hexameter (med förlängning av kort stavelse före césur: lepra facta, och med formen reacta för redacta), är hämtad från BP 13/n, där den syftar på Miriam, syster till Mose och Aron, som renas från sin spetälska av Mose (4 Mos. 12:10f). Typologiskt förebådar denna scen motivet Synderskan i Simons hus.

Jakob får bud om Josefs död.

Xurba maligtur fratrum puer nomina tur.

Brödraskaran betar sig illvilligt och anklagar pojken.

Texten är en till stor del förvanskad version av en leoninsk hexameter Turba malignatur fratrum puer nominatur hämtad från BP 16/q, där den åtföljer motsvarande bildmotiv som här på kyrkväggen, ett typologiskt motiv till huvudmotivet Judas hos översteprästen. – Puer troligen fel för puer et, ett fel som finns redan i BP.

Judas inför översteprästen.

In mortem Cristi conspirant insimul isti.

Dessa sammansvärjer sig samtidigt för att döda Kristus.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 16/q, där den åtföljer det centrala bildmotivet Judas inför översteprästen.

Absalom erbjuds krona och spira.

Nitirur in facta patris proles scelerata.

Faderns avkomma stödjer brottsliga handlingar.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 16/q, där den åtföljer motsvarande bildmotiv som här på kyrkväggen. – Nitirur fel för Nititur.

VÄSTVÄGGEN

Josef säljs till de ismaelitiska köpmännen.

Te signat Cristum iuvenis venum datus iste.

Denne unge man som sålts, betecknar dig, Kristus.

Hexameterversen är hämtad ur BP 17/r, där den åtföljer motsvarande bildmotiv som här på kyrkväggen. Versen har troligen ursprungligen lydit: Te signat, Christe, iuvenis venumdatus iste, och alltså varit leoninsk.

Judas förhandlar med översteprästerna.

(tomt språkband)

Josef säljs till Potifar.

(tomt språkband)

Melkisedek utdelar bröd och vin.

Sacra notant Cristi que Melchicedech dedit isti.

Det som Melkisedek gav denne betecknar Kristi sakrament.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 18/s, där den åtföljer motsvarande bildmotiv som här på kyrkväggen.

NORDVÄGGEN

Nattvarden.

Rex sedet in cena turba cinctus (duo)dena.

Kungen sitter vid nattvarden omgiven av en tolvhövdad skara.

Texten (leoninsk hexameter) är något skadad och har supplerats från BP 18/s, där den åtföljer det centrala bildmotivet.

Fottvagningen i samband med att Jesus tar avsked av lärjungarna.

Gethsem(ani) transit Ihesus, inde (suis) usledicis.

Jesus gick bort till Getsemane och tog därifrån avsked av de sina.

Texten (leoninsk hexameter) är något skadad och förvanskad och har supplerats från BP 19/t, där den åtföljer det centrala bildmotivet Jesus tar avsked

av lärjungarna. – usledicis fel för valedicit; Gethsemani ... Ihesus är exempel på ickelatinska namn med fri prosodi.⁸

Getsemane.

Sunt sic prostrati Cristum captare nati.

Beredda att tillfångata Kristus slogs de till marken på detta sätt.

Texten (leoninsk hexameter) är en något förvanskad version från BP 20/v, där den åtföljer det centrala bildmotivet Jesus tas till fånga. – nati fel för parati ett fel som lätt kan uppstå med tanke på den sannolika abbreviaturen. Översättningen har gjorts utifrån den korrekta lydelsen i BP.

❧ VAPENHUSET

VALVET

Ornamentik samt text.

Maria

ÖSTVÄGGEN

Mot norr, Kristi vapen och mot söder Livshjulet.

Regno. Regnavi.

Jag har makt. Jag har haft makt.

Livshjulet, här med hälften av vanligen tillhörande leoninsk hexameter Regnabo. Regno. Regnavi. Sum sine regno (Jag skall få makt. Jag har makt. Jag har haft makt. Jag är utan makt), tillhör senmedeltidens döds-motiv och illustrerar hur högmod går före fall.⁹

8. Norberg 1958, s. 18f.

9. För detta motiv, se Melin 2006, s. 75ff.; Walther 1964, s. 48ff. Se även Dahlby 1963/2002, nr 303.

EDEBO

Den nuvarande kyrkans långhus uppfördes sannolikt under 1400-talets senare del. 1514–1515 tillkom kalkmålningar. Vissa partier av målningarna, nämligen hela koret, valv och väggar samt nedre delen av övriga väggar, överkalkades under 1700-talet. De dolda partierna togs fram 1911–1913, rengjordes och konserverades. En försiktig rengöring och restaurering genomfördes 1966.¹

C

TRAVÉ I
VALVET

Östra valvkappan, fyra profeter med språkband.

(tomt språkband)

(två språkband med text som är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

SvK II:2 återger på s. 844 texten ... (v)irgin ... för det ena av språkbanden.

(Eze VII: I)udicabit te iuxta vias tuas.

Hes. kap. 7: Han skall döma dig efter de vägar du valt.

Texten är ett lätt parafraserat utdrag ur Vulg., Ez. 7:3 (jämför Bibel 2000 efter den hebreiska grundtexten, Hes. 7:3: Jag skall döma dig för dina gärningar). Citatet återfinns även i BP 37/r. som en förebådelse för Yttersta domen.

Södra valvkappan, överst, Pelikanen.

(tomt språkband)

därunder, mot öster, evangelisten Lukas

Lucas: Hoc (est) enim signum ut premonstratur in ...

Lukas: Detta är i sanning tecknet såsom det förevisas i (den avbildade evangelieboken).

Språkbandets text fastställer att det här handlar om evangelisten Lukas och inte en kyrkofader, som tidigare antagits av vissa forskare.² Sammanställning parvis av de fyra evangelisterna och de fyra kyrkofäderna förekommer i flera fall i materialet, men att som här framställa tre av de fyra kyrkofäderna tillsammans med en av evangelisterna är unikt. Texten kan förefalla oavslutad, men torde hänvisa till det avbildade uppslagna evangeliet.

1. Se vidare UK 9, 1982; SvK II:2, 1956; Nilsén 1986; Handlingar i ATA.

2. Enligt SvK II:2, 1953, s. 844 och Nilsén 1986, s. 67 föreställer gestalten Augustinus, medan Cornell & Wallin 1965, s. 56 anser att det är fråga om Lukas.

och mot väster, kyrkofadern Ambrosius.

Ambrosius: Domine, noli tantum amittere beneficium.

Ambrosius: Herre, låt inte en så stor nåd gå dig ur händerna.

Denna text har ibland citerats med omittere för amittere. Den vid denne kyrkofader brukliga texten är ett något förkortat citat ur S. Ambrosii Opera Omnia: Expositio in Psalmum CXVIII: Noli tantum amittere beneficium, o homo.³

och över dem, evangelisten Lukas symbol samt mellan dem språkband i form av en uppslagen bok.

Ave Maria grascia plena ...

Var hälsad Maria, full av nåd ...

Grascia fonetisk variant till gracia. Texten, här med namnet Maria inskjutet, som i bönen för jungfrun, är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas, men förmodligen återges här fortsättningen av ärkeängeln Gabriels ord till Maria enligt Vulg., Luc. 1. Texten återfinns i BP 1/a där den är inkorporerad i det centrala motivet Bebådelsen.

Västra valvkappan, mot söder, Själens mottager det eviga livets krona (textfragment som är alltför svagt framträdande för att kunna tydas)

och mot norr, De rättfärdigas belöning.

Tunc gaudent anime, sibi quando bonum datur omne.

Då glädes sig själarna när allt gott gives dem.

Texten är en leoninsk hexameter, i vilken stavelsen -me vid cesuren penthemimeres assonerar med -ne i versens sista ord. Den är hämtad från BP 40/v. där den åtföljer det centrala motivet Själens kröning.

I mitten, profet med språkband.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Norra valvkappan, överst, troligen Fågel Fenix.

(tomt språkband)

Tidigare forskning har hävdad att det skulle röra sig om den Helige Andes duva, men med tanke på dess pendang, Pelikanen, anser jag det troligare att motivet föreställer Fågel Fenix. Den Helige Ande förekommer dessutom ytterst sällan som enskilt motiv, utan exempelvis i samband med Gud och Jesus utgörande Treenigheten eller i pingstmotivet.

3. CSEL, 62, s. 420. För källhänvisningen tackas professor Eva Schulz-Flügel, Vetus Latina Institut, Beuron.

därunder, mot väster, kyrkofäderna Hieronymus

(Passio tua, Domine,) sing(ula)re e(st re)me(dium).

Ditt lidande, Herre, är vårt enda botemedel.

Numera kan endast otydbara fragment av texten urskiljas. SvK II:2, s. 844 har dock kunnat dechiffrera några fragment och dessa återges ovan. Även om man här är benägen att för symmetrins skull anta att även denna gestalt egentligen föreställer en evangelist, har SvK kunnat återge så mycket av språkbandet att det utan tvivel måste röra sig om devisen för Hieronymus och så har texten också supplerats här. Huvudbonaden ter sig något valhant utförd, men detta kan bero på att målaren inte haft så många tillfällen att se en kardinalshatt.

Citatet har sannolikt sitt ursprung i följande text av Bernhard de Clairvaux, vilken kan ha övertagits från Hieronymus eller senare tillskrivits denne: Passio tua ultimum est refugium, singulare remedium ... (Ditt lidande är vår yttersta tillflykt, vår enda frälsning ...).⁴

och mot öster, Gregorius

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Cornell & Wallin 1965, s. 56 antar här med ett frågetecken att gestalten föreställer evangelisten Johannes.

över och mellan dem, evangelisten Johannes symbol med språkband i form av en uppslagen bok.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

ÖSTVÄGGEN

Kungarnas tillbedjan.

(tomt språkband)

Frambärandet i templet.

(Virgo li)ba(ns Christum Symeon)is recipit istum.

Jungfrun som offrar Kristus till Simeon återfår honom.

Texten är skadad och har supplerats från BP 4/d där den åtföljer det centrala bildmotivet. – Symeonis fel för Symeoni, ett fel som övertagits från BP.

4. Bernardus super Cantica sermone 22 i: PL 183, sp. 882. För källhänvisningen tackas professor Eva Schulz-Flügel, Vetus Latina Institut, Beuron.

Nordöstra hörnet, profeten Daniel.

Lapis angularis (sine man)ibus abscisus est a monte.

En hörnsten har huggits ut ur berget utan händers hjälp.

Texten, som närmast hämtats från BP 2/b där den utgör en profetutsaga för Jesu födelse, är en förkortad och lätt parafaserad version av Vulg., Dan. 2:45: *Secundum quod vidisti, quod de monte abscissus est lapis sine manibus, et comminuit testam, et ferrum, et aes, et argentum, et aurum, Deus magnus ostendit regi quae ventura sunt postea (jämför Bibel 2000, Dan 2:45: Du såg ju att en sten rycktes loss från berget, utan att någon hand rörde vid den, och krossade järn, koppar, lera, silver och guld. Konung, det är en stor Gud som har låtit dig veta vad som skall ske i framtiden).* – *abscisus BP, abscissus Vulgata.*

Sydöstra hörnet, profeten David.

Dauid: Dominus in (templo san)cto suo.

David: Herren är i sitt heliga tempel.

Texten är skadad och har supplerats från BP 4/d där den utgör en profetutsaga för Frambärandet i templet. Den är ett ordagrant citat från Vulg., Ps. 11:4.

SYDVÄGGEN

Flykten till Egypten.

Hero(dis diram Christus puer effugit ira)m.

Kristusbarnet undflyr Herodes grymma vrede.

Bildmotivet åtföljs av ett språkband med några fragmentariska bokstäver. Det troliga är att det här rör sig om en vid detta bildmotiv ofta återkommande leoninsk hexameter från BP 5/e, som därför använts för att supplerera fragmentet. Denna vers åtföljer här på kyrkväggen motsvarande bildmotiv som i BP.

Barnamorden i Betlehem (fragment).

(Isti pro Cristo mundo) t(olluntur) ab isto.

I stället för Kristus tas dessa bort från denna värld.

Bildmotivet åtföljs av ett numera i stort sett tomt språkband. I SvK II:2, s. 848 återges dock de bokstäver som återfinns ovan. Det troliga är att det här rör sig om en vid detta bildmotiv ofta återkommande text hämtad från BP 7/g, som därför har använts för att supplerera fragmentet.

NORDVÄGGEN

Jungfru Marie bebildelse.

(Ave) Mar(ia gracia plena).

Var hälsad Maria du nådefulla.

(tomt språkband)

Bildmotivet åtföljs av två numera tomma språkband. I SvK II:2, s. 846 återges dock de bokstäver som återfinns ovan. Det troliga är att det här rör sig om en vid detta bildmotiv ofta återkommande text, som därför har använts för att supplera fragmentet. Texten (CAO 1539, AMS 29a) är, med ett här inskjutet Maria, citerad ur Vulg., Luc. 1:28, som även återkommer i BP 1/a där den är integrerad i det centrala bildmotivet.

Det andra språkbandet bör ha innehållit Marias svar i samma motiv: Ecce ancilla Domini. Fiat michi etc. (Se här Herrens tjänarinna. Må det ske mig etc.). Texten (CAO 2491), som i BP avslutas med etc. har sin förlaga i Vulg., Luc. 1:38, som avslutar meningen secundum verbum tuum (såsom du har sagt).

Marias och Elisabets möte.

(tomt språkband)

Jesu födelse.

(Absque dolore paris virgo, M)aria, maris.

Du, Maria, en mans jungfru, föder utan smärta.

Bildmotivet åtföljs av ett numera i stort sett tomt språkband. I SvK II:2, s. 844 återges dock de bokstäver som återfinns ovan. Det troliga är att det här rör sig om en vid detta bildmotiv ej ovanlig text, som därför har använts för att supplera fragmentet. Versen är hämtad från BP 2/b där den ackompanjerar det centrala bildmotivet Jesu födelse. Till skillnad från övriga versus i detta blocktryck är denna ej en hexameter utan en pentameter.

C TRAVÉ II

VALVET

Södra valvkappan, Pingstundret.

Pectora verorum replet alium pneuma vir(or)um.

Den välsignelsebringande anden fyller de sannfärdiga männens bröst.

Texten, en leoninsk hexameter, är hämtad från BP 35/p., där den åtföljer det centrala bildmotivet Pingstundret. Texten har sannolikt påbättrats och bokstaven p i replet då fått ett något missvisande utseende. Dessutom har -or- i virosum utelämnats.

Västra valvkappans nordvästra svickel, profeten Joel.

Johel. Celica flamma venit et plebis pectora lenit.

Joel: En himmelsk låga kommer och mildrar folkets hjärtan.

Ovan återgivna citat kommer ursprungligen från BP 35/.p. och åtföljer där ett av de typologiska gammaltestamentliga motiven för Pingstundret. Det är i BP en leoninsk hexameter (med andra stavelsen i venit förlängd vid cesuren), som här i kyrkan tillskrivs profeten Joel. En profetutsaga av denne profet återfinns på samma BP-blad; Johel II: Super servos meos, ancillas meas effundam (spiritum meum) (Joel kap. 2: Över mina tjänare och tjänarinnor skall jag utgjuta [min ande].)

Mot söder, i stjärnans spets, profeten David.

(D)avid. Wltum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis.

David: Alla de rika bland folket kommer att tillbe ditt anlete.

Texten (CAO 6408) är något skadad och här supplerad efter BP 36/.q., där den utgör en profetutsaga för Marias kröning. Den är en förkortad version av Vulg., Ps. 44:13, som i sin helhet lyder: Et filiae Tyri in muneribus vultum tuum deprecabuntur, omnes divites plebis (Och Tyros döttrar skall med gåvor tillbe ditt anlete, alla de rika bland folket); jämför Bibel 2000, Ps. 45:13, efter den hebreiska grundtexten: Dotter av Tyros, de rika bland folket skall söka din gunst med gåvor). – Wltum, det vill säga Vultum.

Norra valvkappan, Kristi himmelsfärd.

Sanctus sanctorum Cristus petit astra polorum.

Kristus, den allra heligaste, beger sig mot himlarnas stjärnor.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 34/.o., där den ackompanjerar samma bildmotiv som här i kyrkan.

SYDVÄGGEN

Öster om fönstret, legenden om Sankt Erasmus.

Passio sancti Erasmi episcopi et ma(rtyris).

Den helige biskopen och martyren Erasmus lidande.

Väster om fönstret, David återvänder med Goljats huvud och hyllas.

Hostem qui stravit laudatur carmine David.

David, som slog fienden, prisas med sång.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 14/o, där den ackompanjerar en typologisk förebild för Jesu intåg i Jerusalem.

NORDVÄGGEN

Väster om fönstret, Rosenkransmadonnan (fragment). Intill syns två änglar med språkband.

(Utile suggessit) sanctum celesteque numen.

En helig och himmelsk gudom har tillfört det gagnarika.

Texten är skadad och har supplerats från en hexameter som användes inom kulten av Rosenkransmadonnan. Denna utgick från kartusianorden, som 1493 under tillskyndan av bland andra riksföreståndaren Sten Sture d.ä., ärkebiskop Jakob Ulfsson och biskop Kort Rogge grundade Mariefreds kloster.

... qui sp ... ubi ...

Texten är alltför fragmentarisk för att kunna medge någon rimlig tolkning av dess ursprungliga lydelse.

Öster om fönstret, Marie kröning.

Därunder, Nådastolen eller Kristus som Smärtoman.

(fragmentarisk text som numera ej går att tyda)

Bildmotivet anges av Nilsén 1986, s. 67 som Nådastolen och i SvK II:2 som Kristus som Smärtoman. Texten i språkbandet återges av båda som ... tas ..., något som av Nilsén tolkas som en del av ordet Trinitas. Detta skulle styrka tolkningen av bilden som Nådastolen. Den ofta återkommande texten till detta bildmotiv är Benedicta sit sancta trinitas atque indivisa unitas: confitebimur ei (Välsignad vare den heliga treenigheten och den odelade enigheten: Vi skall bekänna oss till den). Texten användes i liturgin på Helga Trefaldighets dag (CAO 1707) och är hämtad från Missale Upsalense från år 1483 (1484), fol. 130v. Texten finns även förtecknad i CAO 1708 och är tillämplig i Graduale Romanum: Dominica I post Pentecosten (s. 371).

☞ TRAVÉ III**VALVET**

Valvstjärnan, med början i nordväst och medsols, apostlar med Credo på svenska samt profeter med texter ur Gamla testamentet. Endast nio artiklar återfinns.

lak thror i gudh fadher alzmaktugam, himenrikis och iordri(ki)s skapare.

Homo pacis mee in quo speravi. David.

Den man som delade min fred och som jag hoppades på. David.

Texten är, med undantag för ett inledande etenim, ett citat från Vulg., Ps. 40:10. Jämför Bibel 2000, Ps. 41:10 som utgår från den hebreiska texten: Också min vän som jag litade på ... Den återfinns även i BP 21/.a., där den utgör en profetutsaga för Judaskysen.

Andreas: Ok i ihesum cristum hans enda son vår herra.

Qui vertit linguam incidit in malum. Salomo.

Den som ljuger, råkar illa ut. Salomo.

Texten är närmast hämtad från BP 21/.a. där den uttryckt i presens utgör en profetutsaga för Judaskysen. Den ursprungliga texten i Vulg., Prov. 17:20 lyder: Et qui vertit linguam incidet in malum (Bibel 2000, Ords. 17:20: Lögnaktigt tunga bringar på fall).

Versus: Gens hec curdelis facit in mortem (Danielis).

Detta grymma folk traktar efter Daniels död.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 22/.b., där den åtföljer bildmotivet Daniel i lejongropen som typologiskt förebådar Jesu förhör inför Pilatus. – Curdelis fel för crudelis. Läsningen av ordet versus är osäker. Namnet Danielis saknas.

**Johannes: wilken som affladher war aff then helga andha, födder
(af jungfru Maria).**

Avslutningen av artikeln saknas.

Ysay V: Ve qui dicunt malum bonum et bonum malum.

Jesaja, 5. kap.: Ve dem, som kallar ont för gott och gott för ont.

Texten är hämtad från BP 22/.b., där den förebådar Jesu förhör inför Pilatus och uppges vara citerad ur Vulg., Ies. 5:20, Vae qui dicitis (! det vill säga, er som kallar) malum bonum, et bonum malum (Jämför Bibel 2000, Jes. 5:20: Ve dem som kallar ont för gott och gott för ont).

Pina(d)er wnder Poncio Pylato korsfester, dödhir, iordader ok ...

Avslutningen av artikeln saknas.

Iacobus

Östra valvkappan, i rankverket utan inramning, initialerna:

OM

DF

Östra valvkappans svicklar, profeterna Heseziel och Sakarja.

Ezechi(el): Effu(n)dam super vos aquam mu(n)dantem.

Heseziel: Jag skall bestänka er med renande vatten.

Texten är närmast hämtad från BP 9/i där den utgör en profetutsaga för Jesu dop och har sitt ursprung i Vulg., Hez. 36:25. Dock uppvisar texten här i kyrkan mundantem (renande) i stället för det väntade mundam (rent). Detta kan vara påverkat av ett mundantem senare i Vulgata-texten.⁵ I SvK II:2, s. 860 anges mundamz. – Gången kan ha varit denna: Ursprungligt mundantem blir 1910–1911 retuscherat till mundamz (m=nt z=em), såsom det också återges i SvK. Detta blir senare, kanske vid rengöringen och restaureringen 1966, återställt till mundantem, såsom det framträder nu.

5. Sandquist Öberg 2014, s. 307.

In die (i)lla erit fons patens domus David.

Denna dag kommer Davids hus att vara en öppen källa.

Texten är närmast hämtad från BP 9/i, där den förebådar Jesu dop, och är ett lätt parafraserat utdrag ur profeten Sakarjas förebud i Vulg., Zach. 13:1.

Södra valvkappan, mot öster, Jesu dop.

Dum baptisatur Christus baptisma sacatur.

Då Kristus döps, helgas dopet.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 9/i där den ackompanjerar samma motiv som här.

och mot väster, Spejarna med druvklasen.

Flumen transitur et patria mellis aditun.

Man går över floden och kommer in i landet som flödar av honung.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 9/i där den åtföljer motsvarande motiv, en typologisk förebild för Jesu dop. – *aditun* fel för *aditur*.

Valvstjärnans sydvästra spets, profeten David.

Darud: In ecclesiis benedicite Deo Domino et fontibus Israel.

David: Lova Gud i tempelskarorna, Herren av Israels källor.

Texten (CAO 3230; AMS 106) återgår närmast på BP 9/i, där den utgör en profetutsaga för Jesu dop. Texten är ursprungligen hämtad från Vulg., Ps. 67(68):27 med samma ordalydelse (jämför Bibel 2000, Ps. 68:27 efter den hebreiska grundtexten: Lova Gud i tempelskaran, lova Herren, Israels källa). – Darud fel för David. Et fel för de.

Västra valvkappans svicklar mot söder, Mose.

Moyse. Hostes merguntur, per maris iter gradiuntur.

Mose. Fienderna drunknar, när de rycker fram på väg genom havet.

Leoninsk hexameter (med felaktig prosodi: maris med långt i stället för kort a) är hämtad från BP 9/i, där den förebådar Jesu dop. Versen tillskrivs här felaktigt Mose.

och mot norr, en profet med citat ur Andra Kungaboken.

Interfecti universos inimicos tuos.

Jag har dödat alla dina fiender.

Texten är hämtad från BP 10/k där den utgör en profetutsaga för Jesu frestelse. Denna text är ett utdrag från Vulg., II Reg., det vill säga II Sam. 7:9 (jämför Bibel 2000: 2 Sam. 7:9: Jag har (...) krossat alla fiender i din väg). – Interfecti fel för interfeci.

Norra valvkappan, Jesse rot med den korsfäste högst upp flankerad av Maria och Johannes.

INRI

Akronymen står för Jesus Nazarenus, Rex Judaeorum (Jesus från Naseret, judarnas konung), den text som Pilatus lät skriva på ett anslag ovanför Jesus på korset, enligt Joh. 19:19.

Iohel propetha Maria Johanes ewangelista Ionatan propheta

David propheta Ioram propheta

Iosaphat propheta

David rex

Övriga språkband är tomma eller innehåller text som är alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

SYDVÄGGEN

Profeten Natans strafftal till David.

Voce Natan tactus (rex) pravos corrigit actus.

Berörd av Natans ord bättrar sig kungen i fråga om sina orättfärdiga handlingar.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 13/n, där den åtföljer samma motiv som här i kyrkan, vilket förebådar det nytestamentliga motivet Jesus och synderskan i farisén Simons hus (Luk. 7:36–50), se nedan.

Jesus mottager en synderska i farisén Simons hus.

Hanc a peccatis absoluit fons bonitatis.

Godhetens källa löser henne från hennes synder.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 13/n, där den åtföljer samma motiv som här i kyrkan.

Intåget i Jerusalem.

Carmen Hebreorum te laudat, Christe, (bo)n(orum).

De goda hebreernas sång prisar dig, Kristus.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 14/o, där den åtföljer samma motiv som här i kyrkan.

Jesus skymfas.

Pro nobis, Criste, probrum pateris pie triste.

För vår skull uthärdar du, fromme Kristus, en smärtsam skymf.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 23/.c., där den åtföljer motivet Jesu törnekröning.

Livshjulet.

(Ven)ite et videte!

Kom och se!

Sic trans(it) glo(ria mundi).

Så förgår världens härlighet.

(...) et (...) unda

Det andra språkbandets text utgör slutet av en hexameter. Texten i det tredje språkbandet är alltför fragmentarisk för att kunna tydas. Dessa är för uppsvenska förhållanden ovanliga texter till detta världsliga motiv, men den andra texten förekommer vid motivet i danskt kalkmåleri, bland annat i Tingsted kyrka, där man dock även finner den oftast återkommande texten Regnabo. Rengno. (Regnavi. Sum) sine regno (Jag skall få makt. Jag har makt. Jag har haft makt. Jag är utan makt). Dessa fyra språkband, som tillsammans utgör en leoninsk hexameter, är vanligtvis placerade runt hjulet för att med ord illustrera skeendet. Livshjulet, Ödets eller Lyckans hjul tillhör senmedeltidens dödsmotiv och illustrerar hur högmod går före fall.⁶

NORDVÄGGEN

Jesse rot (fortsättning från norra valvkappan).

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

❧ TRAVÉ IV

VALVET

I valvhjässan, från nordost och medsols, apostlar med Credo på svenska samt profeter med texter ur Gamla testamentet.

Tomas Sanctus: for nidhr til helwit.

Före ordet sanctus finns ett tecken som förefaller överflödigt.

6. För detta motiv, se Melin 2006, s. 75ff.; Walther 1964, s. 48ff. Se även Dahlby 1963/2002, nr 303.

Dauid: Domine, liberasti animam meam ab inferis.

David: Herre, du har befriat min själ från dödsriket.

Texten är närmast hämtad från BP 11/l, där den utgör en profetutsaga för Lasaros som uppväcks av Jesus (Joh. 11:1–14). Den är en lätt parafrasering av ett utdrag ur Vulg., Ps. 29(30):4: Domine, aduxisti ab inferno animam meam (Bibel 2000, Ps. 30:4: Herre, du förde mig upp ur dödsriket).

Qui Christo vendis qui mercedes congregavit misit eas in sacculum pertusum.

Du som säljer Kristus; den som samlar daglön stoppar den i en börs med hål.

Texten består av två disparata delar som nödtorftigt sammanfogats: Qui Christo (fel för Christum) vendis utgör början av en hexameter. Därefter följer ett ordagrant citerat utdrag ur Vulg., Acta Ap. 1:6. Båda är närmast hämtade från BP17/r som typologiskt illustrerar hur Judas får de trettio silvermynten (Matt. 26:15). –Läsningen av ordet sacculum är osäker och har här supplerats från SvK II:2, s. 862.

Tridie dagh stoodh up aff döda. Sanctus Bartholomeus.

Salomon. Nom est sapientia neque prude(nci)a.

Salomos ordspråk kap. 21. Där finns ej vishet, ej heller klokhet.

Texten, närmast hämtad från BP 16/q där den utgör en profetutsaga för Judas hos översteprästen, är ett ordagrant citerat utdrag ur Vulg., Prov. 21:30 (jämför Bibel 2000, Ordspr. 21:30, med översättning av hela versen från hebreiska: Vishet, insikt, kloka råd – de är ingenting inför Herren. – Nom felaktigt för Non.

Wpfor til himblom s(ithr på gudz) fadhers alzmaektogs høghra hand.

Endast delar av texten kan numera skönjas. Resten har dock kunnat suppleras från en äldre läsning återgiven i SvK II:2, s. 862.

Salomon. Qui attonitis oculis cogitat prava.

Salomos ordspråk kap. 16: Den som har förfärade ögon tänker onda tankar.

Texten är närmast hämtad från BP 17/r där den utgör en profetutsaga för Judas som får de trettio silvermynten. Den ursprungliga texten utgör första ledet av ett ordspråk i Vulg., Prov. 16:30 som fortsätter: Mordens labia sua perficit malum (Den som biter ihop sina läppar utför något ont). Jämför Bibel 2000, Ord. 16:30: Kisande ögon vittnar om lömska planer, hopknipna läppar om utfört dåd. – Till qui attonitis oculis underförstås est.

Tädhan är han koma scolandhe döma lifwandes ok dödha.

Matheus.

Iacobus minor. Iak thor i then helgha andha.

Thor fel för thror.

Fiant (dies eius pau)ci et episcopatum ei(us accipiat alter).

Må hans dagar bli få och (en annan överta) hans syssla.

Texten är endast fragmentariskt bevarad, men har kunnat suppleras från SvK II:2, s. 862. Texten som i BP 17/r avslutas med etc. är en profetutsaga för Judas som får de trettio silvermynten (Matt. 26:14–16). Jämför Vulg., Ps. 108:8 (Bibel 2000, Ps. 109:8), där texten fortsätter accipiat alter, såsom det också har översatts här.

The(n) helga algmenneligha kirkia.

Iob: Hostis meus terribilibus oculis intuitus est in me.

Job: Min fiende har sett på mig med sina fruktansvärda ögon.

Texten är ett ordagrant citat från Vulg., Iob 16:10 och återfinns även i BP 10/k, där den utgör en profetutsaga för Jesus som frestas av djävulen.

Det sista av artikeln om Maria saknas samt de två sista artiklarna i Credo. De gammaltestamentliga texterna motsvarar inte dem som anges som vedertagna.⁷

Västra valvkappan, mot söder, Jesu stamträd.

Ecce nostre salutis originem, sanctus Iakem.

Se Sankt Iakem upphov till vår frälsning!

Observera att Ecce här följs av ackusativ, medan det normala är nominativ som i appositionen, jämför Ecce homo!

Västra valvkappan, mot norr, Sankta Ursulas och elva tusen jungfrurs seglats.

INRI

Akronymen står för Jesus Nazarenus, Rex Judaeorum, (Jesus från Naseret, judarnas konung.), den text som Pilatus lät skriva på ett anslag ovanför Jesus på korset, enligt Joh. 19:19.

Norra valvkappan, mot väster, elva tusen jungfrur med Sankta Ursula främst.

7. Kilström 1958, s. 163ff.

Media nocte clamor factus est; ecce sponsus venit.

Mitt i natten hördes ett rop: se brudgummen kommer.

Texten är ett ordagrant citat från Vulg., Matth. 25:6.

NORDVÄGGEN

Getsemane.

(inget språkband syns)

SvK II:2, s. 868 återger bokstäverna Get ..., vilket skulle kunna tolkas som inledningen på en leoninsk hexameter med enstavigt rim ur BP 19/t: Getsemani transit ihesus inde suis valedicit (Jesus gick bort till Getsemane och tog därifrån avsked av de sina).

SYDVÄGGEN

Judas mottager de trettio silverpengarna.

Qui Cristum vendis, ludas, ad Tartara tendis.

Då du säljer Kristus, Judas, hastar du mot helvetet.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 17/r där den åtföljer motsvarande bildmotiv som här i kyrkan.

Gris som blåser säckpipa. Däröver språkband som idag uppvisar:

Ingen ær min like vtthan ... ssason then huite ok Johana med sin pip(e).

Texten har utan tvivel påbättrats av sentida restauratorer. – Johana fel för Johan, som Rhezelius läser enligt nedan. Denne, som såg språkbandet före överkalkningen, återger i Mon. Upl., fol. 193 texten sålunda: Ingen är min lijke uthan Per Lassason then huite och Johan med sin pipe.

Läsning enligt SvK II:2, s. 868: Ingen är min like uthan (Per Lassason then huite ok iohan medh sin pipe) och enligt Cornell & Wallin (1965): Ingen är min like utthan ... then huite ok johan med sin pipe.

VÄSTVÄGGEN

Nattvarden.

Rex sedet in cena turba cinctus duodena.

Kungen sitter vid nattvarden omgiven av en tolvhövdad skara.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 18/s där den åtföljer motsvarande bildmotiv som här.

För övrigt finns på denna vägg endast tomma språkband.

EKEBY

Kyrkans äldsta del, sakristian, torde härröra från tiden omkring 1300, medan den nuvarande stenkyrkan och dess valv uppfördes cirka 1430–1460. Ett stycke in på 1500-talet tillkom kalkmålningar. Dessa överkalkades på 1700-talet och framtogs 1927.¹

☞ **TRAVÉ I**

VALVET

(tomma språkband)

VÄGGARNA

(inga språkband)

TRIUMFBÅGENS INSIDA

(tomma språkband)

☞ **TRAVÉ II**

VALVET

Endast i *den norra valvkappan* finns profeter med tomma språkband.

NORDVÄGGEN

De tolv apostlarna med *Credo* på språkband som ej längre är läsbara.

☞ **TRAVÉ III**

VALVET

Östra valvkappan, David dödar en björn.

(tomt språkband)

Södra valvkappan

(Texterna är alltför svagt framträdande och fragmentariska för att kunna tydas.)

Norra valvkappan, Josef säljs till de ismaelitiska köpmännen.

Versus (Te signat C)risstum iuvenis venum (dat)us (iste). Joseph.

Vers: Denne unge man som sålts betecknar dig, Kristus.

1. Se vidare UK 83, 1972.

Hexameterversen är skadad och här supplerad efter BP 17/r: Te signat Christum iuuenis venundatus iste. Versen i BP har den för en leoninsk vers rimtekniskt felaktiga formen Christum i stället för Christe. Översättning enligt förväntat Christe.

ESTUNA

Kyrkan härrör till sina äldsta delar från 1200-talet. På 1270-talet försågs den med målningar. På 1290-talet förlängdes kyrkan till nuvarande utseende. Enligt Peringskiöld hittades år 1733 ett dokument, som angav att kyrkan hade invigts 1298 (se nedan). Efter valvslagning i mitten av 1400-talet tillkom kalkmålningar, vilkas datering torde kunna preciseras till 1463 (se nedan). Dessa överkalkades 1732 och framtogs 1929.¹

❧ TRAVÉ I

Endast ornamentik.

❧ TRAVÉ II

VALVET

Östra valvkappan, evangelisten Johannes symbol.

Johannes

Namnet är uppdelat i tre delar med örnens fot och klor emellan.

1. Se vidare SvK V:2, 1961; UK 92, 1957, 1971; UK 92B, 1993; I. Wilcke-Lindqvist: *Kort kyrkbeskrivning: Estuna kyrka* (u. å.).

Södra valvkappan, evangelisten Lukas symbol.
(tomt språkband)

Västra valvkappan, evangelisten Matteus symbol.

Sanctus Mattei evangeliste ora (pro nobis).

Sankt Matteus evangelisten, bed (för oss).

SvK V:2, s. 724 kunde läsa Sa(n)ctus Mathe(us) evangelista ora. Orden pro nobis borde ha följt, men har uppenbarligen ej fått plats på språkbandet. Så har det också översatts. – Den form av namnet som närmast kan uppfattas som genitiv, kan ha uppstått av en feltolkad -us-förkortning. Evangeliste, också detta i genitiv, kan ha uppstått genom påverkan.

Norra valvkappan, evangelisten Markus symbol.
(tomt språkband)

❧ TRAVÉ III

VALVET

Södra valvkappan, Mose delar ut lagen.

Tagin ghod lag.

Tag emot god lag.

Vi ffam.

Vi får (god lag)

Jämför läsningen i SvK V:2, s. 726.

❧ TRAVÉ IV

VALVET

Östra valvkappan, språkband som är dolt av orgeln.

VÄSTVÄGGEN

Kristi himmelfärd.

Maria virg(o) pia ...

Den fromma jungfru Maria ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk och svagt framträdande för att kunna tydas.

Pingstundret.

Hoc ... dum leg ... ego ... sed ... istis.

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk och svagt framträdande för att kunna ge en rimlig förmodan om dess ursprungliga lydelse.

Följande, nu försvunna, inskrift skall, enligt Rhezelius, ha funnits över krucifixet i T II (Mon. Uppl., s 39): *Anno dni Millesimo sexagesimo tertio* (I Herrens år 1(4)63). (Antagligen har *quadringentesimo* överhoppats eller redan på 1600-talet varit oläsligt).²

Följande text skall enligt Peringskiöld (Mon. 2, 73a) 1733 ha hittats i ett dokument som gömts i kyrkans altare (se foton från ATA):

Anno Domini MCC nonagesimo VIII, XIX kal Januarij consecrata est hoc ecclesia et hoc altare in honorem Sanctorum Laurencii, Olavi et Erici Martyrum a venerabili patre Domino Nicolao Dei gracia Archiepiscopo Upsalensi, in qua reposite sunt reliquie de beatis mauricio et de IX (XI) milibus virginibus.

I Herrens år 1298, den 14 december, invigdes denna kyrka och detta altare till ära för helgonen och martyrerna Lars, Olof och Erik av den vördade Herr Niklas, av Guds nåde ärkebiskop i Uppsala, där reliker av den salige Mauricius och de elva tusen jungfrurna placerats.

2. SvK V:2, s. 717.

FARINGE

Den nuvarande kyrkan uppfördes i slutet av medeltiden, senast omkring 1500. Kalkmålningar tillkom enligt en av Peringskiöld upptecknad inskrift år 1515 (se nedan). Hela kyrkans interiör överkalkades 1754. Målningarna togs fram 1929, men visade sig vara så förstörda att de till största delen åter överkalkades.¹

Följande, numera försvunna, inskrift upptecknades av Peringskiöld (Mon. 1, fol. 157):

*Anno Domini MDXV depicta fuit haec ecclesia per Laurentium pictorem civem Upsalensem, Domino Andrea eiusdem curato.*²

I Herrens år 1515 målades denna kyrka av Lars målare, borgare i Uppsala, då Herr Anders var kyrkoherde där.

1. Se vidare UK 23, 1948, 2 rev. uppl. 1992; SvK III, 1953.

2. Se även UK 23, s. 192; SvK III, s. 356.

FILM

Den nuvarande kyrkan kan på goda grunder dateras till senare delen av 1400-talet. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar någon gång under tiden 1500–1515. Dessa överkalkades 1767 i samband med en utbyggnad av kyrkan och togs åter fram 1897, då valven retuscherades hårt och väggarna nydekorerades. 1954 avlägsnades den hårda påmålningen i valven, men väggarna var så skadade att målningarna där ej gick att rädda.

1987 skedde åter en rengöring och konservering. I koret finns en i putsen ristad signatur Ericus Magni 1535.¹

TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, Yttersta domen.

Vid helvetets gap:

Dira inferni supplicia.

Avgrundens gruvliga straff.

Läsningen av ordet inferni är osäker.

(i övrigt tomma språkband)

Södra valvkappan, de fyra evangelisterna.

(Sanctu)s Mattias

Mattias för väntat Matteus.

(i övrigt tomma språkband)

Västra valvkappan mot söder, David hugger huvudet av Goljat och mot norr, David återvänder med Goljats huvud.

Norra valvkappan, de fyra kyrkofäderna, från väster mot öster:

Augustinus

(Texten är alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas.)

Här bör ha stått Sanctus Augustinus.

Ambrosius.

Sanctus Ambrosius

1. Se vidare UK 131, 1968, rev. 1988; Handlingar och foto i ATA.

Hieronymus.

(Texten är alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas.)

Här bör ha stått Sanctus Hieronymus.

Gregorius.

Sanctus ...

Här bör ha stått Sanctus Gregorius.

☞ TRAVÉ II

VALVET

Valvstjärnan, åtta änglar med språkband.
(tomma språkband)

Östra valvkappan överst, Sankta Margareta.

Sancta Margareta

Därunder mot norr:

*Petrus: Credo in Deum patrem omnipotentem, creatorem celi
et terre,*

Petrus: Jag tror på Gud Fader allsmäktig, himmelens och jordens skapare,

*Andreas: Et in Jesum Christum, filium eius unicum dominum
nostrum,*

Andreas: Och på Jesus Kristus, hans enfödde son, vår Herre;

och *mot söder:*

*Johannes: Qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus est ex
Maria Virgine,*

Johannes: vilken är avlad av den helige Ande; född av jungfrun Maria;

*Jakobus: Passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus et sepultus
est.*

Jakob: pinad under Pontius Pilatus, korsfäst, död och begravnen;

Västra valvkappan överst, Sankta Helena.

Sancta Elina et regina

Helena helgon och drottning

Därunder, mot söder

Matheus: Sanctam ecclesiam catholicam, sanctorum communionem,
Matteus: en helig, allmänlig kyrka, de heligas samfund,

Simon: Remissionem peccatorum,
Simon: syndernas förlåtelse,

och mot norr

Iudas Tade(u)s: Carnis resurrectionem
Judas Tadeus: de dödas uppståndelse

Matias: Et vitam eternam. Amen.
Mattias: och ett evigt liv. Amen

Norra valvkappan överst, Sankt Dominikus.

Dominici confessoris ...
För bekännaren Dominikus ...

Resten av språkbandets innehåll ser ut som rankor, men skulle kunna innehålla huvudordet för det synliga Dominici confessoris i genitiv. Kanske har förlagan för språkbandet varit en handbok med helgondagarna i just genitiv.

Därunder mot väster, Sankt Dionysius

Dionysius et socii sui, martires.
Dionysius och hans följeslagare, martyrer.

Läsningen är något osäker.

och Sankt Nikolaus.

Sanctus Nicolaus episcopi et confessor
Sankt Niklas biskop och bekännare.

Episcopi för väntat episcopus. Se även andra exempel på liknande bruk av genitiv både i denna kyrka och andra.

och mot öster, Sankt Leonard

Sanctus Leonardus confessoris

Även här har ordet confessoris den åtminstone till synes obefogade genitivformen.

och Sankt Egidius.

S Egidi(us) abbatis

Sankt Egidius abbot

Liksom ovan står benämningen i genitiv.

❧ TRAVÉ III

Östra valvkappan, Frambärandet i templet.

(tomt språkband)

Södra valvkappan, Barnamorden i Betlehem.

Herodes

Därunder mot väster, Tiotusen martyrer på Ararats berg.

(tomt språkband)

I östra svickeln, profet.

(tomt språkband)

Västra valvkappan, överst mot söder, Jesus vid tolv års ålder i templet.

Hic disputant doctores.

Här disputerar de lärde.

Därunder mot söder, Sankta Kakukylla.

S Kacacila

Norra valvkappan, Simson och lejonet.

Samson

I östra svickeln, profet.

(tomt språkband)

Följande inskrift skall ha funnits på högra sidan i koret enligt *Antiqvarisk Tidskrift*, 1869, 2, s. 384–385: *Rustice buck, quis te tulit huc? Est locus illorum, qui cantant, et non aliorum.* Jämför Vendel (se s. 306).²

2. Se även UK 12, s. 10.

FRESTA

Kyrkans kor och sakristia torde härröra från 1200-talets förra hälft medan långhuset är uppfört under århundradets slut eller 1300-talets förra hälft. Efter valvslagning i koret och sakristian under 1300-talets första hälft och i långhuset i mitten av 1400-talet tillkom kalkmålningarna cirka 1460. Dessa överkalkades 1776 och frilades delvis 1881. 1934 togs alla målningar fram och konserverades.¹

☞ VÄGGAR

Medsols med början på södra sidan av korets östvägg, Credo-svit där sju apostlar finns bevarade.

ÖSTVÄGGEN

Mot söder, Petrus.

Credo in (Deum patrem omnipotentem, creatorem celi et terre).

Jag tror på Gud Fader allsmäktig, himmelens och jordens skapare.

I två anslutande språkband återfinns ytterligare text, men den är alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas. En möjlig förmodan vore att här stått Apostolus sanctus Petrus eller, som vid Thomas, en leoninsk hexameter som sammanfattar hans martyrium.

SYDVÄGGEN

Mellan de två östligaste fönstren, Andreas.

Subm ... po ...

Texten är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna ge någon rimlig förmodan om den ursprungliga lydelsen.

Et in Ihesum Christum filium eius unicum, Dominum (nostrum).

Och på Jesus Kristus, hans enfödde son, vår Herre.

Öster om tredje fönstret, fragment av apostel med språkband.

(qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex) Maria virgine.

vilken är avlad av den helige Ande, född av jungfrun Maria.

Texten är svårt skadad och har supplerats efter den gängse versionen av Credo. I språkbandet ovanför har förmodligen funnits en leoninsk hexameter.

1. Se vidare SvK V:1, 1954; UK 167, 1975; Legars 2008.

Väster om tredje fönstret, apostel med bokpåse. I SvK V:I, s. 158 föreslås Simon eller Judas Taddeus, något som förefaller troligt med tanke på att den övre texten, som enligt min mening torde behandla aposteln martyrium, innehåller ordet *cruce*. Enligt en källa skall Simon ha korsfästs och Judas likaså, enligt en annan källa.²

... *cruce* ...

... på korset ...

Texten är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna ge någon rimlig förmodan om den ursprungliga lydelsen.

(Descendit) ad infernas. Tertia die resurexit ad mortuos.

Nedstigen till dödsriket, på tredje dagen uppstånden igen ifrån de döda.

Infernas fel för inferna eller infernos; tertia fel för tertia; resurexit stavningsvariant till resurrexit; ad för väntat ab; mortuos fel för mortuis.

VÄSTVÄGGEN

Enligt SvK V:I, s. 159 skall här ha förekommit fragment av apostlarna Filippos och Bartolomeus.

NORDVÄGGEN

Mellan de två fönstren, Tomas genomborrat av svärdet.

Viscera fiat grata thome gladio resiccata.

Må Tomas inälvor, sönderskurna av svärd, vara till behag.

Sanctorum communionem, remissionem (peccatorum).

En helig, allmänlig kyrka, de heligas samfund, syndernas förlåtelse.

Credo-sviter med apostlar och beledsagande profeter med språkband är ett tämligen ofta förekommande motiv i materialet, men den övre texten (leoninsk hexameter) som åtföljer aposteln Tomas är inte en profetutsaga, utan en vers som sammanfattar hans martyrium. Förmodligen gäller detta även övriga delar av Credo-sviten i denna kyrka. – Fiat fel för sint; resiccata för väntat resecata såsom det även översatts här.

Norra väggen ovanför sakristidörren mot öster, Johannes.

(texten är alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas)

2. Pegelow 2006, s. 244; Dahlby 1963/2002, s. 39.

I SvK V:1, s. 158 hålls det för sannolikt att det på språkbandet har stått Passus sub pontio pilato, crucifixus, mortuus et sepultus (Pinad under Pontius Pilatus, korsfäst, död och begravnen).

Östra väggen mot norr, Paulus.

Et vi(tam eter)nam. Amen.

Och ett evigt liv. Amen.

FRÖTUNA

Kyrkans äldsta delar består av ett romanskt kärnparti som byggts till i omgångar från slutet av 1200-talet. Efter valvslagning i mitten av 1400-talet tillkom kalkmålningar i vapenhuset som har daterats till 1490-talet samt på trapphusets väggar som genom inskrift daterats till 1503. Målningarna i vapenhuset har aldrig varit överkalkade. Några övriga målningar, bland annat av Kristoffer, var överkalkade åtminstone sedan 1700-talet. Målningen föreställande Kristoffer framtogs på 1890-talet. Samtliga målningar restaurerades 1932.¹

☞ TRAVÉ I–III

Inga målningar.

☞ TRAVÉ IV (TRAPPHUSET)

VÄSTRA VÄGGEN

Sankt Kristoffer.

*Sanctus Cristoferus martire Christi Aar' epther Guds byrdh tusendhe
femhundradhe paa thz tridie.*

Martire fel för martir.

NORRA VÄGGEN, EGENTLIGEN PILASTER MOT TRAVÉ V

Överst, Livshjulet.

Regnabo. Regno. Regnavi. Sum sine regno.

Jag ska få makt. Jag har makt. Jag har haft makt. Jag är utan makt.

De fyra språkbanden, som tillsammans utgör en leoninsk hexameter, är vanligtvis placerade runt om hjulet för att med ord illustrera skeendet. Livshjulet, Ödets eller Lyckans hjul tillhör senmedeltidens dödsmotiv och illustrerar hur högmod går före fall.²

Därunder, Marie sju smärtor.

(Hoc est) corpus Christi,

natus ex Maria virgine.

Sicut lilium inter spinas,

sic amica mea

(inte)r f(il)ias. Amen.

1. Se vidare UK 110, 1962; SvK II:1, 1945; Nilsén 1986.

2. För detta motiv, se Melin 2006, s. 75ff.; Walther, 1964, s. 48ff. Se även Dahlby 1963/2002, nr 303.

Detta är Kristi kropp,
 Han som föddes av jungfru Maria.
 Som en lilja bland tistlar,
 Så är min älskade
 Bland flickor. Amen.

Möjligen kunde man här ha förväntat sig nati som apposition till Christi, men eftersom texten på rad två är ett utdrag ur Trosbekännelsen kanske man bara har övertagit formen som den stod där. De tre sista raderna är ett ordagrant citat ur Höga visan 2:2.

¶ VAPENHUSET

VALVET

Östra valvkappan, i norr Lukas

S Lukhas

i söder, Markus.

S Markws

Västra valvkappan, i söder Matteus

S Mattewes

i norr, Johannes.

S Johanns

FUNBO

Kyrkan torde kunna dateras till omkring 1180. Efter något mer än hundra år byggdes långhuset ut. Kyrkan skall ha invigts 1301, enligt Peringskiöld. Efter valvslagning på 1440-talet tillkom enligt Peringskiöld kalkmålningarna i "huvudkyrkan" 1443 och i "den övriga delen" 1453, enligt en numera försvunnen inskrift (se nedan). Rhezelius anger endast året 1453 för målningarnas tillkomst (se nedan). De överkalkades 1823 och togs åter fram 1896 då de restaurerades hårt. Vid restaureringen 1927 avlägsnades denna påmålning. Några målningar från 1896 har bevarats.¹

☞ TRAVÉ I–II

Målningar från 1896.

☞ TRAVÉ III

VALVET

Södra valvkappan, Mose och den brinnande busken.

... iui exaud ora do ... a ... o ... t ... ut ... pp ... lib.

Texten är mycket svår att tyda, och försök har sannolikt gjorts att restaurera den. Om man antar att det nu synliga ordfragmentet *exaud* har återgivits någorlunda korrekt, skulle det möjligen kunna röra sig om en parafrasering av det profetspråk som förebådar Jesu födelse i BP 2/b. Där ackompanjerar det samma bildmotiv som förekommer i kyrkan, en typologisk förebild för det ovan nämnda centrala motivet: Abacuc III: Domine, audivi auditum tuum et timui (*Habackuk* 3: Herre, jag har hört ditt rykte och gripits av fruktan). Denna text (CAO 2326; AMS 78a) har sitt ursprung i Vulg., *Habac.* 3:2, där dock läses *auditionem* i stället för *auditum* med samma betydelse. Om man å andra sidan ser till slutet av språkbandets text och tyder de ordfragment som där kan skönjas, skulle man kunna anta att texten lyder: ... ut populum liberares. Detta kunde då möjligen vara en parafrasering av Guds ord till Mose med ursprung i Vulg., *Ex.* 3:10: ... ut educaſ populum meum, filios Israel, de Aegypto.

Västra valvkappan, vapen.

Norra valvkappan, Abrahams offer.

Ne ... po nas ms ... m

1. Se vidare UK 43, 1970; Anderman & Einarsson 1991; Anderman 2002.

Texten är mycket svår att tyda och försök har sannolikt gjorts att restaurera den. Texten är numera alltför fragmentarisk för att medge någon rimlig förmodan om dess ursprungliga lydelse. En vid detta bildmotiv vanligt förekommande text är en leoninsk hexameter från BP 24/.e.: Signantem Christum puerum pater immolat istum. I det förmodat "försämbätt-rade" skick som språkbandet befinner sig, är det svårt att bedöma om det skulle kunna röra sig om denna vers. Det är inte heller möjligt att helt vederlägga en sådan hypotes.

❧ TRAVÉ IV

VALVET

Östra valvkappan, kyrkofadern Ambrosius.

Sanctus Ambrosius: Dom(ine), miserere nostri!

Sankt Ambrosius: Herre förbarma dig över oss!

Texten är förmodligen påbättrad.

I norra svickeln, Livshjulet.

Res fallaces. Fide Deo.

Världen är svekfull. Förtrösta på Gud.

Detta är en för det aktuella materialet unik text. Den vid detta bildmotiv oftast återkommande texten är Regnabo. Rengno. Regnavi. Sum sine regno. (Jag skall få makt. Jag har makt. Jag har haft makt. Jag är utan makt.) De fyra språkbanden, som tillsammans utgör en leoninsk hexameter, är vanligtvis placerade runt hjulet för att med ord illustrera skeendet. Livshjulet, Ödets eller Lyckans hjul tillhör senmedeltidens dödsmotiv och illustrerar hur högmod går före fall.² Jämför även Edebo kyrka (på s. 114) med ytterligare två andra texter: Venite et videte. Kom och se. Sic transit gloria mundi. Så förgår världens härlighet. Den tredje texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Södra valvkappan, kyrkofadern Augustinus.

Sanctus Augustinus. Ngn eor ... n, don ... regu ... m no.

Texten, förutom de inledande två orden, är mycket svår att tyda och försök har sannolikt gjorts att restaurera den. Den är numera alltför fragmentarisk för att medge någon rimlig förmodan om ursprunglig lydelse.

2. För detta motiv, se Melin 2006, s. 75ff.; Walther 1964, s. 48ff. Se även Dahlby 1963/2002, nr 303.

Västra valvkappan, kyrkofadern Gregorius.

Sanctus Gregorius: Tolle nos ad te!

Sankt Gregorius: Lyft upp oss till dig!

Norra valvkappan, kyrkofadern Hieronymus.

Sanctus Hieronymus: Ora pro nobis!

Sankt Hieronymus: Bed för oss!

Texten är förmodligen påbättrad.

Försvunnen inskrift: Peringskiöld (Mon. I, fol. 145): *Anno milleno quadringenteno quinquagesimo tertio* (År 1453), som på samma fol. också uppger att huvudkyrkan målats 1443. Se Nilsén 1986, s. 80; UK 43, s. 82. Rhezelius (Mon. Upl., s. 7) uppger också året 1453: *Anno domini M:cd:quinquag:III*.

FÄRENTUNA

Kyrkans äldsta delar uppfördes troligen under 1100-talets andra hälft och tillbyggdes under medeltidens senare del. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar, troligen cirka 1440 i långhusets två östra travéer. Målningarna i korvalvet och vapenhuset härrör från omkring 1460. Målningarna överkalkades 1685 och togs åter fram 1927–1928.¹

☞ TRAVÉ I (KORET)

VALVET

Östra valvkappan, kyrkofadern Gregorius.

Sanctu(s) Gregorius

Södra valvkappan, kyrkofadern Hieronymus.

Sanctus Hieronimus doctor ecc(lesie)

Sankt Hieronymus, kyrkolärare

Västra valvkappan, kyrkofadern Augustinus.

Sanctus Augustinus

Norra valvkappan, kyrkofadern Ambrosius.

Sanctus Ambrosius

☞ TRAVÉ II

SÖDRA VÄGGEN

Två apostlaliknande gestalter, numera mycket fragmentariska, med tomma språkband, förmodligen *Credo*.

BÅGEN MELLAN TRAVÉ II OCH III

Fjorton profeter och två kvinnliga helgon med språkband som numera är tomma, utom i två fall.

Mot söder, profeterna Malaki

Malachias propheta

och Mika.

Micheas propheta

1. Se vidare UK 62, 1954; SvK VI:1, 1954–1956; Nilsén 1986; Kort beskrivning: Färentuna kyrka, 1995.

GAMLA UPPSALA

Kyrkan härrör till sina äldsta delar från 1100-talet, förmodligen var åtminstone koret och korsarmarna färdiga 1164. I samband med valvslagning tillkom kalkmålningar vid 1400-talets mitt. Målningarna överkalkades 1805. De togs åter fram 1926–1927 och har därefter restaurerats och konserverats, senast 2005–2006.¹

❧ TRAVÉ IV

SÖDRA VÄGGEN

Jesse rot.

Språkband med text som är alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

På samma vägg öster om fönstret finns ytterligare delar av språkband med text som är alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Försvunnen inskrift återges i Peringskiöld (Mon. 1, 1710 s. 205): *Anno Domini ... picta erat ecclesia ista / ... hoc facere fecit Dominus...* (I Herrens år ... målades denna kyrka ... detta lät Herr ... utföra).

På samma sida återger Peringskiöld även andra numera försvunna språkbandstexter i bildmotiv till Sankt Erik:

*Herre tagen edher vara
Herre anama min anda*

1. Se vidare UK 24, 1949; Cornell & Wallin 1933; Bengtsson 2014, s. 33–54.

GRYTA

Den nuvarande kyrkans äldsta delar uppfördes förmodligen på 1200-talet. Valvslagning skedde på 1400-talet och kalkmålningarna tillkom 1487 (se nedan). Nytt kor, tillbyggt på 1500-talet. Målningarna överkalkades 1776 och togs fram 1929–1930.¹

C TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, norra delen, kyrkofadern Gregorius och evangelisten Markus

(*Sanctus*) *Gregorius* (...) *Sanctus Marcus* (...)

södra delen, kyrkofadern Ambrosius och evangelisten Matteus

Sanctus Ambrosius *Sanctus Matheus*

samt profeter med fragmentariska språkband i svicklarna.

(Texterna är alltför svagt framträdande och fragmentariska för att kunna tydas.)

Södra valvkappan, östra delen, kyrkofadern Augustinus och evangelisten Johannes.

(*Sanctus August*)*inus* (*Sanctus*) *Johannes*

Västra valvkappans svickel mot söder, profet med språkband.

Femina prima viri de coste cepit oriri.

Den första kvinnan uppstod ur mannens revben.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad ur BP 26/.f. där den åtföljer ett typologiskt bildmotiv för Jesu sidosår. – *coste* felaktigt för *costa*.

I svickeln mot norr

... *ut secum commed(erent).*

Läsningen är osäker och språkbandet i övrigt alltför fragmentariskt för att kunna tydas. Texten skulle möjligen kunna utgöras av ett utdrag ur en lectio i BP 39/.t. som typologiskt behandlar motivet De välsignade själarna hos Kristus i himlen: Legitur in libro Job primo capitulo, quod

1. Se vidare UK 29, 1972, 1995; Cornell & Wallin 1933.

filii sui habebant convivia per domos suas, unusquisque in domo sua, et mittentes pro sororibus suis ut secum commederent et biberent. *Mot denna teori talar dock att utdrag ur lectiones i detta material är ytterst ovanliga, för att inte säga obefintliga. Det finns ej heller några indikationer i form av bildframställningar som stödjer texten.*

*Norra valvkappan, västra delen, Utdrivandet ur paradiset
samt östra delen, kyrkofadern Hieronymus och evangelisten Lukas.*

Sanctus (H)ieronimus ... Lucas

*Därunder mot väster, Adam gräver och Eva spinner
samt mot öster, kejsar Augustus och den tiburtinska sibyllan ser Maria och Jesusbarnet.*

SÖDRA PELAREN MELLAN TRAVÉ I OCH II

Annus Domini MCDLXXXVII die virginis Marie.

I Herrens år 1487 på jungfru Marie dag.

Annus fel för Anno.

☞ TRAVÉ II

VALVET

Östra valvkappan, Marie kröning i tvådelad valvkappa samt två profeter med språkband.

Mot norr

Sponsus amat sponsam, salvat ...

Brudgummen älskar sin brud ...

Läsningen av det sista ordet är synnerligen osäker. Inledningen av texten överensstämmer med början på en leoninsk hexameter i BP 40/v, som i sin helhet lyder: Sponsus amat sponsam Christus nimis et speciosam.

Mot söder

Sponsabo te (michi in) semp(iternum etc.)

Jag skall äkta dig för evigt etc.

Texten är numera skadad och här supplerad från BP 40/u. Den utgör där en profetutsaga för Själens kröning, och kommer ursprungligen från första satsen i Vulg., Os.2:19: Et sponsabo te mihi in sempiternum (jämför Bibel 2000, Hosea 2:19: Jag skall äkta dig för evigt).

Södra valvkappan mot öster, Delila klipper Simsons hår. I bakgrunden, Goljat med klubba. Mot väster, Simson och lejonet. I svicklarna profeter med språkband.

Mot öster

(Texten är alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas.)

Mot väster

Ut vis Samsonis dest(ruxit ora leonis!)

Se, hur Simsons kraft slet sönder lejonets käftar!

Texten (leoninsk hexameter) är numera skadad och här supplerad från förlagan BP 28/.h., där den åtföljer det typologiska förebilden för Kristus i dödsriket.

Västra valvkappan, södra delen, Simson med Gazas portar och norra delen, David fäller Goljat med ett slungkast. I svicklarna profeter med språkband.

Mot söder

Samson tulit portas ...

Simson bar portarna ...

Mot norr

Dauid superavi(t) Goliath Phi(listeum).

David besegrade filisteer Goljat.

Resten av sista ordet får tänkas vara dold av profetens arm.

Norra valvkappan, David dödar ett lejon och en björn samt Abrahams offer. I svicklarna profeter.

Mot väster, endast fragment av en bildframställning.

Mot öster

... em

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

❧ TRAVÉ III

VALVET

Östra valvkappan, i mitten, Uppståndelsen samt mot norr, Jona uppslukas, mot söder Jona utspys av valfisksen. I svicklarna profeter med språkband.

Mot norr

Jonas glutitur, tamen illesus reperitur.

Jona slukas, men återfinns likväl oskadd.

Leoninsk hexameter ur BP 27/g., där den åtföljer den typologiska förebilden för Kristi begravning (Matt. 27:57–64).

Mot söder

De tumulo, (Christe, surgens) te denotat iste.

Denne betecknar dig, Kristus, du som uppstiger ur graven.

Texten, en leoninsk hexameter, är ofullständig och här supplerad från BP 29/i., där den åtföljer den typologiska förebilden för Kristi uppståndelse (Luk. 24).

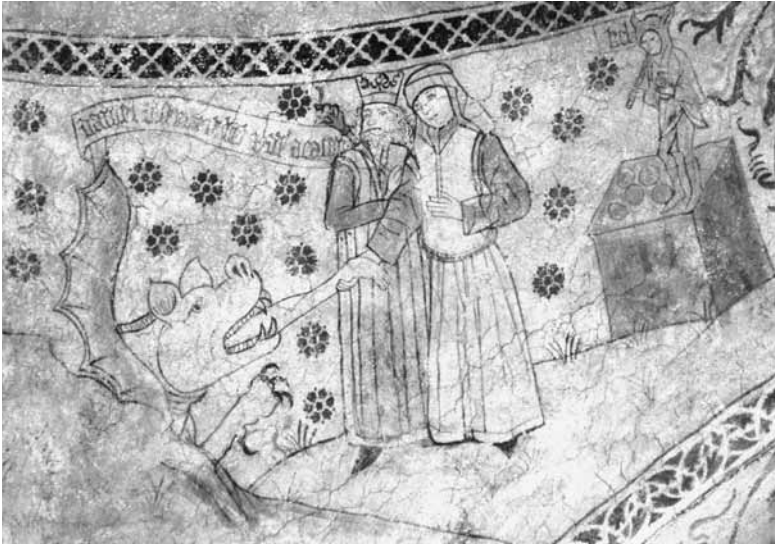
Södra valvkappan mot öster, Kristus som örtagårdsmästare och mot väster, Tomas tvivel. Därunder mot öster, Daniel och den babyloniska draken.

Daniel destruxit Bel et interfecit draconem.

Daniel oskadliggjorde Bel och dödade draken.

Bel

Texten är en lätt parafrasering av Vulg. Dan. 14:27 som lyder: Bel destruxit, draconem interfecit (Han oskadliggjorde Bel, dödade draken).

samt mot väster, fragment av Joakims bebdelse med text.

... tur ortus Marie.

... Marias födelse.

Möjligen kan texten ha inletts med orden Hic annuntiatur ... (Här förerbåddas ...).

Västra valvkappan, Yttersta domen med fyra språkband.

Venite, (benedicti patris mei.)

Kom ni, min faders välsignade.

Ite, (maledicti, in ignem eternum.)

Gå bort, ni förbannade, till den eviga elden.

De två språkband som inleds med orden Venite respektive Ite innehöll sannolikt de för detta motiv gängse texterna och har också supplerats så. Ytterligare ett språkband till vänster innehåller ett par bokstäver ... ad ... men är i övrigt alltför fragmentariskt för att kunna tydas. I språkbandet längst till höger framskymtar fragment av text som ej kunnat tydas. Den vänstra texten (CAO 5350) är hämtad från Vulg., Matth. 25:34. Den högra parafraserar Vulg., Matth. 25:41: Discedite a me maledicti in ignem eternum (jämför Bibel 2000 Matt. 25:41: Gå bort från mig, ni förbannade, till den eviga eld som väntar ...).

Norra valvkappan, gravläggningen, därunder Job och hans hustru samt djävulen

... Job

och Jesus frestas av djävulen att göra stenar till bröd.

... fil ... p ... a ...

De ordfragment som numera kan skönjas ger vid handen att texten skulle kunna vara den som, med varianter av det avslutande verbet, vanligen förekommer vid detta bildmotiv: Si filius Dei es, dic ut lapides panes fiant (se även Kungs-Husby och Löt på s. 178 resp. 198) (Om du är Guds son, så befall att stenarna skall bli till bröd). Texten (CAO 2690) är ett ordagrant citat ur Vulg., Matth. 4:3, ett citat som också förekommer såväl i lectio 2 i BP 10/k som i BPL 14/o, inkorporerat i det centrala motivet där. Denna text, jämte texterna till övriga Jesu frestelser, finns även i SHS, Cap. XIII.

HARG

Långhuset i den nuvarande kyrkan uppfördes i slutet av 1400-talet eller början av 1500-talet, då även valv slogs. Kalkmålningarna tillkom 1514, enligt en numera försvunnen inskrift återgiven av Peringskiöld (se nedan). Målningarna överkalkades 1752. 1904–1905 utfördes en tämligen hård restaurering då kalkmålningarna togs fram och nymålades enligt tidens sätt. 1953 befriades målningarna från övermålningarna från 1904. Rengöring av målningarna gjordes 1992.¹

C TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, evangelisten Johannes

Sanctus euangelista Johannes

Evangelisten Sankt Johannes

och kyrkofadern Gregorius.
(tomt språkband)

I valvspetsarna, gestalter med glorian och tomma språkband.

Södra valvkappan, evangelisten Markus

Sanctus euangelista Marke

Evangelisten Sankt Markus

Marke för väntat Markus. Kanske har här en us-förkortning misstagits för bokstaven e.

och kyrkofadern Hieronymus.

(Sanctus Hierony)mus

Sankt Hieronymus

Språkbandet är numera i stort sett tomt, men har delvis kunnat suppleras från läsning i SvK II:2, s. 687.

*Därunder, Joakim vägras offra i templet och Bebådelsen för Joakim.
(Texten är numera alltför fragmentarisk för att kunna tydas.)*

1. Se vidare UK 73, 1972; SvK II:2, 1955–1956; Nilsén 1986; Handlingar i ATA.

SvK II:2 kunde läsa övermålningen från 1904: Angelos ad zacharya: vade in domino (Ängeln sade till Sakarja: Gå med Herren). – Angelos fel för angelus.

samt i sydvästra valvspetsen, två profeter med tomma språkband.

Västra valvkappan, sex profeter med tomma språkband.

Norra valvkappan, evangelisten Lukas

Sanctus euangelista Lukas

Evangelisten Sankt Lukas

och kyrkofadern Augustinus.

... Au(gustinus) ...

NORDVÄGGEN

Enhörningsjakten.

(tomma språkband)

På fotografi från 1904 i ATA finns språkband med texten Caritas (Kärlek), namnet på en av jakthundarna.

SÖDRA PELAREN MELLAN TRAVÉ I OCH II

Sankta Kakukylla.

Sancta Kakitkaina aud ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas och läsningen av det sista ordet är osäker.

❧ TRAVÉ II

VALVET

Östra valvkappan, sex profeter med språkband, texten kan tydas i tre av dessa.

I:o Regum II: Exultauit cor meum in Domino.

i Kungaboken kap. 2: Mitt hjärta jublar över Herren.

Texten, som sannolikt närmast är hämtad från BP 31/I., där den åtföljer en typologisk förebild för Kristus som visar sig för Maria Magdalena, är ett ordagrant citerat utdrag ur Vulg., I Sam. (I Reg.) 2:1.

Dauit: Non derelinquas querentes te, Domine.

David: Du må ej överge dem som söker dig, Herre.

Texten är, liksom ovanstående, närmast hämtad från BP 31/l., där den åtföljer en typologisk förebild för Kristus som visar sig för Maria Magdalena. – Derelinquas: motsvarande ställe i Vulg., Ps. 9:11 har dereliquisti (har övergivit); dock kan formen i presens konjunktiv ha funnits bland de förlagor som BP använt. Jämför Bibel 2000 Ps. 9:11, med översättning direkt från hebreiska: ... ty du sviker inte dem som kommer till dig.

Dauit. Gaudens gaudebo in (Domino, et) exulta in Deo.

David: Med glädje skall jag glädja mig över Herren; jubla även du över Gud.

Texten är skadad, men har supplerats från den närmaste förlagan BP 31/l., där den åtföljer en typologisk förebild för Kristus som visar sig för Maria Magdalena. Profetspråket kan tolkas med den lydelse det har i BP, såsom också här gjorts. Detta innebär en tämligen genomgripade parafrasering av ett utdrag ur Vulg., Is. 61:10 som läser ... exultabit anima mea (min själ skall jubla).

Södra valvkappan, överst, Simson och lejonet
(tomt språkband)

därunder mot öster, David återvänder med Goljats huvud och hyllas
(tomt språkband)

samt mot väster, Sankt Erasmus kokas i olja och torteras.

Ora pro nobis beate martir Erasme!

Bed för oss, saliga martyr Erasmus!

Västra valvkappan, fem profeter med språkband, där texten kan tydas i ett av dessa.

Osee II: Adducam eam in solitudinem et ibi loquar ad cor eius.

Hosea kap. 2: Jag skall föra henne ut i öknen och där skall jag tala till hennes hjärta.

Texten är närmast hämtad från BP 31/l., där den åtföljer en typologisk förebild för Kristus som visar sig för Maria Magdalena. Den är, förutom adducam i stället för et ducam, ett ordagrant citerat utdrag ur Vulg., Osee 2:14.

Norra valvkappan, Höga visans brud finner sin älskade
(två tomma språkband)

därunder mot väster, Sankt Anna själv tredje

Ora pro nobis beata mater Anna!

Bed för oss, saliga moder Anna!

och mot öster, Jesu dop

(tomt språkband)

samt i valvspetsarna, två profeter, den ene utan språkband, den andre med tomt språkband.

SYDVÄGGEN

Intåget i Jerusalem.

Versus: *Carmen hebreorum te laudat Christe bonorum.*

De goda judarnas sång prisar dig, Kristus.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 14/0, där den åtföljer samma motiv som här i kyrkan.

SYDSIDANS PELARE MELLAN TRAVÉ II OCH III

Numera överkalkat motiv, gris som blåser säckpipa. Uppgifter om bilden och en avskrift av texten finns i Peringskiöld (Mon. I, fol. 137): "All godt folk i höre här oppå, huru son här för er leka ma, ingen latir hon wara sin lijke, uthan her Erikz So ten hwite."² Jämför motsvarande motiv i Edebo på s. 117.

☞ TRAVÉ III**VALVET**

I valvstjärnans inre krets från nordost, medsols:

nordost, Sankta Barbara med torn

och Sankta Dorotea med korg och bok.

Sancta Dorotea gudz unud ... od.

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

sydost, Sankt Petrus

*Sancte Petderus. Credo in deum patrem amnipo(tentem),
creatorem celi et terre)*

Sankt Petrus: Jag tror på Gud Fader allsmäktig, himmelens och jordens skapare.

Numera syns endast inledningen av artikeln, men texten har kunnat suppleras något mer från ett äldre foto i ATA. – Sancte för väntat Sanctus; Amnipot(entem) fel för omnipotentem.

2. Jfr Nilsén 1986, s. 86; SvK II:2, s. 704.

och profet med språkband.

... *eum dona.*

De nu synliga bokstäverna erbjuder ingen definitiv tolkning av texten.

sydväst, profet med språkband
(texten är alltför svagt framträdande för att kunna tydas)

och Sankta Helena.

Sancta Elina dronig

nordväst, Sankt Paulus

Sancte Paulus. Qui conceptus est de spiritu sancto, natus ex Maria virgine;

Sankt Paulus. Vilken är avlad av den helige Ande, född av jungfrun Maria;

Sancte för väntat Sanctus, liksom ovan.

och profet med språkband.

Venite, (comedite panem meum!)

Kom, ät mitt bröd!

Numera syns endast det första ordet, men texten har kunnat suppleras efter SvK II:2, s. 696. Texten, som närmast är hämtad från BP 18/s, där den utgör en profetutsaga för Nattvarden, citerar ordagrant första raden av Vulg., Prov. 9:5.

Östra valvkappans svicklar, två profeter
mot norr

Panem de celo prestitisti illis.

Från himlen bjöd du dem ett bröd.

Texten (jämför AMS 1856) är hämtad från BP 18/s och utgör där en profetutsaga för Nattvarden. Denna text är i sin tur ett förkortat citat ur Vulg., Sap. 16:20 vars andra led i sin helhet lyder: Et paratum panem de caelo praestitisti illis sine labore (jämför Bibel 2000, Salomos vishet 16:20: Från himlen bjöd du dem ett bröd som var färdigt att ätas utan besvär för dem), en variant till Vulg., Neh. 9:15: Panem quoque de caelo dedisti eis in fame eorum.

mot söder

Audite audientes me et comedite bonum.

Lyssna till mig så får ni äta god föda.

Denna text är, liksom ovanstående, närmast hämtad från BP 18/s och utgör där en profetutsaga för Nattvarden. Texten är ett ordagrant citerat utdrag ur Vulg., Isa. 55:2. – Commedite stavningsvariant till comedite.

Södra valvkappan, Sankta Birgitta och Sankta Katarina som pilgrimer, därunder mot öster, Spejarna med druvklasen.

Flumen transitur et patria mellis aditur.

Man går över floden och kommer in i landet som flödar av honung.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 9/i, där den åtföljer en typologisk förebild för Jesu dop (Matt. 3:13–17).

och mot väster, Sankt Mikael som själavägare.

Omnes fideles Cristi devote concurrutte ad hanc solemnitatem sancti Michael(is) archankeli.

Alla trogna kristna, samlas fromt till denna högtid för ärkeängeln Sankt Mikael.

Läsning med hjälp av äldre foto i ATA. – concurrutte fel för concurrite.

Västra valvkappan, profeten Jesaja med språkband.

(Ve qui dicunt) malu(m) bonum et bonum malum.

(Ve dem, som kallar) ont för gott och gott för ont.

Texten är skadad och här supplerad efter BP 22/.b., där den förebådar Jesu förhör inför Pilatus och uppges vara citerad ur Vulg., Jes. 5, där texten i v. 20 lyder: Vae qui dicitis (!) malum bonum, et bonum malum (jämför Bibel 2000, Jes. 5:20: Ve dem som kallar ont för gott och gott för ont).

därunder, folklekarna Dra gränja

... Hær drahg(a) wii ... grenia o stadi ...

Den tentativa läsningen av orden har kunnat ske med hjälp av äldre foto i ATA. Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas. SvK II:2 kunde läsa Hdrahg ... grenia ... o stadi.

och Peta gylta.

Gylta

... myke ille ...

Ordet gylta återfinns ovanför övre språkbandet. Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Norra valvkappan, Sankt Martin delar sin mantel med en tiggare.

Sancte Mar(tin ...)

Texten efter ordet Martin är alltför svagt framträdande för att kunna tydas. – Sancte för väntat Sanctus (se ovan). Man kan dock här också tänka sig möjligheten att det här är fråga om den svenska formen. Ingen text som kan avgöra vilket språk texten är skriven på följer efter namnet.

SYDVÄGGEN

Judaskysen med Malkusepisoden.

Per pacem, Criste, trahit hiis te proditor iste.

Med en fredshälsning leder denne förrädare dig, Kristus, till dem.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 21/.a., där den åtföljer motsvarande bildmotiv som här i kyrkan.

VÄSTVÄGGEN

Nattvarden.

(tomt språkband)

NORDVÄGGEN

Jesse rot (fragment).

(tomma språkband)

Datering enligt Peringskiöld (Mon. I, fol. 137): "*Anno Domini MDXIII tha malads thetta her Mönster.*" Jämför Rhezelius (ms F. c. 6): "*Anno Domini M.D.XIII Tå malades thetta här mosthom*" och Rhezelius (Mon. Upl., 1917, s. 69) "*Anno Domini M.D.XIII Tå malades thette här monastheriom*" (fel årtal i den tryckta versionen). Se Nilsén 1986, s. 86 och UK 73, s. 49.

HUSBY-LÅNGHUNDRA

Kyrkans äldsta delar kan dateras till slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet. Vapenhuset byggdes 1462, enligt inskrift (se nedan) och valv slogs. Kalkmålningar har tillkommit under två perioder, varav de äldre förmodligen är samtida med valvslagningen 1462 medan de yngre torde härröra från tiden omkring 1500. Kalkmålningarna vitlimmades 1750 och togs fram 1933.¹

☞ TRAVÉ III OCH IV

VALVEN

Profeter med tomma språkband.

☞ VAPENHUSET

VÄSTVÄGGEN

*Completum est hoc ... Domini M^oC^oDLX2 ... Dominum
Benedictum M ores ... kolaum ...*

Av den ursprungliga inskriften återstår endast fragment. På nordväggen finns två nygjorda inskrifter, en supplerad version av originaltexten på latin² och en svensk översättning:

Completum est hoc opus anno Domini M:o C . D : LX2:o per curatum
Dominum Benedictum Magni et Tutores Nicolaum in Merdesta et
Mathiam in Tybelle.

Detta verk fullbordades under Herrans år 1462 genom kyrkoherden herr Bengt Magnusson och kyrkovärdarna Nils i Mälstad och Matts i Tibble.³

1. Se vidare UK 2, 1965; SvK III, 1921–1953, s. 79–122; Eskhult 1998; Cornell & Wallin 1933; Nilsén 1986, s. 87.

2. Återgiven i Hadorph F.fio fol. 302: Completum est hoc opus Anno domini MCDolxo2 per curatum Dominum Benedictum Magnum et tutores Nicolaum in Merdesta et Matiam in tybelle.

3. Jfr Nilsén 1986, s. 87.

HÅBO-TIBBLE

Kyrkan torde till sina äldsta delar härröra från 1200-talets förra hälft. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar dels i mitten av 1400-talet, dels under senare delen av samma århundrade. De senare målningarna, utförda av Albertus Pictor och hans verkstad, har behandlats tidigare. Målningarna överkalkades 1759 och togs fram 1915. Flera restaureringar har också därefter gjorts, bland annat 1952 och 2009–2010.¹

☞ TRAVÉ I

VALVET (1400-TALETS MITT)

Östra valvkappan, kyrkofadern Gregorius.

Sanctus Gregorius ora pro nobis!

Sankt Gregorius, bed för oss!

Texten är numera fragmentarisk, men har kunnat suppleras tack vare ett foto i ATA från 1951. Jämför också SvK VII:2, s. 328, Sanctus Gregorius ora pro nobis.

Södra valvkappan, kyrkofadern Ambrosius.

Sanctus Ambrosius ora pro nobis!

Sankt Ambrosius, bed för oss!

Texten är fragmentarisk men har kunnat suppleras tack vare ett foto i ATA.

Västra valvkappan, inskrift från 1915.

Norra valvkappan, kyrkofadern Augustinus.

Sanctus Augustinus ora pro nobis!

Sankt Augustinus, bed för oss!

Texten är fragmentarisk men har kunnat suppleras tack vare ett foto i ATA från 1951.

1. Se vidare UK 87, 1957, 2 uppl. 1988; SvK VII:2, 1962; Nilsén 1986; Melin, 2009; Handlingar i ATA; Sandquist Öberg 2009.

ÖSTVÄGGEN (1400-TALETS MITT)

På kanten av sköldbågen löper en starkt fragmentarisk inskrift.

Anno Domini ... o ... quattrin ...

Denna fragmentariska text återges med suppleringar i SvK VII:2, s. 328 på följande sätt: Ano Domi[ni] M[i]ll[esim]o quatr[ingentesimo]. I Herrens år 14 ... Jämför även UK 87, s. 24.

Norr om fönstret, profeten David

D(ominus dixit ad) me: Filius m(eus es tu;) Ego hodie g(enui te).

Herren sade till mig: Du är min son; Jag har avlat dig i dag.

Dauid propheta

Profeten David

Texten är starkt fragmentarisk och svagt framträdande, men har kunnat suppleras tack vare ett äldre foto i ATA. Namnet är skrivet under språkbandet. Texten utgör det gängse profetspråket för David, vanligtvis visavi Andreas i Trosbekännelsen, och är ett ordagrant citat från Ps. 2:7. Jämför Bibel 2000: Jag vill berätta vad Herren bestämt. Han sade till mig: "Du är min son, jag har fött dig i dag."

samt apostel. Syns ej numera, på grund av en sentida utsmyckning av fönstret.

Söder om fönstret, profeten Jeremia.

Patrem invo(cabit, qui ter)ram fecit et (condidit celum).

Ni skall åkalla Fadern, som skapat jorden och himlen.

Iheremia proph(eta)

Texten i språkbandet är starkt fragmentarisk och svagt framträdande, men har kunnat suppleras tack vare ett äldre foto i ATA. Namnet är skrivet under språkbandet. Texten utgör det gängse profetspråket för Jeremia, vanligtvis visavi Petrus i Trosbekännelsen,² och tycks vara en sammanställning av flera bibelställen, möjligen Jeremia 29:12, Et invocabitis me, et ibitis: et orabitis me et ego exaudiam vos och Jeremia 51:15, Qui fecit terram in fortitudine sua, praeparavit orbem in sapientia sua, et prudentia sua extendit caelos. Liknande uttryck finns givetvis också i Genesis.

2. Kilström 1952, s. 133ff.

SYDVÄGGEN

Målningarna kring fönstret från sent 1400-tal, övriga från 1400-talets mitt.
Öster om fönstret, Sankt Jakob d.ä.

(Credo in) Spiritum sanctum.

(Jag tror) på den helige Ande.

Texten är skadad och här supplerad efter den gängse lydelsen av denna artikel.³

NORDVÄGGEN (1400-TALETS MITT)

Nedre registret från väster mot öster, profet med språkband.

... em suam ...

Av språkbandets text kan endast ovanstående urskiljas på ett äldre foto i ATA, men fragmentet låter ändå förmoda att texten utgörs av det profet-språk som vanligen står som pendang till aposteln Jakob d.y. i Credo (Qui edificat ascensionem suam in celo) och som har sitt ursprung i Amos 9:6, Qui aedificat in caelo ascensionem suam, et fasciculum suum super terram fundavit; qui vocat aquas maris, et effundit eas super faciem terrae: Dominus nomen ejus (Bibel 2000, Amos 9:6: Han som bygger sin boning i himlen och reser sitt valv över jorden, som kallar på havets vatten och låter det strömma över jorden – Herren är hans namn).

Aposteln Jakob d.y., med rad ur Credo.

As(cendit) ad celos (sedet at dexteram Dei patris omnipotentis).

Uppstigen till himmelen, sittande på allsmäktig Gud Faders högra sida.

Texten är skadad och här supplerad efter den gängse lydelsen av denna artikel.⁴

Profeten Daniel med språkband.

Post septuaginta dies occidetur Christus.

Efter sjuttio dagar skall Kristus dödas.

Daniel prophete

Texten utgör det vanligtvis förekommande profetspråket för Daniel, visavi Johannes i Trosbekännelsen, och är en parafras av Vulg., Dan. 9:26, Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus. Jämför Bibel 2000, Dan. 9:26: Efter de sextiotvå veckorna, kommer han som är smord att förgöras och försvinna. – prophete för väntat propheta.

3. *Ibid.*, s. 164–165; Hernfjäll 1993, s. 120–121.

4. *Ibid.*

Aposteln Johannes med rad ur *Credo*.

Na(tus ex) Maria virgine, passus sub Poncius Pylato (crucifixus), mortu(us).

Född av jungfru Maria, pinad under Pontius Pilatus, korsfäst och död.

Texten i språkbandet är starkt fragmentarisk, men har kunnat suppleras tack vare äldre foto i ATA. Ordet mortuus står utanför språkbandet.

❧ TRAVÉ II

VALVET

Från 1400-talets mitt med fragment av yngre målningsslager.

Östra valvkappan, evangelisten Johannes symbol.

Sanctus Johan(nes) euangeliste

Evangelisten Sankt Johannes

Texten är numera fragmentarisk, men har kunnat suppleras tack vare äldre foto i ATA. Bokstäverna inom parentes får förmodas finna sig bakom örnens klo. – euangeliste för väntat euangelista.

Södra valvkappan, evangelisten Lukas symbol.

Sanctus Lucas euangeliste

Evangelisten Sankt Lukas

Euangeliste för väntat euangelista. Jämför Sankt Johannes ovan.

samt mot väster, vid valvanfang

Pa(a)l Petri

Enligt SvK VII:2, s. 336 skulle texten lyda Pa[ter] pecc[avi], medan Nilsén förmodar att det rör sig om en målarsignatur.⁵

Västra valvkappan, evangelisten Matteus symbol.

Sanctus (Matteus e)u(angeliste)

Evangelisten Sankt Matteus

Texten är numera fragmentarisk, men har kunnat suppleras från SvK VII:2, s. 331, S Matteus euangeliste.

5. Nilsén 1986, s. 9.

Norra valvkappan, evangelisten Markus symbol.

Sanctus Marcus euangeliste

Evangelisten Sankt Markus

Texten är numera ej längre fullständig, men har kunnat suppleras tack vare äldre foto i ATA. – Liksom vad gäller övriga evangelister står euangeliste för väntat euangelista.

TRAVÉ III

SYDVÄGGEN

Skvallret i kyrkan.

Texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Försvunnen inskrift på obekant plats i kyrkvalvet och från okänd tid: *Pro V Pater noster et pro V Ave Maria sunt /in purgatorio/ XX milia annorum et /in terra/ VII et XXXIII dierum indulgentiae donandae.*⁶

Enligt M. Aschaneus, *Investigatae antiquitates*, (KB, hs F. b. 12) fanns "på muren in i Kyrkian, på Hualfuett ... skrifuit med gamal stilj, *Pro V Pater noster et pro V Ave Maria sunt /in purgatorio/ XX milia annorum et /in terra/ VII (septimane) et XXXIII dierum indulgentiae donandae* (För fem Fader vår och fem Ave Maria skall avlat givas för 20 000 år / i skärselden / jämte 7 (veckor) och 33 dagar / på jorden)." Jämför Husby-Sjutolfts kyrka (T III, Sv 3: *Summa harum indulgentiarum sunt XX milia annorum et VII sep(timane) et XXX et VI die(s). Lege V "Pater noster" et "Aue"*. (Summan av dessa indulgenser är tjugo tusen år och sju veckor och trettiosex dagar. Läs fem Fader vår och Ave [Maria]).

6. Nilsén 1986, s. 91 och 398; SvK VII:2, s. 337–338; Sandqvist Öberg 2009, s. 165.

HÅLLNÄS

Gråstenskyrkan stod färdig på 1300- eller 1400-talet. Efter valvslagning tillkom kalkmålningarna troligen på 1470-talet eller i början av 1500-talet. På 1800-talet byggdes kyrkan om och ett nytt kor placerades i väster. Målningarna överkalkades på 1850-talet och togs fram 1950.¹

❧ TRAVÉ I (MEDELTIDA)

VALVET

Östra valvkappan, kyrkofadern Ambrosius.

Ambrosius. Iudicium est ei Deum esse propicium ...

Ambrosius. Domen är för honom att Gud är nådig ...

Texten är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas.

Södra valvkappan, kyrkofadern Gregorius.

Gregorius ... Dei ...

Gregorius ... Guds ...

Texten är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas.

Västra valvkappan, kyrkofadern Augustinus.

... mnem ...

Texten är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas.

Norra valvkappan, kyrkofadern Hieronymus.

... interiorem extinguit in pugna ...

... det (den) inre utplånade han i striden ...

Tolkningen av det lästa är osäker och texten är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas.

1. Se vidare UK 44, 1951, s. 93–108, 2 rev. uppl. 1983; Nilsén 1986; Handlingar i ATA.

HÅTUNA

Av den äldre romanska kyrkan som kan dateras till 1100-talets slut eller tiden omkring 1200, återstår endast murar i långhusets nordvästra hörn. Den nuvarande kyrkan uppfördes under 1300-talets första fjärdedel då kyrkorummet fick sin nuvarande grundplan. Efter valvslagning i mitten av 1400-talet, tillkom kalkmålningar sannolikt på 1460-talet. Målningarna överkalkades strax efter 1763. De togs fram partiellt på 1870-talet, men överkalkades igen. De framtogs helt och konserverades 1921.¹

¶ **TRAVÉ I**

Inga språkband.

¶ **TRAVÉ II**

Inga språkband.

¶ **TRAVÉ III**

VALVET

Östra valvkappan, två profeter med språkband.

mot norr

M ... d ...

(Texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas.)

mot söder

S ...

(Texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas.)

Västra valvkappan, två profeter med språkband.

mot söder

(Texten är alltför svagt framträdande för att kunna tydas.)

mot norr

Dele ... qu

(Texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas.)

¶ **TRAVÉ IV**

Inga språkband.

1. Se vidare SvK VII:2, 1962–1963; UK 71, 1972; Nilsén 1986.

HÄVERÖ

Stenkyrkan torde ha uppförts omkring 1300. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar i två perioder, 1425–1450 och omkring 1500. Överkalkning av målningarna i vapenhuset skedde 1825 och på långhusväggarna 1850. 1905 renknackades väggarna och målningarna restaurerades enligt den tidens bruk. Valven har ej varit överkalkade.¹

C TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, Gud förmanar Adam och Eva att inte äta av den förbjudna frukten samt Syndafallet. I norra svickeln Gud skapar Eva samt Ruben vid den tomma brunnen. I södra svickeln Utdrivandet ur paradiset samt Jakobs kamp med ängeln.

g pa
 Ky
 S

Enstaka bokstäver eller tecken som möjligen skulle kunna utgöra initialer eller beteckningar för medverkande i utsmyckningen av kyrkan.

Södra valvkappan, mot öster, evangelisten Lukas

Sanctus Lucas

och kyrkofadern Augustinus

Sanctus (Augustinus)

Man kan sannolikt räkna med att här funnits någon variant av namnet Augustinus.

samt mot väster, kyrkofadern Ambrosius

Sanct(u)s Ambrosius

och evangelisten Markus.

Sanctus Marcus

Norra valvkappan, mot väster, evangelisten Matteus

Sanctus Matteus

1. Se vidare SvK II:1, 1918; UK 97, 1951; Nilsén 1986; Kort beskrivning: Häverö kyrka, 2013.

och kyrkofadern Hieronymus

Sanctus Geronimus

samt mot öster, kyrkofadern Gregorius

Sanctus Gregorius

Gregorius för väntat Gregorius.

och evangelisten Johannes.

Sanctus Johannes

ÖSTVÄGGEN

Bebådelsen.

Aue Maria, gracia plu ...

Var hälsad, Maria, du nådefulla.

Texten (CAO 1539; AMS 5b, 7bis, 29a, 33b), här med tillägget *Maria*, motsvarande inledningen av bönen till jungfrun, är hämtad från *Vulg.*, *Luc.* 1:28 och utgör där och i BP 1/a Gabriels replik vid Bebdelsen. Kanske har språkbandets text också fortsatt som i BP och *Vulgata*: *Dominus tecum.* (Jämför Bibel 2000, *Luk.* 1:28: *Var hälsad, du högt benådade! Herren är med dig.*) – *Plu ... förvanskad form av plena.*

NORDVÄGGEN

Jesse rot.

(tomma språkband)

☞ TRAVÉ II

VALVET

Södra valvkappan, mot öster, evangelisten Lukas

Sanctus Lucas

och mot väster Markus.

Sanctus Marcus

Västra valvkappan, mot söder, Bruden finner sin älskade.

Seu eum, nec dimittam. Cantico(um)

Jag har tagit fatt honom och skall ej släppa honom. Höga visan.

Texten är hämtad från BP 31/l., där den är inkorporerad i samma bildmotiv som manifesteras här i kyrkan, nämligen den typologiska förebilden för

Kristus som visar sig för Maria Magdalena. Den är ett ordagrant citerat utdrag ur Vulg., Cant. 3:4. – Seu fel för tenui såsom det också översatts här.

och mot norr, Själén mottar det eviga livets krona.

Rex: Versus us: Sunc gaadent anime sibi quando lonum dat(ur) (o)mne.

Kungen (förknippas här med) versen: Då gläder sig själarna när allt gott gives dem.

Språkbandet innehåller dels det till synes fristående ordet Rex (kung), dels en leoninsk hexameter, inledd av ordet versus, som är skadad och supplerad från BP 40/v., där den åtföljer samma bildmotiv som här i valvet. – us överflödigt; sunc fel för tunc; gaadent fel för gaudent; lonum fel för bonum, ett fel som, liksom de övriga, kan ha uppstått vid restaureringar.

Norra valvkappan, mot väster, evangelisterna Matteus

Sanctus Matheus

och mot öster Johannes.

Sanctus Johannes

SYDVÄGGEN

Livshjulet.

(Reg)nabo. Regno. (Regnavi. Sum sine regno.)

Jag ska få makt. Jag har makt. Jag har haft makt. Jag är utan makt.

Numera är endast två av de vanligtvis förekommande fyra språkbanden synliga. Dessa, som tillsammans utgör en leoninsk hexameter, är vanligtvis placerade runt hjulet för att med ord illustrera skeendet. Livshjulet, Ödets eller Lyckans hjul tillhör senmedeltidens dödsmotiv och illustrerar hur högmord går före fall.²

NORDVÄGGEN

INRI

Ovanstående är en akronym för Iesus Nazarenus Rex Iudeorum (Jesus från Nasaret, judarnas konung), den text Pilatus lät skriva på ett anslag ovanför Jesus på korset, enligt Vulg., Joh. 19:19.

2. För detta motiv se Melin 2006, s. 75ff.; Walther 1964, s. 48ff. Se även Dahlby 1963/2002, nr 303.

HÖKHUVUD

Kyrkans torde kunna dateras till slutet av 1400-talet. Enligt en indirekt bevarad inskrift tillkom kalkmålningar 1534 (se nedan). Målningarna i hela kyrkan överkalkades 1754. 1936 kunde man ta fram och konservera målningarna i vapenhuset.¹

☞ VAPENHUSET

VALVET

Västra valvkappan, Livshjulet, som går motsols med den unge mannen på väg upp på höger sida. Vid den unge mannen:

(Regnabo.)

Jag skall få makt

Språkbandet är numera tomt, men texten återges här supplerad efter den text som brukar förekomma i detta sammanhang.

Vid mannen högst upp:

Regno.

Jag har makt.

Vid mannen på väg ned:

Regnau(i).

Jag har haft makt.

Språkbanden är längre än vad som behövs till den bevarade texten. Kanske har de ursprungligen innehållit samma text som i Edebo (se s. 114) eller hade planerats ha denna text.

Vid Ödets gudinna.

(tomt språkband)

Ett fjärde språkband innehåller vanligen texten Sum sine regno. Dessa fyra korta texter utgör tillsammans en leoninsk hexameter som tillhör senmedeltidens dödsmotiv och illustrerar hur högmod går före fall.²

1. Se vidare SvK II:2; Cornell & Wallin 1960; UK 64, 1954.

2. För detta motiv, se Melin 2006, s. 75ff.; Walther 1964, s. 48ff. Se även Dahlby 1963/2002, nr 303.

En numera försvunnen inskrift finns upptecknad av Peringskiöld (Mon. 1. Fol. 130²):³

*Anno Domini m:d:xxx:iiii. Favore illustrissimi viri et domini suus (fel för cuius) hec sunt Insignia Gostaui Suecorum Gothorumque Regis: depicta est hec ecclesia ad laudem et honorem domini nostri ihesu xpi (=christi), et usuu (fel för virginis) marie.*⁴

Samma text finns även upptecknad av Rhezelius (i Mon. Upl., s. 13): *Anno Domini 1534 favore illustrissimi mei (fel för viri) et Domini factus (fel för cuius) hec sunt Insignia Gostavi Suecorum Gothorumque regis depicta est hec Ecclesia ad laudem et honorem Domini nostri Jesu Christi, et usuu (fel för virginis) Mariae.*⁵

Genom en ynnest från den högvälborne Herr Gustaf, svears och götars konung, vars vapensköld detta är, målades i Herrens år 1534 denna kyrka till pris och ära för Jesus Kristus, vår Herre, och Jungfru Maria.

3. Löst infogade blad gör numreringen oklar.

4. Se även SvK II:2, s. 758; Nilsén 1986, s. 101.

5. Se även UK 64, s. 137, not 1.

JUMKIL

Kyrkan uppfördes under 1300-talets förra hälft. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar omkring 1500. Dessa överkalkades 1767 och togs åter fram 1932.¹

C TRAVÉ I

VALVET

Södra valvkappan, överst, sjungande änglar med notskrift, därunder mot öster, Jesu dop

Som santæ Johanes waren hæran døpet in di lordane flut.

Texten tycks vara påbättrad och är skriven på svenska men med tydlig tysk influens.

och mot väster, vandringen över Röda havet.

Wor Moysis lede Gus almogæ gendem rødæ haf. Dær vør gik konnig varo.

Varo, det vill säga Farao. Texten tycks vara påbättrad.

I svickeln mot öster, Abraham som patriark och profet

Abreham pat(riarcha) et profeta

Abraham, patriark och profet

och mot väster, Isak som patriark och profet.

Isak patricara et profeta

Isak, patriark och profet

Patricara fel för patriarca.

Västra valvkappan, mot söder, Herren manar David att återvända efter Sauls död.

Ad patriam Davit dento Saul remea(vit).

Efter Sauls död återvände David till sitt fädernesland.

Texten är en leoninsk hexameter som är skadad och supplerad efter sin förlaga BP 8/h, där den liksom här ackompanjerar en typologisk förebild för Jesu återkomst från Egypten. – dento fel för defuncto.

1. UK 55, 1965, 1993, s. 293–308.

Norr därom, profeten Natans strafftal till David.

Nathan Davit

Norr därom, utan språkbandsinramning
(Ej säkert tydbara tecken.)

Och norr därom, Pauli omvändelse.

Saule

Norra valvkappan, överst, änglar med trumpeter, därunder mot väster, Be-
bådelsen.

Aue gracia plena. Dominus tekom.

Var hälsad du nådefulla. Herren är med dig.

Texten (CAO 1539; AMS 5b, 7bis, 29a, 33b) är identisk med Vulg., Luc. 1:28 och förekommer även i BP 1/a, där den är inkorporerad i det centrala motivet. – *tekom* synes vara en fonetisk variant av *tecum*.

Öster därom, Marias och Elisabets möte

S Maria S Elisabet

samt mot öster, Jesu födelse.

Wærs hæræ byrd.

Texten är högst sannolikt ifylld och läsningen ytterst osäker.

I svicklarna, Jakob, patriark och profet

Jakop pater et ...

Jakob, fader och ...

Fortsättningen på språkbandet skall förmodligen även innehålla ordet patriarcha. –Jakop fonetisk stavning av namnet Jakob.

och annan profet.

... arias ... prof(eta)

Kanske har här stått namnet Zacharias.

ÖSTVÄGGEN

Söder om fönstret, Jesus på förklaringsberget.

(Texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas.)

App ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Moysioi

(Texten därunder är alltför fragmentarisk för att kunna tydas.)

☞ TRAVÉ II

SÖDRA PELAREN MELLAN TRAVÉ I OCH II, MOT SYDOST

Hebreiska bokstäver.

SYDVÄGGEN

S Barto(lo)meus

Sankt Bartolomeus

KNIVSTA

Kyrkans äldsta delar anses allmänt härröra från omkring 1300, men skulle eventuellt kunna vara ännu äldre. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar på 1460-talet. De överkalkades senast 1804, togs fram 1892 och restaurerades då ganska kraftigt. Denna påmålning kunde till en del avlägsnas vid restaureringen 1961.¹

☞ TRAVÉ I (KORET)

Språkbanden är ej medeltida.

☞ VAPENHUSET

VALVET

Östra valvkappan, ängel som leder yngling vid handen. Ängeln tilltalar ynglingen på latin:

*(Servabo pantes cantantes atque legentes,
ut fiant digni Sacro (spiraminis) igni).*

Jag skall bevara dem som sjunger och läser
så att de skall bli värdiga (Andens) heliga eld.

Texten är numera alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas, men har kunnat suppleras efter Johan Runius (i UUB, X 291), som 1705 fortfarande kunde läsa språkbanden.² Detta gäller även följande språkbandstexter. Såsom framgår av prosodin i versen och en lakun i Runius text fattas förmodligen ett ord i texten. Möjligen kan denna lakun suppleras med hjälp av Clm 3594, 133v: Scribe presentes cantantes et legentes Ut fiant digni sacro spiramine igni.³ – Pantes förmodligen felläst för partes.

Denne svarar:

*Til gudz dienst hans vår ewiga heder
up lathom os lidha iak idhar (beder).*

Supplering av sista ordet efter Runius läsning (se ovan). Se även UK 118, s. 12 där texten återges på följande sätt: "Till gudstienst hans vår ewiga heder/upp latom oss lida jak idhar beder." (SvK IV, s. 115 har til gudz tienst.)

1. Se vidare SvK IV, 1920; UK 118, 1966; Sandell 2003.

2. Runius läsning finns återgiven i H. Schück, *Samlaren* 1914, s. 236ff.

3. Rauner & Gullath (red.), 2008, s. 457; Walther 1959, 17371.

Västra valvkappan, yngling med trasigt radband. En djävul lägger handen på hans axel och tilltalar honom på latin:

(Huc ego sum missus cum) penna scribere iussus

Absentes non (cantantes sero venientes).

Hit har jag skickats med befallning att med penna skriva upp de frånvarande, de som ej sjunger och de som kommer för sent.

Texten är numera, liksom ovan angivna, till hälften alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas, men har kunnat suppleras efter Johan Runius läsning. Se även Clm 3594: *Huc ego missus cum penna scribere iussus Absentes non cantantes tarde venientes.*⁴

Ynglingen svarar:

(Till) bortz ath ätha up (lathom oss) lidha

(Wi orkom ey länger i kyrkione bida.)

Texten är numera, liksom ovan angivna, till stor del alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas, men har kunnat suppleras efter Johan Runius läsning. Se även UK 118, s. 13, där ynglingens svar återges på följande sätt: "Till Bords att äta up lathom oss lida / wi orkom ey länger i kyrkione bida." Jämför Roslagsbro kyrka (se s. 221) med motsvarande motiv och språkband.

4. Rauner & Gullath (red.) 2008, s. 457.

KNUTBY

Kyrkan härrör till sina äldsta delar från 1200-talet. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar i mitten av 1400-talet och omkring 1500. Målningarna överkalkades 1745 och framknackades 1925.¹

☞ TRAVÉ I – NORRA SKEPPET

VALVET

Östra valvkappan, mot norr, ormen frestar Eva

Viip(e)ra vim perdit sine te vi parien(te) pue(IIa).

Ormen förlorar sin makt, då en flicka föder oskadd.

Texten är något skadad och här supplerad efter förlagan BP 1/a, där den åtföljer samma motiv som här i kyrkan, en typologisk förebild för Bebedelsen. – te är ett felaktigt tillägg.

mot söder, Gideon med fällen

Dominus te cum.

Herren är med dig.

Texten är närmast hämtad från BP 1/a, där den är inkorporerad i bildmotivet Gideon och fällen, en typologisk förebild för Bebedelsen. – Te cum, det vill säga tecum. Texten Dominus tecum tycks vara genuin, men där emot är språkbandet för långt för den korta texten, och kanske hade man ursprungligen tänkt sig en annan text här. SvK III, s. 294, tror sig kunna läsa versus: rore(?) m[adet vellus permansit arida tellus] från BP 1/a, något som skulle stämma med språkbandets längd, men inte med kvarstående ordfragment.

*samt i svickeln mot norr, Mose och den brinnande busken.
(tomt språkband)*

Södra valvkappan, överst, profeter med språkband.

Signans (te) Criste Goliam conterit iste.

Denne, som förgör Goljat, förebådar dig, Kristus.

Texten (leoninsk hexameter) är något skadad och här supplerad efter BP 28/b, där den åtföljer en typologisk förebild för Kristus i dödsriket. Här har denna versus använts som profetutsaga, något som ej förvånar med tanke på innehållet.

1. Se vidare SvK III, 1953; UK 15, 1965, rev. uppl. 1979; Nilsén 1986; Handlingar i ATA.

Ut vis Sampsonis destruxit ora leonis!

Se, hur Simsons kraft slet sönder lejonets käftar!

Texten (leoninsk hexameter) är, liksom föregående, hämtad från förlagan BP 28/h., där den åtföljer Simson och lejonet, som typologisk förebild för samma centrala händelse som ovan. Även här har en versus använts som profetspråk.

*I ena svickeln, profet med språkband.
(tomt språkband)*

Västra valvkappans svicklar, profeter med språkband.

... *au* ...

*Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.
(tomt språkband)*

Norra valvkappan, överst, profeter med språkband.

... *corpora.*

... *undo precium unius ... esse ... potest.*

Texterna är i övrigt alltför fragmentariska för att medge någon rimlig förmodan om den ursprungliga lydelsen. Den senare är åtminstone delvis förmodligen ifylld av restaurator.

*I svickeln mot väster, ung man med tomt språkband
och mot öster
(tomt språkband)*

*Östväggen, De tre männen i den brinnande ugnen.
(tomt språkband)*

ÖSTVÄGGEN

(endast ett tomt språkband)

☞ TRAVÉ II – NORRA SKEPPET**VALVET**

*Norra valvkappan, mot väster, Gideon och ängeln
(tomt språkband)*

Enligt SvK III, s. 303: Angelus h[ortatur] ne quid ged[eon] vereatur.

och mot öster, Tomas tvivel.

(*Te pateris*) *Cristo palpari se dat (ut iste)*.

Du uthärdar, Kristus, att beröras för att denne skall ge med sig.

Texten, leoninsk hexameter, är skadad, förmodligen senare påbättrad, och supplerad från förlagan BP 33/.n., där den ackompanjerar samma motiv som här. – Cristo för väntat Criste som rim till följande iste; Se dat felaktigt för cedat som det också översatts, ett fel som har uppstått redan i förlagan.

(i övrigt tomma språkband)

NORDVÄGGEN

Jesse rot.

(tomma språkband)

¶ TRAVÉ I – SÖDRA SKEPPET

VALVET

Östra valvkappans svicklar, Uppsala ärkestifts och Jakob Ulfssons vapen (fragment).

(texterna är alltför fragmentariska för att kunna tydas)

Södra valvkappans svicklar, evangelisten Markus

(tomt språkband)

och profet med språkband.

Angelus ...

Ängeln ...

Texten är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas. Ordet angelus förekommer ofta i texter av detta slag och det är därför svårt att dra några slutsatser om hela textens lydelse i detta fall.

Västra valvkappan, mot söder, Själen mottar det eviga livets krona

Sponsus amat sponsam Christus nimis et speciosam.

Liksom en brudgum älskar även Kristus högt sin sköna brud.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från förlagan BP 40/.v., där den åtföljer en typologisk förebild för det här i kyrkan aktuella motivet. Läsningen av namnet Christus är numera osäker på grund av senare retusch och har supplerats efter äldre foto i ATA och SvK III, s. 297, Spons[us] amat [sponsam] X[ps] nimis et [spe]ciosam.

och mot norr, Johannes på Patmos.

... SAO ... Dei ...

Texten är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas.

I svicklarna, evangelisterna Lukas
(tomt språkband)
och Matteus (fragment).

Mateus

Norra valvkappans svicklar, profet med språkband

(Ligna) ferens (Criste te presignat) puer (iste).

Den pojke som bär denna ved, förebådar dig, Kristus.

Texten (leoninsk hexameter) är svårt skadad och supplerad från SvK III, s. 298 samt förlagan BP 24/.d., där den förebådar Jesu korsbärande.

samt evangelisten Johannes (fragment).

Versus: Susci ... ubi ... Io ...

Läsningen av de få kvarvarande fragmenten är ytterst osäker, och dessa räcker ej heller som grund för ett rimligt antagande av textens ursprungliga lydelse. Möjligen kan bokstäverna Io ... utgöra början på namnet Johannes.

ÖSTVÄGGEN

Fyra apostlar med språkband, del av Credo-serie.

... in Deum ... re

... tum filium ...

De två första texterna är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentariska för att kunna tydas. Man kan dock, med tanke på att nästföljande artikel torde vara den tredje i Trosbekännelsen, förmoda att dessa är de två första i sviten: Credo in Deum patrem omnipotentem, creatorem celi et terre (Jag tror på Gud Fader allsmäktig, himmelens och jordens skapare) och Et in Ihesum Christum, filium eius unicum, Dominum nostrum (Jag tror ock på Jesus Kristus, Gud enfödde son, vår Herre).

(Qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex) Maria (Virgine).

Vilken är avlad av den helige Ande, född av jungfrun Maria.

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas, men det ord som fortfarande kan skönjas ger vid handen att det sannolikt handlar om den tredje artikeln.

(Passus sub Poncio Pylato, crucifixus, mortuus et) sepul(tus).

Pinad under Pontius Pilatus, korsfäst, död och begravnen.

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas, men det ordfragment som fortfarande kan skönjas ger vid handen att det sannolikt handlar om den fjärde artikeln.

SYDVÄGGEN

Öster om fönstret, Jesu födelse.

(tomt språkband)

Väster om fönstret, frambärandet i templet

(tomt språkband)

och apostlar (fragment).

(J)udas

Judas Taddeus

(Et vit)am eternam. (A)men.

och ett evigt liv. Amen.

De bokstäver och bokstavsfragment som fortfarande kan skönjas ger vid handen att det rör sig om den sista artikeln i Trosbekännelsen.

☞ TRAVÉ II – SÖDRA SKEPPET

VALVET

Valvhjässan, sex profeter med språkband.

(tomma språkband)

Södra valvkappans västra svickel, Spejarna med druvklasen.

(tomt språkband)

Västra valvkappan, mot söder, Bruden söker sin älskade.

mot norr, Ruben vid den tomma brunnen.

(text som är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Därunder, De visa och de fåvitska jungfrurna.

(tomma språkband)

Norra valvkappan, mot öster, Sankta Birgittas vision av en kvinna som ser sin dotter i skärselden. Dottern säger:

... male decepisti me ...

Det som återstår av texten räcker inte som grund för ett rimligt antagande om dess fullständiga lydelse, men de numera fortfarande läsbara orden gör det sannolikt att det här rör sig om ett utdrag, eventuellt parafraserat, ur Birgittas Revelaciones, VI, kap. 52, par. 77: Audi scorpio, mater mea! Ve michi, quia male decepisti me! Ostendisti enim faciem letam, sed grauitur in cor pupugisti me.

och sin mor i helvetet. Modern säger:

... et venenosa ...

Liksom ovan är det sannolikt att det här rör sig om ett utdrag, eventuellt parafraserat, ur Birgittas Revelaciones, VI, kap. 52, par. 36: Audi, lacerata et venenosa filia mea! Ve michi, quod umquam fui mater tua! Ego sum, que posui te in nidum superbie, in quo tu calefacta crescebas, donec ad etatem peruenisti.

*I svickeln mot väster, en profet med språkband.
(tomt språkband)*

SYDVÄGGEN

Sankt Olofs dröm före slaget vid Stiklastad.

Ver ... car ... mor ...

De bokstäver eller fragment som numera kan skönjas räcker inte som grund för ett rimligt antagande om textens språk och ursprungliga lydelse.

❧ TRAVÉ III – SÖDRA SKEPPET

VALVET

Östra valvkappan, Elisa förhånas av pojkarna i Betel.

Versus: Percutit ira Dei derisores Helyssei.

Vers: Guds vrede drabbar dem som hånar Elisha.

Texten är en leoninsk hexameter som är hämtad från BP 23/c. I sin förlaga ackompanjerar texten samma bildmotiv som här, en typologisk förebild för Jesu törnekröning. – Helyssei stavningsvariant till Helisei.

Södra valvkappan, Elia inför drottning Isebel.

Versus: *Femina trux istum dampnat, sic impia Cristum.*

Vers: Den grymma kvinnan fördömer denne och därmed i sin gudlöshet Kristus.

Texten är en leoninsk hexameter som är hämtad från BP 22/.b. I sin förlaga ackompanjerar texten samma bildmotiv som här, en typologisk förebild för Jesus inför Pilatus.

Västra valvkappan, babylonierna kräver Daniels död.
(tomt språkband)

Norra valvkappan, Noas skam.

Nuda verenda vidit patris dum Cham, male ridet.

När Ham ser sin fars nakna blygd, skrattar han hånfullt.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 23/.c., där den åtföljer den typologiska förebilden för Törnekröningen. – vidit felaktigt för videt. Det leoninska rimmet och prosodin, liksom även tempus av ridet, ger vid handen att vidit felaktigt har använts för videt och det redan i BP, ett fel som sedan ej upptäckts utan förts vidare till språkbandet.

KUNGS-HUSBY

Kyrkans äldsta delar härrör från 1300-talet. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar cirka 1500. De överkalkades 1770 och togs åter fram 1859–1860.¹

C TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, Johannes.

(J)o(h)an(n)es ap(ostol)us et ew(angelista)

Johannes apostel och evangelist

Södra valvkappan, Lukas

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas, men den har förmodligen haft motsvarande lydelse som den ovanstående)

samt mot öster, Ambrosius

(Noli tantum amittere beneficium. Ambrosius.)

Låt inte en så stor nåd gå dig ur händerna. Ambrosius.

Texten är numera alltför fragmentarisk för att kunna tolkas, men har kunnat suppleras med hjälp av ett äldre foto i ATA. Denna text har ibland citerats ommittere. Den vid denne kyrkofader brukliga texten är ett något förkortat citat ur S. Ambrosii Opera Omnia: Expositio in Psalmum CXVIII: Noli tantum amittere beneficium, o homo.²

och mot väster, Hieronymus.

(texten är alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas)

Södra valvkappans svicklar, profeter med språkband.

Mot öster

Dominus (in templo sancto) suo.

Herren är i sitt heliga tempel.

Texten är skadad och här supplerad från BP 4/d, där den utgör en profetutsaga för motivet Jesus bärs fram i templet. Den är ursprungligen ett ordagrant citat från Vulg., Ps. 11:4.

1. Se vidare Nisbeth 2006; Cornell & Wallin 1933; UK 47, 1952, 1966; Nilsén 1986, s. 19.

2. CSEL, 62, s. 420. För källhänvisningen tackas professor Eva Schulz-Flügel, Vetus Latina Institut, Beuron.

mot väster

(texten alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Västra valvkappan, bevingad gestalt med språkband.

... (S)ebaot

De fortfarande bevarade bokstäverna är synnerligen svåra att läsa och texten i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas. Man kunde här förvänta sig motivet Matteus som komplement till de tre övriga evangelisterna i valvet, men det finns exempel i materialet där motivserier inte utförts helt konsekvent (se Edebo och Harg, s. 103 respektive 143). Man kan svårigen ur de befintliga bokstäverna utläsa något ord som vanligen förekommer i samband med evangelisten Matteus. Texten kan dock ha varit utsatt för "försämbättring". Den tentativa läsning som återges ovan tyder på att här funnits en rad av Sanctus-texten, något som inte motsäges av bildframställningen ängel med språkband.

Norra valvkappan, Markus

... ew ...

Texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas, men kvarstående fragment ger vid handen att den förmodligen har haft motsvarande lydelse som vid ovanstående evangelister.

samt kyrkofäderna Augustinus

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

och Gregorius.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

I svicklarna, profeter med språkband.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

❧ TRAVÉ II

VALVET

Södra valvkappans svicklar, profeter med språkband.

mot öster

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

mot väster

Spiritus D(omini re)plevit (or)bem terr(arum).

Herrens ande har uppfyllt världen.

Texten (CAO 4998, 7689; AMS 106) är något skadad och här supplerad efter BP 35/.p., där den utgör en profetutsaga för pingsten. Den är en förkortad version av Vulg., Sap. 1:7: Quoniam spiritus Domini replevit orbem terrarum et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis (jämför Bibel 2000, Salomos vishet 1:7: Ja, Herrens ande uppfyller världen, den håller samman allt och uppfattar varje ljud).

Norra valvkappans svicklar, profeter med språkband.

Mot väster

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

mot öster

Quis est (iste qui venit) de Eib tinctis vestibus et c?

Vem är denne, som kommer från Edom i färgade kläder etc?

Texten är skadad och här supplerad efter BP 34/.o. Texten är där en förkortad version av Vulg., Is. 63:1, som slutar ... vestibus de Bosra och som i BP utgör en profetutsaga för Kristi himmelsfärd. – Eib fel för Edom.

❧ TRAVÉ III

VALVET

Södra valvkappan, Noas skam

Nuda verenda vidit patris dum Cam male ridet.

När Ham ser sin fars nakna blygd, skrattar han hånfullt.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 23/.c., där den åtföljer den typologiska förebilden för Törnekröningen. – vidit felaktigt för videt. Det leoninska rimmet och prosodin, liksom även tempus av ridet, ger vid handen att vidit felaktigt har använts för videt och det redan i BP, ett fel som sedan ej upptäckts utan förts vidare till språkbandet.

och i svicklarna, profeter med språkband.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Ett tänkbart profetspråk skulle ha kunnat vara Omnes videntes me deriserunt me (Alla, som såg mig, gjorde narr av mig). Denna text är hämtad från BP 23/.c., där texten står som profetutsaga för Jesu törnekröning. Ytterst kommer den från Vulg., Ps. 21:8 (Bibel 2000, Ps. 22:8: Alla som ser mig gör narr av mig).

Parata sunt derisoribus iudicia et mallei percuciencium.

För dem som hånar är domarna och pryglarnas klubbor redo.

Texten är hämtad från BP 23/.c., och är en parafras på Vulg., Prov. 19:29, där texten slutar percutientes stultorum corporibus (jämför Bibel 2000, Ordspr. 19:29: Straffet väntar hädaren och prygel dårens rygg). I BP 23/.c. utgör orden en profetutsaga för Jesu törnekröning. – Percuciencium medeltida stavningsvariant för percutientium.

Västra valvkappan, mot söder, Jesus frestas av djävulen att göra stenar till bröd.

Vade Satanas; non temptabis Dominum Deum tuum!

Gå bort Satan; du skall icke fresta Herren din Gud!

Inledningen av språkbandet kan ej längre läsas, men har kunnat suppleras med hjälp av äldre foto i ATA. Texten är sammanställd från Vulg., Matth. 4:7 och 4:10. – Här borde vokativformen Satana ha använts, liksom i Vulgata.

Si filius Dei es, dic ut lapides panes fiunt.

Om du är Guds son, så befall att stenarna skall bli till bröd.

Texten (CAO 2690) är, förutom det här i språkbandet uteslutna ordet isti efter lapides, ett ordagrant citat ur Vulg., Matth. 4:3, ett citat som också förekommer såväl i lectio 2 i BP 10/k som i BPL 14/o, inkorporerat i det centrala motivet där. Denna text jämte texterna till övriga Jesu frestelser finns även i SHS, Cap. XIII. – fiunt för den väntade konjunktivformen fiant.

I valvstjärnans spets, mot nordväst, Simson med Gazas portar (treradig text som är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

och mot nordost, Delila klipper Simsons hår.

Darida Sampsonis

Simsons Delila

Norra valvkappan, mot väster, Abraham och Isak på väg till offret.

Ligna f(erens, Criste,) te presign(at puer) iste.

Den pojke som bär denna ved, förebådar dig, Kristus.

Texten (leoninsk hexameter) är skadad och här supplerad med hjälp av äldre foto i ATA och för övrigt efter förlagan BP 24/.d., där den förebådar Jesu korsbärande.

I de två svicklarna, till väster, profeter med språkband.

Sicut ovis ad (occisio)nem ductus est.

Liksom ett får fördes han till slakten.

Texten (CAO 7661), en parafras på Vulg., Isa. 53:7: Sicut ovis ad occisionem ducetur (Liksom ett får skall han föras till slakten), är något skadad och supplerad från BP 24/.d. där den utgör en profetutsaga för Jesu korsbärande (Matt. 27:31–37; jämför BP 24/.d.).

(den andra texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

TRAPPHUSET

*I sydvästra hörnet, mot väster, överst, profeten Natans strafftal till David.
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)*

Därunder, Jesus samtalar med en samarisk kvinna vid Jakobs brunn.

Signat quod Dominus nosster loquebatur unnam mulierem etc.

Detta föreställer att vår Herre talade till en kvinna etc.

Texten är synnerligen svårläst, men har kunnat suppleras något med hjälp av ett äldre foto i ATA. Texten åtföljer här en scen som beskrivs i Joh. 4. – Loquebatur med ur-förkortningen förskjuten till första bokstaven i påföljande ord, där det nu ser ut att stå unnam. Nosster, det vill säga noster; loquebatur för väntat alloquebatur.

*Mot söder, överst, Jesus mottar en synderska i farisén Simons hus.
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)*

Därunder, David återvänder med Goljats huvud och hyllas.

Dauid: Filie Syon exultet in rege suo.

David: Sions döttrar skall jubla över sin kung.

Texten har sitt ursprung i Vulg., Ps. 149:2 som dock uppvisar maskulin form filii, i stället för filie i BP. (Jämför Bibel 2000, Ps. 149:2, "Sions folk skall jubla över sin konung".) – Exultet felaktigt för exultent.

☞ VAPENHUSET

VALVET

Västra valvkappan, mot söder, Pauli omvändelse.

Saule, Saule, quit me persequeris; durum est tibi (contra stimulum calcitrare).

Saul, Saul, varför förföljer du mig? Det går dig illa om du spjärnar emot udden.

Texten (CAO 4822) är skadad och här supplerad efter Vulg., Acta Ap. 9:4, 9:5 och 26:14.

Norra valvkappan, den välsignande Kristus.

Venite omnes qui (laborat)is!

Kom ni alla som tyngs av mödor!

Texten är fragmentarisk, men har delvis kunnat läsas med hjälp av äldre foto i ATA. Den har ytterligare kunnat suppleras från Vulg., Matth. 11:28, varav den är en lätt parafras (jämför Bibel 2000, Matt. 11:28: Kom till mig, alla ni som är tyngda av bördor).³

3. Nilsén 1986, s. 110.

LAGGA

Kyrkans äldsta delar uppfördes i slutet av 1200-talet eller i början av 1300-talet. Efter valvslagning under 1400-talets förra hälft tillkom kalkmålningar vid 1400-talets mitt och även omkring 1500. Valven har aldrig varit överkalkade, men däremot väggarna 1747. Vapenhusets målningar frilades 1927.¹

☞ TRAVÉ I

VALVET

Södra valvkappans svicklar, profeter med språkband.
(tomt språkband)

(A)lia est ... plena ... alia filii, alia ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas och medger ingen rimlig förmodan om dess fullständiga lydelse och innebörd. Till höger vid figurens huvud läses ma.

Norra valvkappans svicklar, profeter med språkband.
Mot väster

... una est ... ras e ... s etia ... perpetua maiestas.
... evigt majestät.

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas och medger ingen rimlig förmodan om dess fullständiga lydelse och innebörd.

mot öster

(Q)valis pater talis (filius).
Såsom fadern är, är också (sonen).

Texten är numera i stort sett utplånad, men har åtminstone till en del kunnat suppleras efter äldre foto i ATA. Texten är alltså ofullständig, men det är lockande att på lakunens plats suppleras filius (sonen), lydelsen utgör ett gammalt ordspråk.

1. Se vidare UK 25, 1975; SvK III, 1921; Kort kyrkobeskrivning Lagga kyrka, 2009; Nilsén 1986; Handling i ATA från 1988.

¶ TRAVÉ II

VALVET

Valvhjässan, änglar med språkband.

Mot söder

(T)e Deum laudamus, te Dominum confitemur.

Dig, Gud, prisar vi, dig bekänner vi som vår Herre.

Mot väster

(T)e eternum Paterem omnis (terra veneratur.)

Dig tillber hela jorden som den evige Fadern.

Mot norr

(Tibi omn)es ang(eli, tibi celi et universe) potestates,

För dig förkunnar alla änglar, himlarna och alla makter,

Texten, som här omfattar tre rader, är något skadad och supplerad efter sin förlaga hymnen Te Deum.² Ordet förkunnar är översättning av det latinska proclamant som uppträder först på fjärde raden i hymnen. – Paterem för väntat Patrem.

Södra valvkappans svicklar, profeter med språkband.

Mot öster

(Et) excussit pharaonem et exercitum eius in mari r(u)bro.

Han vräkte Farao och hans här i Röda havet.

Texten är en lätt parafras av Vulg., Ps. 135:15 (jämför Bibel 2000, Ps. 136:15).

Mot väster

Qui transduxit populum suum per (desert)um.

Han ledde sitt folk genom öknen.

Texten är skadad, men har kunnat suppleras från Vulg., Ps. 135:16 (jämför Bibel 2000, Ps. 136:16). – transduxit för väntat traduxit.

Norra valvkappans svicklar, profeter med språkband.

(Qui divisit) mare rubrum in divisiones.

Röda havet klöv han mitt itu.

Texten är skadad, men har kunnat suppleras från Vulg., Ps. 135:13 (jämför Bibel 2000, Ps. 136:13).

2. Se Raby 1959/1961, s. 16.

(Et) eduxit Israel per medi(um ejus).

Och han lät Israel gå rakt igenom.

Texten är skadad, men har kunnat suppleras från Vulg. Ps. 135:14 (jämför Bibel 2000, Ps. 136:14).

På två valvribbor mot norr

Fader Mateus goder man gud helpe hans ... y ...

Bokstaven M i Mateus är ofullständigt bevarad. Texten är i övrigt numera alltför fragmentarisk för att kunna tydas, men högst sannolikt har SvK III gjort ett korrekt antagande när man skriver ut det tentativa ordet syel.

UK 25, band III s. 11, not 3: "På ett par valvribbor i andra travén finns inskriptioner på svenska som bl.a. innehåller året 1498. Delvis svårt att läsa men borde vara detta årtal." SvK III, s. 25: "Östra sidan av valvribban intill fälten II: 1 och 2. Början av inskrift på svenska Godh[er?] man gud helpe hans [s]y[el?] (forts. utplånad). Östra sidan av valvribban intill fälten II:13 Fortsättning av föregående inskrift. Begynnelsen utplånad, nedsotad eller otydlig) ...maria nam(?) 1498(?) Av siffrorna är 9 och 8 ganska säkra, 4 kan möjligen vara 5 och 1, ehuru av mindre vanlig form, är troligen säkra."

☞ TRAVÉ III

VALVET

*Östra valvkappan, Marie kröning samt två änglar.
(tomma språkband)*

*I svicklarna, Kains och Abels offer.
(tomma språkband)*

Södra valvkappan, Jesus mottar en synderska i farisén Simons hus samt Jesus samtalar med en samarisk kvinna vid Jakobs brunn (fragment), där-
under Josafat, Ahab och Mika.

Michea(m) ced(unt): (pro)phe(te) (qui male) credu(nt).

De vantrogna profeterna dödar Mika.

Texten (leoninsk hexameter) är numera ytterst fragmentarisk, men har kunnat suppleras efter SvK III, s. 25, som återger en rimlig lydelse och dessutom efter den förmodade förlagan BP 19/t, där versen åtföljer en typologisk förebild för Jesus som tar avsked av lärjungarna.

I svicklarna, profeter.

(Omnes videntes me) deriserunt me. David.

Alla som såg mig gjorde narr av mig, David.

Språkbandets text är svårt skadad och här supplerad efter förlagan BP 23/.c., där samma text står som profetutsaga för Törnekröningen, och ytterst har sitt ursprung i Vulg., Ps. 21:8 (jämför Bibel 2000, Ps. 22:8: Alla som ser mig gör narr av mig).

(den andra texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Västra valvkappan, Nattvarden och Mannaregnet.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

På ömse sidor, Josef säljs till de ismaelitiska köpmännen

(tomt språkband)

och, Judas mottar de trettio silverpengarna.

(tomt språkband)

Norra valvkappans svicklar, profeter med språkband.

(tomma språkband)

❧ TRAVÉ IV

VALVET

Språkband finns endast i *södra valvkappan* till motivet Judas som hängt sig. Dävlar omger honom.³

Diabolus

Djävulen

3. För övriga bildmotiv i detta valv, se Nilsén 1986, s. 110f.

LENA

Den nuvarande kyrkan härrör till största delen från omkring 1300. Efter valvslagning i långhuset tillkom kalkmålningar 1448–1452. Dessa överkalkades på 1700-talet och togs fram och restaurerades hårt 1904. Vid en senare restaurering har påmålningen så mycket som möjligt tagits bort.¹

C TRAVÉ III

SÖDRA VÄGGEN

Apostel

(tomt språkband)

NORRA VÄGGEN

Begrava de döda.

Sepelio (in terra) mortuos.

Jag begraver de döda i jorden.

Bilden är restaurerad, texten är påbättrad. Motivet tillhör de så kallade Barmhärthighetsverken. Språkbandet uppvisar en lakun, men har supplerats efter texten till motsvarande motiv i Vendel (se s. 317), då det med största sannolikhet handlar om samma text.

1. Se vidare UK 123, 1967, 1984; Nilsén 1986; Handlingar i ATA.

LITSLENA

Kyrkan synes till sina äldsta delar härröra från 1100-talet och tillbyggdes på 1300-talet. Efter valvslagning i mitten av 1400-talet tillkom kalkmålningar omkring 1470. Dessa överkalkades helt 1838, men framtogs och restaurerades 1948.¹

C TRAVÉ I

VALVET

Valvstjärnan, de fyra kyrkofäderna.

(Sanct)us Gregor(ius)

mot nordväst, Hieronymus
(fragment av tomt språkband)

mot nordost, Ambrosius

Ambrosius

mot sydväst, Augustinus.
(texten är alltför svagt framträdande för att kunna tydas)

Östra valvkappan, Gregorius mässa samt knäfallande figur med språkband.
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Södra valvkappan, fragment.

Här har enligt SvK IX:2, s. 114, funnits evangelisten Matteus symbol.

Västra valvkappan, evangelisterna Markus

(Sanct)us M(arcus)

och Lukas symboler.
(tomt språkband)

Norra valvkappan, evangelisten Johannes symbol.

(Sanctu)s

ÖSTVÄGGEN

Söder om fönstret, profeten Jeremia med text ur Gamla testamentet.

1. Se vidare UK 14, 1981; SvK IX:2, 1969.

(P)atrem invocabitis, qui terram fecit et celos condidit.

Ni skall åkalla Fadern, som skapat jorden och himlen.

Texten utgör det gängse profetspråket för Jeremia visavi Petrus i Trosbekännelsen² och tycks vara en syntes av flera bibelställen, möjligen Jeremia 29:12, Et invocabitis me, et ibitis: et orabitis me et ego exaudiam vos och Jeremia 51:15, Qui fecit terram in fortitudine sua, praeparavit orbem in sapientia sua, et prudentia sua extendit caelos. Liknande uttryck finns givetvis också i Genesis.

och aposteln Petrus med första raden ur *Credo*.

(Credo in) Deum patrem (omnipotentem, creatorem celi et terre).

Jag tror på Gud Fader allsmäktig, himmelens och jordens skapare.

Texten är svårt skadad och supplerad efter den gängse lydelsen i Credo.³ I avsnittet om Dannemora kyrka (se s. 96f.) återges hela Trosbekännelsen med svensk översättning.

SYDVÄGGEN

Öster om fönstret, aposteln Andreas med rad ur *Credo*
(tomt språkband)

Språkbandet är numera tomt, men det torde ha innehållit den andra artikeln i Credo: Et in iesum christu(m) filium eius unicum dominum nostrum (Och på Jesus Kristus, hans enfödde son, vår Herre). Se SvK IX:2, s. 115.

och profeten David (fragment).

Inget språkband syns numera, men där torde ha funnits den gängse texten för profeten David visavi Andreas i Trosbekännelsen. Dominus dixit ad me: filius meus es tu, ett ordagrant utdrag ur Vulg., Ps. 2:7 under profeten (Dau)id propheta. Se SvK IX:2, s. 115.

Väster om fönstret, Aposteln Jakob d.ä. med text ur Gamla testamentet. En förväxling har skett av texterna till aposteln respektive profeten.

(Ecce Virgo concipi)et et pariet filium.

Se, Jungfrun skall bli havande och föda en son.

2. Kilström 1952, s. 133ff.

3. Apostolicum Unicum der Wiener Nationalbibliothek, 1452, se Smital (red.) 1924; Se Hernfjäll 1993, där detta motiv finns återgivet på s. 120–121.

Texten (CAO 2557; AMS 5b) är skadad och här supplerad efter den vid Jeremias vanligen förekommande pendangen till Jakob d.ä.:s artikel av Trosbekännelsen. Den återfinns även i BP 1/a, där den utgör en profetutsaga för Bebådelsen: Isayas VII: Ecce virgo concipiet et pariet filium med ursprung i Vulg., Is. 7:14 (Bibel 2000, Jes. 7:14: Den unga kvinnan är havande och skall föda en son). Jämför även Vulg., Luc. 1:31 där ängeln vid Bebådelsen säger till Maria: Ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen eius Iesum (Bibel 2000, Luk. 1:31: Du skall bli havande och föda en son, och du skall ge honom namnet Jesus).

och profeten Jesaja med rad ur Credo.

(Q)ui conceptus est de Spiritu Sancto, nat(us est ex Maria Virgine).
vilken är avlad av den helige Ande, född av jungfrun Maria.

Enligt SvK IX:2, s. 115 har man under bilden kunnat läsa Jacobus maior.

NORDVÄGGEN

Mot väster, aposteln Judas Taddeus med rad ur Credo.

(texten är alltför fragmentarisk för att med säkerhet kunna tydhas)

under bilden

(... deus)

Av Credo-artikeln finns endast ett fragment bevarat, som skulle kunna tydhas som bokstaven ... m. Detta är i linje med läsningen i SvK IX:2, s. 115: Remissionum peccatorum (Syndernas förlåtelse), en artikel som dock vanligen uttalas av aposteln Simon. Fragmentet skulle emellertid även kunna utläsas ... rn och då tala för att det rör sig om den för aposteln Judas Taddeus gängse artikeln Carnis resurrectionem, men även den förstnämnda tillskrivs Judas Taddeus (jämför Kilström 1952, s. 134 och Kilström 1958, s. 171). Beaktansvärt är att den här ackompanjerande profetutsagan är den brukliga vid den senare trosartikeln, men både ordningen av apostlarna och vilka artiklar de framför har varierat.⁴ Samma sak gäller profeterna.

profeten Hesekiel med text ur Gamla testamentet.

(... sepulcris ...)

Texterna i språkbanden är alltför fragmentariska för att kunna tydhas, men har kunnat suppleras i någon mån från SvK IX:2, s. 115: ... sepulcris ... Det är sannolikt att det här handlar om profetutsagan Educam te de sepulcris tuis, popule meus, som vanligen förebådar Judas Taddeus artikel

4. Kilström 1952, s. 129ff.

Carnis resurrectionem och som parafraserar Vulg., Ez. 37:12, Et educam vos de sepulchris vestris, populus meus, et inducam vos in terram Israel (Bibel 2000, Hes. 37:12, Jag skall öppna era gravar och hämta upp er ur dem, mitt folk, och föra er hem till Israels land). Profetspråket tillskrivs även Sakarja.⁵

Mot öster, Aposteln Mattias med sista raden i Credo och profeten Daniel med numera ej synliga språkband.

Texterna i kyrkan var utplånade redan vid tillkomsten av SvK, men enligt vad som framkommer på s. 115 bör vid Mattias ha stått den för denne apostel gängse artikeln Et vitam eternam amen och vid Daniel Vigil et sanctus de celo descendit clamavit (En helig väktare kom ned från himlen och ropade), ett ordagrant citat från Daniel 4:10. Daniel kan också korrespondera med Johannes och har då vanligen profetspråket Per septuaginta hebdomas occidetur Christus. Profetspråken varierar och vid Mattias förekommer även Heseziel: Evigilabunt alii ad vitam, alii ad mortem som snarast tycks ha sitt ursprung i Daniel 12:2: Et evigilabunt, alii in vitam aeternam, et alii in opprobrium ut videant semper.

Texten vid det målade draperiet nertill på väggen är alltför fragmentarisk för att kunna tydhas.

☞ TRAVÉ 2

VALVET

Östra valvkappan, Pelikanen.

I valvstjärnans spetsar, mot nordost, Sankt Erik och mot sydost, Sankt Olof.

SvK IX:2, s. 115 har där kunnat skönja ... o

I valvstjärnans spetsar, mot sydväst har funnits Sankt Henrik

SvK IX:2 har enligt s. 115 kunnat läsa (sanctus) henricus.

och mot nordväst, Sankt Sigfrid.

Bildmotivet syns ej längre, men SvK IX:2 har enligt s. 115 kunnat läsa sanctus sigfridus.

SYDVÄGGEN

Öster om fönstret, profeten Sakarja med text ur Gamla testamentet.

5. Ibid., s. 134.

Aspiciant ad m(e) quem (confixerunt).

De skall se upp till mig, som de har genomborrat.

Texten är skadad och här supplerad från SvK IX:2, s. 115, och det ursprungliga bibelstället Sakarja 12:10 med samma lydelse. (Jämför Bibel 2000, Sak. 12:10 med översättning direkt från hebreiska: ...och de skall se upp till mig. Den som de har genomborrat skall de sörja ...)

Väster om fönstret, aposteln Johannes med rad ur *Credo*.

Pas(sus sub P)oncio (Pilato, crucifixus, mortuus et sepultus est).

Pinad under Pontius Pilatus, korsfäst, död och begravnen.

❧ TRAVÉ III

VALVET

Valvstjärnans spetsar, mot nordost, Sankta Maria Magdalena

Maria Mag(dalena)

och mot sydost, Sankta Birgitta.

Sancta Birgitta

Södra valvkappan, Utdrivandet ur paradiset samt de fyra första budorden.

... fader ... gudhi ... dagha

Texterna under bildmotiven är i övrigt alltför fragmentariska för att kunna tydas.

Valvstjärnans spetsar, mot sydväst, Sankta Barbara

Sancta Barbara

och mot nordväst, Sankta Anna.

Sancta Anna

Norra valvkappan, Jungfru Maria och enhörningen, därunder Marie tempelgång.

Under scenen

Anna, Joachim, Maria ... Jsachar ... Joseph

Bebådelsen.

Filius tuus te ... dam ...

Din son ...

Texten har supplerats med hjälp av äldre foto i ATA, men detta räcker ej som grund för en fullständig uttydning av innehållet. Texterna i övrigt, i och under bildmotiven, är alltför fragmentariska för att kunna tydas.

SYDVÄGGEN

Profeten Hosea med text ur Gamla testamentet.

... *tercia die suscitabo.*

... på den tredje dagen skall jag befälla (er) att stiga upp.

Texten, som delvis går utanför språkbandsramen, korresponderar med texten till aposteln Tomas, som har förstörts genom fönsterupptagning. Den tycks vara en parafras av Vulg., Osea 6:3, *Vivificabit nos post duos dies; in die tertia suscitabit nos, et vivemus in conspectu eius* (Bibel 2000, Hos. 6:2: *Han ger oss liv efter två dagar, på den tredje reser han oss upp, så att vi får leva inför honom*).

O(see) proph(eta)

Texten är svårt skadad, men har kunnat suppleras från SvK IX:2, s. 117.

GÖRDELBÅGEN MELLAN TRAVÉ III OCH IV

Tolv profeter.

(tomma språkband)

☞ TRAVÉ IV

VALVET

Östra valvkappans svickel, mot norr, Franciskus stigmatisering

(S)anctus Franciscus

och mot söder, Sankt Dominicus.

(S)anctus Dominicus

Södra valvkappan, överst, nionde budordet.

(Ast)unda ække annars qwinna

(om) thu vil løn af gudhi finna.

Texten, som återfinns nedanför tillhörande bildmotiv, är skadad men har på goda grunder kunnat suppleras. I SvK IX:2, s. 120 finns Ängelns replik här återgiven på följande sätt: *Åstunda ikke annans qwinna / om thu vil løn af gudhi finna. Jämför motsvarande budord i Vendel (se s. 316): Angelus: Astunda ikke annars mans quinna om thu vil løn aff Gudi finna.*

Därunder, Femte–åttonde budordet.

Femte budordet

Eij skal thu ...

Texten till bildmotivet är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Sjätte budordet, sjunde i Luthers lilla katekes.

Detta bildmotiv uppvisar inget tillhörande språkband, om det inte måhända ryms i samma svickel som texten till femte budordet.

Sjunde budordet, sjätte i Luthers lilla katekes.

... ma treggha.

Texten till bildmotivet är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

I SvK IX:2, s. 120 anges att texten till sjunde budet är svårt skadad, men att man kan urskilja ordet alsk[oga].

Åttonde budordet

Ælska ... alla ... thækkis ække ...

... om bakt ...

Texten till bildmotivet är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Västra valvkappan, tionde budordet.

(texten till bildmotivet är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Valvstjärnans sydvästra spets, Sankta Margareta

(San)cta Margareta

och nordvästra, Sankta Gertrud.

(Sanc)ta Gertrud

SYDVÄGGEN

Profeten Amos (fragment).

A ...

I SvK IX:2, s. 121 anges, säkerligen med rätta, profeten som A(mos) och att han torde ha haft följande text Qui edificat ascensionem suam in celo, med en variant av ordföljden av inledningen till Vulg., Amos 9:6, Qui aedificat in caelo ascensionem suam, et fasciculum suum super terram fundavit; qui vocat aquas maris, et effundit eas super faciem terrae: Dominus nomen ejus (Bibel 2000, Amos 9:6: Han som bygger sin boning

i himlen och reser sitt valv över jorden, som kallar på havets vatten och låter det strömma över jorden – Herren är hans namn).

Apostel (dold av läktaren).

I SvK IX:2, s. 121 anges aposteln, troligen med rätta, som Jacob d.y. och att han haft Ascendit ad celum, sedet ad dexteram dei patris omnipotentis (uppstigen till himmelen; sittande på allsmäktig Gud Faderns högra sida) som text.

VÄSTVÄGGEN

Yttersta domen.

(Venite benedicti patris mei).

Kom, ni min faders välsignade.

(Discedite a me maledicti in ignem) eternum.

Gå bort från mig, ni förbannade, till den eviga elden.

Förutom det sista ordet är texten i båda språkbanden alltför svagt framträdande för att kunna tydas, men både detta sista ord och SvK IX:2, s. 122, som anger att det troligen rör sig om den vid detta motiv gängse texten Venite benedicti patris mei (CAO 5350; Vulg., Matth. 25:34) och Discedite a me maledicti in ignem eternum (Vulg., Matth. 25:41), gör det försvarbart att supplerat texten som ovan. En variant som förekommer i kyrkor målade av Albertus Pictor och hans verkstad är Ite i stället för Discedite, vilket vore möjligt även i detta fall.

Mot söder, profeten Sefanja

Sephonias

Språkbandet syns under läktaren. Det finns inga spår av en ackompanjerande text till denne profet, men i SvK IX:2, s. 122 anges att Sefanja torde ha haft Ascendam ad vos in iudicio som ackompanjerande text, en text som felaktigt tillskrivits denne profet, men som med all sannolikhet är en lätt parafras av ett utdrag ur Vulg., Mal. 3:5 Et accedam ad vos in iudicio (Bibel 2000, Mal. 3:5, Jag kommer till er för att hålla dom ...).

och norr därom, aposteln Filippus.

Philippus a(postolus)

Det syns inga spår av någon Credo-artikel till denne apostel, men i SvK IX:2, s. 122 anges att Filippus text brukar vara Inde venturus est iudicare vivos et mortuos (därifrån igenkommande till att döma levande och döda).

LÖT

Stenkyrkans kor och två östligaste travéer torde härröra från 1200-talet, medan sakristian är äldre. Efter valvslagning i slutet på 1400-talet, troligen omkring 1475, tillkom kalkmålningarna mot slutet av 1480-talet eller cirka 1490. De överkalkades på 1700-talet, sannolikt 1774–1775, och framtogs 1908.¹

☞ **TRAVÉ I**

VALVET

Evangelisterna.

Östra valvkappan, Johannes.

Iohann(es)

Södra valvkappan, Markus.

Marcus

Västra valvkappan, Matteus.

Mate(us)

Norra valvkappan, Lukas.

Lucas

☞ **TRAVÉ II**

VALVET

Östra valvkappan, Nådastolen med korsvis ställda språkband.

Nederst, mot norr

Benedicta sit sancta trinitas.

Välsignad vare den heliga treenigheten.

Överst, mot söder

atque ind(i)uisa unitas.

och den odelade enigheten.

Överst, mot norr

Confitebimur ei.

Vi skall bekänna oss till den.

1. Se vidare UK 108, 1975.

Nederst, mot söder

quia (fecit) nobiscum misericordiam suam.

Eftersom den har utövat sin barmhärtighet mot oss.

Texten, som användes i liturgin på Helga Trefaldighets dag, finns förtecknad i CAO 1708 och är tillgänglig i Graduale Romanum: Dominica I post Pentecosten (s. 371). – Det andra språkbandet uppvisar i ordet unitas hopskrivet u och n.

Norra svickeln, Abels offer.

Abel

och södra svickeln, Kains offer.

Kain

Södra valvkappans svicklar, profeter.

Mot öster

Ascendit Deus in iubilatione et Dominus in voce turbe. David.

Gud har stigit upp under jubelrop och Herren under skarans rop. David.

Texten (CAO 1490; AMS 102a) är hämtad från BP 34/o, där den tjänar som profetisk utsaga för Kristi himmelsfärd och uppvisar ett par smärre ändringar gentemot den ursprungliga texten i Vulg., Ps. 46:6: Ascendit Deus in iubilo, et Dominus in voce tube. I BP (editioner av Sandquist Öberg, Banning och Henry), har ordet tube, förmodligen av rent misstag, bytts mot turbe, något som felaktigt har bevarats i språkbandet här, och även översatts i enlighet med detta. (Jämför Bibel 2000, Ps. 47:6: Gud har dragit upp under jubelrop, Herren vid hornens klang.) Texten användes även i liturgin för denna dag och återfinns i Missale Upsalense från år 1483 (1484) fol. 121v, i Graduale Triplex, s. 235.

Mot väster

Quis est iste qui venit de (Edom) tinctis vestibus etc? Ysaii LXIII.

Vem är denne, som kommer från Edom i färgade kläder etc? Jesaja 63.

Texten är skadad och här supplerad från BP 34/o. Den är en förkortad version av Vulg., Is. 63:1, som slutar ... vestibus de Bosra. Liksom ovanstående utgör denna text i BP en profetutsaga för Kristi himmelsfärd.

Västra valvkappan, mot söder, David hugger huvudet av Goljat.

Signans te, Criste, Golliam conteret iste.

Denne, som förgör Goljat, skall förebåda dig, Kristus.

Texten (leoninsk hexameter) hämtad ur BP 28/.h. – conteret (futurum) här för den väntade presensformen conterit (såsom i BP).

och mot norr, Simson och lejonet.

Ut vis Sampsonis destrupit ora leonis!

Se, hur Simsons kraft slet sönder lejonets käftar!

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från förlagan BP 28/.h., där den åtföljer en typologisk förebild för Kristus i dödsriket. – destrupit fel för destruxit.

Norra valvkappans svicklar, profeter.

Mot väster

Emitte spiritum tuum et creabuntur. David.

Sänd ut din ande, så skall de skapas. David.

Texten (CAO 2643; AMS 105, 106) är hämtad från BP 35/.p., där den utgör en profetutsaga för pingsten. Den återgår på Vulg., Ps. 103:30, som dock har emittes i stället för emitte (jämför Bibel 2000, Ps. 104:30: Du sänder din ande, då skapas liv).

Mot öster

Spiritus Domini replevit orbem (terrarum e)tc.

Herrens ande har uppfyllt världen etc.

Texten (CAO 4998, 7689; AMS 106) är något skadad och här supplerad efter BP 35/.p., där den liksom ovanstående utgör en profetutsaga för pingsten. Den är en förkortad version av Vulg., Sap. 1:7: Quoniam spiritus Domini replevit orbem terrarum et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis (jämför Bibel 2000, Salomos vishet 1:7: Ja, Herrens ande uppfyller världen, den håller samman allt och uppfattar varje ljud).

❧ TRAVÉ III

VALVET

Östra valvkappan, Jesus uppväcker Lasaros.

Mot norr

Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus.

Herre, om du varit här, skulle min bror inte ha varit död.

Mot söder

Resurget frater (tuus).

Din bror kommer att uppstå.

Texten i det tvåradiga språkbandet är något skadad, men har kunnat suppleras från Vulg., Joh. 11:21, 23 (jämför Bibel 2000, Joh. 11:21–23). Det rör sig om dialogen mellan Lasaros syster Marta och Jesus i samband med Lasaros uppväckande.

Södra valvkappan, mot öster, Abraham och Isak på väg till offret.

Ligna ferens, (Criste), te presignat puer iste.

Den pojke som bär denna ved, förebådar dig, Kristus.

Texten (leoninsk hexameter) är något skadad och supplerad från BP 24/.d., där den förebådar Jesu korsbärande.

och mot väster, Abrahams offer.

Signantem Cristum puerum pater immolat istum.

Fadern offerar denne pojke, som betecknar Kristus.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 25/.p., där den åtföljer en typologisk förebild för Jesu korsfästelse.

I svicklarna, profeter.

Mot öster

Sicut ovis ad occionem ductus est.

Liksom ett får fördes han till slakten.

Texten (CAO 7661), en parafras på Vulg., Isa. 53:7: Sicut ovis ad occisionem ducetur (Liksom ett får skall han föras till slakten), är supplerad från BP 24/.d. där den utgör en profetutsaga för Jesu korsbärande (Matt. 27:31-37; BP 24/.d.). – occionem felaktigt för occisionem ett fel som har övertagits från den närmaste förlagan BP.

Mot väster

Fod(erunt) manus meas et pedes meos.

De genomborrade mina händer och mina fötter.

Texten (Vulg., Ps. 21:17; jämför Bibel 2000, Ps. 22:17) är något skadad och här supplerad från den förmodat närmaste förlagan BP 25/.e. där den utgör en profetutsaga för Kristi korsfästelse (Matt. 27:35).

Västra valvkappan, mot söder, Jesus frestas.

Si filius Dei es, dic ut lapides panes fiunt.

Om du är Guds son, så befall att stenarna skall bli till bröd.

Texten (CAO 2690) är, förutom det här i språkbandet uteslutna ordet isti efter lapides, ett ordagrant citat ur Vulg., Matth. 4:3, ett citat som också förekommer såväl i lectio 2 i BP 10/k som i BPL 14/o, inkorporerat i det centrala motivet där. Denna text jämte texterna till övriga Jesu frestelser finns även i SHS, Cap. XIII. – fiunt för det väntade fiant.

Vade Satane! ... Deum tuum ...

Gå din väg Satan! ... din Gud ...

Texten är svårt skadad, men de bevarade orden tyder på att det här rör sig om ett utdrag ur eller parafras av det sista av Jesu svar i dialogen med djävulen (Vulg., Matth. 4:10): Vade Satana: Scriptum est enim: Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies (Bibel 2000, Matt. 4:10: Gå din väg, Satan. Det står ju skrivet: Herre, din Gud, skall du tillbe, och endast honom skall du dyrka). – Satane för väntat Satana.

Norra valvkappan, Jesus på förklaringsberget.

Ecce Dei natum cernunt (tre)s glorificatum.

Se, de tre ser Guds son i hans härlighet.

Texten är en leoninsk hexameter supplerad från BP 12/m och åtföljer där det centrala bildmotivet. Versen bygger ytterst på Vulg., Matth. 17.

I svicklarna, profeter.

Mot väster

Specioso(s) for(ma) pre filiis hominum.

Skön till sin gestalt framför alla andra människors söner.

Texten (CAO 4989; AMS 17) är skadad och här supplerad från BP 12/m, där den utgör en profetutsaga för Kristi förklaring (Matt. 17:1–9) och är ett ordagrant citat från första raden av Vulg., Ps. 44:3 (jämför Bibel 2000, Ps. 45:3: Skönast är du bland människor). – speciosos för väntat speciosus.

Mot öster

Jherusalem, venit lumen tuum et gloria Domini s(uper te orta est.)

Jerusalem, ditt ljus har kommit och Herrens härlighet har gått upp över dig.

Texten är skadad och här supplerad från BP 12/m, där den liksom närmast föregående utgör en profetutsaga för Kristi förklaring (Matt. 17:1–9), och är en lätt parafrasering av Vulg., Jes. 60:1: Surge, illuminare, Ierusalem, quia venit lumen tuum, et gloria Domini super te orta est (Res dig, stråla, Jerusalem, eftersom ditt ljus har kommit, och Herrens härlighet har gått upp över dig).

MARKIM

Kyrkan uppfördes troligen omkring 1200. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar cirka 1450. Av ett visitationsprotokoll 1865 framgår att målningarna i långhuset vid den tiden var överkalkade, såsom också skedde med vapenhusets något senare. Vapenhusets målningar framtog 1950.¹ Målningar och språkband förekommer endast i vapenhuset.

¶ VAPENHUSET

VÄSTVÄGGEN

Dygder (fragment): Hoppet med Fågel Fenix (alternativt Tron med elden).
(inga synliga språkband)

Kärleken med pelikanen.
(endast fragment som ej kan tydas)

Pellicanus

Pelikanen

I UK 120, s. 8 återges två texter Caritas (Kärleken) och Pellicanus.

Tålamod med lammet.
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

I UK 120, s. 8 återges texten Agnus (Lammet).

Rättvisa med örnen.
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

I UK 120, s. 8 återges texten Aquila (Örnen).

1. Se vidare UK 120, 1966, 1998; SvK IV, 1919; Nilsén 1986.

ORKESTA

Kyrkan uppfördes under 1100-talets senare del. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar på 1460-talet. År 1752–1753 överkalkades målningarna och de som nu åter är synliga framtog 1910.¹

C TRAVÉ III

NORDVÄGGEN

Person med gloria och språkband samt målad valvbärare.

... *nem*

(*Sanc*)tus ... *au* ...

En möjlighet är att här har stått Sanctus Laurentius. Förutom de här återgivna bokstäverna är texten alltför fragmentarisk för att medge någon rimlig förmodan om dess ursprungliga lydelse.

I övrigt inga språkband.

1. Se vidare UK 121, 1966, 1998; SvK IV, 1919; Nilsén, 1986.

RASBO

Kyrkans äldsta delar torde härröra från 1200-talets mitt. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar enligt inskription 1453 (se nedan). Under tiden 1470–1514 byggdes det nuvarande koret, de båda korsarmarna och sakristian. Kyrkans målningar överkalkades 1827, framtogs och konserverades 1925.¹

❧ **TRAVÉ III**

VALVET

Södra valvkappan, mot väster, Sankta Agnes.

Sancta Agnetha

Norra valvkappan, mot väster, Sankta Apollonia

Sancta Appolonia

och mot öster, Sankta Gertrud.

Sancta ...

I språkbandet torde även ha stått namnet Gertrud.

PELARNÄ MELLAN TRAVÉ III OCH IV

Mot norr, aposteln Andreas.

(tomt språkband)

Mot söder, apostel.

(tomt språkband)

❧ **TRAVÉ IV**

VALVET

Södra valvkappan, två änglar.

Mot öster

Sanctus angelus

Helig ängel

Mot väster

Sanctus

Helig

Felvända initiala S.

1. Se vidare UK 53, 1974; Cornell & Wallin 1933.

Norra valvkappan, två änglar.

Mot väster

Sanctus

Helig

Mot öster

Sanctus

Helig

De tre orden ingår i hymnen Te Deum.² Raden Sanctus, sanctus, sanctus och den följande har sitt ursprung i Vulg., Is. 6:3. – Felvända initiala S.

PELARNÄ MELLAN TRAVÉ IV OCH V

Mot söder, apostel.

(tomt språkband)

Aposteln Judas Taddeus.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

❧ TRAVÉ V

VALVET

Västra valvkappan, Ärkestiftets vapen kombinerat med ärkebiskop Jöns Bengtssons, Kristi vapen samt riksvapnet kombinerat med Karl Knuts-sons. Därunder:

Anno Domini M^o:cd^o:liii.

I Herrens år 1453

Karulus rex Suecie

Kung Karl av Sverige

Rhezeliu Mon. Upl., s. 13 avbildar vapensköldarna och återger inskrif-terna sålunda:

Anno domini mcd:liii

Qlippre Iohannis dei gracia archiepiscopi upsal(ens)is.

karulus rex sueciae et norvegie.

I Herrens år 1453

Vapensköld för Jöns, med Guds nåd ärkebiskop i Uppsala

Karl, Sveriges och Norges konung

Qlippre (fel för Clippeus).

2. Se Raby 1959/1961, s. 16 och *Graduale Romanum*, 1979, s. 838.

Inskrifterna finns även återgivna i Peringskiöld, Mon. 1., fol. 139:

Anno domini m^o:cd^o:liii

Clippeus Johannis Dei Gratia Archiepiscopi Upsalensis

Karulus rex Sueciae et Norvegiae.

Norra valvkappan, fågel samt strutsägget.

Fenix comburit ...

Fenix förbränns ...

Läst på äldre foto i ATA. Förmodligen har verbet, med tanke på bildmotivets innehåll, haft passiv form comburitur, och så har det också översatts här.

NORDVÄGGEN

Jesse rot.

... *virgo*

Serubabel

Roboam

Davit rex

Salomon rex

Eliud

Amo(s)

Texten i språkbanden kan med någon säkerhet tydas endast i ovan angivna fall. –Serubabel, det vill säga Zorobabel (Vulg., Matth. 1:12).

SYDVÄGGEN

Mose och den brinnande busken.

Moyses

Apostel.

(tomt språkband)

PELARNÄ MELLAN TRÄVÉ V OCH VI

Aposteln Johannes.

(tomt språkband)

Aposteln Tomas.

(tomt språkband)

☞ TRAVÉ VI

NORDVÄGGEN

Ängel och djävul i strid om människa.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Bildfragment.

(texten i språkbanden är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Nordvästra hörnet, trapphusets väggar

Kristus som örtagårdsmästare.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

SYDVÄGGEN

Skvallret i kyrkan.

The halla swa mikin gamman ok olaat ... rechir ... e hudhen at.

Texten har kunnat suppleras med hjälp av äldre foto i ATA. Jämför UK 53, s. 265.

VÄSTVÄGGEN

Tomas tvivel.

... digitum ...

... ess(e) ...

... a

... a

(T)homas

Den något osäkra läsningen av orden i den övre texten ger vid handen att den ursprungligen möjligen skulle ha kunnat utgöra ett kortare eller längre utdrag ur Vulg., Joh. 20:27, Infer digitum tuum huc, et vide manus meas, ... och ... et noli esse incredulus, sed fidelis (Jämför Bibel 2000, Joh. 20:27, Räck hit ditt finger, här är mina händer;... och ... Tvivla inte, utan tro!). Den undre texten är förutom en tentativ läsning av namnet i den understa raden alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Apostel.

... omnipot ...

Förekomsten av det enda säkert läsbara ordfragmentet ger vid handen att språkbandet skulle kunna innehålla den första artikeln i Credo. Petrus: Credo in deum patrem omnipotentem, creatorem celi et terre (Jag tror på Gud Fader allsmäktig, himlens och jordens skapare).

RASBOKIL

Kyrkan härrör från tiden omkring år 1500. Kalkmålningarna dateras till 1520-talet. De överkalkades så småningom och framtogs åter 1909–1910.¹

C TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, mot norr, Nådestolen

Sancta Trinitatis

Trinitatis fel för Trinitas.

och därunder, evangelisten Johannes.

Sanctus Johannes (apostolus)

Aposteln Sankt Johannes

Det sista ordet kan numera inte läsas, men har kunnat suppleras med hjälp av foto i ATA från 1960.

Mot söder, två änglar med passionssymboler
(tomt språkband)

Förmodligen har till änglarna i valvet inledningen till den senantika hymnen *Te Deum* funnits, uppdelad i de numera tomma språkbanden (se kommentar nedan).

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

samt evangelisten Lukas.
(tomt språkband)

Södra valvkappan, överst, två änglar med passionssymboler.

Mot öster
(tomt språkband)

Mot väster

... *tibi cherubin et seraphin.*

... för dig (förkunnar) Kerubim och Serafim.

De ord som fortfarande går att läsa ingår i den senantika hymnen *Te Deum*² vars inledning lyder *Te Deum laudamus, te Dominum confite-*

1. Se vidare UK 142, 1970; Höök 1993; Nilsén 1986; Cornell & Wallin, I, 1953.

2. Se Raby 1959/1961, s. 16 och *Graduale Romanum*, 1979, s. 838.

mur. Tibi omnes angeli, tibi celi et universe potestates, tibi Iherubim et Seraphim incessabile voce proclamant (*Dig prisar vi, Gud, dig bekänner vi som vår Herre. För dig förkunnar alla änglar, himlarna och alla makter, Kerubim och Serafim oupphörligt*). – Cherubin och Seraphin stavningsvarianter till Cherubim och Serafim.

Därunder, de fyra kyrkofäderna, från öster till väster

Gregorius

... *Gregorius* ...

Hieronymus

(tomt språkband)

Augustinus

... *episcopus*

... biskop

Foto i ATA.

Ambrosius

Sanctus Ambrosius episcopus

Biskopen Sankt Ambrosius

I svicklarna, profeter.

Mot öster

(tomt språkband)

Mot väster

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Västra valvkappan, mot söder, Simson och lejonet.

Samson

Mot norr, Simson och Gazas portar.

Samson

I svicklarna, mot söder, evangelisten Matteus

(inget språkband)

och mot norr, evangelisten Markus.

(Sanct)us Marcus evangelista

Sankt Markus, evangelisten

Norra valvkappan, överst, två änglar med passionssymboler.

Mot väster

Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sebaot.

Helig, helig, helig (är) Herren Gud Sebaot.

Mot öster

Pleni sunt celi et terra magestatatis glori(e) tue.

Himlarna och jorden är fulla av din härlighets majestät.

De ovanstående två raderna utgör fortsättningen av hymnen Te Deum vars inledning återges ovan. Raden Sanctus, sanctus, sanctus och den följande har sitt ursprung i Vulg., Is. 6:3. – Magestatatis fel för maiestatis, enligt förlagan.

I svicklarna, profeter.

(tomma språkband).

NORDVÄGGEN

Jesu stamträd (fragment) i en Jesse rot-liknande utformning.

I tre av språkbanden finns text som är alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

SYDVÄGGEN

Joakims bebådelse? Djur på marken (fragment).

... ple Deus

... Gud

Förutom ordet Deus är texten alltför fragmentarisk för att medge någon rimlig förmodan om dess ursprungliga lydelse.

Mötet i Gyllene porten.

... ntar

Texten är alltför fragmentarisk för att medge någon rimlig förmodan om dess ursprungliga lydelse.

VÄSTVÄGGEN (TRIUMFBÅGEN)

Mot söder, aposteln Petrus.

(textfragment som ej kan tydas)

Mot norr, aposteln Andreas.

(tomt språkband)

C TRAVÉ II

VALVET

Östra valvkappan, överst mot söder, Jesus frestas på templets tinnar.

Tunc assumpsit eum Diabolus in sacram ciuitatem et statuit eum ...

Sedan tog djävulen honom med sig till den heliga staden och ställde honom ...

Texten är ett lätt parafraserat utdrag ur Vulg., Matth. 4:5, Tunc assumpsit eum diabolus in sanctam civitatem, et statuit eum super pinnaculum templi (Sedan tog djävulen honom med sig till den heliga staden och ställde honom högst uppe på tempelmuren). – assumpsit medeltida stavningsvariant till assumpsit; Diabolus medeltida stavningsvariant till Diabolus.

Mot norr, Jesus frestas på ett högt berg och driver bort djävulen.

Iterum asumpsit eum diabolus in montem excelsum (v)aldi et ostendit ei omnia regna mundi ei gloriam (eorum).

Nu tog djävulen honom med sig upp på ett mycket högt berg och visade honom alla riken i världen och deras härlighet.

Texten är något skadad och här supplerad efter förlagan Vulg., Matth. 4:8, Iterum assumpsit eum diabolus in montem excelsum valde: et ostendit ei omnia regna mundi, et gloriam eorum. Jämför även Luk. 4:5. – asumpsit medeltida stavningsvariant till assumpsit; valdi för väntat valde; eum ovanför språkbandet.

I sidofältet, mot söder, Jona uppslukas av valfiskens.

(J)onas glutit(ur) tamen illesus reperitur.

Jona uppslukas, men återfinns likväl oskadd.

Texten, leoninsk hexameter, är något skadad och supplerad efter förlagan BP 27/g., där den åtföljer en typologisk förebild till Kristi gravläggning. – -tur i reperitur under språkbandet.

och mot norr, Jona utspys av valfiskens.

De tumulo, Christe, surgens te denotat iste.

Denne betecknar dig, Kristus, du som uppstiger ur graven.

Texten, leoninsk hexameter, är hämtad från förlagan BP 29/i., där den åtföljer en typologisk förebild till Kristi uppståndelse.

Södra valvkappan, överst, Jesus på förklaringsberget.

Ecce Dei natum cernunt tres glorificatum.

Se, de tre ser Guds son i hans härlighet.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 12/m och bygger på Vulg., Matth. 17.

I sidofältet, mot öster, Abraham och de tre änglarna.

(texten är alltför fragmentarisk och svagt framträdande för att kunna tydas)

och mot väster, De tre männen i den brinnande ugnen.

Po ... isti ... gloria ...

... ära ...

Läst från äldre foto i ATA. Förutom ordet gloria är texten alltför fragmentarisk för att medge någon rimlig förmodan om dess ursprungliga lydelse.

Däremellan, Johannes döparens huvud på ett fat, med text.

Iohanes ...

I svicklarna, profeter.

Mot öster

Malachia ultimo: Orietur vobis timentibus nomen meum sol iusticie.

Malaki sista kap.: För er som fruktar mitt namn skall rättfärdighetens sol gå upp.

Texten är sannolikt närmast hämtad från BP 12/m, där den utgör en profetutsaga för Jesus på förklaringsberget. Den är ett ordagrant citerat utdrag från Vulg., Mal. 4:2.

Mot väster

Splendor eius ut lux erit et cornua in manibus eius.

Hans glans skall vara som ljuset och horn skall finnas i hans händer.

Texten är närmast hämtad från BP 12/m, där den, liksom föregående, utgör en profetutsaga för Jesus på förklaringsberget. Den är, med tillägget et, ett ordagrant citerat utdrag ur Vulg., Hab. 3:4 (jämför Bibel 2000, Hab. 3:4: Glansen är som solens ljus, som fått sina strålar av honom). – Cornua är en traditionell felöversättning från hebreiska till latin.

Västra valvkappan, överst, Joav dödar Abner.

Alloquitur blanda Joab hunc perimitque nephande.

Joav talar insmickrande med honom, men dödar honom skändligen.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 21/.a. – blanda för förväntat blande, vilket krävs av det leoninska rimmet; samma fel i BP.

I sidofältet, mot söder, Ruben vid brunnen.

(Ruben) sublatum puerum timet esse vocatum.

Ruben fruktar att pojken, som är försvunnen, har dödats.

Texten (leoninsk hexameter) är något skadad och här supplerad från BP 30/.k., där den åtföljer en typologisk förebild för kvinnorna vid graven. – vocatum fel för necatum, som det också översätts här.

och mot norr, Bruden söker sin älskade.

Hec vici vota gerit, dum sponsum sedula qu(erit).

Hon uppsänder fromma böner medan hon enträget söker sin brudgum.

Texten (leoninsk hexameter) är något skadad och här supplerad från BP 30/.k., där den, liksom föregående text, åtföljer en typologisk förebild för kvinnorna vid graven. – Vici, omöjligt i sammanhanget, är fel för pia, såsom det också översatts.

Quesivi illum et non inveni. Cant(i)corum.

Jag har sökt honom men ej funnit honom. Höga visan.

Texten, som är ett ordagrant citerat utdrag ur Vulg., Cant. 3:1, är närmast hämtad från BP 30/.k., där den är inkorporerad i en typologisk förebild för kvinnorna vid graven.

Norra valvkappan, överst, Jesu dop.

Dum baptisatur Christus baptisma sacratur.

Då Kristus döps, helgas dopet.

Leoninsk hexameter hämtad från BP 9/i, där den ackompanjerar huvudmotivet.

I sidofältet, mot väster, Spejarna med druvklasen.

Flumine transitur et patria mellis aditur.

Man går över floden och kommer till det honungsflödande landet.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från förlagan BP 9/i, där den åtföljer en typologisk förebild för Jesu dop. Jämför Vulg., Num. 13:28, terram

... quae revera fluit lacte et melle (Bibel 2000, 4 Mos. 13:28: ... det land [som du skickade oss till]. Det flödar verkligen av mjölk och honung). – Flumine här för väntat Flumen, ett grammatiskt fel som dock fortfarande ger korrekt prosodi.

och mot öster, Jesus frestas av djävulen att göra stenar till bröd.

Cristum temptavit Sat(hanas, ut eum) superaret.

Satan frestade Kristus för att besegra honom.

Hexametern är något skadad och här supplerad från BP 10/k, där den ackompanjerar huvudmotivet. Den saknar nu leoninskt rim. Ursprungligen kan textens senare del möjligen ha lytt: Ut eum superavit! (Se hur han besegrade honom!)

I svicklarna, profeter.

Mot väster

Job (XIII): Putasne, mortuus) homo rursum vivat?

Job kap. 14: Tror du, att en död människa kan få liv igen?

Texten är något skadad och här närmast supplerad från BP 11/l, där den utgör en profetutsaga för Lasaros som uppväcks av Jesus. Den är ett ordagrant citat från Vulg., Iob 14:14.

Mot öster

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

NORDVÄGGEN

Överst, från väster mot öster, Elia uppväcker änkans son i Sarefat.

Est vidue natus per Heliam vivificatus.

Detta är änkans son som återupplivades av Elia.

Leoninsk hexameter hämtad från BP 11/l, där den ackompanjerar det typologiska motivet från Gamla testamentet (Vulg., 3 Reg. 17:17–24), som förebådar Jesu uppväckande av den döde Lasaros (Joh. 11:1–44; jämför BP 11/l).

Jesus uppväcker Lasaros.

Per te fit, Criste, redivivus Lasarus iste.

Genom dig, Kristus, förs denne Lasaros åter till livet.

Leoninsk hexameter hämtad från BP 11/l, där den ackompanjerar huvudmotiv.

Elisa uppväcker den sunemitiska kvinnans son.

Per tua dona, Deus, vitam dedit (huic Heliseus).

Tack vare dina gåvor, Gud, kunde Elisha ge honom livet.

Leoninsk hexameter, något skadad och här supplerad från BP 11/l, där den ackompanjerar det typologiska motivet från Gamla testamentet, som förebådar Jesu uppväckande av den döde Lasaros.

Underverk (skymt av predikstolen).

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Därunder, mot väster, intåget i Jerusalem.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Öster om fönstret, Nattvarden (skymd av predikstolen).

SYDVÄGGEN

Jakobs dröm

(Ange)lus est uisus Jac(ob in hoc valde gavisus).

En ängel visade sig och Jakob gladde sig mycket åt detta.

Texten, leoninsk hexameter, är svårt skadad och här supplerad från BP 39/t., där den åtföljer samma bildmotiv som här i kyrkan och är ett typologiskt förebud för De välsignade själarna hos Kristus i himlen.

¶ TRAVÉ III

VALVET

Östra valvkappans sidofält, mot norr, Marie himmelsfärd.

... *teken diner hemelvaart ... dorch den ...*

Foto från 1909 i ATA. Den medellågtyska texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas och medger ingen förmodan om dess ursprungliga lydelse. Dock tycks inte de bevarade orden ge stöd för en tidigare förmodan att motivet föreställer Bebdelsen för Maria.

och mot söder, Pauli himmelsfärd.

Alse ... wolken hemmelvaart sunte Pawel ... och ... van syner perde ... der erden.

Den medellågtyska texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas och medger ingen förmodan om dess ursprungliga lydelse. Dock tycks inte de bevarade orden ge stöd för en tidigare förmodan att motivet föreställer Pauli omvändelse. Jämför Vulg., 2 Cor. 12.

RIALA

Stenkyrkans äldsta delar torde ha uppförts under 1200-talets sista årtionden. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar på 1460-talet eller 1470-talet. Målningarna överkalkades 1749. 1893 framknackades de och restaurerades hårt. 1939 befriades korvalvet från de år 1893 tillkomna övermålningarna.¹

☪ TRAVÉ I

I valvhjässan finns de fyra evangelisternas symboler med tomma språkband samt de fyra kyrkofäderna utan språkband.

ÖSTVÄGGEN

Korsfästelsen.

(tomt språkband)

NORDVÄGGEN

Bebådelsen.

(Mar)ia

Läsningen är ytterst osäker. Där finns ytterligare ett par bokstavsfragment.

1. Se vidare UK 139, 1969, 1991; SvK I, 1950.

RIDDARHOLMSKYRKAN

Kyrkan uppfördes som en del av ett gråmunkekloster, och stod sannolikt färdig vid sekelskiftet 1300. Nuvarande kryssvalv härrör från denna tid, och dessa försågs också med ornamentala målningar. Även väggarna har varit målade, men av dessa målningar finns endast fragment bevarade. På korets väggar har bland annat en apostlaserie funnits. Två av dessa gestalter finns i fragmentariskt skick bevarade bakom altarpupsatsen. Målningarna överkal-kades 1572 och har därefter putsats om flera gånger. I samband med en ny vitlimning 1713 upptäcktes en inskription (se nedan). De medeltida kalkmål-ningarna återupptäcktes och framtogs i samband med restaureringen 1914.¹

På västra väggen återfinns en år 1922 rekonstruerad medeltida inskrift:²

Fordom befans up under hwalfwet med gammal munkstil och röd ferg på sielfwa hwalfmuren effterföljande skriff: Sex fuerunt, sunt, eruntque/ caussae malorum in Suecia. / Proprium commodum. / Latens odium. / Contemtus legum. / Negligentia communis boni. / Favor improvidus in exteros. / Pertinax invidia in suos. (*Till Sveriges olyckor fanns, finns och kommer att finnas sex orsaker: Egennytt. Underliggande hat. Förakt för lagarna. / Försummande av det gemensamma goda. / Ett tanklöst gynnande av utlänningar. / En envis avund mot de egna.*)³

1. Se vidare Olsson, 1922/1974; Lindgren, 1911; *Stockholms kyrkor*, II:1–2, 1928–1937; Marcusson & Norberg 1967.

2. SvK II:2, s. 156–157.

3. Olsson 1922/1974, s. 12; Marcusson & Norberg 1967, s. 99.

RIMBO

Den nuvarande kyrkan uppfördes under senare delen av 1400-talet och försågs redan från början med valv. Kalkmålningar som dateras till omkring 1500 upptäcktes i koret 1903 och restaurerades hårt. Målningarna överkalkades möjligen redan 1645 eller 1755. 1934 rengjordes de.¹

☞ TRAVÉ I

VALVET

*Valvhjässan, fyra änglar.
(tomma språkband)*

Södra valvkappan, två kyrkofäder, Ambrosius och Gregorius, med språkband.

*Santu(s) sanctus Am(brosius)
... Gre(gori)us*

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Norra valvkappan, De övriga två kyrkofäderna, Augustinus och Hieronymus, med språkband och fragment av text som endast delvis kan tydas.

1. Se vidare UK 89, 1970, 1992; SvK V:1, 1956.

(S)anctus ...

... us

Därunder, Marie bebådelse.
(tomma språkband)

I övriga valvkappor återfinns inga språkband.

ÖSTVÄGGEN

Apostelsvit, förmodligen *Credo*, som börjar med Petrus söder om fönstret, redan i norra väggens östra hörn fortsätter med Filippus och avslutas med Johannes, norr om fönstret på östra väggen.²
(tomma språkband)

SÖDRA VÄGGEN

Apostelsviten fortsätter.
(tomma språkband)

Flykten till Egypten.
(tomt språkband)³

I övriga travéer finns inga målningar.

2. För övriga bildmotiv, se Nilsén 1986, s. 126–127.

3. *Ibid.*

ROSLAGSBRO

Kyrkan torde till sina äldsta delar härröra från 1200-talet. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar 1471. Väggarna överkalkades 1752. Dessa målningar framtogs 1929, då även de aldrig överkalkade valvmålningarna rengjordes.¹

☞ TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, Kristi vapen hållet av änglar.

Arma Crissti

Kristi vapen

Dubbel-s är en fonetisk stavningsvariant för enkelt -s; se även nedan.

Södra valvkappan, Kyrkofäderna Augustinus

Sanctus Agustinus

och Ambrosius.

Sanctus Ambrosius

Västra valvkappan, de fyra evangelisterna.

Sanctus Marcus ewangelissta

Sankt Markus, evangelisten

Sanctus Johannes ewang(elissta)

Sankt Johannes, evangelisten

Sanctus Mattheus ewangelissta

Sankt Matteus, evangelisten

Sanctus Lucas ewan(g)elissta

Sankt Lukas, evangelisten

Norra valvkappan, Kyrkofäderna Gregorius

Sanctus Gregorius

och Hieronymus.

Sanctus Iheronimus

1. Se vidare UK 4, 1989; SvK II:1, 1940; Cornell & Wallin 1933, s. 102.

ÖSTVÄGGEN

Apostlar och profeter, troligen Credo.

Överst, norr om fönstret, profet.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Apostel.

(Jacob senior. Qui conceptus est de spiritu sancto, natus ex) Maria virg(ine).

Jakob d.ä.: vilken är avlad av den Helige Ande; född av jungfrun Maria.

Texten är svårt skadad, och har här supplerats efter den Credo-artikel som kan tillskrivas aposteln Jakob d.ä.

Söder om fönstret, profet.

(Qui edificat in celo) ascensionem suam.

Han som bygger sin boning i himlen.

Texten är skadad, och har här supplerats efter det profetspråk som vanligen står som pendang till aposteln Jakob d.y. i Credo. Det är ett ordagrant utdrag ur Vulg., Amos 9:6, Qui aedificat in caelo ascensionem suam, et fasciculum suum super terram fundavit; qui vocat aquas maris, et effundit eas super faciem terrae: Dominus nomen ejus (jämför Bibel 2000, Amos 9:6: Han som bygger sin boning i himlen och reser sitt valv över jorden, som kallar på havets vatten och låter det strömma över jorden – Herren är hans namn).

Apostel.

(tomt språkband)

Därunder, söder om fönstret, apostel.

(tomt språkband)

Profet.

(He)zochiel: Evigilabunt omnes, alii ad vitam ... ad ...

Hesekiel: De skall alla vakna upp, vissa till livet, (andra) till (döden).

Läst från äldre foto i ATA. Profetspråket, som tillskrivits Hesekiel,² tycks snarast ha sitt ursprung i Daniel 12:2: ... evigilabunt, alii in vitam aeternam, et alii in opprobrium ut videant semper (Bibel 2000: ... [de] skall vakna, några till evigt liv, andra till skam och evig fasa). – Hezochiel fel för Hezechiel.

2. Kilström 1952, s. 134.

Apostel.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

SYDVÄGGEN

Väster om fönstret, tre helgon, varav två franciskaner, Ludvig av Toulouse(?).

Sanctus Lodhever ...

Läst från äldre foto i ATA.

och Sankt Bernardinus.

Sanctus Bernardinus

VÄSTVÄGGEN (TRIUMFBÅGEN)

Mot söder, Sankta Dorotea.

Sancta Dorotea

Triumfbågens insida, norra sidan, ängel som leder ung man till kyrkan.

Högra delen av texten:

Til gudhz thiæ ...

Vänstra delen:

Texten innehåller enbart fragment som ej kan tydas. Jämför Knivsta, på s. 166.

Södra sidan, Djävul leder ung man från kyrkan.

Vänstra delen:

Till broder, wi latom oss lida, Wi årkom ey i kyrkione bida.

Högra delen:

Hic ego sum missus cum penna scribere (iussus) tarde venientes.

Härvid har jag skickats befalld att med penna anteckna dem som kommer för sent.

Texten är läst från äldre foto i ATA och supplerad efter motsvarande språkband i Knivsta (se s. 167). – Broder förmodligen fel för bords. Hic här, huc i Knivsta. Jämför texten till motsvarande bildmotiv i Knivsta. Jämför även Clm 3594: Huc ego missus cum penna scribere iussus Absentes non cantantes tarde venientes.³

3. Rauner & Gullath 2008, s. 457; Walther 1959, 8506.

NORDVÄGGEN

Apostlar och profeter, troligen Credo.

Apostel.

Sanctus Petr(us): Cre ...

Texten kan i övrigt ej tydas, men med tanke på de fragment som fortfarande kan skönjas, kan man förmoda att det här rör sig om den första artikeln i Trosbekännelsen: Credo in Deum patrem omnipotentem, creatorem celi et terre (Jag tror på Gud Fader allsmäktig, himmelens och jordens skapare).

Profet.

Dauid: ... ad me ... lius

Med tanke på de fragment som fortfarande kan skönjas, kan man förmoda att det här rör sig om det, som pendang till aposteln Andreas i Credo, vid David förekommande profetspråket. Det är ett ordagrant utdrag ur Vulg., Ps. 2:7, Dominus dixit ad me: filius meus es tu (jämför Bibel 2000, Ps. 2:7: Han sade till mig: "Du är min son, ...").

Apostel.

Sanctus Andreas ...

(och textfragment som ej kan tydas)

Profet.

(textfragment som ej kan tydas)

☞ TRAVÉ II**VALVET**

Valvhjässan, i öster och väster, änglar med pinoredskap samt utdrag ur lovsånger på språkband.

Gloria (in) excelsis Deo

Ära vare Gud i höjden

Et in terra pax ominibus

och frid på jorden till människorna.

Santus Dominus Deus Sabaoth

Helig (är) Herren Gud Sebaot.

Benedictus qui venit.

Välsignad (är) han som kommer.

Texten i de två första språkbanden inleder Gloria-texten.⁴ Dessa två rader används i liturgin och är en något modifierad variant av Vulg., Luc. 2:14: Gloria in altissimis Deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis (jämför Bibel 2000, Lukas 2:14: Ära i höjden åt Gud och på jorden fred åt dem han har utvalt). Översättningen i Bibel 2000 baseras på den grekiska ursprungstexten och flera tolkningar av detta textställe finns; se not till versen där. Översättningen ovan av de två första språkbanden ansluter sig i tillämpliga delar till Anders Piltz översättning i Helander m.fl. 1993/2006, som ligger närmast den latinska ordalydelsen. Gloria-texten sjöngs var gång mässan lästes, utom vid advent och stora fastan. – ominibus stavningsvariant för hominibus.

Texten i det tredje språkbandet är ett utdrag ur hymnen Te Deum och tillika en del av Sanctus-texten i liturgin, dit även det fjärde språkbandets text hör. – Santus fonetisk variant till sanctus.

I söder och norr, profeter.

Mot sydost

Porta hec clausa erit et (non aperietur).

Denna port skall vara stängd och inte öppnas.

Texten är skadad och här supplerad efter BP 1/a, som i sin tur går tillbaka på Vulg., Eze. 44:2, av vilken BP brutit ut en del som profetutsaga för Marie bebådelse.

Mot sydväst

Creavit Dominus novum super terram (femina circumdabit virum).

Herren har skapat något nytt på jorden, en kvinna skall omsluta en man.

Texten är inte fullständig och har supplerats från BP 1/a, där den utgör en profetutsaga för Bebådelsen. Den har sitt ursprung i Vulg., Ier. 31:22 som dock inleds med Quia (jämför Bibel 2000, Jer. 31:22: Herren skapar något nytt på jorden: kvinnan skall värna mannen).

Mot nordväst

Et erit sepultum eius gloriosum.

Och hans grav skall vara ärofull.

Texten är närmast hämtad från BP 27/g, där den utgör en profetutsaga för Kristi gravläggning. Den är ett ordagrant citerat utdrag från Vulg., Is. 11:10. Jämför Bibel 2000, Jes. 11:10, med översättning direkt från hebreiska: ... och platsen där han tronar skall bli ärad. – sepultum fel för sepulchrum.

4. Gloria-texten finns lätt tillgänglig i Helander m.fl. 1993/2006, s. 21 och i *Graduale Romanum* 1979, s. 712. För Te Deum, se Raby 1956/1961, s. 16 och *Graduale Romanum* 1979, s. 714.

Mot nordost

Requies cubabit si(cut leo).

Han skall lägga sig till ro som ett lejon.

Texten är skadad och här supplerad från BP 27/.g., där den liksom föregående, utgör en profetutsaga för Kristi gravläggning. Den är ett parafraserat utdrag ut Vulg., Gen. 49:9. Jämför Bibel 2000, 1 Mos. 49:9, med översättning direkt från hebreiska: Han lägger sig ner och vilar som ett lejon.

Östra valvkappan, mot norr, Sankta Katarina av Alexandria

Sancta Katerina

och mot söder, Sankta Barbara.

Sancta Barbara

Södra valvkappan, Abraham och Isak på väg till offret.

Ligna ferens, Criste, te presignat puer iste.

Den pojke som bär denna ved, förebådar dig, Kristus.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 24/.d., där den ackompanjerar en typologisk förebild för Jesu korsbärande.

Västra valvkappan, mot söder, Sankta Ursula

Sancta Ursula

och mot norr, Sankta Maria Magdalena.

Sancta Maria Magdalena

Norra valvkappan, Abraham offerar Isak.

Signantem Christum puerum pater immolat istum.

Fadern offerar denne pojke, som betecknar Kristus.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 25/.e., där den ackompanjerar en typologisk förebild för Kristi korsfästelse.

SYDVÄGGEN

Stefan stenas.

Sanctus Stephanus

Scen med helgon (fragment).

Sanctus ...

D ... a

D ... a nedanför språkbandet.

NORDVÄGGEN

Bebådelsen för Joakim.

(fragmentarisk text som ej kan tydas)

Marias och Elisabets möte.

(i språkbandet vid Maria finns fragmentarisk text som ej kan tydas)

utanför språkbandet

Beata virgo ...

Den heliga jungfrun ...

Jesu födelse.

Absque dolore paris, virgo (Maria, maris.)

Du, Maria, en mans jungfru, föder utan smärta.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 25/.e., där den ackompanjerar en typologisk förebild för Kristi korsfästelse. Till skillnad från de allra flesta versus i BP är denna ej en hexameter, utan en pentameter.

Livshjulet.
(tomt språkband)

Livshjulet, ofta med den tillhörande leoninska hexametern Regnabo. Regno. Regnavi. Sum sine regno (Jag skall få makt. Jag har makt. Jag har haft makt. Jag är utan makt) tillhör senmedeltidens dödsmotiv och illustrerar hur högmod går före fall.⁵

PELARNÄ MELLAN TRAVÉ II OCH III

Norra sidan, Sankt Klemens.

Sanctus Clemens

⌚ TRAVÉ III

VALVET

Valvhjässan, från nordost och medsols, profeter med språkband.

Omnēs viderunt me, deriserunt me.

Alla såg mig, gjorde narr av mig.

Texten är en lätt parafrasering av en profetutsaga för Törnekröningen i BP 23/.c., som ytterst är ett ordagrant citat från Vulg., Ps. 21:8 (jämför Bibel 2000, Ps. 22:8: Alla som ser mig gör narr av mig). – Viderunt för väntat videntes.

Parata sunt derisoribus iudicia (et mallei percucientium).

För dem som hånar är domarna och pryglarnas klubbor redo.

Texten är svårt skadad och har supplerats efter BP 23/.c., och dess parafras på Vulg., Prov. 19:29, där texten slutar percutientes stultorum corporibus (jämför Bibel 2000, Ordspr. 19:29: Straffet väntar hädaren och prygel dårens rygg). I BP 23/.c. utgör orden en profetutsaga för Jesu törnekröning. – Percucientium medeltida stavningsvariant för percutientium, återgivet så i enlighet med BP.

(Sicut ovis) ad occisionem ductus est.

Liksom ett får fördes han till slakten.

Texten (CAO 7661), en parafras på Vulg., Isa. 53:7: Sicut ovis ad occisionem ducetur (Liksom ett får skall han föras till slakten), är supplerad från BP 24/.d., där den utgör en profetutsaga för Jesu korsbärande (Matt. 27:31–37; jämför BP 24/.d.).

5. För detta motiv, se Melin 2006, s. 75ff.; Walther 1964, s. 48ff. Se även Dahlby 1963/2002, nr 303.

... mitt ... panem ...

Texten är svårt skadad men de fragment som numera går att tyda gör det möjligt att det handlar om en profetutsaga som närmast är hämtad från BP 24/.d., där den, liksom föregående, utgör en profetutsaga för Jesu korsbärande. Den är ett ordagrant citerat utdrag från Vulg., Ier. 11:19. Venite, mittamus lignum in panem eius (Kom låt oss blanda trä i hans bröd). Jämför Bibel 2000, Jer. 11:19, med översättning direkt från hebreiskan: "Låt oss fördärva trädet medan det har sav, ...".

Foderunt manus meas et pedes (meos).

De genomborrade mina händer och (mina) fötter.

Texten motsvarar Vulg., Ps. 21:17; jämför Bibel 2000, Ps. 22:17) och är här närmast hämtad från BP 25/.e., där den utgör en profetutsaga för Kristi korsfästelse (Matt. 27:35).

(Oblatus est) quia ipse uoluit et peccata (nostra portavit).

Han offrades eftersom han själv ville det och han bar våra synder.

Texten är skadad (de två första orden skymda) och här supplerad från BP 25/.p., där den förebådar Korsfästelsen. Den första delen av texten: Oblatus est quia ipse voluit (Han offrades eftersom han själv ville det) är ett direkt citat från Vulg., Is. 53:7, medan de återstående orden troligen kan spåras i Vulg., Is. 53:12: Et ipse peccata multorum tulit (Och han bar själv mångas synder).

Super dolorem volnerum meorum addiderunt.

De har ökat på smärtan från mina sår.

Texten är närmast hämtad från BP 26/.f., där den utgör en profetutsaga för Jesu sidosår. Den är ett ordagrant citerat utdrag ur Vulg., Ps. 68:27. Jämför Bibel 2000, Ps. 69:27, hela versen: Du förföljer ju den du har slagit, ökar plågan för den du har sargat. – Volnerum fonetisk variant för vulnerum.

(Quit) sunt plage iste in me(dio) manuum tuarum?

Vad är det för sår du har i dina handflator?

Texten är närmast hämtad från BP 26/.f., där den, liksom föregående, utgör en profetutsaga för Jesu sidosår. Den är ett ordagrant citerat utdrag ur Vulg., Zach. 13:6. Jämför Bibel 2000, med översättning direkt från hebreiskan av hela versen: Frågar man honom då vad det är för sår han har på kroppen, så svarar han: "Dem fick jag hemma hos mina vänner." – Quit stavningsvariant till quid och har återgivits så i enlighet med förlagan BP.

Östra valvkappan, mot norr, Sankt Leonard

Sanctus Leonardus

och mot söder, Sankt Mikael som själavägare.

Micael

Södra valvkappan, Kains och Abels offer.

Abel Kain

Västra valvkappan, mot söder, Sankt Torkel

Sanctus Torkillus

och mot norr, Sankt Botvid.

Sanctus Botuidus

Norra valvkappan, Brodermordet och Gud förebrår Kain.

Dominus ad Kain: (Ubi est Abel,) frater(tuus)?

Herren sade till Kain: Var är din bror Abel?

Nes(cio, Domine. Numquit custos fratris) mei (sum ego)?

Jag vet inte, Herre, inte skall väl jag ta hand om min bror?

Texten är svårt skadad, men har kunnat suppleras från Floda kyrka, ett verk av Albertus Pictor och hans verkstad, där samma motiv förkommer. Texten (CAO 7804) är med viss modifiering ursprungligen hämtad från Vulg., Gen. 4:9–10: Et ait Dominus ad Cain: Ubi est Abel frater tuus? Qui respondit: Nescio: Num custos fratris mei ego sum? Dixitque ad eum: Qui fecisti? Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra (jämför Bibel 2000, 1 Mos. 9–10: Herren sade till Kain: "Var är din bror Abel?" Han svarade: "Det vet jag inte. Skall jag ta hand om min bror?" Herren sade: "Vad har du gjort? Din brors blod ropar till mig från marken.").

Kain Abel

TRAPPHUSET I NORDVÄSTRA HÖRNET

Norra väggen, mot väster, Sankt Martin delar sin mantel med en tiggare.

Sanctus Martinus

Därunder, Korsbärandet.

(Fert) crucis hic lig(num) Christus reputans sibi dignum.

Här bär Kristus korsets trä och menar att det är värdigt honom.

Texten, leoninsk hexameter, är hämtad från BP 24/.d., där den liksom här i kyrkan ackompanjerar det centrala motivet.

Västra väggen, Sankta Agatas martyrium.

Sancta Ag(ata)

Därunder, Törnekröningen.

Pro nobis, Christe, probrum pateris pie triste.

För vår skull uthärdar du, fromme Kristus, en smärtsam skymf.

Texten, leoninsk hexameter, är hämtad från BP 23/.c., där den liksom här i kyrkan ackompanjerar det centrala motivet.

SYDVÄGGEN

Tiotusen martyrer på Ararats berg.

Decem milia a ...

Tio tusen ...

☞ VAPENHUSET

NORDVÄGGEN

Väster om ingången, Skyddsmantelmadonnan med fragment av inskrift.

*... ta / ... esto ra ... / ... Marie et sa / ... i(n) tempore trib ... /
... domine ihesu / fili dei uno ... / ... obis ... / ... ad d ... /
pat ... re ...*

Textens fragmentariska utseende medger ingen rimlig förmodan om dess ursprungliga lydelse.

Försvunnen inskrift (Rhezeliuss Mon. Upl., s. 46 och F.c.6 s.81):

Anno Domini M^oCD^oLXXI^o pictura fuit incepta: post Dominicam quasimodo geniti terminanda ... Domine Clemens And.⁶ – Domine fel för domino.

I Herrens år 1471 påbörjades denna målning för att avslutas efter söndagen *Quasimodo geniti* ... under kyrkoherde Clemens And.

6. Se även Nilsén 1986, s. 129.

RÖ

Kyrkans äldsta delar uppfördes under senare hälften av 1200-talet. Koret är tillbyggt senare. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar under 1400-talets sista tredjedel. Dessa överkalkades 1747 och togs fram 1950.¹

☞ TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, evangelisterna Markus

S Marcus eva(nge)l(ista)

Sankt Markus evangelisten

och Lukas.

Luca(s e)w(angelista)

Lukas evangelisten

Västra valvkappan, evangelisterna Matteus

S Mat(h)eus

Sankt Matteus

och Johannes.

S Johannes ew(angelista)

Sankt Johannes evangelisten

1. Se vidare UK 148, 1981; SvK V:1, 1956; Nilsén 1986, s. 130.

SIMTUNA

Den äldsta stenkyrkan uppfördes under 1200-talet. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar dels på 1460-talet, dels omkring 1510–1520. Målningarna tycks ha överkalkats i samband med att koret förändrades 1761. Redan 1694 var en vitlimning av kyrkan aktuell, men sockenmännen avböjde. Målningarna framtogs och restaurerades 1954–1955.¹

C TRAVÉ II

VALVET

Norra valvkappan, två figurer varav den ene torde vara kardinalen Hieronymus och den andre en biskop.

... s episcopus

Texten i övriga språkband är alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

C TRAVÉ III

VALVET

Östra valvkappan, två figurer varav den mot söder är ett kvinnligt helgon (fragment).

(texten i språkbanden är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Södra valvkappan, mot öster, Abraham offerar Isak.

(texten i språkbandet är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

mot väster, Mose och den brinnande busken (fragment).

(texten i språkbanden är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

I svicklarna, evangelister.

(tomt språkband)

Västra valvkappan, mot norr, mansgestalt med språkband.

(texten i språkbandet är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Norra valvkappan, mot väster, Simson och lejonet.

Samp ... leon ...

Läsningen av den största delen av texten är osäker. Ordens placering ger dock vid handen att det möjligen skulle kunna röra sig om texten till

1. Se vidare UK 103, 1960; Handlingar i ATA.

motsvarande bildmotiv som, liksom nedanstående citat, återfinns i SHS: Sampson fortissimus dilaceravit leonem (Den mycket dådkraftige Simson sönderslet lejonet).

En annan möjlighet vore att här har funnits delar av den leoninska hexameter som ofta förekommer vid detta motiv: Ut vis Sampsonis destruxit ora leonis (Se, hur Simsons kraft slet sönder lejonets käftar!), eller en prosavariant därav. Versen finns i BP 28/.b. och åtföljer där en typologisk förebild för Kristus i dödsriket. Inga andra tecken på influens från BP finns dock här.

Mot öster, Maria som den apokalyptiska kvinnan.

(Mulier amic)ta sole et luna sub pedibus eius.

En kvinna klädd i solen och med månen under sina fötter.

Inledningen av texten är skadad och här supplerad efter dess ursprung, ett utdrag ur Uppenbarelsboken 12:1. Citatet återfinns också i SHS, Cap. XXXVI.

I svickeln mot väster, evangelisten Lukas
(tomt språkband)

och mot öster, Johannes.
(texten i språkbandet är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

❧ TRAVÉ IV

VALVET

Östra valvkappan, Jesus inför Herodes.
(texten i språkbandet är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Södra valvkappan, överst, Jesus inför Pilatus?
(texten i språkbandet är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Västra valvkappan, Törnekröningen
(texten i språkbanden är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

och Korsfästelsen.

INRI *Vere filius (Dei) erat iste.*
Denne var i sanning Guds son.

Akronymen står för Jesus Nazarenus, Rex Judaeorum (Jesus från Nasaret, judarnas konung), den text som Pilatus lät skriva på ett anslag ovanför Jesus på korset enligt Joh. 19:19. Texten är mycket svårläst, men ger vid handen att det skulle kunna röra sig om de ord som i Vulg., Matth. 27:54 läggs i en vid korsfästelsen närvarande officers mun. Även i Vulg., Marc. 15:39 förekommer denna text i något varierade ordalag, men med samma innebörd: Vere hic homo Filius Dei erat.

Norra valvkappan, nedtagningen från korset.
(texten i språkbandet är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

NORRA SIDOKAPELLET (1490–1510)
(fyra tomma språkband i valvhjässan)

SKUTTUNGE

Kyrkan tycks till sina äldsta delar härröra från 1300-talets början. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar på 1460-talet (se nedan). 1763 överkalkades en del av målningarna och 1788 övriga målningar. 1904 framtoogs ett mindre parti av målningarna på prov, 1965 var målningarna fortfarande överkalkade och först 1987 togs de nu synliga delarna av målningarna fram.¹

C TRAVÉ I

VALVET

På triumfbågens insida mot söder ska tidigare ha funnits en numera försvunnen inskrift återgiven i Peringskiöld (Mon. I, fol. 41): *Anno MCDLX ... depicta est haec ecclesia per andream erikson, domino Laurentio Olavi curato, Johanne et Olavo Baang Curatoribus ... praesentibus in eadem, in honorem Sanctae Trinitatis*² (I Herrens år 146 ... målades denna kyrka av Andreas Erikson till ära för den Heliga Treenigheten, under överinseende av kyrkoherde Lars Olofsson och kyrkvårdarna Johan och Olof Bång).

En lakun i texten, som tydligt angivits av Peringskiöld, gör att man inte kan utgå ifrån att året är 1460, utan att endast decennium kan anges.

C TRAVÉ III

SYDVÄGGEN

Livshjulet.

Regn(abo).

Reg(no).

Re(gnavi).

(Sum sine regno.)

Jag skall få makt. Jag har makt. Jag har haft makt. Jag är utan makt.

*Språkbandens textfragment indikerar att den här återgivna texten är den som ofta förekommer vid detta bildmotiv och den har därför också supplerats därefter. Livshjulet, Ödets eller Lyckans hjul tillhör senmedeltidens dödsmotiv och illustrerar hur högmod går före fall.*³

1. Se vidare UK 115, 1965, 1991.

2. Se även Nilsén 1986, s. 133.

3. För detta motiv, se Melin 2006, s. 75ff.; Walther 1964, s. 48ff. Se även Dahlby 1963/2002, nr 303.

SKÅNELA

Kyrkans äldsta delar torde kunna dateras till tidigast 1160-talet. Kyrkan tillbyggdes sedan i flera omgångar. Omkring 1475 slogs valv i långhuset. Kyrkan uppvisar kalkmålningar från tre olika perioder, 1300-tal, 1400-talets första tredjedel och slutligen sent 1400-tal efter valvslagningen 1475. Det mesta av långhusets målningar synes ha gått förlorade i samband med bränder. Överkalkningar skedde också under 1700-talet. Ett försök att ta fram de överkalkade målningarna företogs 1915, men de överkalkades igen. De nu synliga målningarna togs fram på 1950-talet.¹

☞ TRAVÉ I

TRIBUNBÅGEN

Bebådelsen för Maria, bebådelsen för herdarna.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Frambärandet i templet, Flykten till Egypten och Jesu dop.

TRIUMFBÅGENS INSIDA

Södra väggen under triumfbågen, Andreas med den andra artikeln ur Trosbekännelsen.

(Et in Ihesum) Christum filium eius unicum, dominum nost(rum).

(Jag tror ock) på Jesus Kristus hans enfödde son, vår Herre.

(Under aposteln ytterligare språkband med text som är alltför fragmentarisk för att kunna tydas.)

1. Se vidare UK 164, 1996; SvK IV, 1919; Nilsén 1986, s. 20.

SPÅNGA

Kyrkan härrör till sina äldsta delar troligen från tiden omkring år 1200, men omtalas inte i någon känd urkund förrän år 1300. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar, dels på 1440-talet, dels på 1460-talet. Målningarna överkalkades 1739, frilades åter 1905 och restaurerades hårt. Denna övermålning togs bort vid en restaurering 1953–1955 och målningarna konserverades.¹

C TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, evangelisten Johannes

Johannes

och kyrkofadern Augustinus.

Augustinus

Södra valvkappan, evangelisten Lukas

Lucas

och kyrkofadern Hieronymus.

Hieronimus

Västra valvkappan, evangelisten Markus

Mar(cus)

och kyrkofadern Ambrosius.

(A)mb(ro)sius

Norra valvkappan, evangelisten Matteus

Matheus

och kyrkofadern Gregorius.

Gregorius

1. Se vidare UK 26, 1949; Nisbeth m.fl. 1998; SvK VIII:2, 1959, s. 81–207; Jermsten 2008; Nilsén 1986, s. 20.

SYDVÄGGEN

Den korsfäste Jesus.

INRI

Akronymen står för Jesus Nazareus, Rex Judaeorum (Jesus från Naseret, judarnas konung), den text som Pilatus lät skriva på ett anslag ovanför Jesus på korset, enligt Joh. 19:19.

(fyra språkband med text som är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

omgiven av Ecclesia

Ecclesia

och Synagoga

Mors

Läsningen är osäker. Jämför Cornell & Walllin 1965, s. 46.

samt till vänster om Ecclesia, representanter för den kristna läran.

Ambrosius Augustinus Iheronimus Gregorius

Aposteln Jakob d.ä. (felrestaurerad med svärd).

(Qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus est ex Maria Virgine)

Vilken är avlad av den Helige Ande; född av jungfru Maria.

Språkbandets text är numera alltför fragmentarisk för att kunna tydas, men enligt SvK VIII:2, s. 131, har man då (1959) ännu kunnat läsa den ovan återgivna artikeln ur Trosbekännelsen.

NORDVÄGGEN

Aposteln Mattias med sista raden ur Credo.

Et vitam eternam.

Och ett evigt liv.

❧ TRAVÉ II**VALVET**

Södra valvkappan, Simson och lejonet.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Jona utspys av valfisken.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Västra valvkappan, Kains och Abels offer *och där ovanför* huvud med glorieformat språkband.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Norra valvkappan, Abraham och Isak på väg till offret. Abraham offerar Isak.

(texterna är alltför fragmentariska för att kunna tydas)

NORDVÄGGEN

Jesse rot.

(tomma språkband)

Salomos tempel *och till höger* Arons grönskande stav.

... *m*

Fragment av stående figurer med språkband, förmodligen ur *Credo*-serien.

... *ra*

(texterna är alltför fragmentariska för att kunna tydas)

Enhörningsjakten (fragment).

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

TRIUMFBÅGENS INSIDA

Södra sidan, aposteln Johannes med språkband innehållande rad ur *Credo*.

(Passus s)ub Poncio (Pylato, crucifixus, mortuus et sepultus).

Pinad under Pontius Pilatus, korsfäst, död och begravnen.

Texten är svårt skadad, men har kunnat suppleras efter den gängse lydelsen av denna trosartikel.

STAVBY

Kyrkans äldsta delar kan ha uppförts redan vid mitten av 1200-talet. Efter valvslagning i mitten av 1400-talet tillkom kalkmålningar, troligen på 1490-talet. Så småningom överkalkades dessa. Vid en restaurering 1928–1929 framtogs målningarna. Målningarna i valven är i regel välbevarade, de på väggar är i sämre skick.¹

C TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, mot norr, Nådastolen, omgiven av två änglar.

Mot söder, Marie kröning.

I svicklarna, profeter med tomma språkband.

Södra valvkappans svicklar, profeter med språkband.

Mot öster

(Effundam sup)er vos aquam mundam.

Jag skall bestänka er med rent vatten.

Texten är skadad och supplerad från BP 9/i, där den utgör en profetutsaga för Jesu dop (Matt. 3:13–17). Texten är ursprungligen hämtad från Vulg., Ez. 36:25. Osäkert om profetens namn har funnits med här.

Mot väster

(texten är alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas)

Norra valvkappan, mot väster, bebedelsen för Anna.

(tomt språkband)

och mot öster, Mötet i Gyllene porten.

(tomt språkband)

I svicklarna, profeter med språkband.

Mot väster

... *Dauid*

1. Se vidare UK 85, 1957, 1985; Cornell & Wallin 1933; Nilsén 1986, s. 20.

Mot öster
(tomt språkband)

NORDVÄGGEN

Överst, Bebedelsen
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

och Marias och Elisabets möte.
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Därunder, öster om dörren till sakristian, Arons grönskande stav.
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

ÖSTVÄGGEN

Söder om fönstret, Mikal hjälper David att fly.
(längre text som är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

☞ TRAVÉ II

VALVET

De fyra evangelisterna och de fyra kyrkofäderna.

Östra valvkappan, mot norr

Sanctus Marcus

mot söder

Sanctus Johnnes

Johnnes fel för Johannes.

Södra valvkappan, mot öster

Sanctus Geronimus

mot väster

Sanctus Aggusstinus

Västra valvkappan, mot söder

Sanctus Lucas

mot norr

Sanctus Matheus

Norra valvkappan, mot väster

Sanctus Ambrosius

Mot öster

Sanctus Gregorius

ÖSTVÄGGEN (TRIUMFBÅGEN)

Jesse rot med Jungfru Maria och kung David överst. Namnen från norr till söder.

Abraham

Salmon

Dauid

Sacarias

Jheremias

lob

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas. Även ovanstående namn är delvis svårlästa.

☞ TRAVÉ III

VALVET

Östra valvkappan, mot norr, David hugger huvudet av Goljat.

Signans te Criste Goliam conterit iste.

Denne förgör Goljat i det att han förebådar dig, Kristus.

Texten, leoninsk hexameter, är hämtad ur BP 28/.k., där den åtföljer en typologisk förebild för Kristus i dödsriket. –iste utanför språkbandet.

mot söder, Simson och lejonet.

U(t vis S)ampsonis destruxit ora le(onis)!

Se, hur Simsons kraft slet sönder lejonets käftar!

Texten, leoninsk hexameter, är hämtad från förlagan BP 28/.h., där den liksom ovanstående text ackompanjerar en typologisk förebild för Kristus i dödsriket.

I svicklarna, profeter med språkband.

Mot norr

Sacharas: Eum in sanglie testamenti tui emisisti vinctos.

Sakarja: Genom blodet i ditt vittnesbörd har du befriat de fångslade.

Texten är skadad och förmodligen "försämbättrad". Den har här närmast supplerats från BP 28/.h., där den utgör en profetutsaga för Kristus i dödsriket. Den är ursprungligen ett utdrag från Vulg., Zach. 9:11. Jämför Bibel 2000, Sak. 9:11 med översättning direkt från hebreiska: I kraft av blodsförbundet med dig skall jag släppa dina fångar ur den tomma brunnen. – Sacharas för väntat Sacharias; Eum fel för Tu såsom det också översatts här. Sanglie fel för sanguine.

Mot söder

Osee: *O mors, ero mors tua. Morsus tuus ero, in ferne.*

Hosea: Oh död, jag skall bli din död! Underjord, jag skall förtära dig!

Texten är närmast hämtad från BP 28/.h., där den utgör en profetutsaga för Kristus i dödsriket. Den är ett ordagrant, men omkastat, citerat utdrag ur Vulg., Osee 13:14. Jämför Bibel 2000, Hos. 13:14 med översättning direkt från hebreiska: Död, kom med din pest! Dödsrike, kom med din farsot! – in ferne, det vill säga inferne.

Östra valvkappans svicklar, profeter.
(tomma språkband)

STORKYRKAN (STOCKHOLM)

Kyrkans äldsta delar uppfördes sannolikt på 1200-talet och den har därefter byggts till i omgångar. Kalkmålningarna i tornets första ovanvåning dateras till omkring 1500.¹ De upptäcktes och framtogs 1953.²

☞ TORNET, FÖRSTA OVANVÅNINGEN

NORDVÄGGEN

Korsfästelsen.

I D ... ego dum lego ... fora istis ...
... medan jag läser ...

Sanctus lo(hannes)	Forceps	Clavi	Spongea
Sankt Johannes	Tång	Spikar	Svamp

Vach, qui destruis (templum Dei).

Ve, du som river ner Guds tempel.

Texten är ytterst fragmentarisk och läsningen av första ordet osäker. Mycket tyder dock på att det skulle kunna röra sig om inledningen till den smädelse av Kristus som i Vulg., Matth. 27:40 yttras av en förbipasserande vid korsfästelsen: "Vah, qui destruis templum Dei, et in triduo illud reaedificas: salva temetipsum: si Filius Dei es, descende de cruce" (jämför Bibel 2000: "Du som river ner templet och bygger upp det igen på tre dagar – hjälp dig själv nu, om du är Guds son, och stig ner från korset"). – Vach för väntat Vah.

(Vere Filius Dei) erat iste.

Denne var i sanning Guds son.

Texten är ytterst fragmentarisk, men ger vid handen att det skulle kunna röra sig om de ord som i Vulg., Matth. 27:54 läggs i en vid korsfästelsen närvarande officers mun. Även i Vulg., Marc. 15:39 förekommer denna text i något varierande ordalag, men med samma innebörd: Vere hic homo Filius Dei erat.

(Mater) Christi

Kristi moder

Christi skrivs här i grekisk efterföljd Xpristi.

1. Dateringen gjord av Pia Bengtsson Melin och Herman Bengtsson.

2. Se vidare Roosval 1924–1927 (SvK 17, 24–25); Handlingar i ATA.

... *saluum te fac.*

... fräls dig själv.

Texten är ytterst fragmentarisk, men mycket talar för att den skulle kunna ha sitt ursprung i Vulg., Luc. 23:37 "Si tu es rex Judaeorum, salvum te fac" (jämför Bibel 2000, Luk. 23:37: "Om du är judarnas kung, så hjälp dig själv").

SÅNGA

Kyrkans äldsta delar kan härröra från 1100-talets sista fjärdedel. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar omkring 1470. Målningarna överkalkades 1687, framtogs 1902 och ”påbättrades”. 1949 togs en del av övermålningen bort och de frilagda originalmålningarna konserverades.¹

☞ TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, evangelisterna Matteus

Sanctus Mattheus

och Johannes, representerade av änglar.

Sanctus Johannes

Två änglar med passionssymboler.

Södra valvkappan, kyrkofäderna Augustinus

Sanctus Agustinus

och Ambrosius.

Sanctus Ambrosius

Västra valvkappan, evangelisterna Lukas

Sanctus Lucas

och Markus, representerade av änglar.

Sanctus Marcus

Norra valvkappan, kyrkofäderna Gregorius

Sanctus Gregorius

och Hieronymus.

Sanctus Iheronimus

1. Se vidare UK 61, 1979; SvK VI:1, 1958; Littmarck m.fl. 2012.

ÖSTVÄGGEN

Norr om fönstret, överst, profet
(tomt språkband)

SvK VI:1, s. 318, kunde fortfarande med tvekan läsa Sanctus Malachias propheta (Sankt Malaki profeten).

och aposteln Jakob d.y. med språkband.
(texten är alltför fragmentarisk och svagt framträdande för att kunna ty-
das)

SvK VI:1, s. 319, kunde fortfarande läsa Sanctus iak(obus) minor (Sankt Jakob d.y.).

Söder om fönstret, överst, profeten Joel

(J) Joel: Mors, ero mors ...

Texten är ytterst fragmentarisk, men de kvarstående bokstäverna ger ändå vid handen att det skulle kunna röra sig om det profetspråk som förekommer som pendang till aposteln Thomas i Credo-sviten: Vulg., Osee XIII: O mors, ero mors tua. Morsus tuus ero, inferne. (Hosea: Oh död, jag skall bli din död! Underjord, jag skall förtära dig!)

Texten som här tillskrivs profeten Joel är närmast hämtad från BP 28/h., där den utgör en profetutsaga för Kristus i dödsriket. Den är ett ordagrant, men omkastat, citerat utdrag ur Vulg., Osee 13:14. Jämför Bibel 2000, Hos. 13:14, med översättning direkt från hebreiska: Död, kom med din pest! Dödsrike, kom med din farsot!

och aposteln Judas Taddeus.

Sanctus Iudas

SvK VI:1, s. 319, läser Sanctus Iudas teteus ... det sista ordet kan möjligen vara en variant, Teteus, av tillnamnet Taddeus.

Norr om fönstret, aposteln Andreas

Andreas apostolus

profeten Hezekiel

Esekiel propheta

och aposteln Filippus.

Sanctus Philippus apostolus

Söder om fönstret, profeten Jeremia
(tomt språkband)

SvK VI:1, s. 319, kunde fortfarande läsa Jere(mia proph)eta.

och aposteln Bartolomeus.

Sanctus Barthol(omeu)s

I fönstersmygen, profeten Jesaja

Esaias: (A)spiciunt (h)omines ad me, ... crucifix ...

Esaias: Människorna ser upp till mig ...

Texten, även läst på foto från 1955, är sannolikt en något "försämbättrad" parafra av det profetspråk som förekommer vid profeten Sakarja visavi aposteln Johannes i Credo: Aspicient ad me, omnes qui crucifixerunt (De skall se upp till mig, alla som har korsfäst mig). Texten har sitt ursprung i Vulg., Zach. 12:10: et aspicient ad me omnes qui confixerunt. – Esaias fel för Zacharias, något som kan förklaras med att båda namnen slutar på -ias; Aspiciunt (presens) för väntat futurum; homines för väntat omnes.

och aposteln Johannes

S(an)ct(u)s Johannes evange(list)a

Sankt Johannes evangelisten

SYDVÄGGEN

Övre registret, profeten Amos

Amos ...

Namnet är skrivet med röd initial. De ytterligare bokstäver som är bevarade är alltför fragmentariska för att kunna tydas.

aposteln Jakob d.ä.

Sanctus Iacob maior

Sankt Jakob d.ä.

profeten Sefanja

Zephania

och aposteln Tomas.

S(anctus) Tomas apostolus

Sankt Tomas aposteln

Profeten Daniel

Daniel. Educam uos de simulacris uestris, populus meus.

Daniel. Jag skall föra er ut ur era gravar, mitt folk.

Sannolikt handlar det här om en felrestaurering av det profetspråk som i två versioner används som gammaltestamentlig pendang i Credo-sviten, och som där tillskrivs Daniel eller Sakarja.² Texten har dock sitt ursprung i Vulg., Ez. 37:12: Et educam vos de sepulchris uestris, populus meus, et inducam vos in terram Israel (jämför Bibel 2000, Hes. 37:12: Jag skall öppna era gravar och hämta upp er ur dem, mitt folk, och föra er hem till Israels land). – Simulacris fel för sepulchris, såsom det också översatts ovan.

aposteln Simon

Sanctus Simonis. (Carnis resurr)eccionem

Sankt Simon. De dödas uppståndelse.

Själva Credo-artikeln är fragmentariskt bevarad, och har förmodligen dessutom restaurerats, men de kvarstående bokstäverna ger ändå vid handen att det rör sig om den trosartikel som föregående profetspråk förebådar. – Simonis (genitiv) fel för Simon.

Profet

... omnes ...

Möjligen kan här ha funnits det profetspråk som tillskrivs Micheas och som används som gammaltestamentlig pendang till Matteus i Credo-sviten: Invocabunt omnes nomen Domini et servient ei. Texten har dock sitt ursprung i Vulg., Soph. 3:9: ... ut invocent omnes in nomine Domini, et serviant ei humero uno (jämför Bibel 2000: ... [så att] de alla åkallar Herrens namn och tjänar honom skuldra vid skuldra).

och aposteln Matteus.

Sanctus Matheus

C TRAVÉ II

VALVET

Östra valvkappan, Sankt Erasmus. Martyriet med tarmvridningen.

Sancte Erasme martir Dei preciose, ora pro nobis.

Sankt Erasmus, Guds dyrbara martyr, bed för oss.

2. Kilström 1952, s. 134 och 1958, s. 171.

SYDVÄGGEN

Övre registret, Getsemane.

(Pater mi, si possibile est,) transeat a (me calix iste).

Fader, låt denna bägare gå förbi mig, om det är möjligt.

En del av texten har kunnat läsas på foto i ATA. Detta utsnitt indikerar att det rör sig om ovan angivna text, supplerad ur Vulg., Matth. 26:39.

Översättningen är hämtad från Bibel 2000, Matt. 26:39.

NORDVÄGGEN

Bebådelsen.

Ave gracia plena. Dominus tecum.

Var hälsad du nådefulla! Herren är med dig!

Texten (CAO 1539; AMS 5b, 7bis, 29a, 33b) har sitt ursprung i Vulg., Luc. 1:28, där den liksom i BP 1/a utgör Gabriels replik till Maria vid Bebådelsen (jämför översättningen i Bibel 2000, Luk. 1:28: Var hälsad, du högt benådade!).

☞ TRAVÉ III**VALVET**

Östra valvkappan, mot norr, Sankt Botvid

Sanctus Bohtwidius

och mot söder, Sankt Franciskus.

Sanctus Franziscus

Södra valvkappan, mot öster, Sankt Lars

Sanctus Laurentius

och mot väster, Sankt Stefan.

Sanctus Staffanus

Västra valvkappan, fastspikandet på korset.

Mot söder, Sankt Petrus martyren

(tomt språkband)

och mot norr, Sankt Bernardinus av Siena.

(tomt språkband)

Norra valvkappan, Korsfästelsen.

INRI

Akronymen står för Jesus Nazareus, Rex Judaeorum (Jesus från Naseret, judarnas konung), den text som Pilatus lät skriva på ett anslag ovanför Jesus på korset, enligt Joh. 19:19.

O, uere (filius Dei) erat iste.

Oh, han var i sanning Guds son.

Citatet är hämtat från Matt. 27:54, men också Mark. 15:39 återger i något varierande ordalag, men med samma innebörd, orden som läggs i en vid korsfästelsen närvarande officers mun: "Vere hic homo Filius Dei erat". (Bibel 2000, Mark. 15:39: "Den mannen måste ha varit Guds son.")

Mot väster, Sankt Sigfrid

Sanctus Sigfridus

och mot öster, Sankt Eskil.

Sanctus Eskillus

☞ VAPENHUSET

TUNNVALVET

Öst- och västväggen, med början i norra hörnet, Yttersta domens förebud.

I vapenhuset finns återgivna fjorton förebud till Yttersta domen, som i sin tur får utgöra det femtonde motivet. Språkbanden som ackompanjerar scenerna företeer relativt stora likheter med Petrus Comestors (d. 1179) framställning som innefattar just femton förebud och som inleds med orden: "*Hieronymus autem in annalibus Hebraeorum invenit signa quindecim dierum ante diem iudicii, sed utrum continui futuri sint dies illi, an interpolatim, non expressit.*"³ Denna framställning sägs alltså i sin tur uttryckligen bygga på ett verk av kyrkofadern Hieronymus med ursprung i judisk tradition och uppvisar dessutom mycket stora överensstämmelser med Beda Venerabilis (d. 735) text om förebuden: "*Quindecim signa quindecim dierum ante diem iudicii invenit Hieronymus in annalibus Hebraeorum.*"⁴

Nedan kommer i möjligaste mån den latinska texten att återges så som den bevarats i denna kyrka. Vid varje förebud kommer den relevanta texten hos Petrus Comestor och Beda att citeras som jämförelse, liksom texten i andra kyrkor med samma motivsvit, nämligen Övergran och Sala sockenkyrka. Den sistnämnda kyrkan ligger i Västmanland, men eftersom texten

3. PL 198, cap. CXLI, col. 1611A–B.

4. PL 94, col. 555B–D.

är sällsynt i materialet och också förekommer i Albertus Pictors verk, är den ändå intressant att ta med som jämförelse. Någon förskjutning av profetiornas ordning har som synes skett.⁵ Den översättning av texterna till förebudet som återges nedan är gjord av prof. Dag Norberg.

Nedre registret, norra hörnet, Hieronymus, nedskrivande profetian om de femton förebudet för Yttersta domen.

Iheronimus hec signa ante diem extremum monit uentura.

Hieronymus framhåller, att dessa tecken skola komma före den yttersta dagen.

Jämför text i Övergran, enligt Johan Hammerins inventering 1713 (Uppsala, Landsarkivet L1a:1): Haec sunt XV signa ante diem extremum (Detta är de 15 tecknen, som förebådar den yttersta dagen). Havet stiger upp som en mur. – Monit, det vill säga monet.

Prima die mare in al(tum sur)get quadraginta (die)bu(s).

Den första dagen skall havet resa sig i höjden under fyrtio dagar.

Diebus synes vara märkligt i sammanhanget, då man i stället skulle vänta sig ett höjdmått. Kanske är det en felläsning för cubitis. Jämför text i Övergran, enligt Hammerin: Primum est quod mane (= mare) se erigit XXX arborum (troligen cubitorum för cubitis) (Det första är att havet höjer sig 30 alnar). Jämför text i Sala sockenkyrka: Primum signum ex illis omnibus Singnis omnes de ... (ante diem iudi)cii quod sic mare (surget in terras omnes). (Texten är fragmentariskt bevarad och tentativt supplerad. Ifyllandet vid restaureringen av språkbandens texter är stundom otillfredsställande varför läsningen ofta är osäker, så till exempel här ordet omnes.) Jämför Petrus Comestor (se ovan): Prima die eriget se mare quadraginta cubitis super altitudinem montium stans in loco suo quasi murus. Jämför Beda (se ovan): Prima die eriget se mare in altum quadraginta cubitis, super altitudines montium, et erit quasi murus, et amnes similiter.

Havet drar sig tillbaka.

(Inget språkband)

Jämför Övergran, enligt uppteckningar av Hammerin: Die secunda descendit tantum, at (= ut) vix videri possit. (På den andra dagen sjunker det tillbaka så mycket att det knappast syns.) Jämför Sala sockenkyrka: Secundum signum: De(scendit) mare ... quod vix videtur ab hominibus. (Texten är fragmentariskt bevarad. Efter mare har möjligen stått tantum.)

5. Jämför Lassus 1973.

(Det andra tecknet: Havet sjunker tillbaka ... så att det knappt kan ses av människorna.) Jämför Petrus Comestor: Secunda tantum descendet, ut vix posset videri, och Beda: Secunda die descendet usque ad ima, ita ut summitas eorum vix conspici possit.

Fiskarna kommer upp ur havet.

(... pi)scēs ...
... fiskar ...

Läsningen är osäker. Jämför Övergran, enligt Hammerin: Tertia die, se erigent pisces et beluae maris super fluctus apparentes. (På den tredje dagen skall fiskarna och havsvidundren stiga upp och visa sig ovanför vågorna.) Jämför Sala sockenkyrka: de v ... nto ... beluarum aperencium (su)per ... mare ... vide ... (Texten är endast fragmentariskt bevarad.) Jämför Petrus Comestor: Tertia marinae belluae apparentes super mare, dabunt rugitus usque ad coelum, och Beda: Quarta die pisces et omnes belluae marinae, et congregabuntur super aquas, et dabunt voces et gemitus, quarum significationem nemo scit nisi Deus. Det bör noteras att texten till det tredje förebudet hos Beda ej återfinns hos Comestor eller i någon av de här studerade kyrkorna: Tertia die erunt in aequalitate, sicut ab exordio.

Övre registret, norra hörnet, Jorden och havet torkar ut.

Quarta die aquarum uniuersitas et mare ardebunt.

Den fjärde dagen skall allt vatten och havet brinna.

Jämför Övergran, enligt Hammerin: Quarta die aquarum universitas et mare ardebunt. (På den fjärde dagen skall allt vatten och havet brinna.) Jämför Sala sockenkyrka: Quartum de ardore maris et aque. (Texten är skadad. Läsningen ardore är osäker.) (Det fjärde tecknet är att havet och vattnet brinner.) Jämför Petrus Comestor: quarta ardebit mare, et aquae, och Beda: Quinta die ardebunt ipsae aquae ab ortu suo ad occasum.

Träden svettas blod. Fåglarna samlas på fälten och varken äter eller dricker.

Quinta die plante sudant sanguine(m), tu(n)c (con)gregabu(n)tur o(mn)ia volatilia i(n) ca(m)p(um).

Den femte dagen svettas örterna blod. Då skola alla fåglar församla sig på fältet.

Jämför Övergran, enligt Hammerin: Quinta die, Plantae fundant (= sudant) sangvinem et congregabuntur omnia volatilia. (På den femte dagen svettas örterna blod, och alla fåglar skall församla sig.) Här har Hammerin

felaktigt skrivit fundant (må utgjuta) i stället för sudant (svettas) som det otvivelaktigt står i språkbandet. Jämför Sala sockenkyrka: Quintum de arborum et herbarum sudore sanguineo et congregacione volucrum gemencium in campis. (Det femte tecknet är att träden och örterna svettas blod och att klagande fåglar samlas på fälten.) Jämför Petrus Comestor: quinta herbae et arbores dabunt rorem sanguineum, och Beda: Sexta die omnes herbae, et arbores sanguineum rorem dabunt.

Husen störtar samman och brinner.

Sexta die castra ruent et ab sole flamme ignee surgent.

Den sjätte dagen skola borgarna störta samman och från solen skola eldslågor stiga upp.

Jämför Övergran, enligt Hammerin: Sexta die, Coeli (= castra) ruent, et ab oriente solis flammae igneae surgent. (På den sjätte dagen skall borgarna störta samman och eldslågor höja sig från den uppgående solen.) Även här har Hammerin misstagit sig och skrivit coeli där det i språkbandet fortfarande tydligt kan läsas castra. Jämför Sala sockenkyrka: Sextum de ... r previo igni ... (ulti)mo. (Texten är endast fragmentariskt bevarad och består totalt av tre rader. Efter ordet de har man förmodligen

kunnat läsa castris ruentibus.) Jämför Petrus Comestor: sexta ruent aedificia, och Beda: Septima die omnia aedificia destruentur.

Stenar regnar från himlen.
(inget språkband)

Jämför Övergran, enligt Hammerin: Septima die, Petrae conjunctae (= conjunctae) scindantur (= scindentur) in partes. (På den sjunde dagen skall de sammanfogade klipporna rämna i stycken.) Jämför Sala sockenkyrka: (Se)ptimum de collisione. Pe(tre) ad invicem colligantur. (Det sjunde tecknet om sammanstötningen. Klipporna skall stöta samman.) (Texten är skadad. – colligantur för väntat collidentur, såsom det också översatts.) Jämför Petrus Comestor: septima petrae ad invicem collidentur, och Beda: Octava die debellabunt petrae adinvicem, et unaquaeque in tres partes se dividet, et unaquaeque pars collidet adversus alteram.

Västra väggen, nedre registret, södra hörnet
(utplånat bildmotiv)

Octena die, causat terre motum (ma)gnum et genera(l)em.

Den åttonde dagen förorsakar stor och allmän jordbävning.

Jämför Övergran, enligt Hammerin: Octava die, Causat terrae motum magnum et generalem. (Den åttonde dagen förorsakar stor och allmän jordbävning.) Jämför Sala sockenkyrka: Octavum de metuendo universalis motu terre quoad pullve(re) petr ... trare. (Det åttonde tecknet är att en hotfull och allomfattande jordbävning gör allt till stoft ...) (Texten är endast fragmentariskt bevarad och omöjlig att säkert tolka i sin helhet. Jämför Petrus Comestor: octava fiet generalis terrae motus, och Beda: Nona die erit terrae motus, qualis non fuit ab initio mundi.

Människorna som sökt skydd undan stenregnet, kommer ut ur sina hålor.
(inget språkband)

Jämför Övergran, enligt Hammerin: Nona die, Exibunt de cavernis valde amentes, prae timore non loquentes. (På den nionde dagen skall människorna gå ut ur sina hålor, helt från sina sinnen och förstummade av fruktan.) En omkastning mellan dag nio och tio har uppenbarligen skett jämfört med Sala sockenkyrka och Comestor. Jämför Sala sockenkyrka: Decimum: Exibunt homines de cavernis. (Det tionde tecknet: Människorna skall komma ut ur sina hålor.) Jämför Petrus Comestor: decima exhibunt homines de cavernis, et ibunt velut amentes, nec poterunt mutuo loqui. Beda anger detta förebud som det elfte: Undecima die homines exhibunt de cavernis suis, et current quasi amentes, nec poterit alter respondere alteri.

Jordytan slätas ut. Höjder och dalar försvinner.

Decima die, terra equabitur et col(les in pul)verem (redigentur).

Den tionde dagen skall jorden utjämnas och bergen förvandlas till stoft.

Jämför Övergran, enligt Hammerin: Decima die, Terra aeqvabitur et colles in pulveres redigentur. (På den tionde dagen skall jorden utjämnas och bergen förvandlas till stoft.). En omkastning av ordningen mellan dag nio och tio har uppenbarligen skett jämfört med Sala sockenkyrka och Comestor. Jämför Sala sockenkyrka: Nonum: Equabitur terra et omnes montes in pulverem redientur. (Det nionde tecknet: Jorden kommer att utjämnas och alla berg förvandlas till stoft.) Jämför Petrus Comestor: nona aequabitur terra, och Beda: Decima die omnes colles et valles in planitiem convertentur, et erit aequalitas terrae. – redientur fonetisk stavning för redigentur.

De döda kommer upp ur sina gravar.

Undecima die sepulcra mortuorum patebunt et eorundem ossa ad res(ur)ge(n)du(m) desup(er) sta(bunt).

Den elfte dagen skola de dödas gravar öppna sig och deras ben ligga uppe till uppståndelsen.

Jämför Övergran, enligt Hammerin: Undecima die, Sepulcra mortuorum patebunt eorundemque ossa ad resurgendum desuper stabunt. (På den elfte dagen skall de dödas gravar öppna sig och deras ben vara beredda till att uppstå.) Jämför Sala sockenkyrka: (U)ndecimum: Surgunt ossas mortuorum. (Det elfte tecknet: De dödas ben stiger upp.) (Ossas felaktigt för ossa.) Jämför Petrus Comestor: undecima surgent ossa mortuorum, et stabunt super sepulcra, och Beda, som anger detta förebud som det trettonde: Decima tertia die congregabuntur ossa defunctorum, et exsurgent usque ad sepulcrum.

Övre registret, södra hörnet, Stjärnorna faller från himlen.

Duodecima die stelle de cela cadent (d)eleta ... igneas comas exse spargent.

Den tolfte dagen skola stjärnorna gå under och falla från himlen. De skola sprida eldkvastar efter sig.

Jämför Övergran, enligt Hammerin: Duodecima die, cadent stellae coelestia sideraque. (På den tolfte dagen skall himlens stjärnor och stjärnbilder falla.) Jämför Sala sockenkyrka: Dodecimum ... cadunt (ste)lle et ... ruunt in ima. (Det tolfte tecknet ... stjärnorna faller och ... störtar mot avgrunden.) Jämför Petrus Comestor: Duodecima cadent stellae, och

Beda: Duodecima die cadent stellae et signa de coelo. – Cela fel för celo; deleta attraktionsfel för delete; exse, det vill säga ex se.

Allt levande dör.

*Tredesima die non dum mortui morientur ut cum mortuis
resurrecturi disponentur.*

Den trettonde dagen skola de dö, som ej ännu äro döda, för att de skola
uppstå och ställa upp sig tillsammans med de döda.

*Jämför Övergran, enligt Hammerin: Tredecimo die, Morientur omnes,
ut cum mortuis resurgerent. (På den trettonde dagen skall alla dö, för att
uppstå tillsammans med de döda.) Jämför Sala sockenkyrka: Signum
tredecimum: Mori(entur) uiuentes ut cum mortuis resurgent. (Det
trettonde tecknet: De levande skall dö för att uppstå med de döda.) Jämför
Petrus Comestor: tredecima morientur viventes, ut cum mortuis resur-
gant, och Beda: Decima quarta die omnes homines morientur, ut simul
resurgant cum mortuis.*

Jord och himmel brinner.

*Decima quarta die ardebit terra cu(m) celo et fiet celu(m) novu(m)
et terra nova par(ite)r cristallo.*

Den fjortonde dagen skall jorden brinna jämte himlen och det skall bli en ny
himmel och en ny jord likt kristall.

*Jämför Övergran, enligt Hammerin: Die XIV° Ardebit coelum et terra
et fiet coelum novum. (På den fjortonde dagen skall himmel och jord
brinna och det skall bli en ny himmel.) Jämför Sala sockenkyrka: (X)III:
Ard(ebunt) et celum et terra ad inuicem. (Det fjortonde tecknet: Både
himlen och jorden skall brinna ömsesidigt.) Jämför Petrus Comestor: Quar-
tadecima ardebit coelum, et terra, och Beda: Decima quinta die ardebit
terra usque ad inferni novissima, et post erit dies iudicii.*

Yttersta domen.

*Quinta decima die angeli tuba canent, exinde mortui omnes ad
iudicium resurgent.*

På den femtonde dagen skall änglar blåsa i trumpet och så skall alla döda
uppstå för att dömas.

*Jämför Petrus Comestor: quintadecima fiet coelum novum, et terra nova,
et resurgent omnes.*

SÖDERBY-KARL

Kyrkan byggdes omkring 1300 eller kort därefter och försågs med valv sannolikt kring 1400-talets mitt. Kalkmålningar tillkom under 1490-talets slut, ej senare än 1503. Valvens målningar har aldrig varit överkalkade till skillnad från väggarnas, som till stor del förstörts genom vitlimning 1748. 1910 konserverades alla målningar efter att även väggmålningarna framtagits.¹

C TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, apostlarna Mattias och Petrus med sista respektive första rader ur *Credo*

Carnis resurrectionem et vitam eternam. Mathias. Am(en).

De dödas uppståndelse och ett evigt liv. Mattias Amen.

*Förste artikel seig oss saa Sanctus Petrus. Credo in deum patrem
omnipotentem, creatorem celi et terre,*

Första artikeln säg oss så Sankt Petrus. Jag tror på Gud Fader allsmäktig,
himmelens och jordens skapare,

Dubbelvokalen -aa i saa har nästan utseendet av -ai.

samt ytterligare två apostlar.

*Sanctus Andreas. Et in Ihesum (Christum) filium eius unicum,
dominus nostrum,*

Sankt Andreas. Och på Jesus Kristus, hans enfödde son, vår Herre,

Dominus fel för dominum.

*Tercium visar Sanctus Johan(nes). Qui conceptus est de spiritu
sancto, natus ex Maria virgine.*

Den tredje (artikeln) visar Sankt Johannes. Vilken är avlad av den Helige
Ande, född av jungfrun Maria.

Läsningen av inledningen är osäker.

Två narratörer med språkband innehållande namn på dödssynder och rader ur Fader vår på svenska.²

(C)ontra iram. Ok forlaat oss vaara synder som vi ok forlatom.

Mot vreden. Och förlåt oss våra synder liksom vi ock förlåta.

1. Se vidare UK 114, 1964, 1982; SvK V:2, 1961.

2. Kilström 1958, s. 184–185.

Contra luxuriam. Ok leedh oss ey i (frestelse).

Mot vällevnaden. Och inled oss icke i frestelse.

Södra valvkappan, två narratorer

Amen

Contra invidiam. aaff ondho.

Mot avunden. (Utan fräls oss) från ondo.

Se nedan Philippus språkband för de två orden som förväntas före aaff ondho: Wtan frælsa os(s).

och därunder, fyra apostlar.

Sanctus Jacobus maior. Passus sub Poncio Pylato, crucifixus, mortuus et sepultus.

Sankt Jakob d.ä. Pinad under Pontius Pilatus, korsfäst, död och begravnen.

Thomas. Descendit ad infernum.

Tomas. Nederstigen till dödsriket.

Bartholomeus. Die tertia die resurrexit a mortuis,

Bartolomeus. På tredje dagen uppstånden igen ifrån de döda.

Ordet die har omotiverat upprepats.

Philippus. Ascendit ad celos, sedet ad dextram Dei patris omnipotentis. Wtan frælsa os(s).

Filippus. Uppstigen till himmelen, sittande på Gud Fader allsmäktigs högra sida.

Se ovan för de två förväntade orden efter Wtan frælsa os(s): aaff ondho.

I svicklarna

Et benedictus fructus ventris tui

Och välsignad din livsfrukt.

Ovanstående rad hör till bönen Ave Maria vars övriga text återges i norra valvkappan.

Ihesus Christus AMEN

Bokstävernans ordning förefaller något nyckfull.

Västra valvkappan, David hugger huvudet av Goljat samt Simson och lejonet.

Samson

Två narratörer.

Contra superbiam. Fadher vaar som är i himblom, hælga vari thit namn.

Mot högmodet. Fader vår som är i himlen. Helgat vare ditt namn.³

Contra auariciam. Tilkome thit ryke.

Mot girigheten. Tillkomme ditt rike.

Norra valvkappan, två narratörer och fyra apostlar.

Contr(a acediam). Varde (din) vili sua i jord(en)e som i him(blom).

Mot lättjan. Ske din vilja så på jorden som i himlen.

Contra gulam. Giff oss i dag vaart dagligi broot.

Mot frosseri. Giv oss idag vårt dagliga bröd.

Ordet broot står ovanför språkbandet. Läsningen av ordet före är osäker.

Matheus. (Inde) ven(turus) est (iu)dicare vivos (et) mortuos.

Matteus. Därifrån igenkommande till att döma levande och döda.

Iacobus minor. Credo in spiritum sanctum.

Jakob d.y. Jag tror på den Helige Ande.

3. För sammanställningen mellan Fader vår och de sju dödssynderna, *ibid.*, s. 177ff.

(San)c(tus) Simon. (S)anctam ecclesiam catholicam, sanctorum communionem.

Sankt Simon. En helig allmännelig kyrka, de heligas samfund.

Ordens inbördes ordning är nyckfull.

Iudas. Remissionem peccatorum

Judas. Syndernas förlåtelse

Två narratorer med rader ur bönen *Ave Maria*.

Ad beatam virginem: Ave Maria, gracia plen(a),

Dominus tecum et benedicta tu in mulieribus.

Till den heliga jungfrun: Var hälsad Maria, du nådefulla,

Herren är med dig och välsignad är du bland kvinnor.

Texten (CAO 1539; AMS 5b, 7bis, 29a, 33b), den centrala bönen till Maria, är, med namnet inskjutet, hämtad från Vulg., Luc. 1:28, där den liksom i BP 1/a utgör Gabriels replik till Maria vid Bebådelsen.

NORDVÄGGEN

Ängel. Fragment av Bebådelsen.

(Ave gracia) ple(na).

Var hälsad, Maria, du nådefulla.

Texten är ytterst fragmentarisk och här supplerad från Vulg., Luc. 1:28. Se ovan.

❧ TRAVÉ II

VALVET

Valvhjässan, åtta tillbedjande änglar.

(tomma språkband)

Östra valvkappan, Gideon med fällen.

Dominus tecum, virorum (f)ortissime!

Herren är med dig, du den tappreste bland män!

Texten är sannolikt närmast hämtad från BP 1/a, där den är inkorporerad i en typologisk förebild till Bebådelsen. Den är ett ordagrant utdrag ur Vulg., Iud. 6:12 (Bibel 2000, Dom. 6:12, med översättning direkt från hebreiska: Herren är med dig, tappre krigare!)

Södra valvkappan, kyrkofäderna Ambrosius

Mediolanum sanctus episcopus Ambrosius

Sankt Ambrosius, biskop av Milano

Mediolanum för väntat Mediolanensis.

och Augustinus

Yponesis Agustinus episcopus

Augustinus, biskop av Hippo

samt två av Jesu anfäder.

Naason Aminadab

Norra valvkappan, kyrkofäderna Hieronymus och Gregorius

Sanctus (le)ronimus cardinalis presbyter

Sankt Hieronimus, kardinal

Egregius pagine Sacre papa Gregorius

Påven Gregorius, framstående i bibeltolkning

samt i svicklarna, två av Jesu anfäder.

Aram Booz

❧ TRAVÉ III

VALVET

Östra valvkappan, Jona utspys av valfisksen.

Versus: De tumulo Christe surgens te denotat Jo(n)e.

Vers: Jona betecknar dig, Kristus, du som uppstiger ur graven.

Texten är en leoninsk hexameter hämtad från BP 29/i., där den åtföljer en typologisk förebild för Kristi uppståndelse. – Jone för väntat iste som det står i förlagan, och som man kan förvänta av rimmet.

Eva frestas av ormen, som förbannas av Gud.

Versus: Vipera vim perdit sine vi pariente puella.

Vers: Ormen förlorar sin kraft då en flicka föder oskadd.

Texten, leoninsk hexameter, är hämtad från BP 1/a, där den åtföljer en typologisk förebild för Bebudelsen.

Södra valvkappan, evangelisterna Lukas

Sanctus Lucas

och Markus

Sanctus Marcus

samt bokstäverna l (i) och n (u) skrivna med minuskler.

Norra valvkappan, evangelisterna Matteus

Sanctus Matheus

och Johannes.

Sanctus Johannes

¶ TRAVÉ IV

VALVET

Västra valvkappan, Själen mottar det eviga livets krona, Jakobs dröm.

Versus: *Angelus est visus Jacob in hoc valde gavisus.*

Vers: En ängel visade sig och Jakob gladde sig mycket åt detta.

Texten, leoninsk hexameter, är hämtad från BP 39/.t., där den ackompanjerar en typologisk förebild för de välsignade själar hos Kristus i himlen.

TEGELSMORA

Kyrkan uppfördes i ett sammanhang under 1400-talets andra hälft, troligen i brytningen mellan tredje och fjärde fjärdedelen. Kalkmålningar tillkom 1504, enligt en nu försvunnen inskrift som skall ha funnits på norra väggen mitt emot kyrkdörren (se nedan). I samband med en valvombyggnad 1859 överkalkades målningarna, men de finns indirekt bevarade i form av teckningar av Nils Månsson Mandelgren från samma år.¹

☞ TRAVÉ III

NORDVÄGGEN

Försvunnen inskrift återgiven i Rhezelius Mon. Upl., s. 74: *Anno Domini millesimo quingentesimo quarto, depicta est ecclesia ista ad honorem Dei omnipotentis et gloriose virginis Mariae et Sanctorum martyrium Erasmi, Olavi, Martini. Sit Deo laus. Curatus Petris Johanis, Pictor Ericus Östenson.*²

Martyrium för väntat martyrum; Petris för väntat Petrus.

I Herrens år 1504 målades denna kyrka till ära för Gud den allsmäktige och den ärofulla jungfru Maria och de heliga martyrerna Erasmus, Olof och Martin. Gud ske pris. Kyrkoherde Per Johansson, målare Erik Östensson.

1. UK 129, 1967; Nilsén 1986; Mandelgren 1862.

2. Se även Nilsén 1986, s. 143.

TENSTA

Kyrkans äldsta delar torde ha uppförts vid mitten av 1200-talet eller under dess tredje fjärdedel. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar 1437, enligt signering, vidare under 1400-talets senare del och i vapenhuset i början av 1500-talet. På 1700-talet överkalkades dessa. Målningarna i koret framtogs åter 1894 och i övriga kyrkan 1919–1920.¹

C TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, evangelisten Johannes.

Sanctus Iohannes

Södra valvkappan, överst, evangelisten Lukas

Sanctuus Lucas

Påfallande är här skrivningen sanctuus, och nedan Gregorius och Augustinus. Förmodligen har man uppfattat -us-förkortningen enbart som ett s.

och vid sidorna, mot öster kyrkofadern Gregorius

Sanctus Gregorius

och mot väster, kyrkofadern Augustinus.

Sanctus Augustinus

Västra valvkappan, evangelisten Matteus.

Sanctus Matheus

Norra valvkappan, evangelisten Markus

Sanctus Marcus

och vid sidorna, mot väster, kyrkofadern Hieronymus

Sanctus Iheronimus

och mot öster, kyrkofadern Ambrosius.

Sanctus Ambrosius

1. Se vidare UK 42, 1951, 1970; UK 42B, 1994; Harlin & Norström 2002; Cornell & Wallin 1933; Nilsén 1986; Handlingar i ATA.

SYDVÄGGEN

Nedre registret, från öster till väster
Sankt Paulus (ej i Credo-sviten)

Sanctus Paulus

Sankta Birgitta

Sancta Birgitta

Sankt Johannes med rad ur Credo

Sanctus Johannes. Passus sub Poncio.

Sankt Johannes. Pinad under Pontius (Pilatus).

Inskrift

*Anno Domini m^oc^od^oxxxvii pictus erat corus iste
(in honorem Ihesu Christi et ejus gloriose matris Marie)
per manus I(o)hannis Rosenrod ipso auxiliante
qui fecit mundum ex nichillo.²*

I Herrens år 1437 målades detta kor
till ära för Jesus Kristus och hans ärofulla moder Maria
av Johannes Rosenrod med hjälp av Honom som skapade jorden utifrån intet.

VÄSTVÄGGEN (TRIUMFBÅGEN)

Mot norr, Sankt Erik

Sanctus Ericus rex

NORDVÄGGEN

Överst, Yttersta domen med apostlarna

Venite benedicti patris mei.

Kom ni, min faders välsignade.

*Numera syns endast delar av texterna, men dessa har kunnat suppleras
med hjälp av äldre foto i ATA. Texten (CAO 5350) är hämtad från Vulg.,
Matth. 25:34.*

Ite maledicti in ignem eternam.

Gå bort, ni förbannade, till den eviga elden.

2. Peringskiöld återger inskriften i Mon. 1, fol. 68: *Anno domini MCDXXXVII pictus erat corus iste / in honorem ihesu christi et eius gloriose matris Marie / per manus Iohannis Rosenrod ipso auxiliante qui fecit mundum ex nichilo*. Se även UK 42, s. 53; Nilsén 1986, s. 144.

Texten parafraserar Vulg., Matth. 25:41: Discedite a me maledicti in ignem aeternum (jämför Bibel 2000, Matt. 25:41: Gå bort från mig, ni förbannade, till den eviga eld som väntar ...). – eternam fel för eternum.

Därunder

Venit hora quando mortui audient vocem filii Dei et audientes vivent.

Den stund kommer, då de döda skall höra Guds sons röst och de som hör den skall få liv.

Texten är, förutom en kort inskjuten sats och ordet audientes i stället för qui audierint med samma innebörd, ett ordagrant citat från Vulg., Joh. 5:25.

och Sankt Petrus med första raden ur Trosbekännelsen.

Sanctus Petrus

Credo in Deum patrem omnipotentem creatorem celi et terre.

Sankt Petrus

Jag tror på Gud Fader allsmäktig, himmelens och jordens skapare.

vid hans fötter, Bengt Jönsson Oxenstierna med sin vapensköld.

Från väster till öster, helgon.

Sankt Lars

Sanctus Laurencius

Sankta Dorotea

Sancta Dorotea

Sankta Katarina av Alexandria

Sancta Katerina

Sankta Barbara

Sancta Barbara

Sankta Margareta

Sancta Margareta

Sankt Olof

Sanctus Olaus rex

Den helige kung Olof

☞ TRAVÉ II

ÖSTVÄGGEN (TRIUMFBÅGEN)

Mot norr, Sankt David abboten.

Sancte Dauit

Sancte för väntat sanctus. Möjligen har man här använt sig av den svenska formen, jämför Sankte Per.

Mot söder, Sankt Tomas med rad ur Credo.

Sanctus Thomas. Descendit ad inferna.

Sankt Tomas. Nederstigen till dödsriket.

SYDVÄGGEN (SENT 1400-TAL)

Överst, mot öster, Gideon med fällen.

(texten är alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas)

Väster om fönstret, Jesse rot.

Abraham Esaias Isach Iacob (Jer)emias Osee Sacarias Iob Daniele

NORDVÄGGEN

Väster om fönstret, Bebdelsen.

Ave gracia plena. Dominus (tecum).

Fiat michi secundum verbum tuum.

Var hälsad du nådefulla. Herren är med dig.

Må det ske med mig som du har sagt.

Texten (CAO 1539; AMS 5b, 7bis, 29a, 33b) är identisk med Vulg., Luc. 1:28 och 1:38 och återfinns även delvis i BP1/a, inkorporerat i det centrala motivet.

Öster om fönstret, Sankt Matteus med sista raden ur Credo.

Sanctus Matheus. Et vitam eternam. Amen.

Sankt Matteus. Och ett evigt liv. Amen.

☞ TRAVÉ III

SYDVÄGGEN

Från öster till väster, Sankt Jakob d.y. med rad ur Credo.

Iacobus minor. Tercia die resurexit a mortuis.

Jakob d.y. På den tredje dagen uppstånden igen ifrån de döda.

Resurexit medeltida stavningsvariant till resurrexit.

Livshjulet.

Regnabo. Regno. Regnavi. Sum sine regno.

Jag skall få makt. Jag har makt. Jag har haft makt. Jag är utan makt.

Texten är den ofta förekommande texten vid motsvarande motiv i andra kyrkor runt om i Uppland. De fyra språkbanden, som tillsammans utgör en leoninsk hexameter, är placerade runt hjulet för att med ord illustrera skeendet. Livshjulet, Ödets eller Lyckans hjul tillhör senmedeltidens döds-motiv och illustrerar hur högmod går före fall.³

Skvallret i kyrkan.

(imiterad text)

NORDVÄGGEN

Väster om fönstret, Korsbärandet.

(texten därunder är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Öster om fönstret, Judas Taddeus med rad ur Credo.

Sanctus Iudas. Carnis resurexio.

Sankt Judas. De dödas uppståndelse.

Resurexio fonetisk stavning för resurrectio.

Därunder, Korsfästelsen samt Nedtagandet från korset.

... semper ... peres ... abet ... vobiscum me no(n) semper...

Texten i språkbandet ovanför är endast fragmentariskt bevarad och troligen "försämbättrad" och kan därför endast delvis tydas. Mycket talar för att det här är fråga om det textställe som återfinns i Vulg., Matth. 26:11: Nam semper pauperes habetis vobiscum: me autem non semper habetis (jämför Bibel 2000, Matt. 26:11: De fattiga har ni alltid hos er, men mig har ni inte alltid) och något varierat i Joh. 12:8.

Under fönstret, tretton apostlar, den trettonde Paulus.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

PELARNÄ MELLAN TRAVÉ III OCH IV

Mot söder, aposteln Filippus med dubbelkors och rad ur Credo.

Inde venturus est iudicare.

Därför igenkommande till att döma.

3. För detta motiv, se Melin 2006, s. 75ff.; Walther 1964, s. 48ff. Se även Dahlby 1963/2002, nr 303.

Vid aposteln's huvud syns även ad celo Kan ha tillhört annan numera ej synlig apostel, till exempel Jakob d.y. Ascendit in celos... (Uppstigen till himlen).

Mot norr, aposteln Simon med rad ur Credo.

Re(miss)ion(em) pecc(atorum).

Syndernas förlåtelse.

☞ TRAVÉ IV

VALVET

Östra valvkappan, mot norr, Sankt Antonius

Sanctus Antonius

och mot söder, Sankt Stefan.

Sanctus Steffanus

Södra valvkappan, mot öster, Sankta Apollonia

Sancta Apolonia

och mot väster, Sankta Gertrud.

Sancta Gertrud

VÄSTVÄGGEN

Från söder till norr, Sankt Bartolomeus med rad ur Credo.

*Sanctus Bartolomeus. (Spiritus) sanctum, sanctam ecclesiam
katholicam.*

Sankt Bartolomeus. Den Helige Ande, en helig allmänlig kyrka.

Sankta Birgitta och Sankta Katarina på pilgrimsfärd.

Sancta Birgita

Sankt Mattias med rad ur Credo.

Sanctus Mathias San(ctorum com)munio(nem).

Sankt Mattias. De heligas samfund.

☞ VAPENHUSET (TIDIGT 1500-TAL) – NORDTRAVÉN

VALVET

Östra valvkappan, Sankta Katarina av Alexandria.

Sancta Chaterina

Södra valvkappan, Jungfru Maria med Jesusbarnet.

... *Maria Ihesus* ...

Möjligen kan man urskilja ovan återgivna namn, men texten är mycket otydlig och fragmentarisk.

Västra valvkappan, Sankta Barbara.

Sancta Barbara

Norra valvkappan, Kristus med världsklotet.

Ihesus nasarenius rex iudeorum

Jesus från Nasaret, judarnas konung

Texten motsvarar den text som Pilatus lät skriva på ett anslag ovanför Jesus på korset, enligt Joh. 19:19.

NORDVÄGGEN

Väster om dörren, Sankt Olof.

(tomt språkband)

❧ VAPENHUSET (TIDIGT 1500-TAL) – SYDTRAVÉN

VALVET

Östra valvkappan, Ynglingen i livsträdet.

Iak är en man saa baal med sølv ok gøl. Iak haver alla verild i vaal.

För den tentativa läsningen av ordet verild svarar Roger Andersson.

Vid döden:

Du bre ut peningar ok gul. Du tenker intet paa dödsens stund.

Vid djävulen:

Ego sum bonus homo / omnes pictores mali scriptores sunt.

Jag är en god människa / alla målare är klena skrivare.

Språkbandet har ej räckt till för texten.

Västra valvkappan, Sko-Ella.

Vid djävulen:

Du scal faa løna som der tax är thina.

Tax, det vill säga tags.

Vid kvinnan:

Tak kæra son før goda skor.

ÖSTVÄGGEN

Den frommes och den världsliges bön.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

SYDVÄGGEN

Öster om dörren, Rättvisan i allegorisk gestalt.

Nolite condemnare et non condemnabimini.

Döm inte, så skall ni inte bli dömda.

Texten är ett ordagrant utdrag ur Vulg., Luc. 6:37 (och översatt enligt Bibel 2000, Luk. 6:37).

TIERP

Kyrkans äldsta delar torde härröra från 1200-talets senare del eller tiden omkring 1300. Efter valvslagning 1430–1460 tillkom kalkmålningar omkring 1470. Dessa överkalkades på 1700-talet och framknackades 1915.¹

TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, *mot norr*, evangelisten Matteus

Sanctus Matheus

och mot söder, evangelisten Johannes (båda representerade av änglar med språkband).

Sanctus Iohannes

Södra valvkappan, *mot öster*, kyrkofadern Ambrosius

Sanctus Ambrosius

och mot väster, kyrkofadern Augustinus.

Sanctus Augustinus

Västra valvkappan, *mot söder*, evangelisten Markus

Sanctus Marchus

och mot norr, evangelisten Lukas (båda representerade av änglar med språkband).

San(c)tus Lucas

Norra valvkappan, *mot väster*, kyrkofadern Gregorius

Sanctus Gregorius

och mot öster, kyrkofadern Hieronymus

Sanctus Iheronimus

1. Se vidare UK 93, 1958; Mossberg m.fl., 1993; Nilsén 1986; Cornell & Wallin 1933.

SYDVÄGGEN

Överst mot väster, Förbön. Maria inför Kristus som Smärtoman (fragment). (texten är alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas)

Därunder med början i östra hörnet, Credo-serie med apostlar och tillhörande profeter.²

Joel. Effundam de spiritu meo super omnem carnem.

Joel. Jag skall utgjuta min ande över alla.

Texten är närmast ett ordagrant utdrag ur Vulg., Acta Ap. 2:17, som går tillbaka på Joel 2:28 (Jämför Bibel 2000, Joel 2:28: Det skall komma en tid då jag utgjuter min ande över alla).

Bartholomeus. Credo in Spiritum sanctum.

Bartolomeus. Jag tror på den helige Ande.

Michea. Invoca(bunt) omnes nomen Dei et se(rvient ei).

Mika. Alla skall de åkalla Herrens namn och tjäna honom.

Liksom profetspråket till Joel är detta använt som typologisk pendang till en apostel med rad ur Credo.³ Texten har dock inte sitt ursprung hos Michea, utan sannolikt i Vulg., Soph. 3:9: ... ut invocent omnes in nomine Domini, et serviant ei humero uno. (Jämför Bibel 2000, Sef. 3:9: ... (så att) de alla åkallar Herrens namn och tjänar honom skuldra vid skuldra.) – Dei för väntat Domini.

Matheus. Sanct(am Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem).

Matteus. En helig allmännelig kyrka, de heligas samfund.

M(a)la(chi)as. Deponet ...

Malaki.

Texten är ytterst fragmentarisk, men det ord som fortfarande kan skönjas ger vid handen att det skulle kunna röra sig om den ofta förekommande gammaltestamentliga pendangen till Simons Credo-artikel: Deponet Dominus omnes iniquitates nostras (Herren skall avlägsna våra orättvisor). Den har sannolikt sitt ursprung i Vulg., Mich. 7:19 även om den tillskrivs Malaki.

2. Kilström 1952, s. 133ff.

3. *Ibid.*, s. 134.

Apostel (möjligen Simon).

... orum

Texten är ytterst fragmentarisk och läsningen osäker, men de få bokstäver som fortfarande kan skönjas och den konsekvent utförda framställningen av sviten i denna kyrka ger vid handen att det skulle kunna röra sig om denne apostel och den artikel i Credo som ofta sammanställs med ovanstående profetspråk: Remissionem peccatorum (Syndernas förlåtelse).

Daniel

... am vos de s ...

Texten är ytterst fragmentarisk och läsningen osäker, men de få bokstäver som fortfarande kan skönjas ger vid handen att det skulle kunna röra sig om det ofta förekommande profetspråket för Daniel visavi Judas i Trosbekännelsen: Educam vos de sepulchris vestris popule meus. Texten har dock ej sitt ursprung i Daniels bok, utan i Vulg., Ez. 37:12 Et educam vos de sepulchris vestris, populus meus, et inducam vos in terram Israel (jämför Bibel 2000, Hes. 37:12: Jag skall öppna era gravar och hämta upp er ur dem, mitt folk, och föra er hem till Israels land).

Apostel (möjligen Judas Taddeus).

... is ...

Texten är ytterst fragmentarisk och läsningen osäker, men de få bokstäver som fortfarande kan skönjas och den konsekvent utförda framställningen av sviten i denna kyrka ger vid handen att det skulle kunna röra sig om den artikel i Credo: Carnis resurrectionem (De dödas uppståndelse), som ofta sammanställs med ovanstående profetspråk.

Profeten Hesekiel.

Evigilabunt omnes alii (ad vitam, alii ad mortem)

De skall alla vakna upp, vissa till livet, andra till döden.

Texten är skadad och här supplerad efter det profetspråk som tillskrivits Hesekiel,⁴ och som ofta åtföljer aposteln Mattias artikel i Credo. Profetian tycks dock snarast ha sitt ursprung i Daniel 12:2: ... evigilabunt, alii in vitam aeternam, et alii in opprobrium ut videant semper (Bibel 2000, Dan. 12:2:... [de] skall vakna, några till evigt liv, andra till skam och evig fasa).

Mattias Et vitam eternam. Amen.

Mattias. Och ett evigt liv. Amen.

4. Ibid.

NORDVÄGGEN

Överst, Enhörningsjakten

(fyra tomma språkband, i det nedersta finns fragment av text som är alltför svagt framträdande för att kunna tydas)

därunder, serie av apostlar och profeter med texter ur *Credo*, med början på triumfbågen.

(texterna är alltför fragmentariska för att kunna tydas)

PELARN OCH BÅGEN MELLAN TRAVÉ I OCH II

Mot norr, profeten Jeremia.

Jeremias propheta ...

(texten är i övrigt alltför svagt framträdande för att kunna tydas)

Mot söder, Sankt Paulus.

Sanctus Paulus

TRAVÉ II**NORDVÄGGEN**

Jesse rot.

(fragment av tomma språkband)

TRIUMFBÅGEN MELLAN TRAVÉ II OCH III

Mot söder, Sankt Benediktus.

Sanctus Benedictus

TRAVÉ III**SYDVÄGGEN**

Väster om fönstret

(tomt språkband)

TOLFTA

Kyrkans äldsta delar (långhus och sakristia) torde ha uppförts i början av 1300-talet. Mot slutet av 1400-talet tillbyggdes ett vapenhus. Efter valvslagning, troligen i slutet av 1400-talet, tillkom i början av 1500-talet kalkmålningar. Valvens målningar har aldrig överkalkats men däremot väggarnas, vilket skedde 1802. På 1880-talet gjordes en restaurering varvid dessa målningar kalkerades av, ytorna putsades och motiven målades på nytt. 1947 företogs en rengöring och konservering.¹

C TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, överst, profet
(tomt språkband)

mot norr, Sankta Apollonia
(tomt språkband)

mot söder, profet
(tomt språkband)

Södra valvkappan, mot väster, Kristus som uppstånden?
(tomt språkband)

Östra svickeln, den romerske poeten Lucanus.

Lucanus poeta

Lucanus (39–65), född i Cordoba, släkting till Seneca. Författare bland annat till hjältedikten Pharsalia, som behandlar striden mellan Caesar och Pompejus. En stark anknytning till den medeltida bildningskanon markeras genom denna förekomst av avbildningar av romerska poeter (se nedan). Förmodligen har detta sin grund i kopplingen till Uppsala domkyrka, som ägde jord i socknen.

Västra svickeln, profet?
(tomt språkband)

Västra valvkappan, mot söder, profet
(tomt språkband)

1. Se vidare UK 46, 1975; *Antikvarisk tidskrift för Sverige*, 1822, s. 13–14; Nilsén 1986, s. 148, not 164, s. 232.

mot norr, profet

Jeremias propheta

Texten är svagt framträdande och svår att läsa.

Norra valvkappan, överst, profet.

Malachias propheta

Läsningen av namnet är osäker.

I svickeln, mot väster, den senromerske författaren Macrobius.

Macrobius philosophus

Macrobius, född omkring 400 e.Kr., kanske mest känd för sitt verk Saturnalia, som bland annat diskuterar Vergilius.

och mot öster, satirdiktaren Juvenalis från tidig romersk kejsartid.

Iuuenalis poeta

Juvenalis (omkring 60–omkring 135) bördig från Latium, känd för sina satirer som angriper det moraliska förfallet i Rom.

ÖSTVÄGGEN

Norr om fönstret, bebådelsen för Joakim

(An)na – (de)o gracia – concipiet et pariet.

Anna skall – lovad vare Gud – bli havande och föda.

Texten är skadad och tentativt supplerad. Den har sitt ursprung i legenden om Anna och Joakim, Marias föräldrar, som finns återgiven bland annat i Vita Christi ex Euangeliis et scriptoribus orthodoxis av Ludolphus Saxo (1534).

och Marie bebådelse.

... dicta

Fragment ovanför språkbanden. En möjlig text i sammanhanget skulle kunna vara Vulg., Luc. 1:28: Benedicta tu in mulieribus. Texterna i språkbanden är alltför svagt framträdande för att kunna tydas, men skulle kunna antas vara de vid detta motiv gängse citaten från Luc. 1:28f.: Ave gracia plena, Dominus tecum och Marias svar: Ecce ancilla Domini! Fiat michi secundum verbum tuum.

Söder om fönstret, bebådelsen för Anna

... *sum ... (in) conspectu Domini.*

... jag är ... i Herrens åsyn.

Texten är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas.

och Marias och Elisabets möte.

(texten är alltför svagt framträdande för att kunna tydas)

SYDVÄGGEN

Johannes döparen.

Johannes baptista

NORDVÄGGEN

Överst, Jungfru Maria och enhörningen. Ärkeängeln Gabriel som jägare.

... *rcu* ...

Möjligen har här stått någon form av ordet arcus (båge) indikerande Gabriels roll som jägare.

(tomt språkband)

Hundarna *Spes*, (Hopp) *Fides* (Tro) och

Caritas

Kärlek

därunder mot väster, Den heliga släkten (språkband med fragment, det andra språkbandet tomt).

Joachim u Anne; Cleophas u Anne; Ismeria; Elisabeth; Zacharias

Maria Salome; Seruacius; Salome u Anne; Eliud u E(mere)ncia

Iudas Tadeus; Maria Cleophe

Johannes euangelista; Zebedeus

Joseph lustus

Motivet efter Jacob de Voragine, Legenda Aurea.² I de språkband som nu endast uppvisar fragmentarisk skrift torde övriga medlemmar i släkten ha varit angivna.

2. För detta motiv, se Pegelow 2006, s. 115; Dahlby 1963/2002, s. 65.

och mot öster, Joakim vägras offra i templet.

Joachim confusus recessit.

Näpst drog sig Joakim tillbaka.

Indignum est, ioachim, te Deo offerre.

Det är inte värdigt att du, Joakim, offerar till Gud.

Texten har innehållsmässigt sitt ursprung i legenden om Anna och Joakim, Marias föräldrar, som finns återgiven bland annat i Vita Christi ex Evangelii et scriptoribus orthodoxis av Ludolphus Saxo (1534).

Därunder, mot väster, aposteln Bartolomeus

... B ...

mot öster, Marie födelse.

Sterilis ... infecunda ... Mariam.

Texten är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att medge någon förmodan om dess ursprungliga lydelse, men bör ha sitt ursprung i legenden om Maria och hennes föräldrar (se ovan). Innebörden torde framgå av de få bevarade orden, nämligen att Anna trots att hon var ofruktbar ändå födde Maria.

❧ TRAVÉ II

VALVET

Östra valvkappan, Fyra profeter.

Överst, mot norr

In omni loco oculi Domini contemplantur bonos et malos.

Herrens blick når överallt, den följer goda och onda.

Utöver en omkastning av de två sista substantiverade adjektiven är texten ett ordagrant citat av Vulg., Prov. 15:3. Översättning enligt Bibel 2000, Ordsp. 15:3, förutom de båda sista substantiverade adjektiven.

mot söder

Cuncta que fiunt, adducet Deus in iudicium.

Allt som sker skall Gud ta med i bedömningen.

Texten är ett ordagrant citat av Vulg., Eccl. 12:14. (jämför Bibel 2000, Pred. 12:14: Ja, för varje gärning skall Gud kräva räkenkap ...).

därunder, mot norr

Subditus esto Domino et ora eum.

Var underställd Herren och be till honom.

Texten är ett ordagrant citat av Vulg., Ps. 36:7 (jämför Bibel 2000, Ps. 37:7).

mot söder

Del(e)ctare in Domino et dabit tibi petitiones cord(i)s tui.

Ha din glädje i Herren, så skall han ge dig vad ditt hjärta begär.

Texten är ett ordagrant citat av Vulg., Ps. 36:4 (jämför Bibel 2000, Ps. 37:4).

Södra valvkappan, överst, Simson och lejonet.

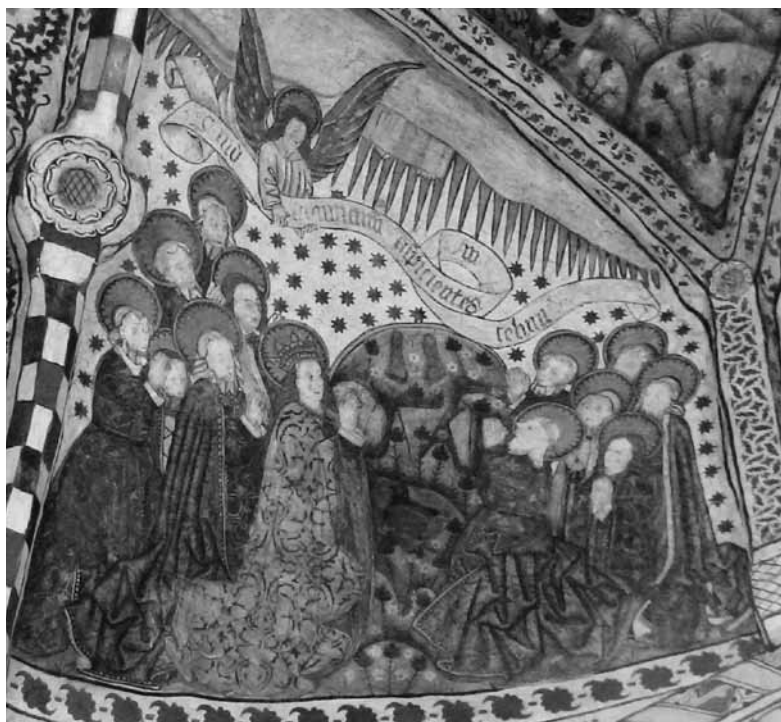
Samson mille preualuit nec timuit leones.

Simson var starkare än tusen och fruktade ej lejon.

därunder, mot öster, Kristi himmelsfärd.

Quid admiramini aspicientes in celum?

Varför ser ni så undrande mot himlen?

Denna text synes närmast vara hämtad från Missale Upsalense: Viri Galilei, quid admiramini aspicientes in celum alleluia. Quemadmodum vidistis eum ascendentem in celum, ita veniet, alleluia, alleluia, alleluia (fol. 121r col. 1) (CAO 5854, 7904; AMS 102a,b). Texten har sitt ursprung i Vulg., Acta Ap. 1:11, som i sin helhet lyder: Viri Galilaei, quid statis aspicientes in caelum? Hic Iesus, qui assumptus est a vobis in caelum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in caelum (Bibel 2000, Apg. 1:11: "Galileer", sade de, "varför står ni och ser mot himlen? Denne Jesus som har blivit upptagen från er till himlen skall komma tillbaka just så som ni har sett honom fara upp till himlen").

Denna text återfinns i SHS och liturgiska handböcker i något olika utformning. I SHS, Cap. XXXIII till motivet Kristi himmelsfärd: Viri Galilei, quid statis aspicientes in celum. Hic Iesus, qui assumptus est a vobis in celum, sic veniet, ut vidistis eum. I Breviarium Upsalense under rubriken In vigilia ascensionis Domini (fol. n 8v col. 2): Viri Galylei, quid aspicitis in celum? Hic Ihesus, qui assumptus est a vobis in celum, sic veniet, alleluia (fol. O 2r col. 1) (CAO 5458). I samma breviarium: Viri Galilei, quid aspicitis in celum? Hic Ihesus, qui assumptus est a vobis in celum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in celum (fol. o 2r col. 2).

mot väster, Pingstundret.

Orantib(us) apostolis repente venit super eos spiritus sanctus.

Medan apostlarna bad kom plötsligt den Helige Ande över dem.

Texten synes ha sitt ursprung i Apostlagärningarna, bland annat i Vulg., Acta Ap. 19:6: Et cum imposuisset illis manus Paulus, venit Spiritus Sanctus super eos, et loquebantur linguis, et prophetabant och Acta Ap. 2:2: Et factus est repente de caelo sonus, tamquam advenientis spiritus vehementis, et replevit totam domum ubi erant sedentes.

Svickeln mot öst, profet

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

mot väst, profet

(tomt språkband).

Västra valvkappan, fyra profeter.

Överst, mot söder

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

därunder

Corona sapiencie timor Domini.

Vishetens segerkrans är fruktan för Herren.

Texten är ett ordagrant utdrag ur Vulg., Eccl. 1:22 (jämför Bibel 2000, Jesus Syraks vishet 1:18).

Mot norr

Deus protector est omnium in se veritate sperantium in.

Gud är ett skydd för alla som i sanning hoppas på honom.

Texten är ett parafraserande sammandrag av Vulg., Ps. 17:31: Deus meus, impolluta via ejus; eloquia Domini igne examinata; protector est omnium sperantium in se (jämför Bibel 2000, Ps. 18:31). – överflödigt in som förmodligen tillkommit vid restaurering.

därunder

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Norra valvkappan, överst, Smärtomannen.

... qua ... corditer red ... homo.

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas och medger ingen rimlig förmodan om dess ursprungliga lydelse.

Därunder mot väster, Nådstolen med Gud och den Helige Ande framställda som gamla män.

(texten är alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas)

samt Marie kröning med Treenigheten.

Mater iuncta Dei filio et patri in deitate sociata.

Modern har anslutit sig till Guds son och förbundit sig med Fadern i gudomligheten.

I svickeln mot väst, profet.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

mot öst, profet.

... deum et vos ...

... Gud och er ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas och medger ingen rimlig förmodan om dess ursprungliga lydelse.

SYDVÄGGEN

Överst, Delila klipper Simsons hår.

Dalida decepit Samsonem.

Delila svek Simson.

Därunder, mot väster, Sankt Erasmus.

Sanctus Erasmus martir

Sankt Erasmus martyren

NORDVÄGGEN

Jesse rot.

Eliud Maria v(irgo)

Manasse

Text finns endast bevarad i ett fåtal språkband.

☞ TRAVÉ III**VALVET**

Valvhjässan, änglar med språkband.

Timeas Dominum Deum tuum et mandata eius custodi(as).

Du skall frukta Herren din Gud och följa hans bud.

Texten är ett lätt parafraserande utdrag ur Vulg., Deut. 6:2 (jämför Bibel 2000, 5 Mos. 6:2).

Firmamentum est Dominus timentibus eum.

För dem som fruktar honom är Herren grundvalen.

Texten är ett ordagrant utdrag ur Vulg., Ps. 24:14 (jämför Bibel 2000, Ps. 25:14 med översättning direkt från hebreiska).

Beatus vir qui timet Dominum.

Lycklig den som fruktar Herren.

Texten är ett ordagrant utdrag ur Vulg., Ps. 111:1 (jämför Bibel 2000, Ps. 112:1).

Qui timet Deum nihil ne(gligit).

Den som fruktar Gud försummar inget.

Texten är ett ordagrant utdrag ur Vulg. Eccl., 7:19 (jämför Bibel 2000, Pred. 7:19, med översättning direkt från hebreiska).

Timete Deum et recedite a malo.

Frukta Gud och fly det onda.

Texten är ett lätt parafraserande utdrag ur Vulg., Prov. 3:7 (jämför Bibel 2000, Ordspr. 3:7).

Oculi Domini super (metu)entes eum

Herrens ögon vakar över dem som fruktar honom.

Texten är, förutom ett inledande ecce, ett ordagrant utdrag ur Vulg., Ps. 32:18 (jämför Bibel 2000, Ps. 33:18).

(Servi)te Domino in timore.

Tjäna Herren i fruktan.

Texten är ett ordagrant utdrag ur Vulg., Ps. 2:11 (jämför Bibel 2000, Ps. 2:11).

Östra valvkappan, två profeter.

(texterna är alltför fragmentariska för att kunna tydas)

Södra valvkappan, mot öster, David återvänder med Goljats huvud.

Virtute divina David prostravit lapide Goliam gigantem.

Med gudomlig dådkraft fällde David jätten Goljat med en sten.

mot väster, Marie sju smärtor.

Över Marias huvud:

Gladiu ... atur ... Symeon prophetavit.

Svärdet ... Simeon förutspådde.

Texten är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas, men de bevarade orden tyder på att den har sitt ursprung i Vulg., Luc. 2:34 där Simeon uttalar en profetia över Jesus.

På lansarna, från vänster till höger:

Corporis ... racio ...

Kroppens ...

Texten är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas.

Spinee coronacio

Törnekröningen

Spinee fel för spinea.

Verecundacio nudita(tis).

Skam över nakenheten.

Verecundacio för väntat verecundia.

... *dax* ...

Derehiccio discipulorum

Lärjungarnas svek

Derehiccio fonetisk stavning för derelictio.

Tradicio prodiciosa

Det förrädiska överlämnandet

I svicklarna, två profeter

mot öster

... *osue* ... *d* ...

Förmodligen avses profeten Josua.

mot väster

(tomt språkband)

Västra valvkappan, två profeter.

mot söder

**Non te justifies ante Deum, (quoniam) agnito(r cordis ipse
est: et penes regem noli velle videri sapiens.)**

Du må ej rättfärdiga dig inför Gud, eftersom han känner ditt hjärta: och hos
Konungen skall du ej vilja tyckas vis.

*Texten är ett ordagrant utdrag, oklart dock hur långt, ur Vulg., Eccl. 7:5
(jämför Bibel 2000, Pred. 7:5 med översättning direkt från hebreiska).*

mot norr

... *senes intelli* ...

... gamla män förstår ...

Texten är svårt skadad, men mycket talar för att det här handlar om följande text ur Vulg., Iob 32:9: Non sunt longaevi sapientes, nec senes intelligunt iudicium. (Översättning enligt Bibel 2000, Job 32:9: Det är inte de som levt längst som är visast, inte bara de gamla vet vad som är rätt.)

Norra valvkappan, mot väster, Sankta Katarina av Vadstena.

Lux orta iuste nuncians (solum) paternum, Sueciam.

Ett ljus har uppstigit som med rätta förkunnar att Sverige är vårt fosterland.

Exulta Sion filia choris iuncta celestibus!

Jubla dotter Sion tillsammans med de himmelska körerna!

*De två språkbandens texter (avfattade på rytmisk vers), sannolikt restaure-
rade, utgörs av utdrag ur Birger Gregerssons Birgitta-officium. Den första
texten är hämtad från Antifon XIV: Lux orta iuste nuncians rectis corde
leticiam, cuius splendor illuminat solum paternum, Sueciam, där inled-
ningen är hämtad från Vulg., Ps. 96:11, som dock uppvisar iusto i stället
för iuste. Det andra språkbandet hämtar sin text från Antifon XV: Exulta
Sion filia choris iuncta celestibus psallens tubis ductilibus, chorizans
inter lilia, choris iuncta celestibus, vars inledande ord torde ha sitt ur-
sprung i Vulg., Zach. 9:9.³*

*Den första språkbandstexten, som den framstår i kyrkan, är till synes
syntaktiskt ofullständig. Den kan egentligen inte förstås utan sammanhang-
et i den ursprungliga texten i Birgitta-officiet, men med ett underförstått est
till orta kan ändå en syntaktiskt nöjaktig enhet bildas och genom suppling
av ordet solum från officiet avlägsnas kongruensfelet.*

Mot öster, Sankta Birgitta.

(de övre texterna är alltför fragmentariska för att kunna tydas)

Gaude, Birgitta filia, canticum tibi debetur glorie.

Gläd dig, dotter Birgitta, äresång skall ägnas dig.

*Texten är hämtad ur Birger Gregerssons Birgitta-officium Antifon XIII.⁴
Ordet filia (prosodiskt oförenligt med versen) saknas i officiet.*

I svicklarna, profeter.

(tomt språkband)

... quiescit ...

*Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas, men troligen
handlar det här om ett utdrag ur den enda text i Vulgata där ovanstående
ord förekommer inuti en sats. Den är hämtad ur Vulg., Ez. 3:27: Qui audit,
audiat, et qui quiescit, quiescat: quia domus exasperans est. (Översätt-
ning enligt Bibel 2000, Hes. 3:27: Den som vill lyssna, han lyssnar, den som
inte vill, han låter bli. De är ju ett motsträvt folk.)*

3. Undhagen 1960, s. 207f.

4. Ibid.

SYDVÄGGEN

Från öster till väster, Getsemane.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Judaskyssen.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Jesus skymfas.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Gestalter med glerior.

(tomt språkband)

En stor och en liten gloria.

(tomt språkband)

Kristoffer?

(tomt språkband)

VÄSTVÄGGEN

Överst, från söder mot norr, Råven predikar för gässen.

Falsus predicat(or).

En falsk predikant.

Assimila ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Jesu stamträd.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Därunder, från söder till norr, Jesus inför Herodes.

... Herodes hunc ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas och medger inte någon rimlig förmodan om dess ursprungliga lydelse.

Jesus inför Pilatus.

... da ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Nattvarden.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Fottvagningen.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Därunder, fragment och tomma språkband.

Fastspikandet på korset.
(tomma språkband)

❧ **VAPENHUSET**

NORDVÄGGEN

Fragment av inskrift väster om dörren.

... re ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas och ger inga ledtrådar till den ursprungliga lydelsen.

TUNA

Kyrkan torde ha uppförts mot slutet av 1200-talet. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar på 1480-talet. Dessa överkalkades så småningom och upptäcktes ånyo på 1890-talet. De utsattes då för hårdhänt restaurering, nämligen kalkering på ny puts. 1952 kunde originalmålningarna tas fram och konserveras.¹

C TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, två änglar med språkband.
(tomma språkband)

Södra valvkappan, två kyrkofäder.
Mot öster, Gregorius

(Greg)or(iu)s

Möjligen har där också stått Sanctus.

mot väster, Augustinus.
(tomt språkband)

Västra valvkappan, två änglar med språkband.
(tomma språkband)

Norra valvkappan, två kyrkofäder.
Mot väster, Hieronymus

Sanctus Heronimus

mot öster, Ambrosius.

(Sanctus) Ambrosius

TRIUMFBÅGENS INSIDA

Överst, norra sidan, profeten Elias.

Elias propheta

Profet.

Propheta
(två tomma språkband)

1. Se vidare UK 78, 1956, 1985; Nilsén 1986.

Överst, södra sidan, profeten Henok.

Enoc propheta

TÄBY

Kyrkan uppfördes i mitten av 1200-talet. I mitten av 1400-talet slogs valv i långhuset och dessa försågs, liksom väggarna, cirka trettio år senare, med målningar av Albertus Pictor och hans verkstad. Vapenhuset byggdes förmodligen i samband med valvslagningen. Dess målningar är äldre än korets och långhusets. Väggarna i långhuset och hela vapenhuset överkalkades mot slutet av 1700-talet. Målningarna togs åter fram 1929.¹

☞ **VAPENHUSET**

VALVET

Östra valvkappan, Sankt Botolf

Sanctus Botolfphus abbas

Abboten Sankt Botolf

och Sankt Brandanus.

Sanctus Brandanus monacus

Munken Sankt Brandanus

Södra valvkappan, Sankt Olof

Sanctus Olaus

och Sankt Erik.

Sanctus Ericus

Västra valvkappan, Sankt Lars

Sanctus Laurencius

och Sankt Stefan.

Sanctus Stephanus

Norra valvkappan, Veronikas svetteduk.

ÖSTVÄGGEN

Mot söder, Sankt Eskil

Sanctus Eskillus

samt en helig biskop.

1. Se vidare SvK I, 1918/1950; UK 191, 1983; Jarneberg 2001; Sandquist Öberg 2009, s. 293–315.

SYDVÄGGEN

Öster om dörren, strid mellan en man och en djävul.

... *ak* ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Johan Hadorphs Afritningar II, 1680, s. 99,² visar sex målade vapen ordnade parvis: Sture- och Vasa-, Sture- och Lejonansikte-, Sture- och Bielkevapnen. Över det första paret kan man läsa *riddar hr*, under Vasavapnet *fru Brita*, över det andra paret *riddar hr Anders Sture*, under Lejonansiktets vapen *fru Christin*. Över det sista paret vapen står *hr Gustaf Sture* och under Bielkevapnet *fru Brita*. Namnet Anders kan, enligt SvK I, vara en felskrivning för Anund.

Var dessa vapen har funnits är oklart.

2. Se Vennberg (red.) 1917.

VAKSALA

Kyrkans äldsta delar kan dateras till 1100-talet, möjligen dess senare hälft. Därefter har kyrkan byggts till och förändrats under århundradena. Kalkmålningar tillkom dels under 1300-talets förra hälft ovanför det östra korfönstret samt runt och ovanför fönstren på långhusets sydvägg. Målningarna i de mellersta valven i långhuset dateras till 1440-talet. Dessutom finns målningar från 1400-talets slut och från 1500-talets början. Målningarna överkalkades på 1700-talet och framknackades och restaurerades 1928–1929.¹

☞ TRAVÉ I

Inga språkband.

☞ TRAVÉ II

Västra valvkappan, Gud skapar Eva.

Ewa Adam

Norra valvkappan, två skapelsescener.
(tomt språkband)

☞ TRAVÉ III

Östra valvkappan, *mot norr*, Utdrivandet ur paradiset.
(två tomma språkband)

mot söder, Adam och Eva sörjer.

Adam

(tomt språkband)

Södra valvkappan, *mot öster*, Adam och Eva får arbetsredskapen.

Adam

(tomt språkband)

mot väster, Adam gräver och Eva spinner.
(tomt språkband)

Västra valvkappan, Kains och Abels offer

Abel

(tomt språkband)

1. Se vidare UK 107, 1962, 1977; Cornell & Wallin 1933.

samt brodermordet.

Cayn Abel

*Norra valvkappan, Gud förmanar Adam och Eva.
(tomt språkband)*

samt Syndafallet.

Adam

VALLBY

Kyrkans äldsta delar torde härröra från äldre medeltid. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar omkring 1520. Dessa överkalkades 1742, men togs fram och konserverades 1958.¹

☞ TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappans svicklar, profeter.

Mot norr

... *est Deus*

... är Gud

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Mot söder

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Södra valvkappan, överst, Jesus uppväcker änkans son i Nain?

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

därunder, mot öster, Kungarnas tillbedjan.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

och mot väster, Kungarnas ritt till Betlehem.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Sköldbågen

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Västra valvkappan, svickel mot söder, den senromerske skalden Prudentius.

(texten ovanför är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Prudentius poet(a)

Poeten Prudentius

Prudentius (cirka 348–cirka 405), senromersk kristen hymnförfattare från nuvarande Spanien. En av dennes psalmer återfinns ännu i 1986 års psalmbok som nummer 623. – Prudentius fel för Prudentius.

Liksom i Tolfta (se s. 276) markeras här en anknytning till medeltida

1. Se vidare UK 57, 1981; Nilsén 1986, s. 233; Cornell & Wallin, II 1960.

kristen bildning och utveckling med rötter i senantiken, genom avbildningar av romerska författare. I ett fall har man också avbildat en grekisk kämpe, Stentor, en påminnelse om bildningsarvet även från detta område (se nedan). En koppling till klostret i Vadstena, ett kulturellt nav vid denna tid, finns genom jordinnehav. Om någon sådan konkret koppling funnits till Uppsala domkyrka är ej fastställt, men ärkestiftets vapen finns avbildat i kyrkan.²

och mot norr, en skallig mansfigur med språkband.

Stentor ...

(texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Norra valvkappan, överst, Jesus inför Pilatus?

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

därunder, mot väster, Enhörningsjakten med ärkeängeln Gabriel och tre hundar.

Aue (Mar)ia gracia plena. Dominus tec(um).

Var hälsad Maria, du nådefulla. Herren är med dig.

Texten (CAO 1539; AMS 5b, 7bis, 29a, 33b) är skadad och här, med tillägg av namnet Maria, supplerad från Vulg., Luc. 1:28. Texten återfinns även i BP 1/a.

(den översta texten ovanför Maria är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Ecce ancilla (Domini. Fiat michi secundum verbum tuum).

Se här Herrens tjänarinna. Må det ske mig såsom du har sagt.

Texten (CAO 2491) är skadad och här supplerad efter den ursprungliga förlagan Vulg., Luc. 1:38, då språkbandets längd indikerar att det här rör sig om den fullständiga texten och inte som i BP 1/a om ett utdrag vilket avslutas med etc.

(tre tomma språkband vid hundarna)

I de tre sista språkbanden har sannolikt hundarnas namn varit återgivna: Spes (Hopp), Fides (Tro), Caritas (Kärlek).

och mot öster, Jesu födelse

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

2. Nilsén 1986, s. 233, 405–406.

samt Bebdelsen för herdarna.
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

I svickeln mot väster, Isidorus av Sevilla.

Ysidorus

Unicornis est animal ...

Isidorus

Enhörningen är ett djur ...

Isidorus av Sevilla (omkring 560–636), biskop och en av de mest lästa författarna under medeltiden. Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas, men de bevarade orden tyder på att det möjligen skulle kunna handla om ett kort utdrag med ursprung i Isidorus Etymologiae.

ÖSTVÄGGEN

Norr om fönstret, överst, Sankt Erik med svärd och spira samt tillbedjande person.

Ericus

Fönstersmygen, mot norr, Sankta Birgitta med bok.

Sancta Br ...

Vilken namnform som har använts i detta fall är osäkert.

mot söder, Sankta Katarina av Alexandria.

(Cata)rina

SYDVÄGGEN

Väster om fönstret, Sankt Kristoffer.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

NORDVÄGGEN

Rosenkransmadonnan. Öster om henne, tillbedjande man och kvinna. Mannen håller ett språkband som börjar

Te Deum ... (bakom krucifix)

Av texten återstår endast de inledande orden, som indikerar att det rör sig om den första raden av hymnen Te Deum: Te Deum laudamus, te Dom(inum) confitemur (Dig o Gud prisar vi, dig bekänner vi som vår Herre).³

3. Se Raby 1959/1961, s. 16 och *Graduale Romanum*, 1979, s. 838.

❧ TRAVÉ II

VALVET

Östra valvkappan, Marie kröning.

... filie Syon ...

... Sions döttrar ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas. Sammanställningen filie Syon förekommer på tre ställen på blad 14/0 i BP, där Jesu intåg i Jerusalem behandlas, och uttrycken filia Sion och filii Sion återfinns ett flertal gånger i Gamla testamentet. Språkbandets text torde, kanske parafraserat, ha sitt ursprung i någon av dessa textpassager.

Jämför Kungs-Husby (på s. 179): Daudid: Filie Syon exultet in rege suo (David: Sions döttrar skall jubla över sin kung). Denna text har sitt ursprung i Vulg., Ps. 149:2 som dock uppvisar maskulin form filii i stället för filie i BP. (Jämför Bibel 2000, Ps. 149:2: "Sions folk skall jubla över sin konung"). – exultet för väntat exultent.

Wenis de Libano, veni coronaberis.

Du kommer från Libanon, kom så skall jag sätta kronan på ditt huvud.

Texten är förutom det inledande verbet ett ordagrant utdrag ur Vulg., Cant. 4:8 (jämför Bibel 2000, Höga visan 4:8, med översättning direkt från hebreiska). I den första lectio i BP 40/v. återfinns en parafras av detta textställe. – Wenis stavningsvariant till venis (du kommer) för väntat veni (kom).

I svickeln mot norr, fågel med språkband.

Ve habitantib(us) in terra.

Ve över jordens invånare.

Texten är ett ordagrant utdrag ur Vulg., Apoc. 8:13.

I svickeln mot söder, Sankt Blasius.

Sanctus Blasius

Södra valvkappan, Jesu dop. Gud med språkband.

Tu es filius meus dilectus.

Du är min älskade son.

Texten är ett ordagrant citat med ursprung såväl i Vulg., Marc. 1:11 som i Luc. 3:22.

därunder, mot öster, Barnamorden i Betlehem

och mot väster, Flykten till Egypten.

... Ioseph ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

I svickeln mot öster, vapen med Kristi fem sår

och mot väster, vinpress med Jesu hjärta.

... calca ...

Texten är ytterst fragmentarisk, men den kvarstående delen av ett ord tillsammans med bildmotivet indikerar att det skulle kunna röra sig om ett utdrag från Vulg., Apoc. 14:20 *Calcatus est lacus extra civitatem* (Bibel 2000, Upp. 14:20: Och vinpressen trampades utanför staden).

Västra valvkappan, Simson och lejonet.

... *fortem virum scio fore Sampsonem.*

... jag vet att Simson är en stark man.

Texten med sin ovanliga ordföljd och bruket av *fore = esse* förefaller vara en rytmisk vers.

I svickeln, mot söder, Sankt Franciskus med sårmarke.

S(anctu)s Franciscus

mot norr, manligt helgon.

... *ap* ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Norra valvkappan, Jesse rot med den korsfäste Kristus.

Jesus nasareus

Jesus från Nasaret

Texten motsvarar inledningen på den text som Pilatus lät skriva på ett anslag ovanför Jesus på korset, enligt Joh. 19:19.

Davit rex

Salomon

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Nordöstra valvribban

Rufinus

Rufinus av Aquileia (345–410), kyrkolärare och översättare.

VALÖ

Kyrkans äldsta delar härrör från slutet av 1200-talet. Efter valvslagning i början av 1500-talet tillkom kalkmålningar i slutet av 1520-talet. Valvmålningar som aldrig överkalkats rengjordes och väggmålningarna som överkalkats år 1766 togs fram 1926.¹

C TRAVÉ I

VALVET

Valvhjässan, änglar med språkband.
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Östra valvkappan, de fyra evangelisterna.

Johannes

Sancte Johannes

Påfallande är här och nedan i ytterligare några fall sancte för väntat sanctus. Det skulle kunna bero på en felaktigt uppfattad -us-förkortning eller en felaktig senare restaurering.

Matteus

Sanct(e) M(atteus)

Om suppleringen -e, se ovan.

Markus

(tomt språkband)

Lukas

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

I norra svickeln, profet med språkband

... Hosea

(texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

samt där ovanför, namnet

Andrias Martini

1. Se vidare UK 96, 1977; SvK II:2, 1955; Cornell & Wallin, I, 1953.

*I södra svickeln, profet med språkband.
(tomt språkband)*

*Södra valvkappan, kyrkofäderna Augustinus
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)
och Ambrosius.*

Sancte Ambrosiu(s)

därunder, Uria inför David.

Urie David

Västra valvkappan, David hugger huvudet av Goljat.

Dauet

*I svicklarna, profeter med språkband.
Mot söder*

... profet ...

Mot norr

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

*Norra valvkappan, Kyrkofäderna Gregorius och Hieronymus.
(texterna är alltför fragmentariska för att kunna tydas)*

därunder, Marie bebådelse

Ave Maria ...

Var hälsad Maria ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas, men de bokstäver som har bevarats ger vid handen att det rör sig om den text som, med eller utan namnet Maria, ofta åtföljer detta bildmotiv. Ärkeängeln Gabriels hälsning återfinns i BP 1/a, där den åtföljer Marie bebådelse och har sitt ursprung i Vulg., Luc. 1:28: Ave gratia plena: Dominus tecum (Var hälsad du nådefulla. Herren är med dig).

och Enhörningsjakten.

... ac ... plena.

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas, men de bokstäver som har bevarats ger vid handen att det rör sig om samma hälsningsfras som i ovanstående motiv.

Fides Spes (Ca)ritas

Tro Hopp Kärlek

Namnen på de till bildmotivet hörande hundarna.

C TRAVÉ II**VALVET**

Östra valvkappans södra svickel, en sköld med tre mindre sköldar ställda två och en.

(texten är alltför svagt framträdande för att kunna tydas)

Enligt SvK II:2, s. 458 har man i en av de mindre sköldarna kunnat urskilja initialerna D P, vilka där tolkats som D P(ictor).

och ett bomärke utan sköld, målaryrkets vapen.

Västra valvkappans svicklar, profeter med språkband.

Mot söder

... qus bene ... tur.

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas, men de fortfarande skönjbara bokstäverna ger vid handen att det skulle kunna handla om ett utdrag ur Vulg., Ps. 9:24: Quoniam laudatur peccator in desiderio animae suae, et iniquus benedicitur (jämför Bibel 2000, Ps. 10:24). – qus, det vill säga iniquus för väntat iniquus.

Mot norr

Profete

SYDVÄGGEN

I fönstersmygen, mot öster, Sankt Erasmus

Sa ... asmus

Enligt SvK II:2, s. 459, har man här kunnat läsa Sancte Erasmus.

och mot väster, Sankta Barbara.

(tomt språkband)

Enligt SvK II:2, s. 459, har man här kunnat läsa Sancta Barbara.

☞ TRAVÉ III

VALVET

I valvhjässan, från nordost, Sankt Vitus med tupp

Sanctus Fait Johanes

Sankt Botvid

Sanctus Botwidus

Sankta Birgitta som pilgrim

Sanctus Birgita

Sanctus fel för sancta.

Sankt Hallvard

Haluar

Sankta Apollonia

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Sankta Dorotea

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Sankt Rochus

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Enligt SvK II:2, s. 461, har man här kunnat läsa Sanc(t)e rhochhus.

och Sankta Katarina av Alexandria.

(Sanct)a Cat(arina)

I valvstjärnans spets, mot nordost, Sankt Nikolaus.

Sancte Niklaus

Östra valvkappan, Sankt Lukas målar madonnans bild

Lucas

samt målaren och hans medhjälpare åtföljda av två språkband.

... an maalare pl ... ke.n

Det första ordet torde bestå av någon form av namnet Örjan, den målare som förmodas vara upphovsman till målningssviten i kyrkan.² Det sista ordet i språkbandet är synnerligen svårläst. De separata bokstäverna kan visserligen identifieras någorlunda väl, men de ger ingen rimlig ordbild.

Nil ...

Läsningen är synnerligen osäker. Texten medger i övrigt ingen rimlig förmodan om dess ursprungliga lydelse.

Därunder, mot norr, Abraham offerar Isak.

Abraham Isac

Västra valvkappan, överst, namnet

Andries Ma(rtini)

Med största sannolikhet har här patronymikon Martini funnits. Se ovan travé I på s. 301.

*därunder, Gud skapar Eva.
(två tomma språkband)*

*Norra valvkappan, Utdrivandet ur paradiset.
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)*

2. Nilsén 1986, s. 14.

VENDEL

Kyrkan torde ha stått färdig i början av 1300-talet. I samband med valvslagning tillkom kalkmålningar 1451–1452 enligt inskription (se nedan). Målningarna överkalkades 1736 och togs åter fram och konserverades 1930.¹

C TRAVÉ I

SYDVÄGGEN

Nattvarden, omgiven av två profeter.
(tomma språkband)

Utdrivandet ur paradiset.
(tomt språkband)

Sankta Barbaras martyrium (i två register och mellan registren språkband).
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

TRIUMFBÅGENS INSIDA

Norra sidan, Sankt Antonius med knäfallande person

O sancte Antoni, ora pro me!
Oh, sankt Antonius, bed för mig!

därunder

Rustice buck: quis te t(ulit huc): est locus illorum:(qui cantant et non aliorum)

Bonnläpp! Vem har dragit hit dig; detta är platsen för dem som sjunger och ej några andra.

Jämför Film (s. 127) som uppvisar samma text. Est locus illorum qui cantant et non aliorum utgör en leoninsk hexameter, förutsatt att ordet et tas bort. Även den inledande delen av texten består av versfötter som utgör början på en hexameter.

där ovanför, Sankta Dorotea.

S Dor(otea)

Södra sidan, Sankta Margareta.

(Sanct)a Marg(areta)

1. Se vidare UK 12, 1964, 1973 samt 1982; Nilsén 1986; Harlin & Norström 2007; Handlingar i ATA.

C TRAVÉ II

ÖSTVÄGGEN (TRIUMFBÅGEN)

Överst, Yttersta domen.

Mortis ut vite brevis est vox: ite venite: Dicet reprobis, ite: venite probis.

Dödens liksom livets röst är kort: Gå, kom, säger den till de orättfärdiga; gå, kom, säger den till de rättfärdiga.

Detta elegiska distikon finns återgivet i Cornell & Wallin 1972, men med skillnaden att de, mot prosodins krav, läser limen (gräns) i stället för brevis. Texten återfinns i ett litet antal handskrifter i europeiska bibliotek, bland annat i en 1400-talshandskrift i British Museum,² och dessutom på baksidan av ett sigill i Dunfermlin Abbey³ samt på ett medeltida sigill i All Saints, Hereford.⁴

Anno Domini MCDL primo depicta est et tabulata ecclesia ista in honorem (beat)e Marie virginis, cui sit laus honor et sempiterna gloria.

I Herrens år 1451 målades denna kyrka och försågs med bilder till den heliga Jungfru Marias ära, åt vilken det må ske pris, heder och evig ära.

Inskriften återges i Rhezelius Mon. Upl., s. 283 och Peringskiöld, Mon. 1, fol. 99.⁵ Jämför Gloria laus et honor tibi sit rex Christe redemptor av Teodulph av Orleans.

Mot norr, aposteln Mattias

Et vitam eternam. Amen.

Och ett evigt liv. Amen.

och profeten Heseziel ur Credo-sviten.⁶

Evigilabunt omnes, alii ad vitam eternam, alii (ad mortem).

De skall alla vakna upp, vissa till livet, andra till döden.

Profetspråket, som tillskrivits Heseziel,⁷ tycks snarast ha sitt ursprung i Vulg., Daniel 12:2: ... evigilabunt, alii in vitam aeternam, et alii in opprobrium ut videant semper (jämför Bibel 2000, Dan. 12:2: ... [de] skall vakna, några till evigt liv, andra till skam och evig fasa).

2. Cornell & Wallin 1972, s. 70.

3. *Archeologia Aeliana* ... VI, 1865, s. 107.

4. Dingley 1867, s. 49.

5. Se även UK 12, s. 216.

6. Kilström 1952, s. 133ff.

7. *Ibid.*, s. 134

Mot söder, profeten Jeremia

Patrem inuocabitis qui (terram) fecit et condidit cellos.

Ni skall åkalla Fadern, som skapat jorden och himmelen.

Texten är skadad och har supplerats efter det citat som utgör det vanligt förekommande profetspråket för Jeremia visavi Petrus i Trosbekännelsen.⁸ Den tycks vara en syntes av flera bibelställen, möjligen Jeremia 29:12: Et invocabitis me, et ibitis; et orabitis me et ego exaudiam vos och Jeremia 51:15: Qui fecit terram in fortitudine sua, praeparavit orbem in sapientia sua, et prudentia sua extendit caelos. Liknande uttryck finns naturligt nog också i Genesis. – cellos för väntat c(a)elos.

och aposteln Petrus.

Credo in Deum patrem omnipotentem, creatorem (celi et terre).

Jag tror på Gud Fader allsmäktig, (himmelens och jordens) skapare.

S Petrus

Profeten Jeremia.

Jeremias

NORDVÄGGEN

Överst, mot väster, Joakim vägras offra i templet.

Propter infecunditatem Ruben spreuit oblacionem loachim in templo Domini.

På grund av Joakims ofruktsamhet avvisade Ruben hans offergåva i Herrens tempel.

Detta motiv, liksom de följande, har sitt ursprung i Jakobs protevangelium.⁹

Mot öster, Bebådelsen för Joakim.

Quo reuocatus est loachim per angelum ad Annam de deserto.

Därför återkallades Joakim av en ängel från öknen till Anna.

Därunder, mot väster, Mötet i Gyllene porten.

Hic letantes conueniunt loachim et Anna in porta aurea Ierusalem.

Här träffas Joakim och Anna uppfyllda av glädje i den Gyllene porten i Jerusalem.

8. *Ibid.*, s. 133f.

9. Apokryferna till Nya testamentet.

Mot öster, Marie födelse.

Hic Anna peperit beatam virginem.

Här födde Anna den heliga jungfrun.

Motivet återfinns både i BPL och i SHS.

Därunder, mot väster, Marie tempelgång.

Hic ioachim et Anna trad(unt) Mariam in tem(plum) ... que ...

Här överlämnar Joakim och Anna Maria i templet ...

Slutet av texten medger ingen säker tolkning av de bevarade fragmenten, men en kvalificerad gissning vore: Hic Ioachim et Anna tradunt Mariam in templum ut vota impleant, que fecerunt (Här överlämnar Joakim och Anna Maria i templet för att uppfylla de löften de givit).

Mot öster, nisch med två målningslager, båda fragmentariskt framskymtande: Korsfästelse (1300-tal).¹⁰

... mea mal ...

De återstående fragmenten medger ingen rimlig förmodan om textens ursprungliga lydelse.

SYDVÄGGEN

Öster om fönstret, aposteln Paulus.

Gracia Dei sum id quod sum et gracia eius in me v(acua non fuit sed abundantius illis omnibus laboravi non ego autem sed gracia Dei mecum).

Genom Guds nåd är jag vad jag är, och hans nåd mot mig har inte varit förspild. Jag har arbetat mer än någon av dem, fast inte jag själv, utan Guds nåd som har varit med mig.

Texten är ett i stort sett ordagrant citat från 1. Korint. 15. Hur långt citatet varit är svårt att bedöma.

S Paulus

Väster om fönstret, Sankt Lars martyrium.

Sic assatus est beatus Laurencius.

Så lades den helige Laurentius på ett halster.

10. UK 12 nämner framställning av Sankt Bernhard av Clairvaux, Kristi vapen med Korsfästelsen i mitten och passionssymboler omkring.

Sankt Lars delar ut allmosor.

Dispersum dedit pauperibus.

Han gav allmosor åt de fattiga.

Dispersum för väntat dispensa.

GÖRDELBÅGEN OCH PELARNA MELLAN TRAVÉ II OCH III

Överst, på norra sidan, Sankta Cecilia.

Sancta Cecilia

I bågen, tretton profeter i rundlar.
(tomma språkband)

Överst, på södra sidan, Sankta Perpetua med korskrönt äpple.

Sancta Perpetua

Nederst, på södra sidan, Sankt Jakob d.ä. med rad ur Credo.

Qui conceptus est de spiritu sancto natus ex Maria (virgine).

S Iacobus maior.

Vilken är avlad av den helige Ande, född av jungfrun Maria.

Sankt Jakob d.ä.

☞ TRAVÉ III

SYDVÄGGEN

Öster om fönstret, profeten Jesaja.

Ecce virgo concipiet et pariet filium.

Ysaías propheta.

Se en jungfru skall bli havande och föda en son.

Profeten Jesaja

Texten (CAO 2557; AMS 5b) utgör en pendang till Jakob d.ä.:s artikel i Trosbekännelsen och återfinns även i BP 1/a, där den utgör en profetutsaga för Bebdelsen: Isayas VII: Ecce virgo concipiet et pariet filium som har sitt ursprung i Vulg., Is. 7:14 (Bibel 2000, Jes. 7:14: Den unga kvinnan är havande och skall föda en son). Jämför även Vulg., Luc. 1:31 där ängeln vid Bebdelsen säger till Maria: Ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen eius Iesum (Bibel 2000, Luk. 1:31: Du skall bli havande och föda en son, och du skall ge honom namnet Jesus).

Väster om fönstret, aposteln Tomas med rad ur Credo.

(Descendit ad infern)a, tertia die resur(rexit a mortuis).

Nedstigen till dödsriket, på tredje dagen uppstånden igen ifrån de döda.

Thomas apostolus

Aposteln Tomas

Texten är skadad och här supplerad från den aktuella artikel som ofta beledsagar aposteln Tomas.

NORDVÄGGEN

Jesse rot (fragment) med den korsfäste högst upp.

(två tomma språkband, två språkband med text som är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Joram

Roboam

PELARNÄ MELLAN TRÄVÉ III OCH IV

Södra sidan, par ur Credo-sviten (fragment).

O mors, ero mo(rs tua, morsus tuus ero, inferne.)

Oh död, jag skall bli din död! Underjord, jag skall förtära dig!

Texten är ofullständig och här supplerad från det profetspråk som ofta beledsagar Hosea visavi Tomas i Credo-sviten. Samma text återkommer i BP 28/.h., där den utgör en profetutsaga för Kristus i dödsriket. Den är ett ordagrant, men omkastat, citerat utdrag ur Vulg., Osee 13:14. Jämför Bibel 2000, Hos. 13:14, med översättning direkt från hebreiska: Död, kom med din pest! Dödsrike, kom med din farsot!

(fragment av språkband)

Norra sidan, par ur Credo-sviten (fragment).

S Simon. Rem(ission)em p(eccator)um.

Simon. Syndernas förlåtelse.

Texten är skadad och här supplerad från den aktuella artikel som ofta beledsagar aposteln Simon.

Deponet Dominus omnes iniquitates nostras. Malachias.

Herren skall avlägsna alla våra synder. Malaki.

Även detta är en pendang till en Credo-artikel. Den tillskrivs här Malaki, men har sannolikt sitt ursprung i Vulg., Mich. 7:19: Revertetur, et misere-

bitur nostri; deponet iniquitates nostras (jämför Bibel 2000, Mika 7:19:
Du förbarmar dig över oss på nytt och utplånar våra brott ...).

TRAVÉ IV

SYDVÄGGEN

Mot öster, Sankta Katarinas stegling.

Virgo Deum clamat, de celis angelus astat.

S Catherina

Jungfrun åkallar Herren, en ängel från himlen står vid hennes sida.

Texten utgör en leoninsk hexameter med orent tvåstavigt rim.

Mot väster, Sankta Katarinas halshuggning.

Percussa gladio dat lac pro sanguinem collo.

Sedan hon genomborrats med svärd, kommer det mjölk i stället för blod från halsen.

Texten utgör en leoninsk hexameter med enstavigt rim. – Sanguinem fel för sanguine.

Därunder mot öster, Sankt Sigfrid som trampar på en liggande gestalt.

Sigfridus Wexionensis episcopus.

Sigfrid biskop av Växjö.

Gunnar

PELARNÄ MELLAN TRAVÉ IV OCH V

Norra sidan, par ur Credo-sviten.

(texten är alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas)

Södra sidan, par ur Credo-sviten.

Amos prophe(ta)

Jacobus minor.

Ascendit in celos, sedet ad dextram patris omnipotentis.

Jakob d.y.

Uppstigen till himlen, sittande på allsmäktig Gud Faders högra sida.

GÖRDELBÅGEN, SÖDRA VÄGGEN MOT ÖSTER

Hannes Yuan malare

Yuan, det vill säga Ivan.

och

Clausus Ha ... scripsit ... ndel anno Domini 1452.

Med bokstäverna Ha ... avses sannolikt Hannis, det vill säga Johannis. I UK 12 (1964), s. 34f., återges texten: Clawus (ha) scripsit p(resbyter ve) ndel(ensis) ano d(omi)ni 1452. (Claus Johansson kyrkoherde i Vendel skrev detta i Herrens år 1452.) Claus Johannis var, såsom framgår av den i UK återgivna inskriptionen, kyrkoherde och tillika latinsk poet.¹¹

¶ TRAVÉ V

SYDVÄGGEN

Öster om fönstret, Mannen i livsträdet.

(tomt språkband)

De ackompanjerande texterna är numera ej synliga men återges enligt Nilsén 1980, s. 164 i UK 12 (1964), s. 22, med: Jagh heter högmodh. / Fru verld mit hop thu äst och min ven.

11. Cornell & Wallin 1972, s. 70.

Döden står och sågar på stammen.

... een.

Av språkbandet syns numera endast de tre sista bokstäverna, men texten återges i UK 12 (1964), s. 22, med: Jagh heter viss tijdende, var viss jagh kommer nu och är ey seen.

Väster om fönstret, profet.

... ia ...

(Ascendam ad vos in iudicium et ero testis) uelox.

Jag skall stiga upp till er för att hålla dom och jag skall göra det snabbt.

Texten är svårt skadad, men har här på goda grunder kunnat suppleras efter den text som är en vanligt förekommande pendang till Filippus i Credo-sviten. Av profetens namn kan endast ett par bokstäver tydas, men kanske bärs detta språkband såsom ofta av Sophonias (Sefanja). Texten är dock snarare ett lätt parafraserande utdrag ur Vulg., Mal. 3:5: Et accedam ad vos in iudicio, et ero testis velox (jämför Bibel 2000, Mal. 3:5, med översättning direkt från hebreiskan: Jag kommer till er för att hålla dom, och utan dröjsmål skall jag ställa [...] till svars).

Jesus i vinpressen.

Colligo in nomine patris ...

Jag samlar i Faderns namn ...

Texten har så långt kunnat läsas med hjälp av foto från 1954 i ATA.

Därunder, Barmhärtighetsverk. Ge härbärge åt pilgrimer.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

NORDVÄGGEN

Tionde budet.

(texten är alltför svagt framträdande för att kunna tydas)

Texten återges här enligt Buréus uppteckning som citeras i Kilström 1958, s. 256.

Angel(u)s: Råna och röfva (ey) om thu vilt himerikis rike fånga.

Dyabol(u)s: Röfua och tak som thu mest kan med tolko blifuer thu en riker man.

Buréus uppvisar enligt Kilström en lakun efter röfva. Förmodligen bör man här suppleras ordet ey, såsom ovan gjorts, då en negation krävs i ängeln's uttalande.

Åttonde budet.

Angelus: Var ey falsker i vitnom thinom thy tolke quælias i helvitis pinom.

Dyabolus: Takin øll oc hielpin grannom oc skonen huerske Gudi eller mannom.

Sjunde budet.

Angelus: Hoor oc alla skørheet fly, thu tekkis Gudhi ey medh thy.

Dyabolus: Hor oc elskoga ma thu plæga oc gør ey thinom likama træga.

Till höger

Halla budord

Sjätte budet.

(texten är alltför svagt framträdande för att kunna tydas)

Djävulens råd fattas. Texten är numera alltför fragmentarisk för att kunna läsas och är här återgiven enligt Buréus uppteckning, i Kilström 1958, s. 256:

Angel(u)s: Stjål ikke annars gotz eller hafwor / så fåår thu ikke helvitis plåghor.

Femte budet.

(texten är alltför svagt framträdande för att kunna tydas)

Texten är här återgiven enligt Buréus uppteckning, i Kilström 1958, s. 255.

Angel(u)s: Thu skalt äy hugga stinga eller mörda / thin jämcristen om thu vilt gudi vörda.

Dyabol(u)s: Slå j håll badhe man och quinna / thå math thu storan prijs vinna.

Andra budet.

(texten är ej längre synlig)

Texten är här återgiven enligt Buréus uppteckning, i Kilström 1958, s. 254.

Ängeln: Om gudh och heligt nampn skal thu ey fåfengt sveria / om thu vilt thina siäl ur pinone väria.

Djävulen: Swär om gudh, hans under, hans dödh / och skulle thu än aldrig äta brödh.

Om första, tredje och fjärde budet någonsin funnits återgivna torde vara ovisst, såsom påpekats av Kilström.

NORDVÄSTRA HÖRNPELAREN (TRAPPHUSET)

Nionde budet.

*Angelus: Astunda ikke annars mans quinna om thu vil løn aff Gudi
finna.*

*Dyabolus: Du ma væl locka annars vijf oc ther medh frøgdar thu
tit liiff.*

Därunder, apostel och profet ur Credo-sviten.

Bartolomeus. Credo in Spiritum sanctum.

Bartolomeus. Jag tror på den helige Ande.

Johel. (Effundam de Spiritu meo super omnem carnem.)

Joel. Jag skall utgjuta min ande över alla.

*Texten syns ej längre, men det är sannolikt att den utgjorts av ovan angivna
profetspråk som ofta förekommer som pendang till aposteln Bartolomeus i
Trosbekännelsen och som vanligen bärs av Joel. Den är närmast ett orda-
grant utdrag ur Vulg., Acta Ap. 2:17, som går tillbaka på Joel 2:28 (jämför
Bibel 2000: ... jag utgjuter min ande över alla ...).*

Norra sidan, Korsfästelsen med *imitatio Christi*, som innebär att man
underkastar sig samma lidanden som Kristus.

... *Christo* ...

*Texten är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att
kunna tydas.*

VÄSTVÄGGEN

Från söder till norr, Barmhärtighetsverken.

Att lösa de fångna.

Redimo captivos.

Jag släpper fångarna fria.

Att bekläda de nakna.

Vestio nudos.

Jag klär de nakna.

Att besöka de sjuka.

Visito debiles et infirmos.

Jag besöker de svaga och sjuka.

Att begrava de döda.

(Sepe)lio in terra mortuos.

Jag begraver de döda i jorden.

VIKSTA

Kyrkan torde kunna dateras till 1200-talets slut. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar, enligt en numera försvunnen inskrift, 1503. Målningarna överkalkades 1765 och framtogs åter vid en restaurering 1932–1933.¹

☞ **TRAVÉ I**

VALVET

Östra valvkappan, mot norr, evangelisten Markus

Sanctus (M)arcus

Språkbandet inleds med röd initial, något som återkommer på flera ställen i denna kyrka.

och mot söder, evangelisten Lukas.

Sanctus Lucas

Södra valvkappan, mot öster, kyrkofadern Augustinus

Sanctus (Aug)ustinus

och mot väster, kyrkofadern Ambrosius.

S (A)mbrosius episcopus

Västra valvkappan, mot söder, evangelisten Johannes

Sanctus (J)ohannes

och mot norr, evangelisten Matteus.

(Sanctus) Matheus

Norra valvkappan, kyrkofäderna Gregorius och Hieronymus.

Dessa bildmotiv uppvisar, i motsats till de två andra kyrkofäderna, numera ej några språkband.

Triumfbågen, båda sidorna, uppenbarligen eftermedeltida inskriptioner inom ram.

1. Se vidare UK 21, 1976.

☞ TRAVÉ II

Triumfbågens vägg mot långhuset, på vardera sidan om öppningen, gestalter med språkband.

Norra sidan

(Egre)dietur virga de radice.

En kvist skall skjuta upp ur roten.

Språkbandets inledning är skymd av predikstolen. Texten här i Viksta har närmast sitt ursprung i Vulg., Is. 11:1: Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet (jämför Bibel 2000, Jes. 11:1: En gren skall växa ur Jishajs avhuggna stam, ett skott skall skjuta upp ur hans rot). En liknande text med ursprung i Vulg., Num. 24:17: Orietur stella ex Jacob, et consurget virga de Israel (jämför Bibel 2000, 4 Mos. 24:17: En stjärna stiger fram ur Jakob, en spira höjs i Israel) återfinns i BP 3/c, där en utgör en profetutsaga för de tre kungarnas tillbedjan av Jesusbarnet. Denna text (CAO 7338) används i liturgin, bland annat som antifon på Trettondagen.

Södra sidan

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

☞ TRAVÉ III

VALVET

Östra valvkappan, fyra apostlar med Credo.

(texten är alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas)

I svicklarna, gestalter.

(texten är alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att kunna tydas)

Södra valvkappan, mot öster, två apostlar

Jacobus minor: (Cre)do in spiritum sanctum.

Jakob d.y.: Jag tror på den helige Ande.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

där ovanför, ängel.

(tomt språkband)

Södra valvkappan, mot väster, två apostlar

(I)udas: Remissionem p(eccator)um.

Judas: Syndernas förlåtelse.

Denna artikel av Trosbekännelsen förekommer annars ofta på Simons språkband.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

där ovanför, ängel med språkband

N

till vänster därom, två par initialer.

M O E A

Läsningen av versalen O är osäker.

I svicklarna, profeter.

(tomma språkband)

Västra valvkappan, mot söder, David hugger huvudet av Goljat.

(tomt språkband)

mot norr, Simson och lejonet.

(tomt språkband)

därunder, mot söder, en gestalt med språkband

Da ... s

Läsningen är ytterst osäker. Möjligen skulle det handla om helgonet David abbas eller helgonet Damianus.

och mot norr, Sankt Benediktus.

(S)anct(us) Benedictus

Norra valvkappan, apostlar med Credo.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

där ovanför, änglar.

(tomma språkband)

I svicklarna, profeter.

(tomma språkband)

❧ TRAVÉ IV

(tomma språkband)

U VAPENHUSET

VALVET

I valvhjässan, sju änglar med pinoredskap, den åttonde ängeln, i norra valvkappan mot väster, håller ett språkband.

Las tina bøn met godha tro, i hymrike skal thin siæl fa (ro).

I svickeln mot väster, djävulen.

Iak heter tha Belsebub; all the fra mik löpe tha leter iak op.

Läsningen av det tredje ordet är osäker. Språkbandets text återges på följande sätt i Cornell & Wallin, 1965, s. 55: Jak hetir then Belsebub all the fra mik löpe the leter jag op.

och mot öster, en ängel med långt språkband (i stort sett tomt) samt en ängel som hämtar en själ.

Peringskiöld återger i Mon. I (F.h. 2 fol. 95) en numera försvunnen inskrift som skall ha funnits "baak i kyrkian": *Anno Domini millesimo quingentesimo tertio depicta est ecclesia in honorem Dei omnipotentis et matris Jesu Christi et Sancte Crucis et Sanctarum undecim millia virginum. Sit Deo laus.*

I Herrens år 1503 målades denna kyrka till ära för Gud allsmäktig, Jesu Kristi moder, det heliga korset och de heliga elva tusen jungfrurna. Gud vare pris.

VILLBERGA

Kyrkan anses vara uppförd någon gång mellan 1225 och 1280. På 1300-talet slogs valv av tegel. Kyrkans försågs med kalkmålningar vid 1400-talets mitt. Dessa övermålades redan i slutet av samma sekel med en ny målningsskrud. Kyrkans inre vitkalkades i mitten av 1700-talet. Det yngre målningsslagret knackades till största delen bort vid en restaurering 1907, medan det äldre målningsskiktet har kunnat konserveras.¹

❧ **TRAVÉ I**

VALVET

De fyra kyrkofäderna.
(tomma språkband)

TRIUMFBÅGENS INSIDA

Manligt helgon (fragment).
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

❧ **TRAVÉ II**

VALVET

Evangelisterna och deras attribut.

Johannes örn
(tomt språkband)
Evangelisten Johannes
(tomt språkband)

Lukas oxe
(tomt språkband)
Evangelisten Lukas
(tomt språkband)

Matteus bevingade människa
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tolkas)

Evangelisten Matteus
(tomt språkband)

1. Se vidare UK 86, 1957, 1989.

Evangelisten Markus

Ora, ora!

Bed, bed!

Markus lejon.

(Sanc)tus Mar(cus ewange)lista

Den helige evangelisten (Markus)

¶ TRAVÉ III

VALVET

Södra valvkappan, Mose delar ut lagen.

... *hu* ...

(texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

VÄSTERLÖVSTA

Den nuvarande kyrkan torde ha byggts under 1400-talets sista fjärdedel, men det är inte uteslutet att delar av en äldre kyrka kan ingå i denna. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar i början av 1500-talet. Dessa överkalkades så småningom, framknackades åter och konserverades 1913–1914.¹

C TRAVÉ I

VALVET

I valvhjässan, änglar med delar av Te Deum, med början i norr

Sanctus

Sanctus

Dominus

Deus Sabaot

Pleni sunt celi

Helig, helig, helig (är) Herren Gud Sebaot.

Himlarna (och jorden) är fulla (av din härlighets majestät).

Texten i övriga språkband är alltför svagt framträdande och fragmentariska för att kunna tydas. De ovanstående raderna utgör en ofullständig fortsättning av hymnen Te Deum vars inledning lyder Te Deum laudamus, te Dominum confitemur. Tibi omnes angeli, tibi celi et universe potestates, tibi Iherubim et Seraphim incessabile voce proclamant. (Dig prisar vi, Gud, dig bekänner vi som vår Herre. För dig förkunnar alla änglar, himlarna och alla makter, Kerubim och Serafim oupphörligt.)² Texten som inleds Sanctus, sanctus och texten som börjar Dominus Deus har sitt ursprung i Vulg., Is. 6:3. Orden efter pleni sunt celi lyder et terra maiestatis gloriae tuae. – Seraphin fel för Serafim.

samt mot nordväst, evangelisten Johannes

Sanctus Johannes euangelista

Sankt Johannes evangelisten.

och mot nordost, Markus

Sanctus Marcus

1. UK 67, 1966; Cornell & Wallin II, 1960.

2. Se Raby 1956/1961, s. 16 och *Graduale Romanum*, 1979, s. 838.

och mot sydost, Lukas

S(anctus Lucas euange)lista

Sankt Lukas evangelisten

Texten är svårt skadad och har här supplerats enligt det system som tillämpats i språkbanden till övriga evangelister.

och mot väster, Matteus.

Sanctus Mateus euangelista

Sankt Matteus evangelisten

Östra valvkappan, överst, kyrkofadern Gregorius.

Gregorius ... et ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Därunder, mot norr, Nådstolen.

O beata et benedicta trinitas: pater et filius et spiritus sanctus: tibi (laus), tibi (gloria) ...

Oh, salig och välsignad är treenigheten, Fadern och Sonen och den Helige

Ande: Åt dig lov, åt dig ära ...

Texten går tillbaka till Beda Venerabilis (672/673–735), Libellus precum.³

och mot söder, Marie kröning.

(Corona aurea sup)er caput eius expressa signo sanctitatis.

Gaudeamus omnes in Domino!

En gyllene krona pryder hennes huvud som ett tecken på hennes helighet. Vi må alla glädja oss i Herren!

Den första delen av språkbandet, som här supplerats efter den förmodade förlagan, består av ett utdrag ur antifonen med samma incipit, som har sitt ursprung i Vulg., Eccl. 45:14: Corona aurea super mitram ejus expressa signo sanctitatis, et gloria honoris: opus virtutis, et desideria oculorum ornata. (Jämför Bibel 2000, Syr. 45:12 med översättning från hebreiska och här syftande på Aron: På turbanen satt en krona av guld med en inskrift till bekräftelse av hans helighet, ett tecken på ära och upphöjdhet, fullt av kraft.) Den senare delen av språkbandet består av inledningen till antifonen till introitus I, Commune Beatae Mariae Virginis i Graduale Romanum.

3. Se Beda Venerabilis, utg. Giles, 1843, s. 245.

Nedersta registret, mot norr, Marie födelse

... *mater Domini* ...

... Herrens moder ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas och de få bevarade orden medger ingen rimlig förmodan om den ursprungliga lydelsen.

och mot söder, Marie tempelgång.
(tomt språkband)

I svickeln, mot norr, Sankt Lars

Laurencius ingressus est martir et confessus (est) nom(en) Domini.

Laurentius trädde fram som martyr och bekände Herrens namn.

Språkbandets text utgörs av ett utdrag ur antifonen CAO 3598.

och mot söder, Sankt Olof.
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Södra valvkappan, överst, kyrkofadern Augustinus.

Sanct ... clerico ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas. Möjligen avses i språkbandet en hänvisning till ett verk av Augustinus med titeln *De vita et moribus clericorum*.

Därunder, mot öster, Abels offer.

Hic ... Abel decimamas suas assendit ...

Språkbandets text är synnerligen svårläst och förefaller syntaktiskt onöjaktig. En genomgripande emendering skulle kunna ge resultatet *Hic videt Abel decimas suas, ut ascendunt in celum* (Här ser Abel hur hans tionde stiger upp i himlen). – Ordet *decimas* genom dittografi skrivet med en dubblerad stavelse; *assendit* för väntat *ascendit*.

och mot väster, Kains offer.

... *Chain dicimas suas ... def ... iat in ... r ...*

Språkbandets text är synnerligen svårläst och förefaller syntaktiskt onöjaktig. En genomgripande emendering skulle kunna ge resultatet *Videt Chain decimas suas, ut defficiunt in terram* (Kain ser hur hans tionde sjunker till marken). – *dicimas* för väntat *decimas*.

Nedersta registret, mot öster, Arons grönskande stav
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

och mot väster, Sankt Stefans martyrium(?).

Texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas. Om den tidigare identifieringen av bildmotivet är korrekt, kan språkbandet ha innehållit namnet Stephanus föregånget av Sanctus.

Östra svickeln, ej identifierat motiv.
(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Västra svickeln, flykten till Egypten.

... it iram Jhesus Marie filius.

Texten är skadad. Kanske kan man suppleras den som Hic Herodis ef-fugit iram Ihesus Marie filius (Här undflyr Jesus, Marias son, Herodes vrede).

Västra valvkappan, kyrkofadern Ambrosius

... episcopi ... nobis.

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas och de bevarade orden medger ingen rimlig förmodan om dess ursprungliga lydelse.

därunder, aposteln Simon med såg

Sanctus Symonis et ... nobis.

Symonis för väntat Symon. Texten har förmodligen innehållit samma bön som till Jakob.

och aposteln Jakob med stav och bokrulle.

Sanctus (Jaco)bus. Ora pro nobis in eternum!

Sankt Jakob. Be för oss i evighet!

Norra valvkappan, kyrkofadern Hieronymus.

S(anctus) Iheronimus presbyter ...

Texten torde här kunna suppleras med ordet cardinalis, vilket ger översättningen: Den helige kardinalen Hieronymus.

Nedersta registret, mot öster, Mose och den brinnande busken.
(tomt språkband)

Domine, audiui a(uditum tuum et timui).

Herre, jag har hört ditt rykte och gripits av fruktan.

Texten (CAO 2326; AMS 78a) är skadad och här supplerad efter BP 2/b, där den utgör en profetutsaga för Jesu födelse, med ursprung i Vulg., Habac. 3:2, där dock läses auditionem i stället för auditum med samma betydelse.

och mot väster, Mötet i Gyllene porten.

... omas

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

I svickeln, mot väster, Gideon med fällen.

Rore madet vellus, permansit arida (tellus).

Fällen är fuktig av dagg, men jorden bevarar sin torrhet.

Denna leoninska hexameter har supplerats från BP 1/a, där den beledsagar ett typologiskt förebud för Bebådelsen.

och mot öster, ungt världsligt par samt ängel med språkband ovanför Gideon.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

VÄSTERÅKER

Kyrkan stod färdig 1331 och har kalkmålningar både från kyrkans tillkomsttid och från 1400-talets senare hälft. Målningarna överkalkades 1662, framtogs 1870 och utsattes för en hårdhänt restaurering.¹

☞ TRAVÉ I

NORDVÄGGEN

Gideon med fällen

(Domin)us tecum, virorum fo(rti)ssime!

Herren är med dig, du den tappreste av män!

Texten är närmast hämtad från BP 1/a, där den utgör en integrerad del i den högra av de typologiskt förebådande motiv som flankerar det centrala motivet Bebådelsen. Den är ett ordagrant utdrag ur Vulg., Iud. 6:12 (jämför Bibel 2000, Dom. 6:12 med översättning direkt från hebreiska: Herren är med dig, tappre krigare!).

och Bebådelsen.

Va gracia plena! Dominus te(c)um!

Ecce ancilla Domini. Fiat!

Var hälsad du nådefulla. Herren är med dig.

Se här Herrens tjänarinna. Må det ske!

Ärkeängeln Gabriels replik (CAO 1539; AMS 5b, 7bis, 29a, 33b) är något förvanskad och här supplerad från BP1/a. Den är identisk med Vulg., Luc. 1:28. Marias replik (CAO 2491) lyder i sin helhet i den ursprungliga förlagan Vulg., Luc. 1:38, Ecce ancilla Domini: fiat michi secundum verbum tuum. – Va fel för Ave.

☞ TRAVÉ II

VALVET

Västra valvkappan, Syndafallet.

(tomt språkband)

(S)erpens vicit Adam, vetitam sibi suggeret escam.

Ormen har besegrat Adam. Han skall erbjuda honom den förbjudna frukten.

Texten är en leoninsk hexameter från BP 10/k, där den ackompanjerar motivet Syndafallet, en typologisk förebild till Jesus frestas. Blocktrycks-

1. Se vidare UK 77, 1968; Bonnier 1987, s. 206–211; Bonnier m.fl. 2008, s. 331–332.

versionen av BP uppvisar dock verbet sugeret, som kan vara en medeltida fonetisk variant till suggeret eller eventuellt en imperfekt konjunktiv av verbet sugere (*suga, inta*), detta förutsatt ett föregående *ut*.

Verbformen suggeret här kan vara en variant till suggerit, som återfinns i BP i handskriften Cod. Pal. Lat. 871.² Bruket av *e* och *i* är i medeltidslatinet något vacklande varför man inte kan utgå från att vokalen *e* i stället för *i* är ett medvetet val av *tempus*.³

SYDVÄGGEN

Del av Jesse rot.
(tomma språkband)

Örtagårdsmästaren.

... *Maria*

(texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

NORDVÄGGEN

Jesse rot (ursprunglig placering).

Nathan
(A)*chaz*

(i övrigt tomma språkband)

❧ TRAVÉ III

SYDVÄGGEN

Mot öster, Joav dödar Avner.

Alloqu(itur) blanda Joab hunc perimitque ne(phande).

Joav talar insmickrande med honom, men dödar honom skändligen.

Texten (leoninsk hexameter) är hämtad från BP 21/.a., där den åtföljer ett typologiskt förebud för Judaskysen. – *blanda* för väntat blande, vilket krävs av det leoninska rimmet; samma fel uppträder i BP.

2. Wirth (red.) 1982, s. 59.

3. Se Stotz 1996, § 12ff; 1998, Verbale Kategorien § 57.1–2.

VÄTÖ

Kyrkan nämns för första gången 1337 och dess byggnadsstil talar också för att den är uppförd under 1300-talets första hälft. Efter valvslagning tillkom kalkmålningar omkring 1470. Målningarna överkalkades 1750. 1904 framtogs de och restaurerades enligt den tidens bruk, som innebar kalkering på ny puts. Vid 1953 års restaurering kunde denna övermålning avlägsnas.¹

C TRAVÉ I

VALVET

Valvhjässan, änglar med passionssymboler.
(tomma språkband)

Östra valvkappan, mot norr, evangelisten Johannes

Sanctus (Iohannes)

och mot söder, evangelisten Matteus.

(Sanctus) Matheus

Texterna har kunnat suppleras efter SvK II:1, s. 212.

Södra valvkappan, mot öster, kyrkofadern Gregorius

Sanctus Gregorius

och mot väster, kyrkofadern Ambrosius.

Sanctus Ambros(ius)

Västra valvkappan, mot söder, evangelisten Lukas

Sanctus Lukas euangeliest(a)

Sankt Lukas evangelisten

Texten är supplerad efter foto 1962 i ATA. Påfallande är stavningen euangeliesta för väntat euangelista, kanske ett resultat av felrestaurering.

och mot norr, evangelisten Markus.

Sanctus Marcus euangelist(a)

Texten är nu nästan utplånad och supplerad efter foto från 1962 i ATA.

1. Se vidare UK 84, 1968, 1983; SvK II:1, 1940; Nilsén 1986.

*I svicklarna, profeter.
(tomma språkband)*

Texterna återges i SvK II:1, s. 212, som följer:

*Deus caritas
Prophetia impleta
... telum ...
Salus ovis gaudium pastoris
Gud är kärleken.
Profetian är fullbordad.
... vapen ...
Lammets räddning är herdens glädje.*

Norra valvkappan, mot väster, kyrkofadern Hieronymus

(Sanctus) Hieronymus

Det första ordet är utplånat, men här supplerat efter SvK II:1, s. 212.

och mot öster, kyrkofadern Augustinus.

(Sanctus Augustinus)

Texten är numera alltför svagt framträdande för att kunna tydas, men har kunnat suppleras efter SvK II:1, s. 212, med en påfallande namnform för kyrkofadern.

ÖSTVÄGGEN

Söder om fönstret, Bebådelsen.

Aue Maria gratis qilreta.

Var hälsad Maria, du nådefulla!

Texten (CAO 1539; AMS 5b, 7bis, 29a, 33b), här med ett inskjutet Maria som i bönen till jungfrun, är bristfälligt bevarad och här supplerad efter BP 1/a, där den är integrerad i bildmotivet Marie bebådelse (jämför Vulg., Luc. 1:28: Ave gratia plena: Dominus tecum). – gratis fel för gracia (gratia); qilreta fel för plena; felen har förmodligen uppstått genom sentida restaurering.

SYDVÄGGEN

I västra fönstersmygen, Livshjulet.

Fide Deo!

Förtrösta på Gud!

NORDVÄGGEN

Elias himmelsfärd.

Celitus (effectus, Helia, per aera vectus).

Du, Elia, blev en av de himmelska sedan du förts genom luften.

Texten (leoninsk hexameter) är svårt skadad och supplerad efter förlagan BP 34/o., där den ackompanjerar en typologisk förebild för Kristi himmelsfärd. – Den latinska nominativformen är Helias, varför Helia är att uppfatta som vokativ.

☞ TRAVÉ II**VALVET**

Östra valvkappan, mot norr, aposteln Filippus

Philip(pus)

Texten återges i SvK II:1, s. 213: Sts Philippus.

och mot söder, aposteln Simon.

(tomt språkband)

Texten återges i SvK II:1, s. 213: Sts Simon.

Södra valvkappan, aposteln Andreas

A ...

Numera kan endast bokstaven A skönjas. På foto från 1937 i ATA kan man läsa Sanctus Andrus med namnformen Andrus för väntat Andreas, ett fel som kan förmodas ha tillkommit vid restaureringen 1904. SvK II:1, s. 213, återger Sts Andreas.

och aposteln Bartolomeus.

(tomt språkband)

På foto från 1937 i ATA kan man läsa Sanctus Bartolous med namnformen Bartolous för väntat Bartolus, ett fel som kan förmodas ha tillkommit vid restaureringen 1904. SvK II:1, s. 213 återger Sts Bartolos.

Västra valvkappan, aposteln Judas Taddeus

(inget språkband)

och aposteln Tomas.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Texten återges i SvK II:1, s. 213: Sts Toms.

Norra valvkappan, aposteln Paulus
(tomt språkband)

Texten återges i SvK II:1, s. 213: Sts Pauls.

och aposteln Petrus.

Petrus

NORDVÄGGEN

Jesse rot.

(tomma språkband)

☞ TRAVÉ III

VALVET

Den förlorade sonen och hans far.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

Texten återges i SvK II:1, s. 214: Pater da mihi partem substantiae ad me attinentem, ett parafraserande utdrag ur Vulg., Luc. 15:12 (jämför Bibel 2000, Luk. 15:12: "Far, ge mig den del av förmögenheten som skall bli min").

ÄLVKARLEBY

Kyrkans äldsta del påbörjades 1478 och fullbordades 1489 (se nedan), och dess bemålning anses ha tillkommit före invigningen 1490. Det nuvarande koret tillkom 1702. Målningarna i de tre långhusvalven överkalkades troligen i samband med tillbyggnaden österut, framtogs och restaurerades hårdhänt 1890–1891, då även övriga målningar i kyrkan tillkom.¹

☞ TRAVÉ I

VALVET

Valvhjässan, änglar med passionssymboler.
(tomma språkband)

Södra valvkappan, kyrkofäderna Ambrosius och Augustinus.
(tomma språkband)

Västra valvkappan, två profeter med språkband.
(tomma språkband)

Norra valvkappan, kyrkofäderna Hieronymus och Gregorius.
(tomma språkband)

☞ TRAVÉ II

VALVET

Östra valvkappan, två profeter.
(tomt språkband)

Esuias profeta

Språkbandets text har högst sannolikt varit utsatt för renovering. Förmodligen har här ursprungligen stått Esaias, det vill säga Isaias.

Västra valvkappans norra svickel, en profet.
(tomt språkband)

☞ TRAVÉ III

VALVET

Valvhjässan, de fyra evangelisterna, representerade av änglar.

1. Se vidare UK 128, 1988.

Sanctus Matheus

Sanctus Iohannes

Sanctus Lucas

Sanctus Marcus

Angelus

Ängel

Angelus

Ängel

Västra valvkappan, mot norr, profet.

Toboas propheta

Förmodligen avses här Tobias.

En indirekt bevarad inskrift efter en anteckning ur herr Håkans i Torstuna bibliotek finns återgiven av Aschaneus, som citeras av Rhezelius (Mon. Upl., s. 88) och Peringskiöld (Mon. I. fol. 108):

Anno Domini 1478 fundata est ecclesia in Eluakarlaby in honorem Sancti Iohannis baptiste et beate Mariae Magdalene sub curato Domino Olavo Nicolai. Item Anno Domini 1489 fuit sub eodem consummata testudinata, vitris decorata, nec non per reverendissimum in Christo patrem et Dominum Magistrum Jacobum Ulphonis Archiepiscopum Ubsalensem. Anno sequenti consecrata. Deo gratias.² – Consecrate för väntat consecrata.

I Herrens år 1478 grundades kyrkan i Älvkarleby till ära för Johannes Döparen och Sankta Maria Magdalena under kyrkoherden Herr Olof Nilssons tid. Likaså i Herrens år 1489, under samme kyrkoherdes tid, blev densamma färdigställd, välvd och prydd med glasfönster och tillika året därpå invigd av ärkebiskopen i Uppsala, högvördige fadern i Kristus, herr magister Jakob Ulfsson. Gud vare tack.

2. Se även Nilsén 1986, s. 176.

ÄRENTUNA

Kyrkan torde ha stått färdig i början av 1300-talet. Efter valvslagning återinvigdes kyrkan 1435 och kalkmålningar tillkom 1448 eller kort därefter. Målningarna överkalkades 1758 och framtogs åter 1928. 1966 avlägsnades läktaren i västra travén och målningarna som dolts av denna kunde tas fram.¹

☞ TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, mot norr, Nådstolen med Sankt David abbot, mot söder fragment av ytterligare en gestalt.

Sanctus David abbas

ÖSTVÄGGEN

Mot norr, aposteln Petrus med nyckel.

Sanctus Petrus

Mot söder, aposteln Paulus.

Sanctus Paulus

SYDVÄGGEN

Par ur *Credo*-sviten, där numera endast profetens språkband finns bevarat.

(Patrem invocab)itis qui terra(m fecit et condidit celum).

Ni skall åkalla Fadern, som skapat jorden och himmelen.

Texten är svårt skadad och har supplerats efter det vanligtvis förekommande profetspråket för Jeremia visavi Petrus i Trosbekännelsen.² Den tycks vara en syntes av flera bibelställen, möjligen Vulg., Jeremia 29:12 Et invocabitis me, et ibitis: et orabitis me et ego exaudiam vos, Jeremia 32:17 Ecce tu fecisti caelum et terram och Jeremia 51:15 Qui fecit terram in fortitudine sua, praeparavit orbem in sapientia sua, et prudentia sua extendit caelos. Liknande uttryck finns naturligt nog också i Genesis.

1. Se vidare UK 65, 1996; *Antiqvarisk tidskrift*, 1896, 2, s. 382; Peringskiöld, enl. handlingar i ATA, Pergamentremsa som förvaras på Landsarkivet i Uppsala; Cornell & Wallin 1933; Nilsén 1986.

2. Kilstrom 1952, s. 133ff.

NORDVÄGGEN

Profet och apostel med sista raden ur *Credo*.

Et vita eterna. Am(en.)

Och ett evigt liv. Amen.

Troligen har nasalstrecken över vokalerna -a försvunnit och texten skulle således ha lytt vitam eternam.

☞ TRAVÉ II**VALVET**

Östra valvkappan, Gud skapar himmel och jord.

Jhesus Jhesus

Mot söder, Sankt Botvid.

Botwidus

Södra valvkappan, Gud skapar himlakropparna.

Jhesus

Jhesus

Västra valvkappan, från söder till norr, Sankt Eskil.

Sanctus Eskillus

Gud skapar fyrfotadjuren.

Jhesus

Gud skapar Adam.

Jhesus

Adam

Norra valvkappan, från väster till öster, Gud skapar Eva.

Jhesus

Adam Ewa

Guds vila på den sjunde dagen.

Jhesus

SYDVÄGGEN

Med början öster om fönstret, Sankt Leonards legend.

Sankt Leonard, djävulen och en kung?

Sankt Leonard och en barhuvad man i mantel framför en byggnad.

(Sanctu)s Leonardus

Sankt Leonard befriar en fånge.

Sankt Leonard inom murar.

Leonardus

Sankt Leonard predikar för djuren?

Sanctus Leonardus

Sankt Leonard i örtagården. Troligen underverket med brunnen.

Sanctus Leonardus

Sankt Leonard rider på en åsna i Nobliac.

NORDVÄGGEN

Helig biskop med bok *samt* par ur *Credo*-sviten.

Educam vos de sep(ulchr)is vestris. Ezech(hiel)

Texten är skadad, men kan suppleras efter sin ursprungliga förlaga Vulg., Ez. 37:12: Et educam vos de sepulchris vestris, populus meus, et inducam vos in terram Israel (jämför Bibel 2000, Hes. 37:12: Jag skall öppna era gravar och hämta upp er ur dem, mitt folk, och föra er hem till Israels land). Som profetutsaga i Credo används även en variant av samma bibelställe: Educam te de sepulchris tuis, popule meus. Den förebadar här Judas Tadeus artikel Carnis resurrectionem. Profetspråket tillskrivs även Sakarja.³

Carnis resurrec(cionem).

De dödas uppståndelse.

☞ TRAVÉ III**VALVET**

Östra valvkappan, *mot norr*, Gud förmanar Adam och Eva.

Ewa Adam Jhesus

Mot söder, syndafallet.

Adam Ewa

Södra valvkappan, Gud förebrår Adam och Eva efter syndafallet.

Jhesus Adam Ewa

Västra valvkappan, *mot söder*, utdrivandet ur paradiset.

Angelus Adam Ewa
Ängel Adam Eva

Mot norr, Adam och Eva sörjer.

Adam Ewa

Norra valvkappan, Adam och Eva får kläder och arbetsredskap.

Ewa angelus Adam
Eva Ängel Adam

3. *Ibid.*, s. 134.

SYDVÄGGEN

Överst, öster och väster om fönstret, par ur Credo-sviten.

Dominus dixit ad me: f(ili)us meus es tu.

Dauid propheta

Herren sade till mig: Du är min son.

Profeten David

Texten utgör det profetspråk som vanligen förekommer som pendang till Andreas artikel i Trosbekännelsen och är ett ordagrant utdrag ur Vulg., Ps. 2:7 (jämför Bibel 2000, Ps. 2:7).

Et in Ihesum Christum filium (eius) unicum Dominum nostrum.

Jag tror ock på Jesus Kristus, Guds enfödde son, vår Herre.

Därunder, öster om fönstret, första budet.

... tina ... oc ...

... tina ... me

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk och svagt framträdande för att medge någon rimlig förmodan om den ursprungliga lydelsen.

och väster därom, andra budet.

(texten är alltför svagt framträdande för att kunna tydas)

NORDVÄGGEN

Par ur Credo-sviten där endast profetens språkband kan urskiljas.

Deponet Dominus omn(es) iniquitates nostras).

Herren skall avlägsna alla våra synder.

Texten utgör en pendang till en Credo-artikel. Den tillskrivs Malaki,⁴ men har sannolikt sitt ursprung i Vulg., Mich. 7:19: Revertetur, et miserebitur nostri; deponet iniquitates nostras.

☞ TRAVÉ IV**VALVET**

Östra valvkappan, Adam gräver och Eva spinner.

Ewa Adam

Södra valvkappan, Abels och Kains offer.

Abel Cayn

4. Ibid.

Västra valvkappan, brodermordet.

Cain Abel

Kain inför Gud.

Cayn

Norra valvkappan, den blinde Lemek lurar att döda Kain.

Cayn

SYDVÄGGEN

Par ur Credo-sviten.

... a

Av profetens namn eller epitet under bildmotivet återstår endast bokstaven -a. Mycket talar för att här funnits epitetet propheta. Sammanhanget gör det troligt att det i språkbandet har stått följande text: Ecce virgo concipiet et pariet filium (Se en jungfru skall bli havande och föda en son). Detta är den vanligt förekommande pendangen till Jakob d.ä.:s artikel i Credo-texten (CAO 2557; AMS 5b) och återfinns även i BP 1/a, där den utgör en profetutsaga för Bebedelsen: Isayas VII: Ecce virgo concipiet et pariet filium som har sitt ursprung i Vulg., Is. 7:14 (Bibel 2000, Jes. 7:14: Den unga kvinnan är havande och skall föda en son). Jämför även Vulg., Luc. 1:31 där ängeln vid Bebedelsen säger till Maria: Ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen eius Iesum (Bibel 2000, Luk. 1:31: Du skall bli havande och föda en son, och du skall ge honom namnet Jesus).

*(Qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex Mar)ia virgine.
Iacobus maior*

Vilken är avlad av den helige Ande; född av jungfru Maria.

Jakob d.ä.

Texten är fragmentarisk och har här supplerats efter ordalydelsen av den aktuella artikeln i Credo.

Öster om dörren, tredje budet.

... messo ...

Läsningen av ordet är osäker och texten i övrigt alltför fragmentarisk och svagt framträdande för att kunna tydas.

Väster därom, fjärde budet.

*Hedra formen, fadir oc modir tha es thu fore gudi godir. Voro ...
helsir frendir tic ...*

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

Ovanför dörren, scen med djävlar och människor.

NORDVÄGGEN

Par ur *Credo*-sviten.

Invocabunt (omnes nomen Domini et servi)ent ei.

Alla skall de åkalla Herrens namn och tjäna honom.

Liksom tidigare nämnda profetspråk i Credo-sviten är detta använt som typologisk pendang till en apostel.⁵ Texten är ett parafraserat utdrag ur Vulg., Soph. 3:9 (jämför Bibel 2000, Sef. 3:9).

(Matteus.) Sanctam eccl(esiam catholic)am s(anctorum communionem).

Matteus: en helig, allmännelig kyrka, de heligas samfund.

Texten är svårt skadad och har supplerats efter UK 65, s. 167.

❧ TRAVÉ V

VALVET

Östra valvkappan, från norr till söder, Sankt Erasmus

Sanctus Erasmus

Sankta Gertrud

Sancta Gertrud

Sankta Barbara.

(Sancta B)arbara

Södra valvkappan, Sankt Lars

Sanctus Laurentius

Sankt Erik

Eric

5. Ibid.

Sankt Olof.

Olaus

Västra valvkappans södra svickel, en pipares hustru som rids av ett ej identifierat djur och en uggla.

Seidr ok een ugla rider ene pipare hustru.

Texten har sannolikt restaurerats och läsningen av flera ord är ytterst osäker. Enligt Nilsén 1986, s. 178, skulle djuret eventuellt kunna vara en gris.

I norra svickeln, man som rids av en björn.

(de individuella bokstäverna kan identifieras, men ej fås att bilda rimliga ord)

Norra valvkappan

Sankt Stefan

(Sanct)us Steph(anus)

Sankta Maria Magdalena

Magdale(na)

Sankta Helena.

Sancta Hele(na)

SYDVÄGGEN

Par ur *Credo*-sviten.

... *me* ...

... *sep* ...

Sannolikt kan man här ansluta sig till UK 65, s. 169, angående profeten och aposteln i Credo-paret: "Sakarjas text torde ha varit: Adspicient ad me, quem confixerunt. Johannes: Passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus et sepultus est."

Öster om fönstret, femte budet.

Sla ih ... ba ... (qui)nna

Tha far thu st ... vinna.

Vm thu vil thi ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk och svagt framträdande för att kunna tydas. Jämför dock motsvarande budord i Vendel (på s. 315).

Sjätte och sjunde budet uppvisar ingen text.

VÄSTVÄGGEN

Från söder till norr, par ur Credo-sviten.

(O mors,) ero mors tua.

Oh död, jag skall bli din död!

Profetens namn, Hosea, har troligen funnits under bildmotivet. Texten utgör här en pendang till aposteln Tomas artikel i Trosbekännelsen. Den är ett ordagrant citerat utdrag ur Vulg., Osee 13:14. (Jämför Bibel 2000, Hos. 13:14 med översättning direkt från hebreiska: Död, kom med din pest!) Texten återfinns även i BP 28/h., där den utgör en profetutsaga för Kristus i dödsriket. Texten är skadad och har supplerats från UK 65, s. 170.

Descendit ad inferna, tertia die resurrexit a mortuis.

Nederstigen till dödsriket; på tredje dagen uppstånden igen ifrån de döda.

Apostelns namn, Tomas, har troligen funnits under bildmotivet.

Par ur Credo-sviten.

Qui edificat asce(n)sionem suam) in celum.

Han som bygger sin boning i himlen.

Profetens namn, Amos, har troligen funnits under bildmotivet. Texten utgörs av det profetspråk som vanligen står som pendang till aposteln Jakob d.y. i Credo och är, förutom omkastning av orden, ett ordagrant utdrag ur Vulg., Amos 9:6: Qui aedificat in caelo ascensionem suam, et fasciculum suum super terram fundavit; qui vocat aquas maris, et effundit eas super faciem terrae: Dominus nomen ejus. (Bibel 2000, Amos 9:6: Han som bygger sin boning i himlen och reser sitt valv över jorden, som kallar på havets vatten och låter det strömma över jorden – Herren är hans namn.) – Celum fel för celo.

(Ascendit in) celos, sedet ad dexteram Dei patris omnipotentis.

(Jacobus mi)nor

Uppstigen till himmelen; sittande på allsmäktig Gud Faders högra sida.
Jakob d.y.

Par ur Credo-sviten.

Ascendam ad vos in iudicium, ero testis velox.

Sophoni(as) propheta.

Jag skall stiga upp till er för att hålla domslut och jag skall göra det snabbt.
Profeten Sefanja.

Texten är en vanligt förekommande pendang till Filippus i Credo-sviten och tillskrivs här Sefanja. Snarare är den ett lätt parafraserande utdrag ur Vulg., Mal. 3:5: Et accedam ad vos in iudicio, et ero testis velox. (Jämför Bibel 2000, Mal. 3:5, med översättning direkt från hebreiskan: Jag kommer till er för att hålla dom, och utan dröjsmål skall jag ställa [...] till svars.)

Inde venturus est iudicare vivos et mortuos.

Sanctus Philippus.

Därifrån igenkommande till att döma levande och döda.

Sankt Filippus

Därunder, från söder till norr, budord.

Åttonde och nionde budet uppvisar ingen text.

Tionde budet.

... om thu vil gudhi trolika tienä.

Dödssyndsmannen.

Septem peccata mortalia cum radice.

De sju dödssynderna med rot.

Offuerfflodhetn

Girugheten

Vredhen

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas.

NORDVÄGGEN

Par ur Credo-sviten där nu inga namnangivelser kan skönjas, men som torde ha utgjorts av profeten Joel och aposteln Bartolomeus.

Effundam de Spiritu (meo super omnem carnem).

Jag skall utgjuta min ande över alla.

Texten är ett vanligt förekommande profetspråk visavi aposteln Bartolomeus artikel i Trosbekännelsen. Den är närmast ett ordagrant utdrag ur Vulg., Acta Ap. 2:17, som går tillbaka på Joel 2:28 (jämför Bibel 2000, Joel 2:28: ... jag utgjuter min ande över alla).

(Cr)edo in (Spiritu)m Sanctum.

Jag tror på den Helige Ande.

*Texten utgörs av den trosartikel som vanligtvis framförs av aposteln Bar-
tolomeus.*

❧ VAPENHUSET

VALVET

Västra valvkappan, Skvallret i kyrkan.

Kirkia ...

SYDVÄGGEN

Öster om dörren, manligt helgon.

Sanctus ...

Helgonets namn är alltför fragmentariskt för att kunna tydas.

ÖSTERLÖVSTA

Kyrkan invigdes, enligt en indirekt bevarad inskrift, 1451 och försågs 1468 med kalkmålningar (se nedan). Dessa överkalkades första gången 1664 och blev i koret ersatta med nya målningar. Även dessa överkalkades 1709. En genomgripande restaurering innebärande delvis nymålade ornamentik genomfördes 1915. Vid 1956 års restaurering kunde en del av den medeltida målningsskrudden tas fram och konserveras.¹

☞ VAPENHUSET

SYDVÄGGEN

Scen med två nakna kvinnor som tas tillfånga eller fördrivs.

Mot öster, två språkband.

... o amen

Texten är i övrigt alltför svagt framträdande och fragmentarisk för att säkert kunna tydas. Det som fortfarande kan skönjas indikerar dock att det skulle kunna handla om uttrycket In Deo amen. Jämför Vulg., Is. 65:16.

(texten är alltför svagt framträdande för att kunna tydas)

Enligt Nilsén 1968, s. 181, skall man här ha kunnat läsa ordet Jesu.

Mot väster

(texten är alltför svagt framträdande för att kunna tydas)

VÄSTVÄGGEN

Djävulen hjälper en kvinna att göra en smörtoopp.

(tomt språkband)

I Rhezelius F.c.6 s. 286 återges en numera försvunnen inskrift som skall ha funnits på norra korväggen:

Anno Domini M:CD:L:I consecrata est ecclesia ad honorem beate virginis Marie, Sanctorum Johannis bapt(iste) et Birgitte per magistrum Johannem benedicti archiepiscopum, curato domino holmsten. In anno Domini et cet. LXVIII est depicta, curato domino Petro (R)aualli, pictor Andreas erici. Amen.

1. Se vidare UK 82, 1975, 1994.

I Herrens år 1451 invigdes kyrkan till ära för den heliga jungfru Maria och helgonen Johannes Döparen och Birgitta, av ärkebiskopen magister Jöns Bengtsson, då herr Holmsten var kyrkoherde. I Herrens år 1468 målades kyrkan då herr Petrus Ragvaldsson var kyrkoherde. Målare var Anders Eriksson. Amen.

Peringskiöld återger i Mon. I (F.h.2) fol. 121r i princip samma text, men med årtalen 1451 och 1468 med arabiska siffror i stället för med romerska. Andra skillnader är *haec ecclesia* i stället för som hos Rhezelius *ecclesia*, *Holmone* i stället för *Holmsten* och *Ravaldi* i stället för det uppenbarligen felaktigt återgivna *aualli*.

ÖSTERVÅLA

Kyrkans äldsta delar torde kunna dateras till slutet av 1200-talet eller början av 1300-talet. I början av 1500-talet tillkom kalkmålningar. Framknackning av rester av målningen skedde 1952–1953.¹

☞ TRAVÉ I

SYDVÄGGEN

(tomma språkband)

NORDVÄGGEN

Enhörningsjakten.

(tomt språkband)

Rosenkransmadonnan.

... ti ... d ...

Texten är i övrigt alltför fragmentarisk för att kunna tydas och kvarstående delar av ord medger ingen rimlig förmodan om textens ursprungliga lydelse.

Fragment av text runt sakristieportalen.

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

☞ TRAVÉ II

NORDVÄGGEN

Jesse rot med den korsfäste Jesus Kristus.

(texten i språkbanden är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

1. Se vidare UK 119, 1966; Bohman 2004; Cornell & Wallin 1960.

ÖSTRA RYD

Kyrkans äldsta del, sakristian, tillkom omkring 1300. Den nuvarande kyrkan uppfördes sannolikt runt 1430.¹ Enligt en inskrift utfördes kalkmålningar 1449 av Johannes Iwan (se nedan). Numera anses 1459 vara tillkomstår för målningarna.² I slutet av 1700-talet överkalkades samtliga målningar med undantag av korvalvens. 1835 reparerades korvalvet varvid målningarna påmåldes tämligen hårt. Vid en restaurering 1924 togs denna påmålning bort och målningarna på långhusets valvribbor och valvmålningarna i sakristievalvet framtogs.³

☞ TRAVÉ I

VALVET

Östra valvkappan, vapen för Birgitta Sture

Oc hans hust(ru) frw Brigitta

och Johan Kristiernsson Vasa.

Redbara h(er)r Johan Cristerson

Södra valvkappan, vapen för Anund Sture

Annonð Sture rid(er)

Dominus miles

Isti sunt primi nati ecclesie

et parentes eorum

Rwdh

Herr riddare. Dessa är kyrkans första söner och deras föräldrar i Ryd.

Texten förefaller något inkoherent, men har enligt principen för denna utgåva återgivits som den kan läsas på plats.

och Christina (Lejonansikte).

Frw Cristina

1. UK 176, 1978, s. 3: "Härför talar också en inskription i kyrkans korvalv, som synes ange den 1434 avlidne Anund Sture som byggherre."

2. Numera anses målningarna kunna dateras till 1459, se Alm 1930; Törnquist m.fl. 2010, s. 7.

3. Se vidare UK 176, s. 3–22; SvK I, 1920; Törnquist m.fl. 2010.

Västra valvkappan, vapen för Gustaf Sture

Her Gosstaf Sture

Namnet Gosstaf förefaller vara skrivet med ett anakronistiskt ö.

och Birgitta Stensdotter Bielke.

Fru Brigitta hans hustru

Norra valvkappan, mot väster, vapen för Kettil Karlsson Vasa

*Arma Keilli Karuli, Dei gracia episcopi lincopiensis, filius filii
Domini Cristerni Nicolai.*

*Vapensköld för Kettil Karlsson, med Guds nåde biskop i Linköping, sonson
till herr Krister Nilsson.*

Keilli fel för Ketilli; den vanliga formen av ortnamnsadjektivet är lincopensis.

därunder, Oxenstiernska vapnet. Bredvid vapnet bokstaven

b.

Enligt Svk I, s. 299, står denna bokstav som en hänvisning till Bengt Jönsson Oxenstierna.

Därunder, vapen för Katarina Karlsdotter Gumsehuvud.

Frw Katerina

Mot öster, vapen för Jöns Bengtsson Oxenstierna

*Arma Johannis Benedicti Dei gracia archiepiscopi ecclesie
Upsalensis, filius filie Domini Cristerni Nicolai militis.*

Vapensköld för Jöns Bengtsson med Guds nåde ärkebiskop i Uppsala,
dotterson till riddaren Krister Nilsson.

Läsningen av ortnamnsadjektivet är något osäker.

därunder, Vasavapnet. Bredvid vapnet bokstaven

n.

Enligt SvK I, s. 299, står denna bokstav som en hänvisning till Nils Vasa.

därunder, vapen för Margareta Krummedike.

Frw Margreta

NORDVÄGGEN OCH SKÖLDBÅGEN

Sankt Göran och draken med adorant eller stiftare.

*Texten är numera alltför fragmentarisk för att kunna tydas ens med hjälp
av foto från 1919 i ATA av en teckning utförd 1835. Enligt SvK I, s. 301,
skall här ha stått O sancte Georgi, ore pro me! (Oh, sankt Göran, bed för
mig!) – Ore fel för ora.*

Sankta Barbara.

Sancta Barbara

Evangelisten Lukas.

Lucas

*Texten har kunnat återges med hjälp av foto från 1919 i ATA av en teck-
ning från 1835.*

Korets södra vägg, östra pelaren

Johan(nes)

*Texten har kunnat återges med hjälp av foto från 1919 i ATA av en teck-
ning från 1835.*

SYDVÄGGENS SKÖLDBÅGE

Evangelisten Matteus.

Enligt SvK I, s. 302, skall här ha funnits en inskrift Mateus.

☞ TRAVÉ II**TRIUMFBÅGEN MOT VÄSTER**

Profeten Hesekiel i helfigur.

Ezechiel

Evigil(ab)unt (omnes, alii ad vitam eternam, alii ad morte)m.

Hesekiel. De skall alla vakna upp, vissa till livet, andra till döden.

Texten har delvis kunnat återges med hjälp av foto från 1919 i ATA av en teckning från 1835. Den har sedan supplerats efter det profetspråk som vanligen utgör en pendang till Mattias artikel i Trosbekännelsen. Texten, som har tillskrivits Hesekiel,⁴ tycks snarast ha sitt ursprung i Vulg., Daniel 12:2: ... evigilabunt, alii in vitam aeternam, et alii in opprobrium ut videant semper (jämför Bibel 2000, Dan. 12:2:... [de] skall vakna, några till evigt liv, andra till skam och evig fasa).

Grönklädd gestalt med fragment av inskrift.

... filius ...

... son ...

PELARNA MELLAN TRAVÉ II OCH III

Figurframställningar (fragment).

*Enligt SvK I, s. 302, har här funnits en inskrift: ... h vil till rgha lif fors
... Skraedhara ... g Knif*

Fragment med inskrift.

Zacharias

PELARNA MELLAN TRAVÉ III OCH IV

Noa

Enligt SvK I, s. 305, har här funnits en inskrift: Noach.

och Malaki.

*Enligt SvK I, s. 305, har här funnits en inskrift: Malachias ppta Deripiet
d(ominus) omnes iniquitates nostras (Profeten Malaki. Herren skall av-*

4. Kilström 1952, s. 134.

lägsna alla våra synder). Texten utgör ofta en pendang till en Credo-artikel. Den tillskrivs Malaki⁵ men har sannolikt sitt ursprung i Vulg., Mich. 7:19: Revertetur, et miserebitur nostri; deponet iniquitates nostras. – Deripiet förmodligen fel för Deponet.

På östra sidan, lång man med gloria och grön mantel.
Överskrift

Judas Thaddeus

vid hans sida

Carnis resurrectionem.

De dödas uppståndelse.

Aposteln Tomas och profeten Amos, det vill säga ett par ur Credo-sviten.

Thomas

Amos

Texterna har kunnat återges med hjälp av foto från 1919 i ATA av en teckning från 1835.

❧ TRAVÉ IV

VÄSTVÄGGEN

Barmhärthighetsverket Begrava de döda.

Sepilio in terra mortuos.

Jag begraver de döda i jorden.

Texten har kunnat återges med hjälp av foto från 1919 i ATA av en teckning från 1835. – Sepilio stavningsvariant till sepelio.

NORDVÄGGEN

Jesse rot.

Iacop

Isaac

Abram

Tre namn har kunnat återges med hjälp av foto 1919 i ATA av en teckning från 1835.

Inskrift (fragment, se nedan).

(texten är alltför fragmentarisk för att kunna tydas)

5. Ibid.

Försvunnen inskrift, enligt Hadorph handskr. F.f.10 fol. 301. Inskriften finns även återgiven hos Peringskiöld Mon. II, fol. 43.

Est opus hoc factum per johannem iream et cetera / Anno Domini millesimo quadragentesimo quadragesimo / nono est ecclesia picta in honorem beata (Virginis Marie) / et trinitatis et beati Episcopus Martini et Olavi Patronis ecclesie / et hoc opus est factum per Dominum johannem Crister son et cum domina Birgita uxore ipsius et domino Mathie Erici.

Detta verk utfördes av Johannes Ivan osv. / I Herrens år 1449 målades kyrkan till ära för den heliga Jungfru Maria / och Trefaldigheten och den helige biskopen Martin, och Olof, kyrkans skyddshelgon / och detta verk utfördes genom Herr Johannes Kristerссоns försorg tillsammans med fru Birgitta, hans hustru och herr Mattias Eriksson.

Iream fel troligen för iwan; för dateringen 1449 se ovan; beata fel för beate: i lakunen har det sannolika Virginis Marie supplerats. Episcopus (förkortat Eps) fel för Episcopi; Patronis fel för Patroni.

Nilsén (1986, s. 185) anger att det hos Peringskiöld efter första raden skulle finnas inskjutet med rött: *Benedict ... virga de radice Jesse*. Enligt SvK I, s. 293, skall följande ha stått: *Egredietur virgo de radice jesse*. Dessa uppgifter har ej kunnat bestyrkas. UK 176, s. 6, återger inskriptionen i svensk översättning.

Del III

REGISTER

SPRÅKBANDSREGISTRETS UTFORMNING

FÖR ATT UNDERLÄTTA vidare forskning inom konst-, språk- och kyrkovetenskap med angränsande discipliner har ett språkbandsregister utarbetats. I detta har alla enskilda språkband registrerats för sig, även delar av längre text eller exempelvis frågor och svar. Enstaka, ej supplerbara, bokstäver eller stavelser har ej tagits med. Endast indirekt bevarade texter har ej heller upptagits registret.

Profeternas och kyrkofädernas texter anges i kyrkorna ibland helt utan hänvisning till ursprung, ibland med källhänvisning, placerad antingen först eller sist. I det alfabetiskt ordnade språkbandsregistret har syftet varit att behålla språkbanden så som de återfinns i kyrkorna och därför kan alltså samma text finnas på två ställen i registret beroende på hur de har manifesterats i de olika kyrkorna. Exempel: *Ecce virgo concipiet et pariet filium Ysaïas propheta* (Vnd T III Sv) och *Jesaja Ecce virgo concipiet et pariet filium* (Ät T IV Sv). En förteckning över de förkortningar som använts finns i del I på s. 73–74.¹

Stavningsvarianter förekommer enligt normal medeltida praxis och *incipit* har registrerats enligt faktiskt traderad bokstav. Profeten Jesaja, exempelvis, finns alltså upptagen under formen Isaia, men också som Ysaia.

Indirekt bevarade längre inskrifter finns ej upptagna här. Signeringar och inskrifter innehållande dateringar behandlas under sagda rubrik. Språkband som är så fragmentariska att de ej kan tydas finns ej med.

1. En motivförteckning och ett register för dessas förekomst finns tillgängligt i Nilsén 1986, s. 28–47.

SPRÅKBANDSREGISTER

A

<i>Abel</i>	(Löt T II Öva)
<i>Abel</i>	(Ros T III Sva)
<i>Abel</i>	(Ros T III Nva)
<i>Abel</i>	(Vaks T III Vva)
<i>Abel</i>	(Vaks T III Vva)
<i>Abel</i>	(Ät T IV Sva)
<i>Abel</i>	(Ät T IV Vva)
<i>Abel: Bene potest videre quod recte facis</i>	(Dann T I Öv)
<i>Abraham</i>	(Stav T II Öv)
<i>Abraham</i>	(Ten T II Sv)
<i>Abraham</i>	(Valö T III Öva)
<i>Abreham pat(riarcha) et profeta</i>	(Jum T I Sva)
<i>Abram</i>	(ÖR T IV Nv)
<i>(Absque dolore paris virgo, M)aria, maris</i>	(Ede T I Nv)
<i>Absque dolore paris, virgo (Maria, maris)</i>	(Ros T II Nv)
<i>... ac ... plena.</i>	(Valö T I Nva)
<i>(A)chaz</i>	(Vää T II Nv)
<i>Adam</i>	(Vaks T II Vva)
<i>Adam</i>	(Vaks T II Vva)
<i>Adam</i>	(Vaks T III Öva)
<i>Adam</i>	(Vaks T III Sva)
<i>Adam</i>	(Ät T III Sva)
<i>Adam</i>	(Ät T III Öva)
<i>Adam</i>	(Ät T III Öva)
<i>Adam</i>	(Vaks T III Nva)
<i>Adam</i>	(Ät T II Vva)
<i>Adam</i>	(Ät T III Nva)
<i>Adam</i>	(Ät T II Nva)
<i>Adam</i>	(Ät T III Vva)
<i>Adam</i>	(Ät T IV Öva)

<i>Ad beatam virginem: Aue Maria, gracia plen(a),</i>	
<i>Dominus tecum et benedicta tu in mulieribus</i>	(SK T I Nva)
<i>Ad patriam Davit dento Saul remea(vit)</i>	(Jum T I Vva)
<i>(A)lia est ... plena ... alia filii, alia ...</i>	(Lgg T I Sva)
<i>Alloquitur blanda Joab hunc perimitque nephande</i>	(Dann T III Vva)
<i>Alloquitur blanda Joab hunc perimitque nephande</i>	(Rkil T II Vva)
<i>Alloqu(itur) blanda Joab hunc perimitque ne(phande)</i>	(Vää T III Sv)
<i>Alse ... wolken hemmelvart sunte Pawel ... och ... van</i>	
<i>syner perde ... der erden</i>	(Rkil T III Öva)
<i>Ambrosius</i>	(Lits T I vastj)
<i>(A)mb(ro)sius</i>	(Spng T I Vva)
<i>Ambrosius</i>	(Spng T I Sv)
<i>Ambrosius: Domine, noli tantum amittere beneficium</i>	(Ede T I Sva)
<i>Ambrosius. Iudicium est ei Deum esse propicium ...</i>	(Håll T I Öva)
<i>Amen</i>	(SK T I Sva)
<i>Aminadab</i>	(SK T II Sva)
<i>Amo(s)</i>	(Rbo T V Nv)
<i>Amos</i>	(Sng T I Sv)
<i>Amos</i>	(ÖR pel III–IV)
<i>Amos prophe(ta)</i>	(Vnd T IV Sv)
<i>Amos: Qui aedificat in celo ascensionem suam</i>	(Ät T V Vv)
<i>... an maalarer pl ... ke n</i>	(Valö T III Öva)
<i>Andreas apostolus</i>	(Sng T I Öv)
<i>Andreas: Et in Jesum Christum, filium eius unicum dominum</i>	
<i>nostrum</i>	(Film T II Öva)
<i>Andreas: Ok i ihesum cristum hans enda son vår herra</i>	(Ede T III vahj)
<i>Andrias Martini</i>	(Valö T I Öva)
<i>Andries Ma(rtini)</i>	(Valö T III Vva)
<i>Angelus</i>	(Äkb T III vahj)
<i>Angelus</i>	(Ät T III Nva)
<i>Angelus</i>	(Ät T III Vva)
<i>Angelus domini ...</i>	(Bjkl T III Vv)
<i>(Ange)lus est uisus Jac(ob in hoc valde gavisus)</i>	(Rkil T II Sv)
<i>Angelus: Astunda ikke annars mans quinna om thu vil løn</i>	
<i>aff Gudi finna</i>	(Vnd T V Nvv)
<i>Angelus: Hoor oc alla skørheet fly, thu tekkis Gudhi ey medh</i>	
<i>thy</i>	(Vnd T V Nv)
<i>Angelus: Var ey falsker i vitnom thinom thy tolke quælias i</i>	
<i>helvitis pinom</i>	(Vnd T V Nv)
<i>(An)na – (de)o gracia – concipiet et pariet</i>	(Tolf T I Öv)
<i>Anna, Joachim, Maria ... Jsachar ... Josep</i>	(Lits T III Nva)

<i>Anno Domini ... o ... quatin ...</i>	(HT V I Öv)
<i>Anno Domini M^o:cd^o:liii</i>	(Rbo T V Vva)
<i>Anno Domini m^oc^od^oxxxvii pictus erat corus iste (in honorem Ihesu Christi et ejus gloriose matris Marie)per manus I(o)hannis Rosenrod ipso auxiliante qui fecit mundum ex nichillo</i>	(Ten T I Sv)
<i>Anno Domini MCDL primo depicta est et tabulata ecclesia ista in honorem beatae Marie virginis, cui sit laus honor et sempiterna gloria</i>	(Vnd T II Öv)
<i>Annonð Sture rid(er) Dominus miles. Isti sunt primi nati ecclesie et parentes eorum Rwdh</i>	(ÖR T I Sva)
<i>Annus Domini MCDLXXXVII die virginis Marie</i>	(Gr pel I–II)
<i>Aram</i>	(SK T II Nva)
<i>Aram gennuit</i>	(Dann T II Nv)
<i>... arias ... prof(eta)</i>	(Jum T I Nva)
<i>Arma Crissti</i>	(Ros T I Öva)
<i>Arma Johannis Benedicti Dei gracia archiepiscopi ecclesie Upsalensis, filius filie Domini Cristerni Nicolai militis</i>	(ÖR T I Nva)
<i>Arma Keilli Karuli, Dei gracia episcopi lincopiensis, filius filii Domini Cristerni Nicolai</i>	(ÖR T I Nva)
<i>(Ascendam ad vos in iudicium et ero testis) uelox</i>	(Vnd T V Sv)
<i>Ascendam ad vos in iudicium, ero testis velox. Sophoni(as) propheta</i>	(Ät T V Vv)
<i>As(cendit) ad celos (sedet at dexteram Dei patris omnipotentis)</i>	(HT V I Nv)
<i>Ascendit Deus in iubilatione et Dominus in voce turbe. Dauid</i>	(Löt T II Sva)
<i>(Ascendit in) celos, sedet ad dexteram Dei patris omnipotentis. (Jacobus mi)nor</i>	(Ät T V Vv)
<i>Aspiciant ad m(e) quem (confixerunt)</i>	(Lits T II Sv)
<i>(Ast)unda ække annars qwinna (om) thu vil løn af gudhi finna</i>	(Lits T IV Sva)
<i>atque ind(i)uisa unitas</i>	(Löt T II Öva)
<i>Audite audientes me et commedite bonum</i>	(Harg T III Öva)
<i>Augustinus</i>	(Spng T I Öva)
<i>Augustinus</i>	(Spng T I Sv)
<i>... Au(gustinus) ...</i>	(Harg T I Nva)
<i>Aue gracia plena. Dominus tekomp</i>	(Jum T I Nva)
<i>Ave gracia plena. Dominus tecum</i>	(Sng T II Nv)
<i>Ave gracia plena. Dominus (tecum)</i>	(Ten T II Nv)
<i>Ave Maria</i>	(Valö T I Nva)

<i>(Ave) Mar(ia gracia plena)</i>	(Ede T I Nv)
<i>(Ave Maria, gracia) ple(na)</i>	(SK T I Nv)
<i>Aue (Mar)ia gracia plena. Dominus tec(um)</i>	(Vall T I Nva)
<i>Aue Maria, gracia plu</i>	(Häv T I Öv)
<i>Ave Maria grascia plena</i>	(Ede T I Sva)
<i>Aue Maria gratis qilreta</i>	(Vätö T I Öv)

B

<i>Bartholomeus. Credo in Spiritum sanctum</i>	(Ti T I Sv)
<i>Bartholomeus. Credo in Spiritum Sanctum</i>	(Ät T V Nv)
<i>Bartholomeus. Die tertia die resurrexit a mortuis</i>	(SK T I Sva)
<i>Bartolomeus. Credo in Spiritum sanctum</i>	(Vnd T V Nv pel)
<i>Beata virgo</i>	(Ros T II Nv)
<i>Beatus vir qui timet Dominum</i>	(Tolf T III vahj)
<i>Bel</i>	(Gr T III Sva)
<i>Benedicta sit sancta trinitas</i>	(Löt T II Öva)
<i>Benedictus qui venit</i>	(Ros T II vahj)
<i>Booz</i>	(SK T II Nva)
<i>Botwidus</i>	(Ät T II Öva)

C

<i>Cain</i>	(Ät T IV Vva)
<i>... calca</i>	(Vall T II Sva)
<i>(Ca)ritas</i>	(Valö T I Nva)
<i>Caritas</i>	(Tolf T I Nv)
<i>Carmen Hebreorum te laudat, Christe, (bo)n(orum)</i>	(Ede T III Sv)
<i>Carmen hebreorum te laudat, Christe, bonorum</i>	(Dann T III Sv)
<i>Carnis resurrectionem et vitam eternam. Mathias. Am(en)</i> ...	(SK T I Öva)
<i>Carnis resurre(cionem)</i>	(Ät T II Nv)
<i>(Cata)rina</i>	(Vall T I Öv)
<i>Cayn</i>	(Vaks T III Vva)
<i>Cayn</i>	(Ät T IV Sva)
<i>Cayn</i>	(Ät T IV Vva)
<i>Cayn</i>	(Ät T IV Nva)
<i>Celitus (effectus, Helia, per aera vectus)</i>	(Vätö T I Nv)
<i>... Chain dicimas suas ... def ... iat in ... r ...</i>	(Vlöv T I Sva)
<i>(... chim)</i>	(Ede T III Nva)
<i>Clauus Ha ... scripsit ... ndel anno Domini 1452</i>	(Vndbåge T IV–V Sv)
<i>Clavi</i>	(Stor NT Nv)
<i>Cleophas u Anne</i>	(Tolf T I Nv)
<i>Colligo in nomine patris</i>	(Vnd T V Sv)

<i>Completum est hoc ... Domini M°C°DLX2 ... Dominum</i>	
<i>Benedictum M ores ... kolaum ...</i>	(HL vap)
<i>Confitebimur ei ...</i>	(Löt T II Öva)
<i>Contr(a acediam). Varde (din) vili sua i jord(en)e som i</i>	
<i>him(blom) ...</i>	(SK T I Nva)
<i>Contra auariciam. Tilkome thit ryke ...</i>	(SK T I Vva)
<i>Contra gulam. Giff oss i dag vaart dagligi broot ...</i>	(SK T I Nva)
<i>Contra invidiam. aaff ondho ...</i>	(SK T I Sva)
<i>(C)ontra iram. Ok forlaat oss vaara synder som vi</i>	
<i>ok forlatom ...</i>	(SK T I Öva)
<i>Contra luxuriam. Ok leedh oss ey i (frestelse) ...</i>	(SK T I Öva)
<i>Contra superbiam. Fadher vaar som är i himblom hægat vari</i>	
<i>thit nampn ...</i>	(SK T I Vva)
<i>(Corona aurea sup)er caput eius expressa signo sanctitatis.</i>	
<i>Gaudeamus omnes in Corona sapientie timor Domini ...</i>	(Tolf T II Vva)
<i>(Corona aurea sup)er caput eius expressa signo sanctitatis.</i>	
<i>Gaudeamus omnes in Domino! ...</i>	(Vlöv T I Öva)
<i>Corporis ... racio ...</i>	(Tolf T III Sva)
<i>Creatorem celi et terre ...</i>	(Dann T III vahj)
<i>Creauit Dominus novum super terram (femina circumdabit</i>	
<i>virum) ...</i>	(Ros T II vahj)
<i>Credo in deum patrem omnipotentem ...</i>	(Dann T III vahj)
<i>... Credo in (Deum patrem omnipotentem, creatorem celi et</i>	
<i>terre) ...</i>	(Fre Öv)
<i>(Credo in) Deum patrem (omnipotentem, creatorem celi et</i>	
<i>terre) ...</i>	(Lits T I Öv)
<i>Credo in Deum patrem omnipotentem, creatorem (celi et</i>	
<i>terre) ...</i>	(Vnd T II Öv)
<i>(Credo in) Spiritum sanctum ...</i>	(HT V I Sv)
<i>(Cr)edo in (Spiritus) Sanctum ...</i>	(Ät T V Nv)
<i>... Christo ...</i>	(Vnd T V Nv)
<i>Cristum temptavit Sat(hanas, ut eum) superaret ...</i>	(Rkil T II Nva)
<i>Cristus vendentes templo repellit, ementes ...</i>	(Dann T III Nva)
<i>Crucifici, maatuus ascende ...</i>	(Dann T III vahj)
<i>Cuncta que fiunt, adducet Deus in iudicium ...</i>	(Tolf T II Öva)

D

<i>Dalida decepit Samsonem ...</i>	(Tolf T II Sv)
<i>Daniel ...</i>	(Ti T I Sv)
<i>Daniel destruxit Bel et interfecit draconem ...</i>	(Gr T III Sva)
<i>Daniel prophete ...</i>	(HT V I Nv)

<i>Daniel. Educam uos de simulacris uestris, populus meus</i>	(Sng T I Sv)
<i>Daniele</i>	(Ten T II Sv)
<i>Darida Sampsonis</i>	(KH T III Vva)
<i>Darud: In ecclesiis benedicite Deo Domino et fontibus</i>	
<i>Israel</i>	(Ede T III vastj)
<i>Dauet</i>	(Valö T I Vva)
<i>Dauid</i>	(Stav T II Öv)
... <i>Dauid</i>	(Stav T I Nva)
<i>Dauid: ... ad me ... lius</i>	(Ros T I Nv)
<i>Dauid: Domine, liberasti animam meam ab inferis</i>	(Ede T IV vahj)
<i>Dauid: Dominus in (templo san)cto suo</i>	(Ede T I Öv)
<i>Dauid: Filie Syon exultet in rege suo</i>	(KH T III Sv)
<i>(Dauid:) In ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus</i>	
<i>Israel</i>	(Dann T II Sva)
<i>Dauit. Gaudens gaudebo in (Domino, et) exulta in Deo</i>	(Harg T II Öva)
<i>Dauit: Non derelinquas querentes te, Domine</i>	(Harg T II Öva)
<i>Dauid propheta</i>	(HT V I Öv)
<i>David</i>	(Valö T I Sva)
<i>David propheta</i>	(Ede T III Nva)
<i>David rex</i>	(Ede T III Nva)
<i>Dauid superavi(t) Goliath Phi(listeum)</i>	(Gr T II Vva)
<i>(D)auid. Wltum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis</i> . . .	(Ede T II Vva)
<i>Davit</i>	(Jum T I Vva)
<i>Davit rex</i>	(Rbo T V Nv)
<i>Davit rex</i>	(Vall T II Nva)
<i>Decem milia a ...</i>	(Ros T III trh)
<i>Decima die, terra equabitur et col(les in pul)verem</i>	
<i>(redigentur)</i>	(Sng vap Vv)
<i>Decima quarta die ardebit terra cu(m) celo et fiet celu(m)</i>	
<i>novu(m) et terra nova par(ite)r cristallo</i>	(Sng vap Vv)
<i>Del(e)ctare in Domino et dabit tibi petitiones cord(is) tui</i>	(Tolf T II Öva)
<i>Deponet Dominus omnes iniquitates nostras. Malachias</i>	(Vnd pel III–IV)
<i>Deponet Dominus omn(es) iniquitates nostras</i>	(Ät T III Nv)
<i>Derelictio discipulorum</i>	(Tolf T III Sva)
<i>(Descendit) ad infernas. Tertia die resurrexit ad mortuos</i>	(Fre Sv)
<i>(Descendit ad infern)a, tertia die resur(rexit a mortuis)</i>	(Vnd T III Sv)
<i>Descendit ad inferna, tertia die resurrexit a mortuis</i>	(Ät T V Vv)
<i>De tumulo Christe surgens te denotat iste</i>	(Dann T II Vva)
<i>De tumulo, (Christe, surgens) te denotat iste</i>	(Gr T III Öva)
<i>De tumulo, Christe, surgens te denotat iste</i>	(Rkil T II Öva)
<i>Deus protector est omnium in se veritate sperantium in</i>	(Tolf T II Vva)

<i>Deus Sabaot</i>	(Vlöv T I vahj)
<i>Diabolus</i>	(Lgg T IV Sva)
... <i>digitum</i> ... <i>ess(e)</i>	(Rbo T VI Vv)
<i>Dionysius et socii sui, martires</i>	(Film T II Nva)
<i>Dira inferni supplicia</i>	(Film T I Öva)
(<i>Discedite a me maledicti in ignem</i>) <i>eternum</i>	(Lits T IV Vv)
... <i>Discipulorum</i>	(Tolf T III Öva)
<i>Dispersum dedit pauperibus</i>	(Vnd T II Sv)
<i>Dominici confessoris</i>	(Film T II Nva)
<i>Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus</i>	(Löt T III Öva)
<i>Domine, audiui a(uditum tuum et timui)</i>	(Vlöv T I Nva)
<i>Dominus</i>	(Vlöv T I vahj)
... <i>Dominus ad Kain: (Ubi est Abel,) frater (tuus)?</i>	(Ros T III Nva)
<i>D(ominus dixit ad) me: Filius m(eus es tu;) Ego hodie</i> <i>g(enui te)</i>	(HT V I Öv)
<i>Dominus dixit ad me: f(ili)us meus es tu. Daud propheta</i>	(Ät T III Sv)
<i>Dominus (in templo sancto) suo</i>	(KH T I Sva)
<i>Domin(us miles). Isti sunt primi nati (ecclesie) et parentes</i> <i>eorum Ruydh</i>	(ÖR T I Sva)
<i>Dominus te cum</i>	(Knu NS T I Öva)
<i>Dominus tecum, virorum (f)ortissime!</i>	(SK T II Öva)
(<i>Domin</i>) <i>us tecum, virorum fo(rti)ssime!</i>	(Vää T I Nv)
<i>Dominus tecum virorum fortissime!</i>	(Dann T I Öv)
<i>Du bre ut peningar ok gul. Du tenker intet paa dödsens</i> <i>stund</i>	(Ten vap ST Öva)
<i>Dum baptisat(ur) Christus boptisma sacratur</i>	(Dann T II Sv)
<i>Dum baptisatur Christus baptisma sacratur.</i>	(Ede T III Sva)
<i>Dum baptisatur Christus baptisma sacratur.</i>	(Rkil T II Nva)
<i>Duodecima die stelle de cela cadent (d)elela ... igneas comas</i> <i>exse spargent</i>	(Sng vap Vv)
<i>Du scal faa løna som der tax är thina</i>	(Ten vap ST Vva)
<i>Dyabolus: Du ma væl locka annars vijf oc ther medh frøgdar</i> <i>thu tit liiff</i>	(Vnd T V Nvv)
<i>Dyabolus: Hor oc elskoga ma thu plæga oc gør ey thinom</i> <i>likama træga</i>	(Vnd T V Nv)
<i>Dyabolus: Takin øll oc hielpin grannom oc skonen huerske</i> <i>Gudi eller mannom</i>	(Vnd T V Nv)

E

<i>Eaninam surn bie aquam mundane</i>	(Dann T II Sv)
<i>Ecce ancilla (Domini. Fiat michi secundum verbum tuum)</i>	(Vall T I Vva)

<i>Ecce ancilla Domini. Fiat!</i>	(Vää T I Nv)
<i>Ecce Dei natum cernunt tres glorificatum</i>	(Dann T III Sva)
<i>Ecce Dei natum cernunt (tre)s glorificatum</i>	(Löt T III Nva)
<i>Ecce Dei natum cernunt tres glorificatum</i>	(Rkil T II Sva)
<i>Ecce nostre salutis originem, sanctus Iakem</i>	(Ede T IV Vva)
<i>(Ecce Virgo concipi)et et pariet filium</i>	(Lits T I Sv)
<i>Ecce virgo concipiet et pariet filium. Ysaías propheta</i>	(Vnd T III Sv)
<i>Eciam omnes de doms mea</i>	(Dann T III Nva)
<i>Ecclesia</i>	(Spng T I Sv)
<i>Educam vos de sep(ulchr)is vestris. Ezech(hiel)</i>	(Ät T II Nv)
<i>... een</i>	(Vnd T V Sv)
<i>Effundam de Spiritu (meo super omnem carnem)</i>	(Ät T V Nv)
<i>(Effundam sup)er vos aquam mundam</i>	(Stav T I Sva)
<i>... ego dum lego ... fora istis</i>	(Stor NTorn Nv)
<i>(E)go faciam ultra quam facis tu, maledicte vir. Kain</i>	(Dann T I Öv)
<i>Ego sum bonus homo / omnes pictores mali scriptores sunt</i> . . .	(Ten vap ST Öva)
<i>(Egre)dietur virga de radice</i>	(Vik T II Öv)
<i>Egregius pagine Sacre papa Gregorius</i>	(SK T II Nva)
<i>Eij skal thu</i>	(Lits T IV Sva)
<i>Elias propheta</i>	(Tuna triumfb)
<i>Elisabeth</i>	(Tolf T I Nv)
<i>Eliud</i>	(Rbo T V Nv)
<i>Eliud</i>	(Tolf T II Nv)
<i>Eliud u E(mere)ncia</i>	(Tolf T I Nv)
<i>Emitte spiritum tuum et creabuntur. Daud</i>	(Löt T II Nva)
<i>Enoc propheta</i>	(Tuna triumfb)
<i>... episcopi ... nobis</i>	(Vlöv T I Vva)
<i>... episcopus</i>	(Rkil T I Sva)
<i>Eric</i>	(Ät T V Sva)
<i>Ericus</i>	(Vall T I Öv)
<i>Esaías: (A)spiciunt (h)omines ad me, ... crucifix</i>	(Sng T I Öv)
<i>Esaías</i>	(Ten T II Sv)
<i>... est Deu</i>	(Vall T I Öva)
<i>Est vidue natus per Heliam vivificatus</i>	(Rkil T II Nv)
<i>Esuias profeta</i>	(Äkb T II Öva)
<i>Et benedictus fructus ventris tui</i>	(SK T I Sva)
<i>Et erit sepultum eius gloriosum</i>	(Ros T II vahj)
<i>(Et) excussit pharaonem et exercitum eius in mari r(u)bro</i> . . .	(Lgg T II Sva)
<i>Et in Ihesum Christum</i>	(Dann T III vahj)
<i>Et in Ihesum Christum filium eius unicum, dominum</i> <i>(nostrum)</i>	(Fre Sv)

<i>(Et in Ihesum) Christum filium eius unicum, dominum</i>	
<i>nost(rum)</i>	(Skån T I triumfb)
<i>Et in Ihesum Cristum filium (eius) unicum Dominum</i>	
<i>nostrum</i>	(Ät T III Sv)
<i>Et in terra pax ominibus</i>	(Ros T II vahj)
<i>Et vita eterna. Am(en.)</i>	(Ät T I Nv)
<i>Et vi(tam eter)nam. Amen</i>	(Fre Öv)
<i>(Et vit)am eternam. (A)men</i>	(Knu SS T I Sv)
<i>Et vitam eternam</i>	(Spng T I Nv)
<i>Et vitam eternam. Amen</i>	(Vnd T II Öv)
<i>Ewa</i>	(Vaks T II Vva)
<i>Ewa</i>	(Ät T II Nva)
<i>Ewa</i>	(Ät T III Vva)
<i>Ewa</i>	(Ät T III Nva)
<i>Ewa</i>	(Ät T III Öva)
<i>Ewa</i>	(Ät T III Sva)
<i>Ewa</i>	(Ät T IV Öva)
<i>Evigilabunt omnes, alii (ad vitam, alii ad mortem) ...</i>	(Ti T I Sv)
<i>Evigilabunt omnes, alii ad vitam eternam, alii (ad mortem) ...</i>	(Vnd T II Öv)
<i>Excite malehomines de regno celorum!</i>	(Dann T I Nva)
<i>Exulta Sion filia choris iuncta celestibus!</i>	(Tolf T III Nva)
<i>Ezechi(el): Effu(n)dam super vos aquam mu(n)dantem</i>	(Ede T III Öva)
<i>Ezechiel. Evigil(abunt omnes, alii ad vitam eternam, alii ad</i>	
<i>morte)m</i>	(ÖR T II triumfb)
<i>(Eze VII: I)udicabit te iuxta vias tua.</i>	(Ede T I Öva)
<i>Esekiel propheta</i>	(Sng T I Öv)

F

<i>Facis tu maled vir</i>	(Dann T I Öv)
<i>... fader ... gudhi ... dagha</i>	(Lits T III Sva)
<i>Fader Mateus goder man gud helpe hans ... y ...</i>	(Lgg T II Nva)
<i>Falsus predicat(or)</i>	(Tolf T III Vv)
<i>Femina prima viri de coste cepit oriri</i>	(Gr T I Vva)
<i>Fenix comburit</i>	(Rbo T V Nva)
<i>(Fert) crucis hic lig(num) Christus reputans sibi dignum</i>	(Ros T III trh)
<i>Fiant (dies eius pau)ci et episcopatum ei(us accipiat alter)</i>	(Ede T IV vahj)
<i>Fiat michi secundum verbum tuum</i>	(Ten T II Nv)
<i>Fide Deo!</i>	(Värö T I Sv)
<i>Fide Deo</i>	(Fun T II Öva)
<i>Fides</i>	(Valö T I Nva)
<i>... filie Syon</i>	(Vall T II Öva)

<i>Filium eius unicum, dominum nostrum</i>	(Dann T III vahj)
<i>... filius</i>	(ÖR T II triumfb)
<i>Filius tuus te ... dam</i>	(Lits T III Nva)
<i>Firmamentum est Dominus timentibus eum</i>	(Tolf T III vahj)
<i>Flumen transitur et p(a)tria mellu aditur</i>	(Dann T II Sv)
<i>Flumen transitur et patria mellis aditun</i>	(Ede T III Sva)
<i>Flumen transitur et patria mellis aditur</i>	(Harg T III Sva)
<i>(Flumen transitur et patria) mellis aditur</i>	(Valö T II Vva)
<i>Flumine transitur et patria mellis aditur</i>	(Rkil T II Nva)
<i>Fod(erunt) manus meas et pedes meos</i>	(Löt T III Sva)
<i>Foderunt manus meas et pedes</i>	(Ros T III vahj)
<i>Forceps</i>	(Stor NTorn Nv)
<i>... fortem virum scio fore Sampsonem</i>	(Vall T II Vva)
<i>Fru Brigitta hans hustru</i>	(ÖR T I Vva)
<i>Frw Cristina</i>	(ÖR T I Sva)
<i>Frw Katerina</i>	(ÖR T I Nva)
<i>Frw Margreta</i>	(ÖR T I Nva)
<i>(Fru verld mit hop thu äst och min ven.)</i>	(Vnd T V Sv)
<i>Første artikel seig oss saa Sanctus Petrus. Credo in deum</i> <i>patrem omnip(ot)entem, creatorem celi et terre</i>	(SK T I Öva)

G

<i>Gaude, Birgitta filia, canticum tibi debetur glorie</i>	(Tolf T III Nva)
<i>Gethsem(ani) transit Ihesus, inde (suis) usledicis</i>	(Dann T III Nv)
<i>Gladiu ... atur ... Symeon prophetavit</i>	(Tolf T III Sva)
<i>Gloria (in) excelsis Deo</i>	(Ros T II vahj)
<i>Golles kæmppe</i>	(Dann T I Sva)
<i>Gracia Dei sum id quod sum et gracia eius in me v(acua non</i> <i>fuit sed abundantius illis omnibus laboravi non ego autem</i> <i>sed gracia Dei mecum)</i>	(Vnd T II Sv)
<i>... Gregorius</i>	(Rkil T I Sva)
<i>... Gre(gori)us</i>	(Rim T I Sva)
<i>Gregorius</i>	(Spng T I Nva)
<i>Gregorius</i>	(Spng T I Sv)
<i>(Greg)or(iu)s</i>	(Tuna T I Sva)
<i>Gregorius ... Dei</i>	(Håll T I Sva)
<i>Gregorius ... et</i>	(Vlöv T I Öva)
<i>Gunnar</i>	(Vnd T IV Sv)
<i>Gylta</i>	(Harg T III Vva)
<i>Girugheten</i>	(Ät T V Vv)

H

<i>Haluar</i>	(Valö T III vahj)
<i>Hanc a peccatis absoluit fons bonitatis</i>	(Dann T III Sv)
<i>Hanc a peccatis absoluit fons bonitatis</i>	(Ede T III Sv)
<i>Hannes Yuan malare</i>	(Vnd bäge T IV–V Sv)
<i>Hec lepra facta: pena fit munda reacta</i>	(Dann T III Sv)
<i>Hec vici vota gerit, dum sponsum sedula qu(erit)</i>	(Rkil T II Vva)
<i>Hedra formen, fadir oc modir tha es thu fore gudi godir. Voro</i> <i>... helsir frendir tic</i>	(Ät T IV Sv)
<i>Her Gosstaf Sture</i>	(ÖR T I Vva)
<i>Herodes</i>	(Film T III Sva)
<i>... Herodes hunc</i>	(Tolf T III Vv)
<i>Hero(dis diram Christus puer effugit ira)m</i>	(Ede T I Sv)
<i>(He)zochiel: Evigilabunt omnes, alii ad vitam ... ad</i>	(Ros T I Öv)
<i>Hic ... Abel decimamas suas assendit...</i>	(Vlöv T I Sva)
<i>Hic Anna peperit beatam virginem</i>	(Vnd T II Nv)
<i>Hic disputant doctores</i>	(Film T III Vva)
<i>Hic ego sum missus cum penna scribere (iussus) tarde</i> <i>venientes</i>	(Ros bäge T I–II)
<i>Hic Ioachim et Anna trad(unt) Mariam in tem(plum)</i> <i>... que</i>	(Vnd T II Nv)
<i>Hic letantes conueniunt Ioachim et Anna in porta</i> <i>aurea Ierusalem</i>	(Vnd T II Nv)
<i>Hieronimus</i>	(Spng T I Sva)
<i>(Hoc est) corpus Christi, natus ex Maria virgine</i>	(Frö T IV Nv)
<i>Homo pacis mee in quo speravi. Daud</i>	(Ede T III vahj)
<i>(Ho)sanna filio Davit benedicty qui venit</i>	(Dann T I Vva)
<i>.... Hosea</i>	(Valö T I Öva)
<i>(Hosea. O mors,) ero mors tua</i>	(Ät T V Vv)
<i>Hostem qui stravit laudatur carmine Daud</i>	(Ede T II Sv)
<i>(Huc ego sum missus cum) penna scribere iussus Absentes non</i> <i>(cantantes sero venientes.</i>	(Kni vap Vva)
<i>... Hær drahg(a) wii ... grenia o stadi</i>	(Harg T III Vva)

I

<i>Ihesus Christus AMEN</i>	(SK T I Sva)
<i>Ihsrael est dictus luctans Iacob benedictus</i>	(Dann T III Öva)
<i>Inde venturus est iudicare</i>	(Ten pel T III–IV)
<i>Inde venturus est iudicare vivos et mortuos. Sanctus</i> <i>Philippus</i>	(Ät T V Vv)
<i>In die (i)lla erit fons patens domus Daud</i>	(Ede T III Öva)

<i>Indignum est, Ioachim, te Deo offerre</i>	(Tolf T I Nv)
<i>In mortem Cristi conspirant insimul isti</i>	(Dann T III Sv)
<i>In omni loco oculi Domini contemplantur bonos et malos</i>	(Tolf T II Öva)
<i>Ingen ær min like vtthan ... ssason then huite ok Johana med sin pip(e)</i>	(Ede T IV Sv)
<i>INRI</i>	(Ede T IV Vva)
<i>INRI</i>	(Häv T II Nv)
<i>INRI</i>	(Sim T IV Vva)
<i>INRI</i>	(Spng T I Sv)
<i>INRI</i>	(Sng T III Nva)
<i>Interfecti universos inimicos tuos</i>	(Ede T III Vva)
<i>... interiorem extinguit in pugna</i>	(Håll T I Nva)
<i>In ver(i)tatem dico q ... non credis michi</i>	(Dann T I Öva)
<i>Invocabunt (omnes nomen Domini et servi)ent ei</i>	(Ät T IV Nv)
<i>I:o Regum II: Exultauit cor meum in Domino</i>	(Harg T II Öva)
<i>Irodes iratus martirisat Johannem bafista(m)</i>	(Dann T II Sv)
<i>Isaac</i>	(ÖR T IV Nv)
<i>Isac</i>	(Valö T III Öva)
<i>Isach</i>	(Ten T II Sv)
<i>Isak patricara et profeta</i>	(Jum T I Sva)
<i>Ismeria</i>	(Tolf T I Nv)
<i>(Isti pro Cristo mundo) t(olluntur) ab isto</i>	(Ede T I Sv)
<i>Ite, (maledicti, in ingnem eternum.)</i>	(Gr T III Vva)
<i>Ite maledicti in ignem eternam</i>	(Ten T I Nv)
<i>Iterum asumpsit eum diabolus in montem excelsum (v)aldi et ostendit ei omnia regna mundi ei gloriam (eorum)</i>	(Rkil T II Öva)
<i>... it iram Jhesus Marie filius</i>	(Vlöv T I Sva)

J

<i>Iac heter Skakulokur oc iac ær moke dreng</i>	(Dann T III Nva)
<i>Iacob</i>	(Ten T II Sv)
<i>(Jacob senior. Qui conceptus est de spiritu sancto, natus ex)</i>	
<i>Maria virg(ine)</i>	(Ros T I Öv)
<i>Iacobus</i>	(Ede T III vastj)
<i>Jacobus minor. Ascendit in celos, sedet ad dextram patris</i>	
<i>omnipotentis</i>	(Vnd T IV Sv)
<i>Iacobus minor. Credo in spiritum sanctum</i>	(SK T I Nva)
<i>Jacobus minor: (Cre)do in spiritum sanctum</i>	(Vik T III Sva)
<i>Iacobus minor. Iak thor i then helgha andha</i>	(Ede T IV vahj)
<i>Iacobus minor. Tercia die resurexit a mortuis</i>	(Ten T III Sv)
<i>Iacop</i>	(ÖR T IV Nv)

<i>Iacop gennuit</i>	(Dann T II Nv)
<i>Iak heter tha Belsebub; all the fra mik löpe tha leter iak op</i>	(Vik vap Nva)
<i>Iak thror i gudh fadher alzmaktugam, himenrikis och</i> <i>iordri(ki)s skapare</i>	(Ede T III vahj)
<i>Iak är en man saa baal med sölv ok göl. Iak haver alla verild i</i> <i>vaal</i>	(Ten vap ST Öva)
(Jakob d.ä.): <i>Qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex</i> <i>Maria Virgine</i>	(Fre Sv)
<i>Jakob minor: (Ascendit in) celos, sedet ad d(exteram Dei patris</i> <i>omnipotentis)</i>	(Ät T V Vv)
<i>Jakobus: Passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus et</i> <i>sepultus est</i>	(Film T II Öva)
<i>Jakop pater et</i>	(Jum T I Nva)
(Jer)emias	(Ten T II Sv)
Jheremias	(Stav T II Öv)
<i>Iheremie XXXI. Clonverte me et revertar, quia tu Dominus</i> <i>Deus meus</i>	(Dann T III Öva)
<i>Iheronimus</i>	(Spng T I Sv)
<i>Iheronimus hec signa ante diem extremum monit uentura</i>	(Sng vap Öv)
<i>Iheremia proph(eta)</i>	(HT V I Öv)
<i>Jeremias propheta</i>	(Ti både T I–II)
<i>Jeremias propheta</i>	(Tolf T I Vva)
<i>Jeremias</i>	(Vnd T II Öv)
<i>Jherusalem, venit lumen tuum et gloria Domini s(uper te orta</i> <i>est.)</i>	(Löt T III Nva)
<i>Jesaja. Ecce virgo concipiet et pariet filium</i>	(Ät T IV Sv)
<i>Jesus nasareus</i>	(Vall T II Nva)
Jhesus	(Ät T II Öva)
Jhesus	(Ät T II Sva)
Jhesus	(Ät T II Vva)
Jhesus	(Ät T II Nva)
Jhesus	(Ät T III Sva)
Jhesus	(Ät T III Öva)
<i>Ihesus nasareus rex iudeorum</i>	(Ten vap NT Nva)
<i>Joab gennui(t)</i>	(Dann T II Nv)
<i>Joachim confusus recessi</i>	(Tolf T I Nv)
<i>Joachim u Anne</i>	(Tolf T I Nv)
<i>Io ... as</i>	(Stav T II Öv)
<i>Iob</i>	(Ten T II Sv)
<i>... Job</i>	(Gr T III Nva)
<i>Iob</i>	(Stav T II Öv)

<i>Iob: Hostis meus terribilibus oculis intuitus est in me</i>	(Ede T IV vahj)
<i>Job (XIII: Putasne, mortuus) homo rursum vivat?</i>	(Rkil T II Nva)
<i>Iohann(es)</i>	(Löt T I Öva)
<i>Iohanes ...</i>	(Rkil T II Sva)
<i>Johannes</i>	(Spng T I Öva)
<i>Johan(nes)</i>	(ÖR T I Sva)
<i>Johannes</i>	(Bisk T I Öva)
<i>Johannes</i>	(Es T II Öva)
<i>Johannes</i>	(Dann T II Nv)
<i>Johannes baptista</i>	(Tolf T I Sv)
<i>Johannes euangelista</i>	(Tolf T I Nv)
<i>Johannes (Passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus et sepultus est)</i>	(Ti T I Sv)
<i>Johannes: wilken som affladher war aff then helga andha, födder (af jungfru Maria)</i>	(Ede T III vahj)
<i>(J)o(h)an(n)es ap(ostol)us et ew(angelista</i>	(KH T I Öva)
<i>Johanes ewangelista</i>	(Ede T III Nva)
<i>Johannes: Qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus est ex Maria Virgine</i>	(Film T II Öva)
<i>Iohel propetha</i>	(Ede T III Nva)
<i>Johel. Celica flamma venit et plebis pectora lenit</i>	(Ede T II Vva)
<i>Johel. Effundam de spiritu meo super omnem carnem</i>	(Ti T I Sv)
<i>Johel. (Effundam de Spiritu meo super omnem carnem.)</i>	(Vnd T V Nvv)
<i>(J)oel: Mors, ero mor ...</i>	(Sng T I Öv)
<i>Jonas glutitur, tamen illesus reperitur</i>	(Gr T III Öva)
<i>(J)onas glutit(ur) tamen illesus reperitur</i>	(Rkil T II Öva)
<i>Ionatan propheta</i>	(Ede T III Nva)
<i>Joram</i>	(Vnd T III Nv)
<i>Ioram propheta</i>	(Ede T III Nva)
<i>Josafat gennuit</i>	(Dann T II Nv)
<i>Iosaphat propheta</i>	(Ede T III Nva)
<i>... Ioseph ...</i>	(Vall T II Sva)
<i>Joseph Iustus</i>	(Tolf T I Nv)
<i>(J)udas</i>	(Knu SS T I Sv)
<i>Iudas Tadeus</i>	(Tolf T I Nv)
<i>Iudas Tade(u)s: Carnis resurrectionem</i>	(Film T II Vva)
<i>Judas Thaddeus. Carnis resurrectionem</i>	(ÖR pel III–IV)
<i>Iudas. Remissionem peccatorum</i>	(SK T I Nva)
<i>(I)udas: Remissionem p(eccator)um</i>	(Vik T III Sva)
<i>Iuuenalis poeta</i>	(Tolf T I Nva)

K

<i>Kain</i>	(Löt T II Öva)
<i>Kain</i>	(Ros T III Sva)
<i>Kain</i>	(Ros T III Nva)
<i>Karulus rex Suecie</i>	(Rbo T V Vva)
<i>Kirkia</i>	(Ät vap Vva)

L

<i>Lapis angularis (sine man)ibus abscisus est a monte</i>	(Ede T I Öv)
<i>Las tina bøn met godha tro, i hymrike skal thin siæl fa (ro)</i> ...	(Vik vap Nva)
<i>Laurencius ingressus est martir et confessus (est) nom(en)</i> <i>Domini</i>	(Vlöv T I Öva)
<i>Leonardus</i>	(Ät T II Sv)
<i>Ligna ferens, Criste, te presignat puer iste</i>	(Dann T III Nva)
<i>(Ligna) ferens (Criste te presignat) puer (iste)</i>	(Knu SS T I Nva)
<i>Ligna f(erens, Criste,) te presign(at puer) iste</i>	(KH T III Nva)
<i>Ligna ferens, (Criste), te presignat puer iste</i>	(Löt T III Sva)
<i>Ligna ferens, Criste, te presignat puer iste</i>	(Ros T II Sva)
<i>Liquit tecta patris Jacob formidine fratris</i>	(Dann T II Vva)
<i>Lucanus poeta</i>	(Tolf T I Sva)
<i>Lucas</i>	(Gr T I Nva)
<i>Lucas</i>	(Löt T I Nva)
<i>Lucas</i>	(Spng T I Sva)
<i>Lucas</i>	(Valö T III Öva)
<i>Lucas</i>	(ÖR T I Nv)
<i>Luca(s e)w(angelista)</i>	(Rö T I Öva)
<i>Lucas: Hoc (est) enim signum ut premonstratur in</i> ...	(Ede T I Sva)
<i>Lux orta iuste nuncians (solum) paternum, Sueciam</i>	(Tolf T III Nva)
<i>... lön af gudhi finna. ... ma tregha</i>	(Lits T IV Sva)

M

<i>... ma tregha</i>	(Lits T IV Sva)
<i>Macrobius philosophus</i>	(Tolf T I Nva)
<i>Magdale(na)</i>	(Ät T V Nva)
<i>Malachias propheta</i>	(Fär bäge I–II)
<i>Malachias propheta</i>	(Tolf T I Nva)
<i>Malachia ultimo: Orietur vobis timentibus nomen meum sol</i> <i>iustici.</i>	(Rkil T II Sva)
<i>M(a)la(chi)as. Deponet</i> ...	(Ti T I Sv)
<i>Manasse</i>	(Tolf T II Nv)
<i>Marcus</i>	(Löt T I Sva)

<i>Mar(cus)</i>	(Spng T I Vva)
<i>(Mar)ia</i>	(Ria T I Nv)
<i>... Maria</i>	(Vää T II Sv)
<i>Maria</i>	(Ede T III Nva)
<i>Maria</i>	(Dann vap)
<i>Maria Cleophe</i>	(Tolf T I Nv)
<i>... Maria Ihesus ...</i>	(Ten vap NT Sva)
<i>Maria Mag(dalena)</i>	(Lits T III vastj)
<i>Maria Salome</i>	(Tolf T I Nv)
<i>Maria v(irgo)</i>	(Tolf T II Nv)
<i>Maria virg(o) pia ...</i>	(Es T IV Vv)
<i>Maro</i>	(Dann T II Sv)
<i>(Mater) Christi</i>	(Stor NTorn Nv)
<i>... mater Domini ...</i>	(Vlöv T I Öva)
<i>Mater iuncta Dei filio et patri in deitate sociata</i>	(Tolf T II Nva)
<i>Mateus</i>	(Knu SS T I Vva)
<i>Matheus</i>	(Spng T I Nva)
<i>Mate(us)</i>	(Löt T I Vva)
<i>Matheus. (Inde) ven(turus) est (iu)dicare vivos (et) mortuos ...</i>	(SK T I Nva)
<i>Matheus: Sanctam ecclesiam catholicam, sanctorum</i>	
<i>communionem</i>	(Film T II Vva)
<i>Matheus. Sanct(am Ecclesiam catholicam, sanctorum</i>	
<i>communionem)</i>	(Ti T I Sv)
<i>(Matteus.) Sanctam eccl(esiam catholic)am s(anctorum</i>	
<i>communionem)</i>	(Ät T IV Nv)
<i>Matias: Et vitam eternam. Amen</i>	(Film T II Vva)
<i>Mattias Et vitam eternam. Amen</i>	(Ti T I Sv)
<i>Media nocte clamor factus est; ecce sponsus venit</i>	(Ede T IV Nva)
<i>Mediolanum sanctus episcopus Ambrosius</i>	(SK T II Sva)
<i>Micael</i>	(Ros T III Öva)
<i>Michea. Invoca(bunt) omnes nomen Dei et se(rvient ei)</i>	(Ti T I Sv)
<i>Michea(m) ced(unt): (pro)phe(te) (qui male) credu(nt)</i>	(Lgg T III Sva)
<i>Micheas propheta</i>	(Fär bäge I–II)
<i>... mitt ... panem...</i>	(Ros T III vahj)
<i>Mors</i>	(Spng T I Sv)
<i>Mortis ut vite brevis est vox: ite venite: Dicet reprobis, ite:</i>	
<i>venite probis</i>	(Vnd T II Öv)
<i>Moyse</i> s	(Rbo T V Sv)
<i>Moyse</i> s. <i>Hostes merguntur, per maris iter gradiuntur</i>	(Ede T III Vva)
<i>Moysoi</i>	(Jum T I Öv)
<i>(Mulier amic)ta sole et luna sub pedibus eius</i>	(Sim T III Nva)

... myke ille ... (Harg T III Vva)

N

Naason (SK T II Sva)
 Nathan (Jum T I Vva)
 Nathan (Vää T II Nv)
 (natus ex Maria virgine) (Dann T III vahj)
 Na(tus ex) Maria virgine, passus sub Poncius Pylato
 (crucifixus) mortu(us) (HT V I Nv)
 Nes(cio, Domine. Numquit custos fratris) mei (sum ego)? (Ros T III Nva)
 Nil ... (Valö T III Öva)
 Nitirur in facta patris proles scelerata (Dann T III Sv)
 (Noli tantum amittere beneficium. Ambrosius.) (KH T I Sva)
 Nolite condemnare et non condemnabimini (Ten vap ST Sv)
 Non est similis tuis in diis, Domine (Dann T III Sva)
 Non te justifies ante Deum, (quoniam) agnito(r cordis ipse est:
 et penes regem noli velle videri sapiens.) (Tolf T III Vva)
 Nuda verenda vidit patris dum Cham, male ridet (Knu SS T III Nva)
 Nuda verenda vidit patris dum Cam male ridet (KH T III Sva)

O

... o amen (Ölöv vap Sv)
 O beata et benedicta trinitas: pater et filius et spiritus sanctus:
 tibi (laus), tibi (gloria)... (Vlöv T I Öva)
 Oc hans hust(tu) frw Brigitta (ÖR T I Öva)
 Octena die, causat terre motum (ma)gnum et genera(l)em (Sng vap Vv)
 Oculi Domini super (metu)entes eum (Tolf T III vahj)
 Offuerfflodhetn (Ät T V Vv)
 Olaus (Ät T V Sva)
 ... omnes ... (Sng T I Sv)
 Omnes fideles Cristi devote concurrunt ad hanc solemnitatem
 sancti Michael(is) archankeli (Harg T III Sva)
 Omnes videntes me deriserunt me (KH T III Sva)
 (Omnes videntes me) deriserunt me. Daud (Lgg T III Sva)
 Omnes viderunt me, deriserunt me (Ros T III vahj)
 ... omnipot ... (Rbo T VI Vv)
 O mors, ero mo(rs tua, morsus tuus ero, inferne.) (Vnd pel III–IV)
 (O mors,) ero mors tua (Ät T V Vv)
 ... om thu vil gudhi trolika tien (Ät T V Vv)
 Orantib(us) apostolis repente venit super eos spiritus sanctus ... (Tolf T II Sva)
 Ora, ora! (Vill T II va)

<i>Ora pro nobis beata mater Anna!</i>	(Harg T II Nva)
<i>Ora pro nobis beate martir Erasme!</i>	(Harg T II Sva)
<i>Osee</i>	(Ten T II Sv)
<i>Osee II: Adducam eam in solitudinem et ibi loquar ad cor</i>	
<i>eius</i>	(Harg T II Vva)
<i>Osee: O mors, ero mors tua. Morsus tuus ero, in ferne</i>	(Stav T III Öva)
<i>O(see) proph(eta)</i>	(Lits T III Sv)
<i>O sancte Antoni, ora pro me!</i>	(Vnd T I triumphb)
<i>O, uere (filius Dei) erat iste</i>	(Sng T III Nva)
<i>(O vos omnes) qui transit(is per viam, attendite et videte!)</i>	(Lgg T II Sva)

P

<i>Pa(a)l Petri</i>	(HT V II Sva)
<i>Panem de celo prestitisti illis</i>	(Harg T III Öva)
<i>Parata sunt derisoribus iudicia et mallei percuciencium</i>	(KH T III Sva)
<i>Parata sunt derisoribus iudicia (et mallei percuciencium)</i>	(Ros T III vahj)
<i>Passio sancti Erasmi episcopi et ma(rtyris)</i>	(Ede T II Sv)
<i>(Passio tua, Domine,) sing(ula)re e(st re)me(dium)</i>	(Ede T I Nva)
<i>Passus sub Ponci (...) Pilatus</i>	(Dann T III vahj)
<i>(Passus sub Poncio Pylato, crucifixus, mortuus et) sepul(tus)</i> . . .	(Knu SS T I Öv)
<i>Pas(sus sub P)oncio (Pilato, crucifixus, mortuus et sepultus</i>	
<i>est)</i>	(Lits T II Sv)
<i>(Passus s)ub Poncio (Pylato, crucifixus, mortuus et sepultus)</i> . . .	(Spng T II Nv)
<i>(Pater mi, si possibile est,) transeat a (me calix iste)</i>	(Sng T II Sv)
<i>Patrem invo(cabitis, qui ter)ram fecit et (condidit celum</i>	(HT V I Öv)
<i>(P)atrem invocabitis, qui terram fecit et celos condidit</i>	(Lits T I Öv)
<i>Patrem inuocabitis qui (terram) fecit et condidit cellos</i>	(Vnd T II Öv)
<i>(Patrem invocab)itis qui terra(m fecit et condidit celum)</i>	(Ät T I Sv)
<i>Pectora verorum replet alnum pneuma vir(or)um</i>	(Ede T II Sva)
<i>Pectora verorum replet alnum pneuma virorum</i>	(Dann T II Vva)
<i>Pellecanus</i>	(Dann T I Sv)
<i>Pellicanus</i>	(Mrk vap Vv)
<i>Percussa gladio dat lac pro sanguinem collo</i>	(Vnd T IV Sv)
<i>Per pacem, Criste, trahit hiis te proditor iste</i>	(Harg T III Sv)
<i>Per te (fit), Criste, redivivus Lazarus iste</i>	(Dann T III Sv)
<i>Per te fit, Criste, redivivus Lasarus iste</i>	(Rkil T II Nv)
<i>Per tua dona Deus vitam dedit (huic Heliseus)</i>	(Rkil T II Nv)
<i>Petrus</i>	(Vätö T II Nva)
<i>Petrus: Credo in Deum patrem omnipotentem, creatorem celi</i>	
<i>et terre</i>	(Film T II Öva)
<i>Phares genuit</i>	(Dann T II Nv)

<i>Philip(pus)</i>	(Värö T II Öva)
<i>Philippus a(postolus)</i>	(Lits T IV Vv)
<i>Philippus. Ascendit ad celos, sedet ad dextram Dei patris</i> <i>omnipotentis. Wtan frælsa os(s)</i>	(SK T I Sva)
<i>Pina(d)er wnder Poncio Pylato korsfester, döðhir, iordader</i> <i>ok</i>	(Ede T III vahj)
<i>(... pi)scas</i>	(Sng vap Öv)
<i>... ple Deus</i>	(Rkil T I Sv)
<i>Pleni sunt celi</i>	(Vlöv T I vahj)
<i>Pleni sunt celi et terra magestatatis glori(e) tue</i>	(Rkil T I Nva)
<i>Po ... isti ... gloria ...</i>	(Rkil T II Sva)
<i>Porta hec clausa erit et (non aperietur)</i>	(Ros T II vahj)
<i>Post septuaginta dies occidetur Christus</i>	(HT V I Nv)
<i>Prima die mare in al(tum sur)get quadraginta (die)bu(s)</i>	(Sng vap Öv)
<i>... profet</i>	(Valö T I Vva)
<i>Profete</i>	(Valö T II Vva)
<i>Pro nobis, Criste, probrum pateris pie triste</i>	(Ede T III Sv)
<i>Pro nobis, Christe, probrum pateris pie triste</i>	(Ros T III trh)
<i>Propheta</i>	(Tuna triumfb)
<i>Propter infecunditatem Ruben spreuit oblacionem Ioachim in</i> <i>templo Domini</i>	(Vnd T II Nv)
<i>Prudentius poet(a)</i>	(Vall T I Vva)

Q

<i>(Q)valis pater talis (filius)</i>	(Lgg T I Nva)
<i>Quarta die aquarum uniuersitas et mare ardebunt</i>	(Sng vap Öv)
<i>Quere (filius Dei) erat iste</i>	(Sng T III Nva)
<i>Qlssumendo piam: veneraris, Christe, Mariam</i>	(Dann T II Öva)
<i>Quesivi illmp et non inveni. Canticorum (III)</i>	(Dann T II Vva)
<i>Quesivi illum et non inveni. Cant(i)corum</i>	(Rkil T II Vva)
<i>quia (fecit) nobiscum misericordiam suam</i>	(Löt T II Öva)
<i>... quia ipse uoluit et peccata (nostra portavit)</i>	(Ros T III vahj)
<i>Qui Christo vendis qui mercedes congregavit misit eas in</i> <i>sacculum pertusum</i>	(Ede T IV vahj)
<i>Qui concep(tus est de spiritu sancto)</i>	(Dann T III vahj)
<i>(Qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex) Maria</i> <i>virgine</i>	(Fre Sv)
<i>(Qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex) Maria</i> <i>(Virgine)</i>	(Knu SS T I Öv)
<i>(Q)ui conceptus est de Spiritu Sancto, nat(us est ex Maria</i> <i>Virgine)</i>	(Lits T I Sv)

<i>(Qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus est ex Maria Virgine)</i>	(Spng T I Sv)
<i>Qui conceptus est de spiritu sancto natus ex Maria (virgine).</i>	
<i>S Iacobus maior</i>	(Vnd pel II–III)
<i>(Qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex Maria virgine. Iacobus maior)</i>	(Ät T IV Sv)
<i>Qui Cristum vendis, Iudas, ad Tartara tendis</i>	(Ede T IV Sv)
<i>(Qui divisit) mare rubrum in divisions</i>	(Lgg T II Nva)
<i>(Qui edificat in celo) ascensionem suam</i>	(Ros T I Öv)
<i>Qui edificat asce(n)sionem suam) in celum</i>	(Ät T V Vv)
<i>(Q)ui est ex deo, verba dei audit</i>	(Dann T I Öva)
<i>Qui timet Deum nihil ne(g)ligit</i>	(Tolf T III vahj)
<i>Qui transduxit populum suum per (desert)um</i>	(Lgg T II Sva)
<i>Qui vertit linguam incidit in malum. Salomo</i>	(Ede T III vahj)
<i>Quid admiramini aspicientes in celum?</i>	(Tolf T II Sva)
<i>Quin ego facio recte</i>	(Dann T I Öv)
<i>Quinta decima die angeli tuba canent, exinde mortui omnes ad iudicium resurgent</i>	(Sng vap Vv)
<i>Quinta die plante sudant sanguine(m), tu(n)c (con)gregabu(n)tur o(mn)ia volatilia i(n) ca(m)p(um)</i>	(Sng vap Öv)
<i>Quis est (iste qui venit) de Eib tinctis vestibus et c?</i>	(KH T II Nva)
<i>Quis est iste qui venit de Edom tinctis vestibus etc? Ysaïi</i>	
<i>LXIII</i>	(Löt T II Sva)
<i>(Quit) sunt plage iste in me(dio) manuum tuarum?</i>	(Ros T III vahj)
<i>Quo reuocatus est Ioachim per angelum ad Annam de deserto</i>	(Vnd T II Nv)

R

<i>Redbara h(er)r Johan Cristerson</i>	(ÖR T I Öva)
<i>Redimo captivos</i>	(Vnd T V Vv)
<i>Reges Tharsis et insule mun(era) offerent</i>	(Dann T I Sv)
<i>(Regnabo. Regno. Regnavi. Sum sine regno.)</i>	(Bör T IV Sv)
<i>Regnabo. Regno. Regnavi. Sum sine regno</i>	(Frö T IV Nv)
<i>Regnabo. Regno. Regnavi. Sum sine regno</i>	(Ten T III Sv)
<i>(Reg)nabo. Regno. (Regnavi. Sum sine regno.)</i>	(Häv T II Sv)
<i>Regnabo. Regno. Regnau(i)</i>	(Hök vap Vva)
<i>Regn(abo). Reg(no). Re(gnavi). (Sum sine regno.)</i>	(Sktt T III Sv)
<i>Regno. Regnavi</i>	(Dann vap)
<i>(Remissionem peccatorum)</i>	(Lits T I Nv)
<i>Re(miss)ion(em) pecc(atorum)</i>	(Ten pel T III–IV)
<i>Requies cubabit si(cut) leo</i>	(Ros T II vahj)

<i>Res fallaces</i>	(Fun T IV Öva)
<i>Resurget frater (tuus)</i>	(Löt T III Öva)
<i>Rex Afselon</i>	(Dann T I Sva)
<i>Rex Assuerus</i>	(Dann T I Sva)
<i>Rex Daud gennui(t)</i>	(Dann T II Nv)
<i>Rex Salmon gennui(t)</i>	(Dann T II Nv)
<i>Rex sedet in cena turba cinctus (duo)dena</i>	(Dann T III Nv)
<i>Rex sedet in cena turba cinctus duodena</i>	(Ede T IV Vv)
<i>Rex: Versus us: Sunc gaadent anime sibi quando lonum</i>	
<i>dat(ur) (o)mne</i>	(Häv T II Vva)
<i>Roboam</i>	(Rbo T V Nv)
<i>Roboam</i>	(Vnd T III Nv)
<i>Rore madet vellus, permansit arida (tellus)</i>	(Vlöv T I Nva)
<i>(R)uben sublatum puerum timet esse neea tum</i>	(Dann T II Sv)
<i>(Ruben) sublatum puerum timet esse vocatum</i>	(Rkil T II Vva)
<i>Rufinus</i>	(Vall T II Sva)
<i>Rustice buck: quis te t(ulit huc): est locus illorum:(qui cantant</i>	
<i>et non aliorum)</i>	(Vnd T I triumfb)

S

<i>S (A)mbrosius episcopus</i>	(Vik T I Sva)
<i>S Barto(lo)meu</i>	(Jum T II Sv)
<i>S Dor(otea)</i>	(Vnd T I triumfb)
<i>S Egidi(us) abbatis</i>	(Film T II Nva)
<i>S Elisabe</i>	(Jum T I Nva)
<i>S Johannes ew(angalista)</i>	(Rö T I Vva)
<i>S Johanns</i>	(Frö vap va)
<i>S Kacacila</i>	(Film T III Vva)
<i>S Lukhas</i>	(Frö vap va)
<i>S Maria</i>	(Jum T I Nva)
<i>S Marcus eva(nge)l(ista)</i>	(Rö T I Öva)
<i>S Markws</i>	(Frö vap va)
<i>S Mat(h)eus</i>	(Rö T I Vva)
<i>S Mattewes</i>	(Frö vap va)
<i>S Paulus</i>	(Vnd T II Sv)
<i>S Petrus</i>	(Vnd T II Öv)
<i>Sacarias</i>	(Stav T II Öv)
<i>Sacarias</i>	(Ten T II Sv)
<i>Sacharas: Eum in sanglie testamenti tui emisisti vinctos</i>	(Stav T III Öva)
<i>Sacra notant Cristi que Melchicedech dedit isti</i>	(Dann T III Vv)
<i>Salmon</i>	(Stav T II Öv)

<i>Salome u Anne</i>	(Tolf T I Nv)
<i>Salomon</i>	(Vall T II Nva)
<i>Salomon. Nom est sapiencia neque prude(nci)a</i>	(Ede T IV vahj)
<i>Salomon. Qui attonitis oculis cogitat prava</i>	(Ede T IV vahj)
<i>Salomon rex</i>	(Rbo T V Nv)
<i>... saluum te fac</i>	(Stor NTorn Nv)
<i>Samp ... leon</i>	(Sim T III Nva)
<i>Samson</i>	(Film T III Vva)
<i>Samson</i>	(Rkil T I Vva)
<i>Samson</i>	(SK T I Vva)
<i>Samson mille preualuit nec timuit leones</i>	(Tolf T II Sva)
<i>Samson tulit portas</i>	(Gr T II Vva)
<i>Sanct ... cleric</i>	(Vlöv T I Sva)
<i>Sancta</i>	(Rbo T III Nva)
<i>Sancta Ag(ata)</i>	(Ros T III trh)
<i>Sancta Agnetha</i>	(Rbo T III Sva)
<i>Sancta Anna</i>	(Lits T III vastj)
<i>Sancta Apolonia</i>	(Ten T IV Sva)
<i>Sancta Appolonia</i>	(Rbo T III Nva)
<i>Sancta Barbara</i>	(Lits T III vastj)
<i>Sancta Barbara</i>	(Ros T II Öva)
<i>Sancta Barbara</i>	(Ten T I Nv)
<i>Sancta Barbara</i>	(Ten vap NT Vva)
<i>Sancta Barbara</i>	(ÖR T I Nv)
<i>(Sancta B)arbara</i>	(Ät T V Öva)
<i>Sancta Birgita</i>	(Ten T IV Vv)
<i>Sancta Birgitta</i>	(Lits T III vastj)
<i>Sancta Birgitta</i>	(Ten T I Sv)
<i>Sancta Br</i>	(Vall T I Öv)
<i>(Sanct)a Cat(arina)</i>	(Valö T III vahj)
<i>Sancta Cecilia</i>	(Vnd pel II–III)
<i>Sancta Chaterina</i>	(Ten vap NT Öva)
<i>Sancta Dorotea</i>	(Ros T I Vv)
<i>Sancta Dorotea</i>	(Ten T I Nv)
<i>Sancta Dorotea gudz unud ... od</i>	(Harg T III vastj)
<i>Sancta Elina dronig</i>	(Harg T III va)
<i>Sancta Elina et regina</i>	(Film T II Vva)
<i>(Sanc)ta Gertrud</i>	(Lits T IV vastj)
<i>Sancta Gertrud</i>	(Ten T IV Sva)
<i>Sancta Gertrud</i>	(Ät T V Öva)
<i>Sancta Hele(na)</i>	(Ät T V Nva)

<i>Sancta Katerina</i>	(Ros T II Öva)
<i>Sancta Katerina</i>	(Ten T I Nv)
<i>Sancta Kakitkaina aud ...</i>	(Harg pel I–II)
<i>Sancta Maria</i>	(Dann T II Nv)
<i>Sancta Maria Magdalena</i>	(Ros T II Vva)
<i>Sancta Margareta</i>	(Film T II Öva)
<i>(San)cta Margareta</i>	(Lits T IV vastj)
<i>Sancta Margareta</i>	(Ten T I Nv)
<i>(Sanct)a Marg(areta)</i>	(Vnd T I triumfb)
<i>Sancta Perpetua</i>	(Vnd pel II–III)
<i>Sancta Trinitatis</i>	(Rkil T I Öva)
<i>Sancta Ursula</i>	(Ros T II Vva)
<i>Sancte Ambrosiu(s)</i>	(Valö T I Sva)
<i>Sancte Dauit</i>	(Ten T II Öv)
<i>Sancte Erasme martir Dei preciose, ora pro nobis</i>	(Sng T II Öva)
<i>Sancte Gregor ... kirke ...</i>	(Dann T I Öva)
<i>Sancte Johannes</i>	(Valö T I Öva)
<i>Sancte Niklaus</i>	(Valö T III vahj)
<i>Sancte Mar(tin ...)</i>	(Harg T III Nva)
<i>Sanct(e) M(atteus)</i>	(Valö T I Öva)
<i>Sanctus Paulus. Qui conceptus est de spiritu sancto, natus ex</i> <i>Maria virgine</i>	(Harg T III va)
<i>Sancte Petderus. Credo in deum patrem amnipo(tentem,</i> <i>creatorem celi et terre)</i>	(Harg T III va)
<i>Sancti Augustiny episcopi aconf ...</i>	(Dann T I Vva)
<i>Sancti Iohanis (e)wangsels tet</i>	(Dann T I Öva)
<i>Sanctorum communionem, remissionem (peccatorum)</i>	(Fre Nv)
<i>(Sanctu)s</i>	(Lits T I Nva)
<i>Sanctus ...</i>	(Ros T II Sv)
<i>Sanctus</i>	(Rbo T IV Sva)
<i>Sanctus</i>	(Rbo T IV Nva)
<i>Sanctus</i>	(Rbo T IV Nva)
<i>Sanctus ...</i>	(Film T I Nva)
<i>(S)anctus ...</i>	(Rim T I Nva)
<i>Sanctus ...</i>	(Dann T II Sv)
<i>Sanctus ...</i>	(Ät vap Sv)
<i>Sanctus</i>	(Vlöv T I vahj)
<i>(Sanc)tus ... au ...</i>	(Ork T III nv)
<i>Sanctus Aggusstinus</i>	(Stav T II Sva)
<i>Sanctus Agusstinus</i>	(Ros T I Sva)
<i>Sanctus Agustinus</i>	(Sng T I Sva)

<i>Sanctus Ambrosii episcopi confes ...</i>	(Dann T I Sva)
<i>Sanctus Ambrosius</i>	(Film T I Nva)
<i>Sanctus Ambrosius</i>	(Fär T I Nva)
<i>Sanctus Ambrosius</i>	(Gr T I Öva)
<i>Sanct(us) Ambrosius</i>	(Häv T I Sva)
<i>Sanctus Ambrosius</i>	(Ros T I Sva)
<i>Sanctus Ambrosius</i>	(Stav T II Nva)
<i>Sanctus Ambrosius</i>	(Sng T I Sva)
<i>Sanctus Ambrosius</i>	(Ten T I Nva)
<i>Sanctus Ambrosius</i>	(Ti T I Sva)
<i>(Sanctus) Ambrosius</i>	(Tuna T I Nva)
<i>Sanctus Ambros(ius)</i>	(Vätö T I Sva)
<i>Sanctus Ambrosius: Dom(ine), miserere nostri!</i>	(Fun T IV Öva)
<i>Sanctus Ambrosius episcopus</i>	(Rkil T I Sva)
<i>Sanctus Ambrosius ora pro nobis!</i>	(HT V I Sva)
<i>Sanctus Andreas</i>	(Ros T I Nv)
<i>Sanctus Andreas. Et in Ihesum (Christum) filium eius unicum, dominus nostrum</i>	(SK T I Öva)
<i>Sanctus angelus</i>	(Rbo T IV Sva)
<i>Sanctus Antonius</i>	(Ten T IV Öva)
<i>(Sanctus) Augestinus)</i>	(Vätö T I Nva)
<i>Sanctus Augustinus ...</i>	(Fun T IV Sva)
<i>Sanctus Augustinus</i>	(Fär T I Vva)
<i>(Sanctus August)inus</i>	(Gr T I Sva)
<i>Sanctus (Augustinus)</i>	(Häv T I Sva)
<i>Sanctus Augustinuus</i>	(Ten T I Sva)
<i>Sanctus Augustinus</i>	(Ti T I Sva)
<i>Sanctus (Aug)ustinus</i>	(Vik T I Sva)
<i>Sanctus Augustinus ora pro nobis!</i>	(HT V I Nva)
<i>Sanctus Barthol(omeu)s</i>	(Sng T I Öv)
<i>Sanctus Bartolomeus. (Spiritus) sanctum, sanctam ecclesiam katolicam</i>	(Ten T IV Vv)
<i>Sanctus Bartolous</i>	(Vätö T II Sva)
<i>Sanctus Benedictus</i>	(Ti bäge T II–III)
<i>(S)anct(us) Benedictus</i>	(Vik T III Vva)
<i>Sanctus Bernardinus</i>	(Ros T I Sv)
<i>Sanctus Birgita</i>	(Valö T III vahj)
<i>Sanctus Blasius</i>	(Vall T II Öva)
<i>Sanctus Bohtwidius</i>	(Sng T III Öva)
<i>Sanctus Botuidus</i>	(Ros T III Vva)
<i>Sanctus Botwidus</i>	(Valö T III vahj)

<i>Sanctus Botolfphus abbas</i>	(Täby vap Öva)
<i>Sanctus Brandanus monacus</i>	(Täby vap Öva)
<i>Sanctus Clemens</i>	(Ros pel T II–III)
<i>Sanctus Cristoferus martire Christi Aar' epther Guds byrdh</i> <i>tusendhe femhundradhe paa thz tridie</i>	(Frö T IV Vv)
<i>Sanctus Daudid abbas</i>	(Ät T I Öva)
(S)anctus Dominicus	(Lits T IV Öva)
<i>Santus Dominus Deus Sabaoth</i>	(Ros T II vahj)
<i>Sanctus Erasmus</i>	(Ät T V Öva)
<i>Sanctus Erasmus martir</i>	(Tolf T II Sv)
<i>Sanctus Ericus</i>	(Täby vap Sva)
<i>Sanctus Ericus rex</i>	(Ten T I Vv)
<i>Sanctus Eskillus</i>	(Ät T II Vva)
<i>Sanctus Eskillus</i>	(Sng T III Nva)
<i>Sanctus Eskillus</i>	(Täby vap Öv)
<i>Sanctus euangelista Johannes</i>	(Harg T I Öva)
<i>Sanctus euangelista Lukas</i>	(Harg T I Nva)
<i>Sanctus euangelista Marke</i>	(Harg T I Sva)
<i>Sanctus Fait Johanes</i>	(Valö T III vahj)
(S)anctus Franciscus	(Lits T IV Öva)
S(anctu)s Franciscus	(Vall T II Vva)
<i>Sanctus Franziscus</i>	(Sng T III Öva)
<i>Sanctus Geronimus</i>	(Häv T I Nva)
<i>Sanctus Geronnimus</i>	(Stav T II Sva)
<i>Sanctu(s) Gregorius</i>	(Fär T I Öva)
(Sanctus) Gregorius (...)	(Gr T I Öva)
<i>Sanctus Gregoriius</i>	(Häv T I Nva)
(Sanct)us Gregor(ius)	(Lits T I vastj)
<i>Sanctus Gregorius</i>	(Ros T I Nva)
<i>Sanctus Gregorius</i>	(Stav T II Nva)
<i>Sanctus Gregorius</i>	(Sng T I Nva)
<i>Sanctus Gregoriuus</i>	(Ten T I Sva)
<i>Sanctus Gregorius</i>	(Ti T I Nva)
<i>Sanctus Gregorius</i>	(Värö T I Sva)
<i>Sanctus Gregorius ora pro nobis!</i>	(HT V I Öva)
<i>Sanctus Gregorius. Tolle nos ad te!</i>	(Fun T IV Vva)
<i>Sanctus Heronimus</i>	(Tuna T I Nva)
<i>Sanctus (H)ieronimus</i>	(Gr T I Nva)
(Sanctus Hierony)mus	(Harg T I Sva)
(Sanctus) Hieronymus	(Värö T I Nva)
<i>Sanctus Hieronymus. Ora pro nobis!</i>	(Fun T IV Nva)

<i>Sanctus Iheronimus</i>	(Ros T I Nva)
<i>Sanctus Iheronimus</i>	(Sng T I Nva)
<i>Sanctus Iheronimus</i>	(Ten T I Nva)
<i>Sanctus Iheronimus</i>	(Ti T I Nva)
<i>Sanctus (Ie)ronimus cardinalis presbyter</i>	(SK T II Nva)
<i>Sanctus Hieronimus doctor ecc(lesie)</i>	(Fär T I Sva)
<i>S(anctus) Iheronimus presbyter</i>	(Vlöv T I Nva)
<i>Sanctus Iacob maior</i>	(Sng T I Sv)
<i>Sanctus Iacobus maior. Passus sub Poncio Pylato, crucifixus,</i> <i>mortuus et sepultus</i>	(SK T I Sva)
<i>Sanctus (Jaco)bus. Ora pro nobis in eternum!</i>	(Vlöv T I Vva)
<i>(Sanctus) Johannes</i>	(Gr T I Sva)
<i>Sanctus Johannes</i>	(Dann T II Vv)
<i>Sanctus Johannes</i>	(Häv T I Nva)
<i>Sanctus Johannes</i>	(Häv T II Nva)
<i>Sanctus Iohannes</i>	(Ten T I Öva)
<i>Sanctus (J)ohannes</i>	(Vik T I Vva)
<i>Sanctus (Iohannes)</i>	(Vätö T I Öva)
<i>Sanctus Johannes</i>	(Sng T I Öva)
<i>Sanctus Johannes</i>	(SK T III Nva)
<i>Sanctus Io(hannes)</i>	(Stor NTorn Nv)
<i>Sanctus Iohannes</i>	(Ti T I Öva)
<i>Sanctus Iohannes</i>	(Äkb T III vahj)
<i>Sanctus Johannes (apostolus)</i>	(Rkil T I Öva)
<i>Sanctus Johannes bafista martiris</i>	(Dann T II Sv)
<i>Sa(n)ctus Johannes bafista predicator</i>	(Dann T II Sv)
<i>Sanctus Johan(nes) euangeliste</i>	(HT V II Öva)
<i>S(an)ct(u)s Johannes evange(list)a</i>	(SngT I Öv)
<i>Sanctus Johannes euangelista</i>	(Vlöv T I vahj)
<i>Sanctus Johannes ewang(elissta)</i>	(Ros T I Vva)
<i>Sanctus Johannes. Passus sub Poncio</i>	(Ten T I Sv)
<i>Sanctus Johnnes</i>	(Stav T II Öva)
<i>Sanctus Iudas</i>	(Sng T I Öv)
<i>Sanctus ... Judas</i>	(Dann T II Vv)
<i>Sanctus Iudas. Carnis resurexio</i>	(Ten T III Nv)
<i>Sanctus Laurencius</i>	(Ten T I Nv)
<i>Sanctus Laurencius</i>	(Täby vap Vva)
<i>Sanctus Laurentius</i>	(Sng T III Sva)
<i>Sanctus Laurentius</i>	(Ät T V Sva)
<i>(Sanctu)s Leonardus</i>	(Ät T II Sv)
<i>Sanctus Leonardus</i>	(Ät T II Sv)

<i>Sanctus Leonardus</i>	(Ros T III Öva)
<i>Sanctus Leonardus confessoris</i>	(Film T II Nva)
<i>Sanctus Lodhevi</i>	(Ros T I Sv)
<i>Sanctus Lucas</i>	(Häv T II Sva)
<i>Sanctus Lucas</i>	(Sng T I Vva)
<i>Sanctus Lucas</i>	(Häv T I Sva)
<i>Sanctus Lucas</i>	(Stav T II Vva)
<i>Sanctus Lucas</i>	(SK T III Sva)
<i>Sanctus Lucas</i>	(Ten T I Sva)
<i>San(c)tus Lucas</i>	(Ti T I Vva)
<i>Sanctus Lucas</i>	(Vik T I Öva)
<i>Sanctus Lucas</i>	(Äkb T III vahj)
<i>Sanctus Lucas ewan(g)elissta</i>	(Ros T I Vva)
<i>S(anctus Lucas euange)lista</i>	(Vlöv T I va)
<i>Sanctus Lucas euangeliste</i>	(HT V II Sva)
<i>Sanctus Lukas euangelist(a)</i>	(Värö T I Vva)
<i>Sanctus Lucas (e)wangelis tet</i>	(Dann T I Sva)
<i>Sanctus Marchus</i>	(Ti T I Vva)
<i>(Sanct)us M(arcus)</i>	(Lits T I Vva)
<i>Sanctus Marcus (...)</i>	(Gr T I Öva)
<i>Sanctus Marcus</i>	(Bisk T I Vva)
<i>Sanctus Marcus</i>	(Häv T I Sva)
<i>Sanctus Marcus</i>	(Häv T II Sva)
<i>Sanctus Marcus</i>	(SK T III Sva)
<i>Sanctus Marcus</i>	(Sng T I Vva)
<i>Sanctus Marcus</i>	(Stav T II Öva)
<i>Sanctus Marcus</i>	(Ten T I Nva)
<i>Sanctus (M)arcus</i>	(Vik T I Öva)
<i>Sanctus Marcus</i>	(Vlöv T I vahj)
<i>Sanctus Marcus</i>	(Äkb T III vahj)
<i>Sanctus M(a)rcus (e)wangelis tet</i>	(Dann T I Vva)
<i>Sanctus Marcus euangelist(a)</i>	(Värö T I Vva)
<i>(Sanct)us Marcus evangelista</i>	(Rkil T I Vva)
<i>Sanctus Marcus ewangelissta</i>	(Ros T I Vva)
<i>Sanctus Marcus euangeliste</i>	(HT V II Nva)
<i>(Sanc)tus Mar(cus ewange)lista</i>	(Vill T II va)
<i>Sanctus Martinus</i>	(Ros T III trh)
<i>(Sanct)us Matheus</i>	(Bör T I Öva)
<i>Sanctus Matheus</i>	(Gr T I Öva)
<i>Sanctus Matheus</i>	(Häv T II Nva)
<i>Sanctus Matheus</i>	(SK T III Nva)

<i>Sanctus Matheus</i>	(Stav T II Vva)
<i>Sanctus Matheus</i>	(Ten T I Vva)
<i>Sanctus Matheus</i>	(Ti T I Öva)
<i>Sanctus Matteus</i>	(Häv T I Nva)
<i>Sanctus Mattheus</i>	(Sng T I Öva)
<i>(Sanc)tus Matheus</i>	(Vätö T I Öva)
<i>Sanctus Matheus</i>	(Äkb T III vahj)
<i>Sanctus Matheus</i>	(Sng T I Sv)
<i>Sanctus (Matheus e)u(angeliste)</i>	(HT V II Vva)
<i>Sanctus Mattheus ewangelissta</i>	(Ros T I Vva)
<i>Sanctus Mateus euangelista</i>	(Vlöv T I vahj)
<i>Sanctus Mateus (e)wangelis tet</i>	(Dann T I Sva)
<i>Sanctus Matheus. Et vitam eternam. Amen</i>	(Ten T II Nv)
<i>Sanctus Mattei evangeliste ora (pro nobis)</i>	(Es T II Vva)
<i>(Sanctu)s Mattias</i>	(Film T I Sva)
<i>Sanctus Mathias San(ctorum com)munio(nem)</i>	(Ten T IV Vv)
<i>Sanctus Nicolaus episcopi et confessor</i>	(Film T II Nva)
<i>Sanctus Olaus</i>	(Täby vap Sva)
<i>Sanctus Olaus rex</i>	(Ten T I Nv)
<i>Sanctus Paulus</i>	(Ten T I Sv)
<i>Sanctus Paulus</i>	(Ti bäge T I–II)
<i>Sanctus Paulus</i>	(Ät T I Öv)
<i>Sanctus Petrus</i>	(Ät T I Öv)
<i>Sanctus Petr(us): Cre ...</i>	(Ros T I Nv)
<i>Sanctus Petrus. Credo in Deum patrem omnipotentem</i> <i>creatorem celi et terre</i>	(Ten T I Nv)
<i>Sanctus Philippus apostolus</i>	(Sng T I Öv)
<i>Sanctus Philippus. Inde venturus est judicare vivos et</i> <i>mortuos</i>	(Ät T V Vv)
<i>Sanctus sanctorum Cristus petit astra polorum</i>	(Ede T II Nva)
<i>Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sebaot</i>	(Rkil T I Nva)
<i>Sanctus Sigfridus</i>	(Sng T III Nva)
<i>(Sanc)tus Simon. (S)anctam ecclesiam catholicam, sanctorum</i> <i>communione</i>	(SK T I Nva)
<i>Sanctus Simonis. (Carnis resurr)eccionem</i>	(Sng T I Sv)
<i>Sanctus Staffanus</i>	(Sng T III Sva)
<i>Sanctus Steffanus</i>	(Ten T IV Öva)
<i>Sanctus Stephanus</i>	(Ros T II Sv)
<i>Sanctus Stephanus</i>	(Täby vap Vva)
<i>(Sanct)us Steph(anus)</i>	(Ät T V Nva)
<i>Sanctus Symonis et nobis</i>	(Vlöv T I Vva)

<i>S(anctus) Tomas apostolus</i>	(Sng T I Sv)
<i>Sanctus Thomas. Descendit ad inferna</i>	(Ten T II Öv)
<i>Sanctus Torkillus</i>	(Ros T III Vva)
<i>Santu(s) sanctus Am(brosius)</i>	(Rim T I Sva)
<i>(Sapiencie I:) Spiritus Domini replevit orbem terr(arum</i> <i>etc.)</i>	(Dann T II Öva)
<i>Saule</i>	(Jum T I Vva)
<i>Saule, Saule, quit me persequeris; durum est tibi (contra</i> <i>stimulum calcitrare)</i>	(KH vap Vva)
<i>Seidr ok een ugla rider ene pipare hustru</i>	(Ät T V Vva)
<i>... semper ... peres ... abet ... vobiscum me no(n) semper ...</i>	(Ten T III Nv)
<i>... senes intelli ...</i>	(Tolf T III Vva)
<i>Sepelio (in terra) mortuos</i>	(Lena T III Nv)
<i>(Sepe)lio in terra mortuos</i>	(Vnd T V Vv)
<i>Sepilio in terra mortuos</i>	(ÖR T IV Vv)
<i>Sephonias</i>	(Lits T IV Vv)
<i>... s episcopus</i>	(Sim T II Nva)
<i>Septem peccata mortalia cum radice</i>	(Ät T V Vv)
<i>(... sepulcris ...)</i>	(Lits T I Nv)
<i>(S)erpens vicit Adam, vetitam sibi suggeret escam</i>	(Vää T II Vva)
<i>Seruacius</i>	(Tolf T I Nv)
<i>Serubabel</i>	(Rbo T V Nv)
<i>(Servabo pantes cantantes atque legentes, ut fiant digni Sacro</i> <i>(spiraminis) igni)</i>	(Kni vap Öva)
<i>(Servi)te Domino in timore</i>	(Tolf T III vahj)
<i>Seu eum, nec dimittam. Canticor(um)</i>	(Häv T II Vva)
<i>Sexta die castra ruent et ab sole flamme ignee surgent</i>	(Sng vap Öv)
<i>Sic assatus est beatus Laurencius</i>	(Vnd T II Sv)
<i>Sic trans(it) glo(ria mundi)</i>	(Ede T III Sv)
<i>Sicut lilium inter spinas, sic amica mea (inte)r f(il)ias. Amen</i>	(Frö T IV Nv)
<i>Sicut ovis ad occisionem ductus est</i>	(Dann T III Öva)
<i>Sicut ovis ad occionem ductus est</i>	(Löt T III Sva)
<i>Sicut ovis ad (occisio)nem ductus est</i>	(KH T III Nva)
<i>(Sicut ovis) ad occisionem ductus est</i>	(Ros T III vahj)
<i>Si es Cristy verus tunc facis panem de isto lapide</i>	(Dann T I Vva)
<i>Si filius Dei es, dic ut lapides panes fiunt</i>	(KH T III Vva)
<i>Si filius Dei es, dic ut lapides panes fiunt</i>	(Löt T III Vva)
<i>Sigfridus Wexionensis episcopus</i>	(Vnd T IV Sv)
<i>Signans (te) Criste Goliam conterit iste</i>	(Knu NS T I Sva)
<i>Signans te, Criste, Golliam conteret iste</i>	(Löt T II Vva)
<i>Signans te Criste Goliam conterit iste</i>	(Stav T III Öva)

<i>Signantem Christum puerum pater immolat istum</i>	(Dann T II Nva)
<i>Signantem Cristum puerum pater immolat istum</i>	(Löt T III Sva)
<i>Signantem Christum puerum pater immolat istum</i>	(Ros T II Nva)
<i>Signat quod Dominus nosster loquebatur unnam mulierem</i> etc.	(KH T III Vv)
<i>Simon: Remissionem peccatorum</i>	(Film T II Vva)
<i>S Simon. Rem(ission)em p(eccator)um</i>	(Vnd pel III–IV)
<i>Sla ich ... ba ... (qui)nna Tha far thu st ... vinna ... Vm thu</i> <i>vil thi ...</i>	(Ät T V Sv)
<i>Som santæ Johanes waren hæran døpet in di Iordane flut</i>	(Jum T I Sva)
<i>Sophonias propheta. Ascendam ad vos in iudicium, ero testis</i> <i>velox</i>	(Ät T V Vv)
<i>Specioso(s) for(ma) pre filiis hominum</i>	(Löt T III Nva)
<i>Spes</i>	(Valö T I Nva)
<i>Spinee coronacio</i>	(Tolf T III Sva)
<i>Spiritus D(omini re)plevit or)bem terr(arum)</i>	(KH T II Sva)
<i>Spiritus Domini replevit orbem (terrarum e)tc.</i>	(Löt T II Nva)
<i>Splendor eius ut lux erit et cornua in manibus eius</i>	(Rkil T II Sva)
<i>Spongea</i>	(Stor NTorn Nv)
<i>Sponsabo te (michi in) semp(iternum etc.)</i>	(Gr T II Öva)
<i>Sponsus amat sponsam, salvat ...</i>	(Gr T II Öva)
<i>Sponsus amat sponsam Christus nimis et speciosam</i>	(Knu SS T I Vva)
<i>Stentor ...</i>	(Vall T I Vva)
<i>Subditus esto Domino et ora eum</i>	(Tolf T II Öva)
<i>... sum ... (in) conspectu Domini</i>	(Tolf T I Öv)
<i>Sunt sic prostrati Cristum captare nati</i>	(Dann T III Nv)
<i>Super dolorem vulnerum meorum addiderunt</i>	(Ros T III vahj)
<i>(S)urge Adam de lonio</i>	(Dann T I Vva)

T

<i>Thaddeus Carnis resurrectionem</i>	(Ät T II Nv)
<i>Tagin ghod lag</i>	(Es T III Sva)
<i>Tak kæra son før goda skor</i>	(Ten vap ST Vva)
<i>Te Deum ...</i>	(Vall T I Nv)
<i>(T)e Deum laudamus, te Dominum confitemur</i>	(Lgg T II vahj)
<i>(T)e eternum Paterem omnis (terra veneratur)</i>	(Lgg T II vahj)
<i>... teken diner hemelvaart ... dorch den ...</i>	(Rkil T III Öva)
<i>(Te pateris) Cristo palpari se dat (ut iste)</i>	(Knu NS T II Nva)
<i>... tercia die suscitabo</i>	(Lits T III Sv)
<i>Tercium visar Sanctus Johan(nes). Qui conceptus est de spiritu</i> <i>sancto, natus ex Maria virgine</i>	(SK T I Öva)

<i>Te signat Cristum iuvenis venum datus iste</i>	(Dann T III Vv)
<i>Thaddeus. Carnis resurrectionem</i>	(Ät T II Nv)
<i>The halla swa mikin gamman ok olaat ... rechir ... e hudhen</i> <i>at</i>	(Rbo T VI Sv)
<i>The(n) helga algmenneligha kirkia</i>	(Ede T IV vahj)
<i>... tibi cherubin et seraphin</i>	(Rkil T I Sva)
<i>(T)homas</i>	(Rbo T VI Vv)
<i>Thomas</i>	(ÖR pel III–IV)
<i>Thomas apostolus</i>	(Vnd T III Sv)
<i>Thomas. Descendit ad infernum</i>	(SK T I Sva)
<i>Thomas: Descendit ad inferna, tertia die resurrexit a</i> <i>mortuis</i>	(Ät T V Vv)
<i>(Tibi omn)es ang(eli, tibi celi et universe) potestates</i>	(Lgg T II vahj)
<i>Til gudz tienst hans vår eviga beder up lathom os lidha iak</i> <i>idhar (beder)</i>	(Kni vap Öva)
<i>Til gudhz thia</i>	(Ros både T I–II)
<i>(Till) bortz ath ätha up (lathom oss) lidha (Wi orkom ey</i> <i>länger i kyrkione bida.)</i>	(Kni vap Vva)
<i>Till broder, wi latom oss lida, Wi årkom ey i kyrkione bida</i> . . .	(Ros både T I–II)
<i>Timeas Dominum Deum tuum et mandata eius custodi(as)</i> . . .	(Tolf T III vahj)
<i>Timeate Deum et recedite a malo</i>	(Tolf T III vahj)
<i>Toboas propheta</i>	(Äkb T III Vva)
<i>Tomas Sanctus: for nidhr til helwit</i>	(Ede T IV vahj)
<i>Tradicio prodiciosa</i>	(Tolf T III Sva)
<i>Tredecima die non dum mortui morientur ut cum mortuis</i> <i>resurrecturi disponentur</i>	(Sng vap Vv)
<i>Tridie dagh stoodh up aff döda. Sanctus Bartholomeus</i>	(Ede T IV vahj)
<i>Tu es filius meus dilectus</i>	(Vall T II Sva)
<i>Tunc assumsit eum Diabolus in sacram ciuitatem et statuit</i> <i>eum</i>	(Rkil T II Öva)
<i>Tunc gaudent anime, sibi quando bonum datur omne</i>	(Ede T I Vva)
<i>... tur ortus Marie</i>	(Gr T III Sva)
<i>Tädhan är han koma scolandhe döma lifwandes ok dödh.</i> <i>Matheus</i>	(Ede T IV vahj)

U V W

<i>... una est ... ras e ... s etia ... perpetua maiestas</i>	(Lgg T I Nva)
<i>Undecima die sepulcra mortuorum patebunt et eorundem ossa</i> <i>ad res(ur)ge(n)du(m) desup(er) sta(bunt)</i>	(Sng vap Vv)
<i>Wpfor til himblom s(ithr på gudz) fadhers alzmaektogs høghra</i> <i>hand</i>	(Ede T IV vahj)

<i>Urie</i>	(Valö T I Sva)
<i>(Utile suggessit) sanctum celesteque numen</i>	(Ede T II Nv)
<i>Ut vis Samsonis dest(ruxit ora leonis!)</i>	(Gr T II Sva)
<i>Ut vis Sampsonis destruxit ora leonis!</i>	(Knu NS T I Sva)
<i>Ut vis Sampsonis destrupit ora leonis!</i>	(Löt T II Vva)
<i>U(t vis S)ampsonis destruxit ora le(onis)!</i>	(Stav T III Öva)
<i>Va gracia plena! Dominus te(c)um!</i>	(Vää T I Nv)
<i>Vade Satanas; non temptabis Dominum Deum tuum!</i>	(KH T III Vva)
<i>Vade Satane! ... Deum tuum</i>	(Löt T III Vva)
<i>Vach, qui destruis (templum Dei)</i>	(Stor NTorn Nv)
<i>Ve habitantib(us) in terra</i>	(Vall T II Öva)
<i>Wenis de Libano, veni coronaberis</i>	(Vall T II Öva)
<i>Venit hora quando mortui audient vocem filii Dei et audientes vivent</i>	(Ten T I Nv)
<i>(Ven)ite et videte!</i>	(Ede T III Sv)
<i>Venite, (benedicti patris mei.)</i>	(Gr T III Vva)
<i>(Venite benedicti patris mei)</i>	(Lits T IV Vv)
<i>Venite benedicti patris mei</i>	(Ten T I Nv)
<i>Venite, comedite panem meum!</i>	(Harg T III va)
<i>(Ve qui dicunt) malu(m) bonum et bonum malum</i>	(Harg T III Vva)
<i>Verecundacio nudita(tis)</i>	(Tolf T III Sva)
<i>(Vere Filius Dei) erat iste</i>	(Stor NTorn Nv)
<i>Vere filius (Dei) erat iste</i>	(Sim T IV Vva)
<i>Vestio nudos</i>	(Vnd T V Vv)
<i>Versus: Angelus est visus Jacob in hoc valde gavisus</i>	(SK T IV Nva)
<i>Versus: Carmen hebreorum te laudat Christe bonorum</i>	(Harg T II Sv)
<i>Versus: De tumulo Christe surgens te denotat Jo(n)e</i>	(SK T III Öva)
<i>Versus. Femina trux istum dampnat, sic impia Cristum</i>	(Knu SS T III Sva)
<i>Versus: Gens hec curdelis facit in mortem (Danielis)</i>	(Ede T III vahj)
<i>Versus: Idolia pus Christo cecitur repent</i>	(Dann T I Sv)
<i>Versus. Percutit ira Dei derisores Helyssei</i>	(Knu SS T III Öva)
<i>Versus (Te signat C)risstum iuvenis venum (dat)us (iste).</i> <i>Joseph</i>	(Eke T III Nva)
<i>Versus: Vipera vim perdit sine vi pariente puella</i>	(SK T III Öva)
<i>Vi ffam</i>	(Es T III Sva)
<i>Vüip(e)ra vim perdit sine te vi parien(te) pue(lla)</i>	(Knu NS T I Öva)
<i>Vipera vim perdit sipe viparite puella</i>	(Dann T II Sva)
<i>... virgo</i>	(Rbo T V Nv)
<i>Virgo concipiet et pariet filium</i>	(Dann T II vahj)
<i>Virgo Deum clamat, de celis angelus astat. S Catherina</i>	(Vnd T IV Sv)

<i>(Virgo li)ba(ns Christum Symeon)is recipit istum</i>	(Ede T I Öv)
<i>Virecinbo fatuis auftur spesi data gnoris</i>	(Dann T II Öva)
<i>Virtute divina Daudid prostrauit lapide Goliam gigantem</i>	(Tolf T III Sva)
<i>Viscera fiat grata thome gladio resiccata</i>	(Fre Nv)
<i>Visito debiles et infirmos</i>	(Vnd T V Vv)
<i>Voce Natan tactus (rex) pravos corrigit actus</i>	(Ede T III Sv)
<i>Wor Moysis lede Gus almogæ gendem rødæ haf. Dær vør gik</i> <i>konnig varo</i>	(Jum T I Sva)
<i>Vredhen</i>	(Ät T V Vv)
<i>Wærs hære byrd</i>	(Jum T I Nva)

X

<i>XI tusend iomfru vade bid for os</i>	(Dann T III Nva)
<i>Xurba maligtur fratrum puer nomina tur</i>	(Dann T III Sv)

Y

<i>Yponesis Agustinus episcopus</i>	(SK T II Sva)
<i>Ysaac gennuit</i>	(Dann T II Nv)
<i>(Ysaías XII): Hauriet(i)s efus in gaudio de fontibus</i> <i>salvatoris</i>	(Dann T II Sva)
<i>Ysay V: Ve qui dicunt malum bonum et bonum malum</i>	(Ede T III vahj)
<i>Ysidorus. Unicornis est animal</i>	(Vall T I Vva)

Z

<i>Zacharias</i>	(ÖR pel II–III)
<i>Zacharias</i>	(Tolf T I Nv)
<i>Zebedeus</i>	(Tolf T I Nv)
<i>Zelus domus tue comedit me</i>	(Dann T III Nva)
<i>Zephania</i>	(Sng T I Sv)

Æ

<i>Ælska ... alla ... thækkis ække... om bakt</i>	(Lits T IV Sva)
---	-----------------

BIBLIOGRAFI

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm*Kungliga biblioteket*

Aschaneus, M., *Investigatae antiquitates* KB hs F. b. 12

Peringskiöld, J., Ms F.h.1–10

Rhezeliuss, J. H., Ms F.c.6

Speculum Humanae Salvationis (ca 1474–1475), inkunabel 989

Riksantikvarieämbetet, Antikvarisk-Topografiska Arkivet (ATA)

Fotografisamlingen

Ikonografiska registret

Vita serien (arkivalier över berörda kyrkor)

Uppsala*Uppsala universitets bibliotek*

Runius, J., UUB X 291

Landsarkivet

Övergrans kyrkas församling 1713, Johan Hammerins inventering, LLa:1

TRYCKTA KÄLLOR, LITTERATUR OCH FÖRKORTNINGAR

AH = *Analecta Hymnica Medii Aevi* (1886–1922), red. G. M. Dreves m.fl. Vol. 1–55 (Leipzig).

AHLBERG, H. & BJÖRKLUND, S. (2000), *Västmanlands kyrkor i ord och bild* (Borlänge).

AHLBÄCK, G. (2009), *Målningarna i Dannemora kyrka* (Stockholm).

AILI, H., FERM, O. & GUSTAVSON, H. (red.) (1992), *Röster från svensk medeltid. Latinska texter i original och översättning* (Stockholm).

AISOPOS (1919/1975), *Fabler*. Övers. E. Hedén & B. af Geijerstam (Stockholm).

ALM, H. (1930), *Vendels kyrkmålningar av Johannes Ivan 1451–1452, Fornvännen*.

ALM, H. (1946), *Monument och minnen*, i: J. Nilsson, R. Stenberg & D. Svennungsson (red.), *Stockholms stift i ord och bild*, s. 343–368 (Stockholm).

- AMS = *Antiphonale Missarum Sextuplex* (1935), red. R.-J. Hesbert (Bryssel).
- ANDERSSON, R. (1991), Användning av exempla i den svenska medeltidspredikan, i: O. Ferm (red.), *Kyrka och socken i medeltidens Sverige*, s. 265–296 (Stockholm).
- ANDERMAN, T. (2002), *Funbo kyrka 800 år* (Uppsala).
- ANDERMAN, T. & EINARSSON, E. (1991), *Funbo kyrka. En liten beskrivning* (Funbo).
- ANDERSSON, R. (1999), Undervisning och utbildning, i: S.-E. Pernler (red.), *Sveriges kyrkohistoria. Hög- och senmedeltid*, s. 221–231 (Stockholm).
- ANDERSSON, R. (2007), Albertus Pictor och svenska språket, i: J. Öberg, E. Kihlman & P. Melin (red.), *Den mångsidige målaren – Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld*, s. 13–25 (Stockholm).
- Archaeologia Aeliana* ... (1865), utg. Society of Antiquaries of Newcastle-upon-Tyne, VI, s. 107.
- ARNULF, A. (1997), *Versus ad Picturas. Studien zur Titulusdichtung als Quellengattung der Kunstgeschichte von der Antike bis zum Hochmittelalter* (München & Berlin).
- Ars moriendi*, Editio Princeps (faks. 1869) utg. T. Weigel (Leipzig).
- BARTH MAGNUS, I. & KJELLSTRÖM, B. (1993), *Musikmotiv i svensk kyrkokonst. Uppland fram till 1625* (Stockholm).
- BAXANDALL, M. (1972), *Painting and Experience in Fifteenth Century Italy* (Oxford).
- BEDA VENERABILIS (1843), *Libellus precum*, i: John Allen Giles (utg.), *The Miscellaneous Works of Venerable Bede*, vol. I, s. 245 (London).
- BENGTSSON, H. (2007), Uppsala och Albertus Pictor. Stadsbranden 1473 och dess följder, i: J. Öberg, E. Kihlman & P. Melin (red.), *Den mångsidige målaren – Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld*, s. 27–35 (Stockholm).
- BENGTSSON, H. (2009), Simsonmotivet – förlagor och funktion, i: P. Melin (red.), *Albertus Pictor – målare av sin tid*, I, s. 115–124 (Stockholm).
- BENGTSSON, H. (2010), Kalkmålningar i Uppsala domkyrka, i: A. Nilsén, H. Bengtsson & M. Dahlberg, *Uppsala domkyrka, 4. Interiörens fasta utsmyckning* (Uppsala).
- BENGTSSON, H. (2014), Kyrkan, i: G. Granberg (red.), *Kyrkan i Gamla Uppsala – från katedral till församlingskyrka* (Karlstad).
- BERGSTRÖM, C. (2015), *Mitt i byn: med kyrkan som följeslagare genom Sveriges historia* (Stockholm).
- BERGSTRÖM, P. m.fl. (1992), *En vägvisare till Albert Målares kyrkor* (Helsingborg).
- BESKOW, P. (1999), Gudstjänstliv i en medeltida kyrka, i: S.-E. Pernler (red.) *Sveriges kyrkohistoria. Hög- och senmedeltid*, s. 232–240 (Stockholm).
- Bibel 2000* (2001), utg. Svenska Bibelsällskapet (Stockholm).
- Biblia Pauperum* i Codex Palatinus 871, (handskrift) (svensk utgåva 1982), red. K.-A. Wirth (Baden-Baden).
- Biblia Pauperum* (= BP blocktryck), (1984/1991), *Bibeldibelen fra Middelalderen*, övers. K. Banning (Köpenhamn).
- Biblia Pauperum* (= BP blocktryck), (faks. 1987), red. A. Henry (Aldershot).
- Biblia Pauperum* (= BP blocktryck), (2013), *De fattigas bibel – En rik inspirationskälla för senmedeltiden*. Övers. och red. C. Sandquist Öberg (Stockholm).

- Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam* (1969/1981), red. R. Weber & B. Fischer m.fl. 2 vol. (Stuttgart).
- Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam* (1985), red. A. Colunga & L. Turrado (Madrid).
- Biblia sacra iuxta Vulgatam Versionem* (1994), red. R. Weber m.fl. (Stuttgart).
- BIRGITTA, Rev. Extr.: *Reuelaciones extrauagantes*, red. L. Hollman, SFSS, 2 Latinska skrifter, 5 (Uppsala 1956).
- BIRGITTA, *Sancta Birgitta. Reuelaciones*, VI, red. B. Bergh, SFSS, 2 Latinska skrifter, 7:6 (Uppsala 1991).
- BIRGITTA, *Sancta Birgitta. Reuelaciones*, VII, red. B. Bergh, SFSS, 2 Latinska skrifter, 7:7 (Stockholm 1967).
- BOHMAN, B. (2004), *Östervåla kyrka* (Östervåla).
- BONNIER, A. C. (1987), Kyrkorna berättar: Upplands kyrkor 1250–1350, *Upplands fornminnesförenings tidskrift*, 51, s. 206–211.
- BONNIER, A. C. m.fl. (2008), *Svenska kyrkor: en historisk reseguide*, s. 331–332 (Stockholm).
- BORCHERT, T.-H. (2002), Mobile Maler, Aspekte des Kulturtransfers zwischen Spätmittelalter und Frühneuzeit 1430–1530, i: T.-H. Borchert m.fl., *Jan van Eyck und seine Zeit. Flämische Meister und der Süden*, s. 33–52 (Stuttgart).
- BORCHERT T.-H. m.fl. (2002), *Jan van Eyck und seine Zeit. Flämische Meister und der Süden*. (Stuttgart).
- BOSTRÖM, E. (1984), Medeltida kalkmålningar i Västmanlands län – en inventering, *Västmanlands fornminnesförenings årsskrift*, 62.
- BP = *Biblia pauperum*.
- BPL = *Biblia pauperum. Nach dem einzigen Exemplare in 50 Darstellungen* (1903), utg. P. Heitz (Strassburg).
- BRANDEL, S. (1918/1950), Tåby kyrka I, i: *Sveriges kyrkor*, 7, Uppland I:1 (Stockholm). *Breviarium Upsalense* (1496), (Stockholm).
- BRUNIUS, J. (1991), Sockenkyrkornas liturgiska böcker. Studier i pergamentsomslagen i Riksarkivet, i: O. Ferm (red.), *Kyrka och socken i medeltidens Sverige* (Stockholm).
- BYRMAN, G. & OLOFSSON, T. (2011), *Om manligt och kvinnligt i medeltida skämtbalslager* (Stockholm).
- BÄUML, F. H. (1980), Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy, *Speculum*, 55, s. 237–265.
- CAO = *Corpus Antiphonalium Officii* (1968–1970), red R.-J. Hesbert, Vol. III–IV (Rom).
- CAPELLI, A. (1990/2001), *Lexicon Abbreviatarum – Dizionario di abbreviature latine ed italiane* (Milano).
- CESARINI MARTINELLI, L. (1984), *La Filologia. Dagli antichi manoscritti ai libri stampati* (Rom).
- CM = CCCM, *Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis* (1996–), (Turnout).
- CORNELL, H. (1925), *Biblia Pauperum* (Stockholm & Wien).
- CORNELL, H. (1933), Antikrists mirakler i Sala, RIG, s. 87.

- CORNELL, H. & WALLIN, S. (1933), *Uppsvenska målarskolor på 1400-talet* (Stockholm).
- CORNELL, H. & WALLIN, S. (1953), *Uppsvenska kyrkomålningar på 1500-talet, I* (Stockholm).
- CORNELL, H. & WALLIN, S. (1957), *Kyrkomålningar av Johannes Iwan* (Stockholm).
- CORNELL, H. & WALLIN, S. (1960), *Uppsvenska kyrkomålningar på 1500-talet, II* (Stockholm).
- CORNELL, H. & WALLIN, S. (1962), *Johannes Rosenrod, en svensk målare från 1437* (Stockholm).
- CORNELL, H. & WALLIN, S. (1964), *Roslagsmästaren* (Stockholm).
- CORNELL, H. & WALLIN, S. (1965), *Tierpsskolans målare* (Stockholm).
- CORNELL, H. & WALLIN, S. (1972), *Albertus Pictor, Sten Stures och Jakob Ulvssons målare* (Stockholm).
- CSEL = *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* (1866–) (Wien).
- DAHLBY, F. (1963/2002), *De heliga tecknens hemlighet*, bearb. Carl Henrik Martling (Stockholm).
- DEROLEZ, A. (2003), *The Palaeography of Gothic Manuscript Books, From the Twelfth to the Early Sixteenth Century* (Cambridge).
- DINGLEY, T. (1867), *History from Marble, compiled in the Reign of Charles II*, vol. I (London).
- DS = *Diplomatarium Suecanum* (2004), red. C. Gejrot, R. Andersson & P. Ståhl, X:4 (Stockholm).
- Dyalogus creaturarum moralizatus*, 1483, *Skapelsens sedelärande samtal* (faks. 1983), kommentar J. Bernström & översättning M. Hedlund (Uppsala).
- EGERIA (2006), *Resebrev från det heliga landet*, översättning C. Sandquist Öberg, kommentar P. Beskow (Skellefteå).
- ÉGÉRIE (2002), *Journal de Voyage (Itinéraire)*, red. P. Maraval (Paris).
- EHN, O. (1977), Vaksala kyrka, i: *Upplands kyrkor*, 107 (Strängnäs).
- EHRENHEIM, C. G. VON (red.) (1992), *Kungs-Husby i Trögd* (Stockholm).
- Einblattdrucke des fünfzehnten Jahrhunderts* (1923), utg. P. Heitz (Strassburg).
- EINHORN, J. (1976), *Spiritualis Unicornis. Das Einhorn als Bedeutungsträger in Literatur und Kunst des Mittelalters* (München).
- ESKHULT, N. E. (1998), *En kyrkas historia. Husby-Långhundra församling/hembygdsförening* (Knivsta).
- FAVREAU, R. (1997), *Épigraphie médiévale* (Turnhout).
- FERM, O. (red.), (1991), *Kyrka och socken i medeltidens Sverige* (Stockholm).
- FOGELKLOU, E. (1917), *Legender från Sveriges medeltid* (Stockholm).
- FORSMARK, A.-S. (2003), Den tjuvmjolkande kvinnan, *Uppland*, s. 6–40.
- GAD, T. m.fl. (1966), "Mikael", *KL*, 11, sp. 616ff.
- GAD, T. (1968), "Psalter", *KL*, 13, sp. 583.
- GALLÉN, J. (1956), "Bibeln", *KL*, 1, sp. 508.
- GALLÉN, J. (1957), "Botsakrament", *KL*, 2, sp. 181–188.
- Graduale Romanum* (1974), (Tournai).
- GROTEFEND, H. (1982), *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, 12 uppl. (Hannover).

- GÄRTNER, B. E. (2001), *Apokryferna till NT. Urval och översättning* (Stockholm).
- Handbuch der Holz- und Metallschnitte der XV. Jahrhunderts* (1927), IV (Leipzig).
- HARLIN, T. & NORSTRÖM, B. Z. (2002), *Himlaporten – möte med Tensta kyrka* (Vattholma).
- HARLIN, T. & NORSTRÖM, B. Z. (2007), *Vendels kyrka* (Uppsala).
- HEDLUND, M. (2007), Albertus Pictor och språkbandens paleografi, i: J. Öberg, E. Kihlman & P. Melin (red.), *Den mångsidige målaren – Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld*, s. 53–63 (Stockholm).
- HEINZER, F. (2008), *Samson dux fortissimus* – Löwenbändiger und Weiberknecht vom Dienst? Funktionen und Wandlungen eines literarischen Motivs im Mittelalter, *Mittellateinisches Jahrbuch. Internationale Zeitschrift für Mediävistik und Humanismusforschung*, 43, s. 25–46.
- HEITZ, P. (1913), *Primitive Holzschnitte. Einzelbilder des XV. Jahrhunderts* (Strassburg).
- HEITZ, P. (1918), *Holz- und Metallschnitte aus öffentlichen und privaten Sammlungen* (Strassburg).
- HEITZ, P. (red.), (1923), *Holzschnitte aus öffentlichen Bibliotheken Norddeutschlands* (Strassburg).
- HELANDER, S. (1991), Sockenkyrkans liturgiska profil, i: O. Ferm (red.), *Kyrka och socken i medeltiden Sverige*, s. 265–296 (Stockholm).
- HELANDER, S. m.fl. (1993/2006), *Mässa i medeltida socken* (Skellefteå).
- HENKEL, N. (1979), Die Begleitverse als Tituli in der "Physiologus"-Überlieferung, *Mittellateinisches Jahrbuch*, 14, s. 256–258.
- HERNFJÄLL, V. (1993), *Medeltida kyrkmålningar i gamla Skara stift* (Skara).
- HILDEBRAND, H. (1905), *Sveriges historia*, II (Stockholm).
- HOFMANN, J. B. & SZANTYR, A. (1965), *Lateinische Syntax und Stilistik* (München).
- HÄRDELIN, A. (2005), *Världen som yta och fönster. Spiritualitet i medeltidens Sverige* (Stockholm).
- HÖÖK, K. (1993), *Rasbokils kyrkas byggnadshistoria* (U.o.).
- JACKSON, D. (1981/1987), *Skrivkonstens historia* (Stockholm).
- JACOBUS DE VORAGINE (1948), *The Golden Legend*. Översättning G. Ryan & H. Ripperger (New York).
- JARNEBERG, E. (2001), *Täby kyrka* (Täby).
- JERMSTEN, E. (2008), *Spånga kyrka* (U.o.).
- JOHANSSON, H. (1953), *Bibel och liturgi, Med särskild hänsyn till svensk tradition under medeltiden och reformationstiden* (Lund).
- KELLERMAN, G. (1935), *Jakob Ulvsson och den svenska kyrkan under äldre Sturetiden 1470–1497* (Stockholm).
- KILSTRÖM, B. I. (1952), Den apostoliska trosbekännelsen i vår medeltida kyrkonst, *Fornvännen*, 3, s. 129–152.
- KILSTRÖM, B. I. (1958), *Den kateketiska undervisningen i Sverige under medeltiden* (Lund).
- KILSTRÖM, B. I. (1961), "Heliga skrift", *KL*, 11, sp. 371f.
- KILSTRÖM, B. I. (1968), "Profetframställningar", *KL*, 13, sp. 478ff.

- KILSTRÖM, B. I. (1994), *Tensta kyrka* (Uppsala).
- KL = *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid* (1956–1978), (Malmö).
- Kort beskrivning. Häverö Kyrka* (2013), utg. Svenska kyrkan (U.o.).
- Kort beskrivning: Färentuna kyrka* (1995), sammanställd av kyrkorådet i Färentuna församling (Bromma).
- Kort kyrkobeskrivning. Lagga kyrka* (2009) (U.o.).
- KVAERNDRUP, S. & OLOFSSON, T. (2013), *Medeltiden i ord och bild: folkligt och groteskt i nordiska kyrkmålningar och ballader* (Stockholm).
- Landskapsmålsarkivets frågelistor* (1930), 28, särtryck ur *Svenska Landskapsmål* (Falköping).
- LASSES, E. (1973), "Detta är de femton tecknen, som förebåda den yttersta dagen". En ikonografisk undersökning. Trebetygsuppsats konstvetenskap (otryckt), Stockholms universitet.
- LATHAM, R. E. (1965), *Revised Medieval Latin Word-List* (London).
- LEGARS, N. M. (2008), *Kort kyrkobeskrivning: Fresta kyrka* (Stockholm).
- LEWIS C. T. & SHORT, C. ([1879] 1975), *A Latin Dictionary* (Oxford).
- LIDÉN, A. (1999), *Olav den helige i medeltida bildkonst* (Stockholm).
- LIEDGREN, J. (1973), *Avlatsbrevet för Högs kyrka, i: Julhälsning 1973 till Forsa och Högs församlingar* (Hudiksvall).
- LINDGREN, G. (1911), *Historia över Riddarholmskyrkan* (Stockholm).
- LITTMARCK, A. m.fl. (2012), *Kort kyrkobeskrivning Sänga kyrka* (Sundbyberg).
- LUCK, G. (1981), *Textual Criticism Today, American Journal of Philology*, s. 164–194.
- LUDOLPHUS SAXO (1534), *Vita Christi ex Euangelii et scriptoribus orthodoxis* (Paris).
- MANDELGREN, NILS MÅNSSON (1862), *Monuments Scandinaves* (Paris).
- MARCUSSON, O. & NORBERG, D. (1967), *Med lärde på latin. En kulturhistorisk läsebok* (Stockholm).
- MELIN, P. (2006), *Fåfångans förgänglighet. Allegorin som livs- och lärospiegel hos Albertus Pictor* (Stockholm).
- MELIN, P. (red.) (2009), *Albertus Pictor – målare av sin tid, I. Bilder i urval, kommentarer och analyser* (Stockholm).
- Missale Upsalense* (ca 1484), (Stockholm [Lübeck]).
- MOSSBERG, A. m.fl. (1993), *Kyrkobeskrivning Tierps kyrka* (Uppsala).
- MYRDAL, J. (2007), *Medeltida konst som källa till realia*, i: J. Öberg, E. Kihlman & P. Melin (red.), *Den mångsidige målaren – Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld*, s. 113–122 (Stockholm).
- MYRDAL J., MELIN P. & FERM, O. (2006), *Den predikande räven* (Lund).
- NILSÉN, A. (1986), *Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri. Kyrkmålningar i Målarlandskapen och Finland 1400–1534* (Stockholm).
- NILSÉN, A. (1992), *Vaksala kyrka, i: Upplands kyrkor, Nya Serien I:4, Kyrkorna i Uppsala* (Uppsala).
- NILSÉN, A. (2004), *The Lady with the Unicorn – a Lady of her Time* (Stockholm).
- NILSÉN, A. (2005), *Albert målare och inskrifterna, Konsthistorisk tidskrift*, 74, 1, s. 49–58.

- NILSSON, B. (2004), *Kyrka och lärdom*, i: J. Christensen (red.), *Signums svenska kulturhistoria, Medeltiden*, s. 87–171 (Lund).
- NISBETH, Å. (1969), "Rosenkrans", *KL*, 14, sp. 418–420.
- NISBETH, Å. (1986), *Bildernas predikan* (Värnamo).
- NISBETH, Å. (1995), *Ordet som bild. Östgötskt kalkmåleri vid slutet av 1300-talet och början av 1400-talet* (Stockholm).
- NISBETH, Å. (2006), *Kungs-Husby kyrka* (Enköping).
- NISBETH, Å. m.fl. (1998), *Spånga kyrka. Beskrivning* (Spånga).
- NORBERG, D. (1958), *Introduction à l'étude de la versification latine médiévale* (Stockholm).
- NORBERG, R. (1956), "Belysning", *KL*, 1, sp. 442–450.
- NORN, O. & ROUSELL, A. A. m.fl. (1951), *Maribo amt*, i: *Danmarks kirker*, 8:halvbd 2, s. 1317 (Köpenhamn).
- OLSSON, M. (1922/1974), *Riddarholmskyrkan. Vägledning för besökande* (Stockholm).
- OLSSON, M. (1937), *Riddarholmskyrkan*, i: *Stockholms kyrkor*, II, s. 155 (Stockholm).
- PARKES, M. B. (1991), *Scribes, Scripts and Readers. Studies in the Communication, Presentation and Dissemination of Medieval Texts* (London).
- PEGELOW, I. (1988), *Sankt Martin i svensk medeltida kult och konst* (Stockholm).
- PEGELOW, I. (2006), *Helgonlegender i ord och bild* (Stockholm).
- PERINGSKIÖLD, J. (1710), *Monumentorum sveo-gothicorum liber primus* (Stockholm).
- PERINGSKIÖLD, J. (1719). *Monumenta Ullerakerensia cum Upsalia nova illustrata* (Stockholm).
- PERNLER, S.-E. (red.) (1999), *Sveriges kyrkohistoria, Hög- och senmedeltid* (Stockholm).
- Physiologus = Der Physiologus. Tiere und ihre Symbolik* (1961/2003), översättning O. Seel. (Düsseldorf & Zürich).
- PILTZ, A. (2007), *Kalkmålningarna som retorik*, i: J. Öberg, E. Kihlman & P. Melin (red.), *Den mångsidige målaren – Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld*, s. 123–135 (Stockholm).
- PL = *Patrologiae Cursus Completus, Series Latina* (1844–1864), red. J.-P. Migne (Paris).
- RABY, F. J. E. (1927/1953), *A History of Christian-Latin Poetry from the Beginnings to the Close of the Middle Ages* (Oxford).
- RABY, F. J. E. (red.) (1959/1961), *The Oxford Book of Medieval Latin Verse* (Oxford).
- RAUNER, E. & GULLATH, B. (2008), *Katalog der lateinischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek* (Wiesbaden).
- REYNOLDS, R. E. (1982–1989), "Divine Office", i: *Dictionary of the Middle Ages* (New York).
- RHEZELIUS = Ion. Haquini Rhezelii *Monumenta Uplandica, Reseanteckningar från åren 1635, 1636, 1638* (1915–1917), red. C. M. Stenbock & O. Lundberg (Uppsala).
- ROOSVAL, J. (1924–1927), *Storkyrkan*, I: 1–3, i: *Sveriges kyrkor*, 17, 24–25 (Stockholm).
- SANDELL, K. (red.) (2003), *700 år i Sankt Stefans kyrka 1301–2003* (Knivsta).
- SANDQUIST ÖBERG, C. (2007), *Inspiration till explikation. En pedagogisk funktion hos Albertus Pictors språkband*, i: J. Öberg, E. Kihlman & P. Melin (red.), *Den mångsidige målaren – Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld*, s. 171–182 (Stockholm).

- SANDQUIST ÖBERG, C. (2008), Typologiska förklaringsmodeller. *Biblia pauperum – Speculum humanae salvationis*, i: P. Beskow, S. Borgehammar & A. Jönsson (red.), *Förbistringar och förklaringar – Festskrift till Anders Piltz*, s. 541–548 (Lund).
- SANDQUIST ÖBERG, C. (2009), *Albertus Pictor – målare av sin tid*, II. *Samtliga bevarade motiv och språkband med kommentarer och analyser* (Stockholm).
- SANDQUIST ÖBERG, C. (red. & översättning) (2013), *Biblia Pauperum – De fattigas bibel, en rik inspirationskälla för senmedeltiden* (Stockholm).
- SANDQUIST ÖBERG, C. (2014), *Kontinentala avtryck*, i: E. Andersson, E. Kihlman & M. Plaza (red.), *Festskrift till Hans Aili* (Stockholm).
- SANDQUIST ÖBERG, C. (under utgivning), *Några unika inslag i de uppländska kyrkornas senmedeltida textskatt*.
- SCHMIDT, G. (1959), *Die Armenbibel des XIV. Jahrhunderts* (Graz & Köln).
- SCHREIBER, A. (1998), *Enhörningen: djuret som ingen skådat men många skildrat* (Stockholm).
- SSFS = *Samlingar utgivna av Svenska fornskriftssällskapet*.
- SHS = *Speculum Humanae Salvationis*.
- SMITAL, O. (red.) (1924), *Symbolum Apostolicum, Unicum der Wiener Nationalbibliothek, 1452* (Wien).
- Speculum Humanae Salvationis ...* (1925), red. E. Kloss (München).
- Speculum Humanae Salvationis Being a Reproduction of an Italian Manuscript of the Fourteenth Century* (1926), Described and Prefaced by M. R. James, with a Discussion of the School and Date by B. Berenson, red. T.H. Riches (Oxford).
- Speculum Humanae Salvationis* (1972), Vollständige Faksimil-Ausgabe des Codex Cremifanensis 243 des Benediktinerstifts Kremsmünster, red. W. Neumüller, O.S.B. (Graz).
- STANGE, A. (1958), *Der Hausbuchsmeister* (Baden-Baden & Strassburg).
- STOTZ, P. (1996), *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters*, 3. Band, *Lautlehre* (München).
- STOTZ, P. (1998), *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters*, 4. Band, *Formenlehre, Syntax und Stilistik* (München).
- SVK = *Sveriges kyrkor* (1914–) (Stockholm).
- SÖDERBERG, B. & LARSSON, I. (1993), *Nordisk medeltidsliteratur i ett diglossiskt ochigrafiskt perspektiv* (Stockholm).
- TÖRNQVIST, L. m.fl. (2010), *Östra Ryds kyrka* (Mölndal).
- UK = *Upplands kyrkor. Konsthistorisk vägledning* (1947–1997).
- UNDHAGEN, C.-G. (red.) (1960), *Birger GregerSSons Birgitta-Officium*, SSFS, 2 *Latinska skrifter*, 6 (Uppsala).
- WALTHER, H. (1959), *Initia carminum et medii aevi posterioris Latinorum* (Göttingen).
- WALTHER, H. (1964), *Rota Fortunae im lateinischen Verssprichwort des Mittelalters*, *Mittellateinisches Jahrbuch*, 1, s. 48–58.
- VENNBERG, E. (red.) (1917), *Johan Hadorphs resor. Afritningar af kyrkor och kyrkova-pen i Uppland 1676–1685* (Stockholm).
- WEST, M. L. (1973), *Textual Criticism and Editorial Technique* (Stuttgart).

- WILCKE-LINDQVIST, I. (1932), En kyrkoreparation på 1400-talet dokumentariskt belyst, *Fornvännen*, s. 206–207.
- WILHELM/WILLIAM/GUILLAUME DURANDUS, *Rationale divinorum officiorum* ([1286] 1893), *The Symbolism of Churches and Church Ornaments* (London).
- WILSON, A. & LANCASTER WILSON, J. (1984), *A Medieval Mirror, Speculum Humanae Salvationis, 1324–1500* (Berkeley).
- Vulg., *Vulgata = Biblia sacra* (1985), red. A Colunga & L. Turrado (Madrid).
- ÖBERG, J. (1977), "Inskrifter", *KL*, 21, sp. 211–214.
- ÖBERG, J. (1992), Det trots allt möjligas konst. Textutgivning i en latinists perspektiv, i: J. Carlquist (red.), *Föreläsningar i medeltidsfilologi* (Stockholm).
- ÖBERG, J. (1994), Vem kunde latin i medeltidens Sverige? i: I. Lindell (red.), *Medeltida skrift- och språkkultur, Nio föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1992*, s. 213–224 (Stockholm).
- ÖBERG, J. (2004), Albertus Pictor: kända signeringar, *Konsthistorisk tidskrift*, 73, 4, s. 228–239.
- ÖBERG, J. (2006), En nyupptäckt signering av Albertus Pictor i Nederluleå, *Fornvännen*, 101, s. 356–357.
- ÖBERG, J. (2007), Målaren, orgeln, prästen och latinet, i: J. Öberg, E. Kihlman & P. Melin (red.), *Den mångsidige målaren – Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld*, s. 183–194 (Stockholm).
- ÖBERG, J. (2009a), Der Vogel Phönix und Albertus Pictor. Ein Fabeltier des archaischen Griechenlands im spätmittelalterlichen Schweden, i: K. Glykioti & D. Kinne, *Griechisch – Ελληνικά – Grekiska, Festschrift für Hans Ruge* (Frankfurt am Main).
- ÖBERG, J. (2009b), Historiens vingslag. Fågel Fenix från de gamla grekerna till Albertus Pictor, i: P. Melin (red.), *Albertus Pictor – målare av sin tid*, I, s. 107–110 (Stockholm).
- ÖBERG, J., KIHLMAN, E. & MELIN, P. (red.), *Den mångsidige målaren – Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld* (Stockholm).

KVHAA HANDLINGAR *Historiska serien*

- 1 Boëthius, B., *Dalarnas bränsleskatter och Stora Kopparbergs bergsfrälse under äldre Vasatid*. 1957
- 2 Viljanti, A., *Gustav Vasas ryska krig 1554–1557*. 1–2 (The Russian War of Gustav Vasa 1554–1557). 1957
- 3 Axelsson, S., *Sverige i dansk annalistik 900–1400*. 1956
- 4 Olofsson, S.I., *Efter Westfaliska freden. Sveriges yttre politik 1650–1654* (Nach dem Westfälischen Frieden. Die Aussenpolitik Schwedens 1650–1654). 1957
- 5 Odén, B., *Kopparhandel och statsmonopol. Studier i svensk handelshistoria under senare 1500-talet* (Kupferhandel und Staatsmonopol. Studien in schwedischer Handelsgeschichte im späteren 16. Jahrhundert). 1960
- 6 Carlsson, G., *Från Erik Segersäll till Gustav Vasa. Undersökningar och rön* (Von Erik Segersäll bis Gustav Vasa. Untersuchungen und Ergebnisse). 1961
- 7 Fahlborg, B., *Sveriges yttre politik 1668–1672*. 1–2. 1961
- 8 Soom, A., *Der Baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert*. 1961
- 9 Steckzén, B., *Birkarlar och lappar. En studie i birkarleväsendets, lappbefolkningens och skinnhandels historia*. 1964
- 10 *Gustavianska opinioner. Michael Anckarsvärds brev till Nathanael Gerhard Schult-hén 1790–1808*. Med inledning och kommentarer utgivna av Mustelin, O., 1965
- 11 Klockars, B., *Birgitta och böckerna. En undersökning av den heliga Birgittas källor* (Sources of the writings of St. Bridget of Sweden). 1966
- 12 Ekwall, S., *Vår äldsta Birgittavita och dennas viktigaste varianter* (La plus ancienne vie de Ste Brigitte et ses deux variations les plus importantes). 1965
- 13 Ström, A., *Huvuddragen av Olof Håkanssons politiska verksamhet åren 1726–1743* (The political activities of Olof Håkansson, 1726–1743). 1967
- 14 Bachman, M.-L., *Studier i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens historia* (History of the Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities, 1837–1879). 1969
- 15 Soom, A., *Die Zunftthandwerker in Reval im siebzehnten Jahrhundert*. 1971
- 16 Klockars, B., *Birgitta och hennes värld*. 1971
- 17 Friedlaender, I., *Peringskölds Diplomatarium*. (Zusammenfassung) 1971.
ISBN 91-7192-004-8
- 18 Lundberg, B., *Territoriell indelning och skatt i Uppland under medeltiden* (Territoriale Einteilung und Besteuerung in Uppland im Mittelalter). 1972.
ISBN 91-7192-045-5
- 19 Arnell, S., *Bidrag till belysning av den baltiska fronten under det nordiska sjuårskriget 1563–1570*. 1977. ISBN 91-7402-033-1
- 20 Kumlien, K., *Historieskrivning och kungadöme i svensk medeltid*. 1979.
ISBN 91-7402-094-3
- 21 Klockars, B., *I Nådens dal. Klosterfolk och andra c. 1440–1590*. 1979.
ISBN 91-7402-079-X
- 22 Schück, H., *Engelbrektskrönikan. Tillkomsten och författaren*. 1994.
ISBN 91-7402-245-8

- 23 Schück, H., *Rikets råd och män. Herredag och råd i Sverige 1280–1480*. 2005. ISBN 91-7402-352-7
- 24 Myrdal, J., *The Dovring Saga. A story of academic immigration*. 2010. ISBN 978-91-7402-395-4
- 25 Fritz, S., *Jennings & Finlay på marknaden för öregrundsjärn och besläktade studier i frihetstida storföretagande och storfinans*. 2010. ISBN 978-91-7402-396-1
- 26 Brunius, J. & Asker, B., *Änkedrottning Hedvig Eleonoras livgeding 1660–1719*. 2011. ISBN 978-91-7402-399-2
- 27 Odén, B., *Sture Bolin – historiker under andra världskriget*. 2011. ISBN 978-91-7402-402-9
- 28 Adamson, R., *Reformivriga tidningar och svårflörtad överhet: Stockholmspressen och den högre förvaltningen under 1820-talet*. 2014. ISBN 978-91-7402-418-0 (tryckt bok, Block A–C), 978-91-7402-419-7 (CD, Block A–E)
- 29 Matikkala, A. & Rosén, S. (ed.), *Perspectives on the Honours Systems. Proceedings of the Symposiums Swedish and Russian Orders 1700–2000 & The Honour of Diplomacy*. 2015. ISBN 978-91-7402-430-2
- 30 Sporrang, U. (red.), *Kyrkan i landskapet*. 2015. ISBN 978-91-7402-432-6
- 31 Björkvall, G., *Liturgical Sequences in Medieval Manuscript Fragments in the Swedish National Archives: Repertorial Investigation, Inventory and Reconstruction of the Sources*. 2015. ISBN 978-91-7402-433-3
- 32 Hinner, L., Olin, M. & Rossholm Lagerlöf, M. (ed.), *The Gallery of Charles XI at the Royal Palace of Stockholm – in Perspective*. 2016. ISBN 978-91-7402-442-5
- 33 Tollin, C., *Stockholm, Klara kloster och Kungsladugården*. 2017. ISBN 978-91-7402-453-1
- 34 Sandquist Öberg, C., *Senmedeltida textskatt i uppländska kyrkor. Samtliga bevarade språkband med kommentarer och analyser*. 2017. ISBN 978-91-7402-454-8

